

Tekstinsyöjät

Heikki Luostarinen & Esa Välivarronen

Tekstinsyöjät

Yhteiskuntatieteellisen kirjallisuuden lukutaidosta

VASTAPAINO 1991, 2007

OSUUSKUNTA VASTAPAINO
Yliopistonkatu 60 A (4. kerros)
33100 Tampere
<http://www.vastapaino.fi/>
vastapaino@vastapaino.fi

Tämä on digitaalinen versio vuonna 1991 julkaistusta teoksesta:
LUOSTARINEN, HEIKKI & VÄLIVERRONEN, ESA.
Tekstinsyöjät. Yhteiskuntatieteellisen kirjallisuuden lukutaidosta.
Tampere: Vastapaino. (ISBN 951-9066-43-8).
Digitointi ja taitto Miika Salo.

© 1991, 2007 Heikki Luostarinen, Esa Välivarronen, Osuuskunta Vastapaino.
Teosta saa tulostaa sekä jakaa pdf-tiedostona vapaasti yksityiseen ja opetuskäyttöön.

SISÄLLYS

Lukijalle	7
Tieteelliset taidot	8
Rajaukset ja tavoitteet	10
I TEKSTIT, INSTITUUTIOT JA MARKKINAT	12
1. Yliopistokulttuurit	14
2. Opetuksen markkinat	18
3. Professionalismi	22
4. Tiedeyhteisön julkisuus	26
5. Kaupalliset markkinat	31
6. Hallinto	34
7. Tiede ja journalismi	37
8. Älylliset markkinat?	42
II AKATEEMISET PUHETAVAT	46
1. Tekstien tulkinnan peruskäsitteitä	49
2. Tiede kirjallisuutena	55
3. Käsitteet ja luokittelut	61
4. Tieto, diskurssit ja valta	68
III LUKEMISESTA TULKINTAAN	74
1. Kuka puhuu?	78
2. Kirjoittaja ja yleisö	82
3. Tekstin suhde tutkimuskohteeseen	84
4. Tekstin suhde toisiin teksteihin	89
5. Retorisia strategioita	95

IV KRITIIKKI	101
1. Kritiikki ja valta-asetat	104
2. Tiedekritiikin lähestymistavat	118
V KRITIIKIN KÄYTÄNNÖT	146
1. Kirja-arvostelu ja retoriset strategiat	146
2. Opinnäytteen opponointi	159
VI TUTKIMINEN JA KIRJOITTAMINEN	184
1. Seminaarien työmuodot	187
2. Aiheen valinta ja tutkimusasetelma	189
3. Aineiston hankinta	196
4. Tutkimussuunnitelma	201
5. Teoreettisen kehityksen rakentaminen	203
6. Esitelmän/tutkielman kirjoittaminen	210
Liite 1. TENTTIMINEN	220
Liite 2. YLE UKKOUTUU	237

LUKIJALLE

Jos siis koette esitykseni pettymyksenä, paikoin jopa masentavana, ei se johdu siitä, että minusta olisi hauska masentaa teitä, päinvastoin. (Pierre Bourdieu, Sosiologian kysymyksiä)

Lukeminen ja tekstin tuottaminen ovat keskeinen osa yliopisto-opiskelua. Siitä huolimatta tieteellisen tekstin lukemista, tulkintaa, kritiikkiä ja kirjoittamista opetetaan suomalaisissa yliopistoissa vähän ja satunnaisesti. Tutkimuksen tekemisen oppaissa keskitytään paljolti teknisiin kysymyksiin eli lähteiden hankintaan ja tieteellisen raportin kirjoittamisen muutosääntöihin.

Kansainvälisessä yhteiskuntatieteellisessä keskustelussa on viime vuosina puhuttu paljon ”lingvistisestä”, ”tulkinnallisesta” tai ”retorisestä” käänteestä, jonka myötä tekstien tutkimisesta on tullut olennainen osa sosiologian tai politiikan tutkijoiden arkipäivää. Yhteiskuntaa ja kulttuuria on alettu tutkia tekstien kautta tai teksteinä ja diskursseina.

Kyse on myös siitä, että tutkijat tiedostavat entistä paremmin kielen merkityksen tutkimuksessa. Kielen luonne neutraalina todellisuuden kuvaamisen välineenä on kyseenalaistettu. Tutkimusongelmat eivät juokse tutkijan luokse ”nimilaput selkään liimattuina”, vaan tutkijan on aina jäsennettävä ja hahmotettava tutkimuskohteensa käsitteellisesti. Toisaalta tieteelliset puhutavat eivät vain viattomasti välitä tuloksia, vaan pyrkivät myös vakuuttamaan yleisönsä.

Lukutaito ei ole pelkästään kykyä seurata kirjoittajan ajatuksenjuoksua. Tieteellisen tekstin ymmärtäminen edellyttää sen liittämistä tieteen tiedolliseen ja sosiaaliseen järjestelmään. Tekstiä on pystyttävä myös arvioimaan kriittisesti ja käyttämään osana omia tieteellisiä töitä. Lukutaito on osa tutkimuksen tekemisen taitoa.

Lukijan tehtävä ei ole aina helppo, sillä tieteelliset tekstit pyrkivät usein peittämään omat taustansa ja sulkeutuvat vaikeapääsyisiin erikoiskieliin. Kaikki eivät ole edes yhtä huomaavaisia kuin Tiedotustutkimus-lehti, joka 1980-luvun alussa sijoitti pitkäväteisiin juttuihin sohvankuvia: lukija, lepää tässä!

Tieteelliset taidot

Tämän kirjan tavoitteita voi paikallistaa hieman laajemmin erottamalla tieteen tekemisestä neljä ulottuvuutta: *sosiaalisen, kognitiivisen, rakenteellisen ja toiminnallisen*.

Sosiaalisuus viittaa tieteen yhteisöihin ja instituutioihin, kognitiivisuus tieteen tiedolliseen ja ajatukselliseen puoleen. Rakenteet kuvaavat tieteen esineellistynyttä ja kodifioitua puolta ja toiminta tiedettä ihmisten työnä. Kyse ei ole erillisistä ilmiöistä, vaan erilaisista aspekteista, jotka yhdessä jäsentävät sitä, mitä kutsutaan tieteksi.

Seuraavassa nelikentässä on kuvattu erilaisia tiedekäsityksiä ja tieteellisiä taitoja.

Ensimmäinen kenttä määrittelee tieteen tietyn instituution piirissä tapahtuvaksi toiminnaksi. Tieteellistä on siten työ, joka voidaan varustaa ”Made in Science” tai ”tiedehallituksen hyväksymä” -leimalla. Tämän näkemyksen mukaan oleellinen tieteellinen taito on tuntea ne viralliset säännöt, joiden mukaan tieteen instituutioissa jaetaan rahaa, valtaa, oppiarvoja ja virkoja.

Toisella kentällä tiede ymmärretään kasautuvaksi tietojärjestelmäksi tai ns. tieteellisen metodin mukaiseksi tavaksi hahmottaa todellisuutta. Kyse on oppihistoriasta ja menetelmistä, jotka opiskelijan on omakuttava, ettei hän ala keksiä ruutia uudelleen ja osaa tehdä oikein ne käytännölliset prosessit, joiden avulla väitteitä eri tutkimusperinteissä perustellaan ja todennetaan.

Kolmas kenttä korostaa tieteen olevan yksi sosiaalisen toiminnan muoto muiden joukossa. Tieteen tulokset ja metodit ovat erilaisten sosiaalisten valtasuhteiden ja vuorovaikutusprosessien muovaamia. Tieteen yhteisöillä on omat julkilausumattomat sääntönsä ja toimin-

tatapansa, jotka poikkeavat virallisista normeista. Tämän näkökulman mukaan tärkeä taito on tieteeseen liittyvien sosiaalisten odotusten toteuttaminen niin tiedeyhteisön sisällä kuin suhteessa muuhun yhteiskuntaan: tutkijan tulee puhua ja toimia erityisellä tavalla.

Neljäs kenttä painottaa tiedettä yksittäisen tutkijan älyllisenä työnä, intellektuaalisena lahjakkuutena ja ammattitaitona. Keskeinen taito on tutkimusongelmien keksiminen ja ratkaiseminen.

Suomalaisen yliopiston opetuksessa painottuvat voimakkaasti kentät 1. ja 2. Tieteen sosiaalinen ja toiminnallinen puoli on esillä paljon huonommin kuin sen rakenteellinen ja esineellistynyt puoli. Opetus on paljolti valmiiden tietojen ja mekaanisesti omaksuttavien taitojen välittämistä.

Osittain syynä ovat ”massayliopiston” arkiset ongelmat: kirjatentit, luennot ja hallinnollinen ohjailu esimerkiksi opintoviikkojen avulla on halvempi ratkaisu kuin ryhmätyön muotojen kehittäminen. Opettajan on helpompi pitää luennot paperista luettuina yksinpuheluina kuin organisoida keskusteluja.

KUVIO 1.

Osaksi voi kyse olla siitä, että asemaansa ja autonomiaansa varjeleva tiedeyhteisö on tehnyt sisäänpääsyn vaivalloiseksi. Siksi olemme yrittäneet demystifioida tavanomaisia kuvauksia tieteen instituutioiden ja valtasuhteiden maailmasta.

Rajaukset ja tavoitteet

Kirjamme yksi ongelma on se, missä määrin tieteen toiminnallisesta puolesta ja puhetaivoista on mahdollista keskustella tutkimatta ajatteluperinteiden ja tutkimussuuntausten eroja. Eräs käsikirjoitustamme kommentoinut tutkija muotoili pulman näin:

”Ainakin yksi oleellinen kontekstitekijä jää pahasti pimentoon – nimitään ne tieteelliset paradigmat tai ajatteluperinteet, joiden piirissä tekstit laaditaan.”

”Ajatteluperinteiden” ohella kirjasta puuttuu mm. tekstintutkimuksen suuntausten sekä kielitieteellisen välineistön systemaattinen esittely. Rajaus on tietoinen. Se on vapauttanut meidät käsittelemään aiheita, esimerkiksi tieteen retoriikkaa, joista on vähiten suomenkielistä kirjallisuutta.

Kirjamme on kahdella tapaa käytännöllinen. Olemme pohtineet opiskelijan lukutilanteita – tenttilukua, kritiikin valmistelua ja lukemista omaa esitelmää tai tutkielmaa varten – tavalla, josta olisi käytännöllistä hyötyä. Toiseksi emme käsittele tieteellisiä tekstejä yleensä, vaan tekstejä, joita tällä hetkellä suomalaisissa yliopistoissa tuotetaan ja kulutetaan. Pyrimme tutkimaan tekstejä ja niihin vaikuttavia konteksteja ja sääntöjä hyvin konkreettisesti.

Kirjassa on kolme osaa. Ensimmäinen osa (luku I) käsittelee joitakin tieteellisten tekstien tuotantoon ja kulutukseen vaikuttavia ajankohtaisia, erityisesti tiedepoliittisia tekijöitä. Toinen osa (luvut II–V) on kirjan ydin. Siinä tutkimme tieteellisten puhetaipojen luonnetta ja esittelemme erilaisia lähestymistapoja lukemiseen, tulkintaan ja kritiikkiin. Kolmas osa (luku VI ja liite) on hyvin käytännöllinen esitys esitelmän tai tutkielman valmistelusta ja tenttilukemisesta.

Osat ovat varsin itsenäisiä. Ensimmäisen osan voi lukea halutessaan tiede- ja yliopistopoliittisena pamflettina. Tekstintutkimuksesta kiinnostunut voi keskittyä toiseen osaan ja tutkielman tekijä kolmanteen. Omassa mielessämme kirjan eri jaksoilla on kuitenkin kiinteä yhteys. Halusimme nimenomaan käsitellä tekstejä yhteydessä taustoihinsa ja lukemista yhdessä kirjoittamisen kanssa. Tavoitteena on niiden kynnyksen madaltaminen, joita opiskelijoilla on siirtymisessä tieteellisten tekstien kuluttajista niiden kriitikoiksi ja tekijöiksi. Kyse on myös kannanotosta sellaisen yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen puolesta, jossa tiedostetaan tiedon tuotannon kielelliset ja sosiaaliset ehdot, institutionaaliset rakenteet sekä erilaiset vallankäytön mekanismit.

Suuri osa kirjan esimerkeistä käsittelee itsellemme läheisimpiä tutkimusaloja, sosiologiaa ja joukkoviestinnän tutkimusta. Teos on silti tarkoitettu yleisemmin yhteiskunta- ja valtiotieteellisen alan opiskelijoille ja humanisteille.

Tavoitteena oli kirjoittaa teksti, joka tarjoaa työkaluja ja näkökulmia, ei yksiselitteisiä ohjeita tai sääntöjä. Lainailimme tulkinnan välineitä suruttomasti eri tieteenaloilta ja tutkimusperinteistä. Monet hankalat tieteenfilosofiset yms. kiistat olemme yrittäneet jättää avoimiksi.

Lukija havaitsee helposti, että turvaudumme itse samoihin retoriisiin temppeihin, joita muualla kirjassa arvostelemme. Samoin rikomme pitkin matkaa niitä ohjeita, joita ehdotamme loppuluvussa tutkielman kirjoittajalle. Toivotamme lukijoille ja kriitikoille löytämisen iloa – minkä sanominen on tietenkin vain yritys selittää tekstin ongelmat harkituiksi ratkaisuuksi.

Työtämme ovat taloudellisesti tukeneet Opetusministeriö, Opiskelijajärjestöjen tukisäätiö ja Tammen rahasto. Kirjaa ovat sen eri vaiheissa kommentoineet monet opiskelijat, opettajat ja tutkijat.

Kiitämme kaikkia.

I TEKSTIT, INSTITUUTIOT JA MARKKINAT

MARKKINOIJA, *mediastrategi* – tätä teosta *Sinulla ei ole varaa ohittaa. Opi tulkitsemaan 90-luvun kuluttajan valintojen taustalla vaikuttavia tekijöitä. ... Miten uudet arvot, uudet ammatit, uudenlainen elämäntapa vaikuttaa markkinoihin: oivalla kasvavien kuluttajapotentialien kuten keskiluokan motiivit. Asemoi itsesi alkavalle vuosikymmenelle, leikkaa oma markkinasiivusi. MEDIA DISTINCTION – enemmän kuin akateeminen opinnäyte. (Mainos 'Johdatus 90-luvun kuluttajasegmentointiin', Mark 5/1990)*

Monessa yliopistossa voi jo paljaalla silmällä havaita, että tieteellisiin teksteihin liittyy jotain pyhää ja arvokasta. Kirjojen varastointipaikat, kirjastot ja lukusalit, ovat usein yliopistorakennuksista arkkitehtonisesti näyttävimpiä, ne ovat tieteen juhlapaikkoja ja näyteikkunoita. Vasta hiljattain on yliopistoihin kasvanut sukupolvi, jolle kirjaan ei liity mitään sakraalia, vaan jonka ihanteena on *electric university*, sähköinen yliopisto (Pukkila 1990).

Kunkin tutkijan tai opettajan *kirjallinen tuotanto* asemoi hänet tieteen kenttään tieteenaloittain, koulukunnittain ja tittelein. Tekstien, esimerkiksi väitöskirjan, julkaisemiseen liittyy myös aikuistumisriittäjä ja monimutkaisia seremonioita.

Kirjoilla on korkea sijansa myös modernin tieteen syntykertomuksessa: nuori tiede sai huomata, että taistelussa kirkon kanssa sen teksteihin kiinnittyi voimakkaita sosiaalisia jännitteitä. Kyse ei ollut vain siitä, että teksti kuvasi todellisuutta paremmin tai huonommin. Kyse oli pyhästä tai profaanista, vaarallisesta tai turvallisesta, modernista tai vanhoillisesta jne. Siksi tekstit – vaikkapa Darwinin *Lajien synty* – saattoivat joutua aatteellisen ja poliittisen taistelun keskukseen.

Kirjojen ja muiden tekstien korkean arvostuksen takana on oletus, että tiede ”sijaitsee” oleellisimmin teksteissä, että tieteen yhteiskunnal-

linen erityisyys ja sen toiminnan legitimoija on juuri tieteen kyky tuottaa tutkimukseen perustuvia sanallisia, julkisia esityksiä tieteen omalla kielellä.

Korostamalla kirjoja tiede legitimoii itsenäisyyttään ja erikoislaatuun suhteessa yhteiskunnan muihin instituutioihin. Tiede toimii oikeastaan samaan tapaan kuin sarjakuvapiirtäjä, joka esittää jonkin hahmon viisautta ja oppineisuutta asettamalla tämän kainaloon tai pään päälle kirjoja.

Yliopistojen ihanteena on ollut autonominen *respublica litteraria*, oppineiden ja kirjailijoiden tasavalta, jossa sisäiset valtasuhteet määrittellään älyllisissä taisteluissa. Fyysistä ja taloudellista vallankäyttöä vieroksutaan ja sosiaaliseen (esim. työyhteisön rakenteeseen tai sukupuoleen) liittyviä vallankäytön muotoja vähätellään; vallan tulisi olla keskustelun parhaan argumentin valtaa.

Se, mitä kulloinkin pidetään parhaana argumenttina, määrittyy eri instituutioissa, yhteisöissä ja tilanteissa eri tavoin. Yliopistossa on erilaisia kulttuureja, joilla on omat argumentoinnin pelisääntönsä. Ne määrittävät myös omat ehtonsa tieteellisten tekstien tuotannolle ja käytölle. Kyse ei ole pelkästään tieteen sisäisistä asioista, vaan yliopistokulttuurit ja tieteen kommunikaatiokulttuurit ovat kytkeytyneet eri tavoin yliopiston ulkopuolisiin instituutioihin.

Nämä kontekstit ja niihin kytkeytyvät valtasuhteet jättävät jälkiä teksteihin. Siksi tieteellisiä tekstejä on vaikea ymmärtää suhteuttamatta niitä tekstien tuottamiseen vaikuttaviin instituutioihin tai sosiaaliin ja kulttuurisiin konteksteihin.

Tässä luvussa tarkastelemme tieteellisten tekstien tuotantoa ja kuluista markkinoiden analogian avulla. Tarkoitamme markkinoilla niitä ”kenttiä”, joilla tekstien kysyntä ja tarjonta kohtaavat ja joissa niiden esimerkiksi rahana, urakehityksenä, arvostuksena tai vaikutusmahdollisuuksina ilmenevä hinnanmuodostus tapahtuu. Tällaisia kenttiä ovat mm. tutkijayhteisö, opetus, professiot, journalismi, hallinto ja kaupalliset markkinat.

Eri markkinoilla ovat käypiä erilaiset valuutat, niillä toimitaan erilaisten sääntöjen ja kilpailuehtojen pohjalta. Markkinoiden toiminta-

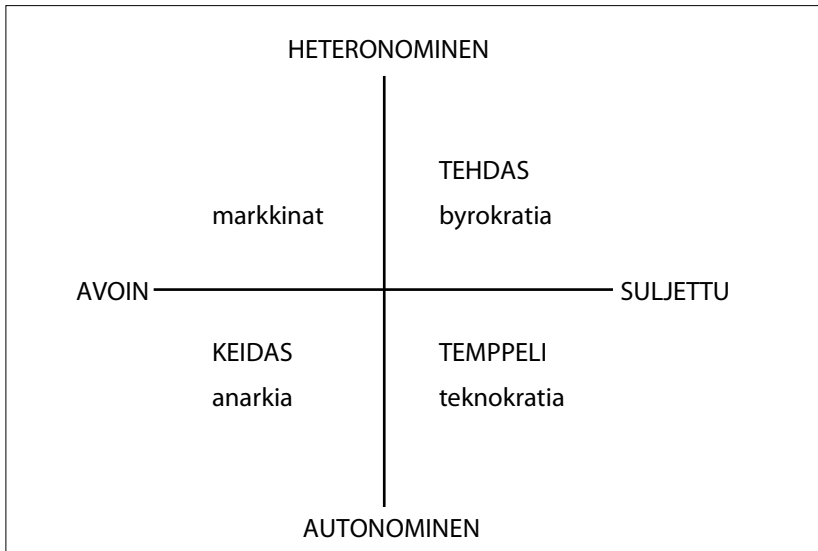
mekanismit muovaavat tieteellistä julkisuutta, osittelevat sitä osajulkisuuksiin ja kehittävät markkinoille soveltuvia tekstityyppejä.

1. Yliopistokulttuurit

Yliopistoinstituution sisällä – eri yliopistojen, tiedekuntien, laitosten tai oppiaineiden välillä – erot saattavat olla yhtäläisyyksiä suuremmat. Perinteinen, yhtenäinen yliopisto, university, on nykyisin enemminkin *multiversity*, monista erilaisista, usein ristiriitaisistakin osista ja tavoitteista koostuva organisaatio.

Yhden jäsenyyksen yliopiston rakenteista ja toiminnasta on tarjonnut Svante Beckman (1989) artikkelissaan *Fyra universitetskulturer*. Beckman erottaa neljä erilaista yliopistokulttuuria: temppelein, tehtaan, keitaan ja basaarin. Ne poikkeavat toisistaan mm. organisaation, johtamistapojen, tavoitteiden sekä sivistys- ja koulutusihanteiden mukaan.

KUVIO 2.

Temppeli on sisäisesti suljettu, hierarkkinen organisaatio. Tempppelin teknokraattisuus ei tarkoita insinööritaitoja tai tekniikoita, vaan sitä, että vallankäytön perustana on asiantuntijoiden auktoriteetti. Suhteessa muuhun yhteiskuntaan temppeli pyrkii toimimaan itsenäisesti.

Historiallisesti yliopisto tieteen temppeleinä jatkaa kirkon työtä: tie-
de on jumala ja yliopisto kirkko. Tavoitteena on tieto, jota määrittelevät ”totuus” ja ”systemaattisuus”. Toimintaa kontrolloidaan – näin ainakin tempppelin puolustajat mielellään korostavat – omilla normeilla ja eettisillä periaatteilla. Tempppelin oma etiikka on myös perustelu sille, että yliopisto voi toimia autonomisesti.

Temppelissä tiedon valo tulee ylhäältä ja yliopisto on organisoitu sen mukaisesti professoreista tuntiopettajiin ja apulaisiin asti. Aseman tai reviirin ylittämistä ei sallita. Temppeleille ovat tyypillisiä myös erilaiset seremoniat ja rituaalit. Professorien virkaanastujaisiin, promootioihin ja väitöstilaisuuksiin on latautunut vahvaa symboliikkaa: tohtorinhatut, viitat ja kaulaketjut kertovat kasautuneesta tiedosta ja viisaudesta.

Keidas korostaa sekä itsenäisyyttä suhteessa muuhun yhteiskuntaan että sisäistä vapautta. Se ei perustu hierarkkiseen johtamiseen, vaan on tasa-arvoisten ihmisten yhteisö. Akateemisessa väittelyssä eivät ratkaise oppiarvot ja muodollinen asema, vaan argumenttien vakuuttavuus. Keitaassa vallitsee sekä opetuksen että opiskelun vapaus.

Perusajatuksena on, että organisaation jäsenten avoin ja epämuodollinen vuorovaikutus on tärkein edellytys uuden tiedon muodostumiselle. Keksijät, tuottajat, kriitikot, puhujat ja kuulijat toimivat yhdessä.

Keidas on utopia, jonka toteutuneet versiot ovat olleet vähemmän ihanteellisia. ”Oikein ajatteleminen” on usein ollut tärkeämpää kuin ”vapaa ajattelu”. Eli kuten 1800-luvun lopulla rakennetun Upsalan yliopiston aulaan oleva teksti kertoo: ”Att tänka fritt är stort, att tänka rätt är större” (Beckman 1989, 53).

Tehdas on ulkoa ohjautuva, sisäisesti hierarkkinen tiedon ja työvoiman tuotantolaitos, joka muistuttaa Max Weberin kuvaamaa byrokraattista organisaatiota. Se on keskittynyt palvelemaan valtion ja elinkeinoelä-

män tavoitteita. Perinteisesti yliopisto on toiminut virkamieskouluna, se on kouluttanut juristeja, opettajia, lääkäreitä ja pappeja. Nykyisin tehdasyliopisto tuottaa työmarkkinoille yhä uusia ammattikuntia. Lisäksi tehdasyliopistoa tarvitaan teknisesti ja taloudellisesti hyödyntämiskelpoisen tiedon tuottajana.

Tehdaskulttuurin läpimurto tapahtui maailmansotien välillä, jolloin tieteestä alkoi kehittyä merkittävä tuotantovoima. Tiedettä ja teknologiaa tarvittiin varsinkin sotateollisuuden kehittämisessä. Suunnitelmaton, vapaa ja anarkistinen tutkimus sai väistyä tavoitteellisen ja keskusjohtoisen, ”fordistisen” massatuotannon tieltä.

Tehtaassa yliopiston rahoitus nähdään investointeina, joiden on tuotettava tulosta. Yliopiston virkamiesjohto ei anna professoreille mitään erityisasemaa, vaan näkee tutkijat ja opettajat vain yhtenä virkamiesryhmänä, jota kontrolloidaan kuten muitakin tehtaan osia.

Basaari on vapaa markkinapaikka, jonka ideologian mukaan ”kuluttaja on kuningas”. Tämän periaatteen katsotaan takaavan sekä oikeuden mukaisuuden että tehokkuuden: yliopiston on lähdeittävä asiakkaiden tarpeista, ei ”temppeleherrojen” mieltymyksistä. Temppelein sakralistisen tiedon hallitsijoiden sijalla ovat basaarin maalliset kauppiat.

Basaariyliopistosta opiskelijat etsivät koulutusta, statusta tai älyllisiä virikkeitä, työnantajat ammattitaitoista työvoimaa ja hyödynnettävää tietoa, jos työmarkkinat vaativat jonkin alan pikakoulutusta, basaariyliopisto tarjoaa sitä. Tutkimuksessa on tärkeintä soveltava tutkimus, joka voidaan nopeasti muuttaa rahaksi ja palveluiksi. Tietoa myydään päivän hintaan.

Neljä erilaista yliopistokulttuuria ovat tietysti vain ideaalityyppejä, jotka kuvaavat niitä tavoitteita ja vaatimuksia, joita yliopistolle on eri aikoina asetettu. Yliopiston sisältä käsin tarkasteltuna erilaiset kulttuurit ovat eräänlaisia selviytymisstrategioita, joilla yliopisto on yrittänyt sopeutua ulkopuolelta tuleviin paineisiin. Ne havainnollistavat myös yliopiston sisäisiä ristiriitoja.

Muuntautumiskykynsä ansiosta yliopisto on pystynyt sulattamaan itseensä erilaisia, usein ristiriitaisiakin elementtejä. Yliopistokulttuuri-

en pluralismi on myös oire tietynlaisesta itsenäisyydestä ja itseohjautuvuudesta. Beckmanin (1989, 61) mielestä erilaisuus olisi turvattava purkamalla suuryliopisto pienempiin hallinnollisesti itsenäisiin yksiköihin. Näin erilaiset kulttuurit voisivat toimia paremmin vuorovaikutuksessa ilman että jokin alistaisi toiset.

Suomalaisissa yliopistoissa on epäilemättä piirteitä kaikista malleista. Tempppelin perinteitä on edustanut lähinnä Helsingin yliopisto, joka on oman lainsäädäntönsä turvin säilyttänyt muita yliopistoja suuremman autonomian sekä professorivaltaisen hallintomallin.

Selvimmän tehdasta muistuttavat uudet ns. ammattikorkeakoulut ja lääketieteelliset tiedekunnat. Kauppakorkeakoulujen ja teknillisten korkeakoulujen toiminnassa on paljon basaarin piirteitä. Yhteiskuntatieteissä on hiukan enemmän myös keitaan ihanteita.

Suomalainen yliopistolaitos on ollut varsinkin 1960-luvulta lähtien tiukasti sidoksissa valtiolliseen suunnitteluun ja yhteiskuntapolitiikkaan. Tehdasmaisuus on näkynyt etenkin yliopistojen opetuksessa. Tyypillistä yliopistolaitoksen kehitykselle on ollut myös hallinnon paisuminen. Tästä on hyvä esimerkki opetusministeriön muuttuminen 1960-luvulta parinkymmenen hengen osastosta 1980-luvun loppupuolella lähes 300 hengen ministeriöksi. Lisäksi yliopistojen oma hallinto on kasvanut nopeasti. Tiedekorkeakouluissa oli hallintohenkilökuntaa vuonna 1986 jo 2300 kun professoreita samaan aikaan oli noin tuhat. (Kivinen & Rinne 1989, 42)

1970-luvun lopulta valtiollinen korkeakoulupolitiikka on pyrkinyt sopeuttamaan yliopistoa markkinoiden muuttuviin tarpeisiin tehokkuuden ja kilpailukyvyn nimissä ja myös basaarimallin mukaiset ajatukset ovat saaneet lisääntyvää kannatusta, Muutoksen läpivieminen ja sitä edeltänyt ideologinen takin käänös näyttää sujuneen vaivattomasti, ilman yliopistojen sanottavaa vastarintaa. Tämä johtunee osittain siitä, että yliopistojen oma perinne ja asema suhteessa valtioon on heikko, Helsingin yliopistoa lukuunottamatta.

Yliopistot ovat reagoineet muutokseen myös perustamalla kylkiäisiksi tiedepuistoja, teknologiakyliä, tutkimus- ja koulutuslaitoksia tai tietoa ja koulutusta myyviä erillisiä yhtiöitä.

2. Opetuksen markkinat

Kaikkihan me tiedämme mitä ”tutkimusyliopisto” tarkoittaa: helvettiin opiskelijat. (Bruce Wilshire, The Moral Collapse of the University)

Yliopistokulttuurit ilmentävät erilaisia suhtaumistapoja opiskelijoihin ja opiskelussa käytettäviin teksteihin. Yritämme konkretisoida sitä, mitä Beckmanin jäsennys voisi käytännössä tarkoittaa.

Tehtaassa teksteistä pyritään tekemään ammattisuuntautuneita, ka-pea-alaisia, epäteoreettisia ja käytännöllisiä. Tyypiteksti on oppikirja (*Suomen laki, Sähkötekniikka, Verisuonitaudit*). Opinnäytteet ovat tavallisesti empiirisiä, käytännöllisten ongelmien ratkaisuun pyrkiviä tutkimuksia. Opetus perustuu olemassaolevien tietojen ja käytännöllisten taitojen siirtoon. Opiskelijan on pyrittävä jäljittelemään paremmin taitavien työtä. Opiskelutyyli on aluksi ”pänttävä” ja opintojen loppuvaiheessa käytännöllisiä sovellutuksia viljelevä.

Tempppelin tekstit ovat tyypillisesti ns. klassikoita tai pappien/professoreitten kirjoja. Opinnäytteet ovat useimmiten aiemmin sanotun referointia ja tulkintaa – eksegetiikkaa. Kuten tehtaassa, myös temppelissä opetuksen painopiste on jo olemassaolevan tiedon siirrossa. Kyse ei ole kuitenkaan käytännöllisten ongelmien ratkaisusta, vaan tieteen oppihistoriasta. Tieteen profeettoina toimivat Suuret Ajattelijat, ja heidän tekstiensä opettelu on tie Jumalan/Tieteen luo. Opiskelijalta edellytetään uskoa auktoriteetteihin sekä kärsivällisyyttä omaksua karttunutta tekstiperintöä.

Basaarissa tekstien markkina-arvoa määrittävät sujuvuus, uutuus-arvo ja käyttökelpoisuus. Tekstien on oltava luettavia ja ulkoasultaan houkuttelevia, tavaraesteettisiä ja käyttöarvolupauksia antavia. Suullisessa esityksessä vaaditaan puheen ja performanssin taitoa. Tekstien herkätkä markkinat luovat tarpeen vaihtuviin muoteihin ja jatkuvaan esteettiseen uudistamiseen. Tyypillisiä ovat ”mullistavat” ja ”käänteentekevät” tekstit, jotka tavallisesti tähtäävät sellaisiin ammatillisiin taitoihin, jotka ovat muunnettavissa rahaksi yliopiston ulkopuolella. Opis-

kelijat ovat yliopistossa nostamassa oman työvoimatavaransa arvoa ja opettajat puolestaan etsimässä mahdollisimman ostovoimaista yleisöä opetuksensa ja tutkimuksensa tuotteille. Opettajien eteneminen uralla riippuu opiskelijoiden tai tutkimusten tilaajien tyytyväisyydestä. Opiskelu on liikkuvaa ja hinta-laatu -tietoista.

Keitaassa suositaan teoreettisia ja yleissivistykseen, ei niinkään amatilliseen pätevyyteen tähtääviä tekstejä. Opetuksessa ja opiskelussa ovat tärkeitä argumentoinnin, keskustelun ja väittelyn taidot.

Opetuksen markkinoitten ehkä pahin epäkohta nykyisessä suomalaisessa yliopistossa on se, että opiskelijoilla ei ole mahdollisuutta vaikuttaa kulutuspäätöksillään opetustekstien tarjontaan. Suomessa ei ole käytössä edes sitä vaatimatonta, mutta joskus toimivaa menetelmää, jolla opiskelijat joissain maissa luennoilla ilmaisevat pitämistään: koputusta hyvälle, siihenä ja jaloilla ”hihtämistä” kehnoille. Tiukan koulutusohjelman vallitessa pakolliset kurssit on suoritettava ja kirjat luettava riippumatta niiden tasosta. Luennoilla ei ehkä ole läsnäolopakkoa, mutta omaksumispakko on. Näin ikävilläkin luennoilla istuvat ainakin ”pakollinen kopioitsija ja hänen tukihenkilönsä”.

Tämän tilanteen korjaamiseen on useita keinoja. Yksinkertaisin on basaarilogiikan omaksuminen, jolloin opiskelijoiden kulutuspäätökset vaikuttavat suoraan opettajan ansiotasoon ja urakehitykseen. Näin oli itse asiassa jo vanhassa saksalaisessa yliopistossa: nuoret dosentit saivat tulonsa opiskelijoiden maksamista luentomaksuista (Weber 1985, 15–18). Basaarimallissa on kuitenkin ongelmansa; se on sosiaalisesti eriarvoistava eikä välttämättä takaa pitkäjännitteisen tieteellisen tutkimus- ja opetustyön edellytyksiä. Tunnetuin basaarimallin sovellutus on Yhdysvaltain korkeakoululaitos, jota mikään laki tai elin ei keskitetysti johda, hallinnoi tai koordinoi. Toiminta on markkinavetoista ja yliopisto osa kulutusyhteiskuntaa. (Kivinen 1990, 83–87)

Toinen menetelmä olisi hallinnollinen: opiskelijoiden valtaa koulutusohjelman sisällön ja opettajien valinnassa lisättäisiin. Tämä vaatisi esimerkiksi nimitysprosessien uusimista niin, että opetusansiot kyettäisiin ottamaan huomioon jollain luotettavalla ja mielekkäällä tavalla. Nykyisin virantäytöissä painotetaan lähinnä vain kirjallisia näyttöjä eli tutkimusta.

Kolmas tapa olisi tutkimuksen ja opetuksen lähentäminen. Silloin tutkijan palkkio opetustyöstä olisi vaikutus tulevaan tutkimukseen, ehkä koulukunnan tai ainakin elävän tutkimusyhteisön muodostuminen.

Niin tutkimukset (Nuutinen & Sarja 1989) kuin myös arkiset kokemukset osoittavat, että opiskelijoiden oma tieteellinen tuottaminen pääsee parhaiten liikkeelle osana jotain suurempaa projektia tai tutkimushanketta. Jos opiskelijat otetaan työhön mukaan puhevaltaisina työtovereina eikä vain aputyövoimana, toiminnan mieleksi tulee muu kuin oppineisuuden osoittaminen. Joustavuutta vaaditaan tosin molemmin puolin, sillä niin opettajat kuin opiskelijat ovat tottuneita vanhoihin opetusmuotoihin ja niihin liittyviin erottautumistapoihin, opettajan ja opiskelijan roolin konventioihin.

Tutkimuksen ja opetuksen lähentäminen edellyttäisi, että tutkijat opettavat pääosin vain alaa, josta ovat itse kiinnostuneita ja jossa he tekevät uutta tutkimusta. Koulutus olisi tällöin luonnollisesti sattumanvaraisempaa suhteessa profession, mutta varmasti kiinnostavampaa puolin ja toisin.

Opettajien ja opiskelijoiden vuorovaikutuksen merkitystä korostaa myös saksalaisen Spiegel-lehden 6 000 opiskelijalle tekemän kyselyn tulos (Spiegel-Spezial 1/1990). Parhaaksi yliopistoksi arvioitiin eräs pieni, syrjäinen ja niukoin resurssein toimiva yliopisto, jolla kaiken lisäksi ei ollut henkilökunnassaan juuri tieteen huippunimiä. Mikä sitten teki tästä yliopistosta parhaan? Opiskelijat arvostivat intellektuaalista ilmapiiriä, joka oli vapaa, elävä, kollektiivinen, epäbyrokraattinen ja keskinäiseen arvostukseen perustuva. Opetuksessa pyrittiin lähes yksityisopetukseen ja opiskelijat tunsivat olevansa tiedeyhteisön jäseniä. (Rauhala 1990)

Yliopisto-opetusta hallitsee usein koulumainen opiskeluisältöjen ja opiskelijan ajankäytön kontrolli. Opetuksen ja opiskelun käytäntöjä tutkineen Tapio Aittolan (1989, 218–219) mukaan opiskelijan arkeen kuuluvat epävarma taloudellinen tilanne, opintotukeen kytkeytyvä kontrolli, mukautuminen auktoriteetteihin ja ulkoa ohjautuvaan opinto-ohjelmaan, omien mielipiteiden salaaminen, opintoviikkojen keräily ja taktikointi tenteissä.

Tällaisessa tilanteessa opiskelun keskeiseksi motiiviksi tulee tenttien ja muiden opintosuoritusten läpäiseminen. Opiskelu näyttyy pelinä, jossa tärkeintä on sääntöjen tunteminen ja oveluus. Opiskelu on väline oman uran luomiseen ja tavoitteena on nopea valmistuminen. Opiskelijatutkimusten mukaan välineellinen suhtautuminen opiskeluun näyttää yleistyneen (Silvonen 1991).

Yliopisto on yhteisö, jossa ”järkevä” opiskelija pyrkii lukemaan teksteistä ulos sen, mitä tekijä ja tuotantoinstituutio niihin koodaa. Hän voi luonnollisesti lukea (ja varmasti lukeekin) niistä myös muuta, mutta valtasuhteiden vaikutuksesta sellaisella lukemisella on oltava marginaalinen rooli. Muuta häneltä ei juuri odoteta, sillä harmiton, nopea valmistuja tuottaa rahaa, pisteitä ja kunniaa kaikille kouluttajilleen. Ongelmaksi tuleekin opiskelija – kuten Antti Eskola on sarkastisesti todennut – joka haluaa ratkaista vaikeita yhteiskunnan rakenteeseen liittyviä tutkimusongelmia ja roikkuu laitoksella synkentäen valmistustilastoja (Luostarinen 1989).

Vapaan opiskelun ja lukemisen mahdollisuuksia on kavennettu vähentämällä valinnaisia aineita ja kirjallisuutta. Taustalla on pyrkimys sitoa opiskeluoikeus ja opintotuki tiukasti etenemiseen omassa koulutusohjelmassa. Toisaalta myös yliopistojen laitoksilla on paineita rajoittaa sivuaineopiskelijoiden määrää, koska työ heidän hyväkseen on tuloksellisuutta mittaavissa indikaattoreissa joko painoarvoltaan vähäistä tai kokonaan näkymätöntä. Erilaista ”liikaopiskelua” onkin ryhdytty karsimaan.

Yliopisto-opetus ei välttämättä auta opiskelijaa kehittämään tietoista suhdetta akateemisiin kielenkäyttötapoihin. Opiskelija ei tunne pelin sääntöjä eikä hänelle useinkaan jää muuta mahdollisuutta kuin imitoida tiettyjä puhetapoja ilman, että hän on sisäistänyt niiden periaatteita ja sääntöjä.

Kielellinen kompetenssi ei tarkoita pelkästään tietyn sanaston ja kielenkäyttötavan (kielioppi) tai ammatillisen jargonin hallitsemista: se on paljolti myös sosiaalista. Kyse ei ole pelkästään taidosta, vaan myös mahdollisuuksista määritellä kulloisenkin puhetilanteen säännöt. Miten ja millä käsittein puhutaan, kuka puhuu, millä oikeutuksella, kuka

kuuntelee jne. Tärkeää ei ole vain se, mitä sanotaan, vaan myös kuka sanoo ja miten sanoo. Kyse on puhujien oppiarvosta, iästä, sukupuolesta, sosiaalisesta asemasta jne. Esimerkiksi luennolla opettajalla on käytännössä monopoli puheen harjoittamiseen. Vastaanottajan (opiskelijan) on tunnustettava lähettäjän (opettajan) arvovalta ja legitimiisyys.

Kun opetus ymmärretään vain auktorisoiduksi tiedon välitykseksi opettajalta opiskelijalle, dialogia ei synny. Opettajan ja opiskelijoiden odotetaan käyttäytyvän koko ajan ikään kuin he ymmärtäisivät toisiaan. Opiskelijat ovat ymmärtävinään, sillä pahinta on paljastaa tietämättömyytensä.

Keskustelun syntyminen vaatisi vakiintuneiden opetusmuotojen, puhetapojen ja valta-asemien purkamista. Uudet muodot ja puhetavat tuottavat tietysti uusia valta-asemia ja suhteita, mutta ehkä ne tuottavat myös uudenlaisia keskusteluja ja oppimisen tapoja.

3. Professionalismi

Vuorineuvos Yrjö Pessi kertoo käyneensä Helsingin juhlivassa yliopistossa kertomassa, minkälaista väkeä hän toivoisi yliopiston kouluttavan. — Että sanoisivat aamuisin hyvää huomenta, katsoisivat silmiin, olisivat luku-, kirjoitus-, puhe- ja neuvottelutaitoisia. Näillä ominaisuuksilla varustetusta minkä tahansa loppututkinnon suorittaneesta ihmisestä voimme yrityksissä pitää itse huolen. (Uusi Suomi 6. 12. 1990)

Yliopistoja ja niiden opetusta on viime vuosikymmeninä muokattu entistä selvemmin ammatillisen koulutuksen tarpeisiin. Tavoitteena on ohjailta valtiollista työvoimapolitiikkaa ja varmistaa, ettei koulutus mene ”hukkaan” tai väärille aloille. Oman sanansa opetuksesta sanovat myös ne ammattikunnat, professiot, joihin yliopisto kouluttaa väkeä.

Korkeakoulutusta – joksi yliopisto-opetusta nykyisin yleensä kutsutaan – on ammatillistettu pilkkomalla opetuksessa annettavat tiedot ja taidot koulutusohjelmiin. Ne on puolestaan ositettu opintokokonai-

suuksiin ja opintojaksoihin. Kukin koulutusohjelma sisältää sen, mitä hallinnollis-korporatistisen harkinnan ja perinteen mukaan ammatissa vaaditaan.

Kun vielä tämän vuosisadan alkupuolella yliopistoon mentiin opiskelemaan vain muutamaa alaa tai pelkästään yleissivistymään, niin nykyisin Suomen korkeakouluissa on jo noin 140 koulutusohjelmaa. Viimeksi omat ”tieteelliset” koulutusohjelmansa ovat saaneet mm. kielenkääntäminen, musiikkikasvatus ja -terapia, luokanopettaminen, käsityökasvatus, julkishallinto, terveydenhuolto, farmasiatyö, ravitsemus, kotitalous, kvantitatiivinen yritysanalyysi ja ympäristöhygieniä. Yliopistoon pyrkivät mm. poliisit, lastentarhanopettajat ja matkailualan ammattilaiset. (Kivinen & Rinne 1989, 43)

Useimmilla tieteenaloilla on myös selvästi rajattu tehtävä kouluttaa tietyn alan ammattityövoimaa. Poikkeuksia ovat jotkut humanistiset ja yhteiskuntatieteelliset alat, esimerkiksi filosofia, sosiologia tai valtioppi.

Opiskelijan kannalta yliopiston yleissivistävien ja ammatillisten tavoitteiden yhdistäminen voi olla käytännössä vaikeaa. ”Teorian” ja ”käytännön” väliin jää kuilu, jos tieteellisyys on pelkkä kulissi ammatikoulutukselle:

”Yliopistoihin on jatkuvasti tunkeutumassa uusia sellaisia ammatillisen koulutuksen aloja, jotka ovat vailla tukevaa tiedepohjaa ja joiden kohdalla joku onntto ’tieteellinen työnhallinta’ perustelemassa pitkän akateemisen koulutuksen tarvetta... Pelkkä uusien opiskelijoiden arkijärki kääntää tämmöisen koulutuksen heti alusta itseään vastaan sen oivaluksen myötä, että koulutuksen, tieteen ja tulevan työn välillä ammottavat syvät kuilut” (Kivinen & Rinne 1989, 45).

Ammatillinen koulutus tuo yliopistoihin myös erilaisia professionalistisia kulttuureita. Perinteisesti yliopisto on toiminut virkamiesten, lääkäreiden, juristien ja opettajien kouluttajana. Koulutuksen laajentuminen tuottaa yhä uusia asiantuntija-ammattikuntia, professioita, jotka legitimoivat asemansa yhteiskunnassa korkean koulutuksen ja tieteellisen tiedon avulla. Muista ammateista professiot eroavat myös autonomiansa perusteella. Asiantuntija-ammattikunnat pyrkivät varaamaan

itselleen tietyn reviirin, jolla ne hankkivat yksinoikeuden tietojen tuottamiseen ja jakeluun. Professionalistiseen kulttuuriin liittyvät kiinteästi arvonimet ja -asteikot, tutkinnot, todistukset, oppialat, virat ja lehdet.

Professionalistiselle kulttuurille on tyypillistä työmarkkinoiden sulkeutuminen. Se varmistetaan säätämällä, että tiettyä ammattia saavat harjoittaa vain asianmukaisen koulutuksen saaneet. Ammattikuntien intressien sovittelijana ja takaajana toimii valtio. Toisaalta ammattikunnat käyvät keskenään taistelua omien reviirien laajentamiseksi ja puolustamiseksi. Vakiintuneet professiot pyrkivät estämään uusien professioiden tunkeutumisen niiden alueelle.

Professionalistisen kulttuurin tai professioideologian mukaiseen koulutukseen liittyy tärkeänä myös ammattiin sosiaalistuminen. Opiskelijalle ei opeteta vain ammatissa tarvittavia tietoja ja taitoja, vaan myös ammattietiikkaa, ammattikunnan reviirien puolustamista, keskinäistä solidaarisuutta ja ammatti ylpeyttä. ”Professioon vihkiydyttäessä integroidutaan koko siihen yhteiskunnallisen työnjaon sanelemaan ajattelu- ja elämän tapaan, jonka avulla oma elämä kiinnitetään yhteiskunnallisiin rakenteisiin ja yhteiskunnalliseen todellisuuteen” (Rinne & Jauhiainen 1988, 24).

Tutkinnonuudistuksen jälkeen sosiaalistuminen käy helpommin sillä opiskelijat ”seikkailevat” vähemmän muissa aineissa ja pysyvät tiiviimmin yhtenä vuosikurssina. Käytännössä tämä merkitsee sitä, että opiskelijan ammatti-identiteetti muotoutuu entistä aikaisemmassa vaiheessa (esim. Aittola & Aittola 1990).

Yliopisto ei tuota vain lääkäreitä, juristeja tai hallintovirkamiehiä, vaan myös oppineita, jotka käyttävät symbolista valtaa. Symboliseen valtaan kuuluu esimerkiksi kyky ja mahdollisuus määritellä yhteiskunnallisia puheenaiheita ja käsitteitä, joilla asioista puhutaan. Se on kykyä tarjota ”kiinnostavia” tai ”perusteltuja” ratkaisumalleja sekä kriteerejä, joilla päätöksiä arvioidaan. Hieman toisella tasolla se tarkoittaa esimerkiksi lääkärin kykyä ja oikeutta määritellä potilaan tauti ja siihen tarvittava hoito, ja potilaan jäämistä hoidon passiiviseksi kohteeksi.

Kielenkäytön hallinta ilmentää sitä kulttuuripääomaa ja niitä symbolisen vallan välineitä, jota yliopisto tuottaa ja uusintaa. Kulttuuriseen pääomaan kuuluvat erilaiset tiedot, taidot ja pätevyyydet. Ne institu-

tionalisoituvat erilaisiin titteleihin ja tutkintoihin, jotka mahdollistavat pääsyn yhteiskunnallisiin asemiin.

Yliopiston tuottamiin pätevyysiin kuuluu olennaisesti asiantuntija-kieli. Profiisit pohjautuvat omaan selkeästi rajattuun tieteenalaan ja ne erottuvat muista oman kielenkäyttötavan avulla. Asiantuntijuuden edellyttämää tietoa on vaikea hankkia eikä kielikään helposti avaudu maallikoille. Kielen avulla profiisit voivat myös mystifioida oman ammattipätevyytensä ja asiantuntijavaltansa.

Kielellisen ylivertauisuuden avulla asiantuntija voi suvereenisti luoda kunkin puhetilanteen säännöt ja rajat. Ollaan tilanteessa, jossa näyttää siltä, että asiantuntija ja maallikko pelaisivat samaa peliä, mutta jälkimmäinen ei koskaan pääse perille pelin säännöistä. Tai jos pääsee, pelin säännöt muutetaan. (Rinne & Jauhiainen 1988, 32)

Asiantuntijuuteen kuuluu myös kyky tuoda erilaiset asiat ja ongelmat omalle reviiirille. Asiat tulkitaan erityiskielen ja käsitteistön avulla: lääkärit biologisoivat, psykologit psykologisoivat, sosiologit sosiologisoivat jne. Kielenkäyttö on institutionalisoitua, mikä merkitsee, että sitä säädellään ja rajoitetaan. Potilas ei tunne diagnoosia, jonka lääkäri hänestä kirjoittaa.

Valtiollisen työvoimapolitiikan ja profiisoiden näkökulmasta yliopistoja usein arvostellaan siitä, että ne ovat ”tehottomia” ja ”ajastaan jäljessä”. Yliopistoa koskevaa keskustelua ja ”tehokkuuden diskurssin” läpilyöntiä tutkinut Leena Koski (1990, 6) on listannut seuraavat tyypillisimmät väitteet:

- Yliopisto on koulutuksellisesti tehoton. Perustutkintojen suoritusajat ovat liian pitkiä, opetus muodoiltaan ja sisällöiltään jälkeenjäänyttä. Tutkintoja suoritetaan liian vähän.
- Opetus ja työmarkkinoiden ammattikäytännöt eivät vastaa toisiaan. Yliopisto on jäänyt jälkeen teknologisesta ja kansainvälisestä kehityksestä.
- Tutkimus ei palvele riittävästi tieteellis-teknisen ja yhteiskunnallisen kehityksen intressejä.
- Opiskelijavalinnan menetelmät ovat sattumanvaraisia ja suosivat ”väärää kykyä”.

— Yliopisto-opintojen ulkopuolelle jää kasvava ylioppilassuma, joka tuottaa turhautuneiden nuorten ”aikapommin”.

Yliopiston ”tehottomuuden” kriitikot tarkastelevat yliopistoa useimmiten jostakin ulkopuolisesta perspektiivistä ja ulkoa asetetuista tavoitteista. ”Yliopisto näyttäytyy tällöin vajaaksi, ei vielä todelliseksi, jonka ’todellisuus’ on aina sen itsensä ulkopuolella” (Mehtonen, 1990, 21). Yliopiston toimintaa ja tuloksellisuutta arvioidaan valtion, elinkeinoelämän tai ammatti ryhmien näkökulmasta, ei opettajien, tutkijoiden tai opiskelijoiden tavoitteiden ja kokemusten pohjalta.

4. Tiedeyhteisön julkisuus

Teoksessaan *Academic Tribes and Territories* Tony Becher jaottelee tiedeelliset kommunikaatiokulttuurit urbaaniin ja maalaiseseen. Käsitteet viittaavat ennen muuta tutkijapopulaation tiheyteen.

Uraanille viestintäkulttuurille on tyypillistä kova kilpailu, nopea reagointi ja ryhmätyön yleisyys. Julkaisusykli on nopea ja tekstit tyypillisesti artikkeleita. Maalainen kulttuuri puolestaan kiinnittää huomiota pitkän aikavälin kysymyksiin, julkaisee tuloksensa hitaammin ja mieluusti kirjoina. Ryhmätyö on harvinaista ja akateeminen työnjako selvää: kukin tutkii vain omaa aluettaan. (Becher 1989, 85)

Becherin jaottelu voisi sopia myös ”teollisen” soveltavan luonnontieteen ja perinteisen ”maalaismaisen” yhteiskuntatieteen erotteluksi. Jälkimmäiselle on ollut tyypillistä uurastus laajojen, vuosia, jopa vuosikymmeniä vaativien monografioiden parissa. Tutkija on kammiossaan ahertava erakko, jonka tiluksilta ei huutamallakaan tavoita toista sielua.

Kysyä voi kuitenkin, missä määrin tämä tutkimus- ja kommunikaatiokulttuuri enää pätee yhteiskuntatieteisiin, joilta on alettu vaatia yhä enemmän hallinnollisia tai kaupallisia ongelmanratkaisuja tai mielipiteitä journalismin ja politiikan foorumeille.

Joidenkin väitteiden mukaan yhteiskuntatieteet, erityisesti sosiologia, tarjoilevat nopeasti muuttuvia uusia puhetapoja ja jännittäviä yhteiskunnan jäsenyksiä kiintopisteenään vain uutuutta vaativa kysyn-

tä. Yhteiskuntatiede olisi siirtynyt niin sanotusti pelloilta studioon käymättä koskaan tehtaassa. Tieteen kriteerinä olisi kyky synnyttää uusia ajatuksia, lausumia ja kielipelejä (Lyotard 1985) kuten studiotyyppisen työn tarkoitus on synnyttää aina uusia ja uusia prototyyppisiä (Virtanen 1987).

Becherin rinnastus antaa aiheen miettiä paitsi yhteiskuntatieteiden kommunikaatiokulttuurin erityisyyttä ja historiallista muutosta, myös tieteen markkinoiden vaikutuksia. Soveltavassa luonnontieteellisessä tutkimuksessa etsitään nopeasti hyödynnettäviä tavaratuotannon kilpailuetuja. Esimerkiksi filosofiassa taas markkinoiden on ymmärretty tarkoittavan ajattelun kehitystä hyvin pitkällä aikavälillä, jolloin eniten kysyntää on itsenäisesti luoduilla suurilla teoriasysteemeillä.

Vaikka tiedeyhteisö mielellään korostaa autonomiaansa, tämä autonomisuus ei vapauta tekstejä vallan jännitteistä. Kyse on periaatteessa tasa-arvoisista suhteista, kielipelin ja sen sääntöjen näkökulmasta tilanne on avoin; keskustelua käydään koko ajan myös pelin säännöistä. Käytännössä traditiot ja voimasuhteet (tieteellisten puolueiden välillä) rajoittavat keskustelua pelin säännöistä.

Tiedeyhteisön autonomian perustaksi on esitetty useita normatiivisia perusteluja. Tunnetuimman, Robert Mertonin määritelmän mukaan tiedeyhteisön toimintaa ohjaavia periaatteita ovat universalismi, kommunismi, puolueettomuus ja järjestelmällinen epäily. Universalismin periaatteen mukaan väitteiden totuusarvoa on punnittava yleispätevin kriteerein riippumatta niiden esittäjien persoonasta tai statuksesta. Toiseksi tieteellisen tiedon tulee olla yhteistä, kollektiivista omaisuutta. Puolueettomuuden periaate edellyttää, että henkilökohtaiset, poliittiset tai arvovaltasyyt eivät saa vaikuttaa tietojen esittämiseen tai niiden arviointiin. Järjestelmälliseen epäilyyn puolestaan kuuluu, että kaikkia tieteellisiä tuloksia on arvioitava kriittisesti. (Merton 1973, Stolte-Heiskanen 1987, 135–136)

Mertonin normien pätevyys ja merkitys käytännön tutkimustyössä on useissa sosiologisissa tutkimuksissa kyseenalaistettu. Tutkijoiden on todettu käyttäytyvän monissa tilanteissa päinvastoin kuin Mertonin normit edellyttävät (esim. Mitroff 1974). Tutkimustulosten legitimitee-

tin takaa niiden esittäjän tieteellinen status tai se arvostus, jota esittäjä nauttii arvioijan silmissä. Kommunismin tai kollektiivisuuden sijasta korostetaan tiedon ja tutkimustulosten yksityisomistusta. Tutkijoiden keskeisenä motiivina tutkimusten julkistamisessa on oman omistusoikeuden varmistaminen. Puolueettomuuden sijasta toimintaa ohjaa etutietoisuus. Tärkeintä on oma tai jonkin ryhmän etu, ei yleinen etu. Järjestelmällisen epäilyn taas syrjäyttää dogmatismi. Tutkijat suhtautuvat epäillen ainoastaan toisten, lähinnä kilpailevien tutkijoiden tuloksiin. Sen sijaan omia tai oman ryhmän näkemyksiä pyritään ajamaan kritiikittömästi. (Prelli 1989, 49)

Mertonin normien käytännöllinen merkitys vaihtelee eri tieteenaloilla ja tiedekulttuureissa. Kovimmin kilpailluilla aloilla sekä sellaisilla, joilla ulkopuoliset tahot pyrkivät ohjaamaan tutkimuksen tekemistä, niiden tarkka noudattaminen voi olla jopa haitta tutkijan uralla etenemiselle. Tiedeyhteisön – kuten muidenkin professionaalisten ryhmien – eettiset periaatteet pyrkivät ennen kaikkea määrittämään sitä julkista kuvaa, jonka yhteisö haluaa antaa ulkopuolisille. Samalla niillä, esimerkiksi Mertonin normeilla, on merkitystä tiedeyhteisön integraation kannalta ”hyödyllisenä myyttinä” (Stolte-Heiskanen 1987, 138). Niiden avulla tiedeyhteisö pyrkii turvaamaan toimintansa jatkuvuuden ja autonomian suhteessa muihin yhteiskunnallisiin instituutioihin.

Autonomian vaaliminen kytkeytyy myös tieteen sisäiseen vallankäyttöön. Tyypillisin esimerkki on *tieteen* ja *ei-tieteen* välinen rajankäynti. Tämä demarkaatio-ongelma on tuttu varsinkin filosofiasta. Mikä erottaa tieteen muusta älyllisestä puuhastelusta? Perusteluja on ainakin kahdenlaisia: toisten mielestä ratkaisevia ovat tulokset, toiset taas painottavat niitä menetelmiä, joilla tuloksiin on päädytty tai joilla tuloksia voidaan arvioida.

Demarkaatio-ongelmaa voi tarkastella paitsi filosofisena ja metodologisena, myös sosiologisena kysymyksenä. Tieteen ja ei-tieteen välinen rajanveto ei ole pelkästään analyttinen, vaan myös käytännöllinen, yhteiskunnallinen ja poliittinen kysymys. Sosiologi Thomas Gieryn (1983, 782) on kuvannut määrittelyongelmia ”rajatyön” (boundary-work) käsitteellä. Yleispäteviä ja universaaleja kriteerejä ei ole

olemassa, vaan tieteellisyys ja sen kriteerit joudutaan määrittelemään aina tapauskohtaisesti.

Tieteen sosiaalisuutta painottavan tulkinnan mukaan tieteellisyttä korostava retoriikka on osa tieteellistä argumentaatiota, jolla tutkija esittää oman näkemyksensä uskottavana tai vastustajansa epäuskottavana.

Tieteellisten tekstien kaikkein autonomisimpaan alueeseen kuuluvat Suomessa mm. tieteellisten yhdistysten kustantamat kirjasarjat ja aikakauskirjat. Ne saavat rahoituksensa pääosin yhdistysten jäsenistöltä ja Suomen Akatemialta.

Suomen Akatemia on viime vuosina alkanut käyttää valtaansa aiempaa aktiivisemmin. Tavoitteena on julkaisukirjon karsiminen, englanninkielisen julkaisemisen tukeminen suomenkielisen sijasta sekä tieteellisten aikakauskirjojen kaupallinen itsekannattavuus. Linjauksen taustalla on valtakunnan yleinen tiedepoliittinen ajattelu.

Tutkijayhteisön omassa julkisuudessa suurin arvo on teksteillä, jotka liittyvät tutkijayhteisön omimpaan ja ajallisesti kestävimpään alueeseen, teoreettiseen, metodologiseen ja käsitteelliseen kehittelyyn. Tärkeää on yhteisön eetoksen, toimintasääntöjen, kielen ja perinteen tuntemus (jos niitä rikotaankin, kirjoittaja tietää, mihin rikkomus kohdistuu) sekä yritys vaikuttaa tutkimusta ohjaaviin rakenteellisiin ajatusmalleihin. Tämä selittää esim. sen, miksi monilla aloilla tieteelliset aikakauskirjat ovat suuntautuneet paljon teoreettisemmin kuin alan tutkimus kokonaisuudessaan.

Pyrkimystä keskustelun pakottomuuteen ja ”parhaan argumentin valtaan” korostetaan sillä, että hyvissä tieteellisissä aikakauskirjoissa tarjotun aineiston arviointi tehdään nimettömästi ns. referee järjestelmällä. Toisin sanoen jutun tieteellisen tason arvioija ei saa tietää kirjoittajan nimeä ja asemaa eikä kirjoittaja arvioijaansa. Suomen kaltaisessa pienessä maassa järjestely ei kuitenkaan toimi kovin hyvin. Jos arvioija tunnistaa esim. tyylistä ja aiheesta kirjoittajan, mutta jää itse nimettömäksi, tulevat tieteelliset salamurhat mahdollisiksi. (Vartiainen 1989)

Tieteellisten aikakauslehtien kirjo on Suomessa suuri, ehkä jopa liiallinen, sillä monilla lehdillä on matalasta julkaisukynnyksestä huolimatta pulaa aineistosta. Vakavampi pulma on se että pirstoutuneella lehtikentällä keskustelut eriytyvät ja umpioituvat. Pirstoutuneisuus heijastaa yleistä tutkimuksen organisaation kehitystä. Kun esimerkiksi sosiologian piiristä on vakiintunut erillisiä, yleensä tutkimuskohteen mukaan eriytyneitä tutkimusaloja, on Sosiologia-lehti saanut rinnalleen lukuisia muita julkaisuja (esim. Tiedotustutkimus, Nuorisotutkimus). Osin eriytymistä on tapahtunut myös tutkimuspoliittisista tai metodologisista syistä, jolloin on syntynyt myös poikkitieteellisiä julkaisuja. (ks. Kaukonen 1986)

Aikakauskirjoja toimitetaan pääosin vapaaehtoisvoimin. Rahalliset korvaukset ovat pieniä eikä työhön matalan julkaisukynnyksen vuoksi liity suuria vallankäytön mahdollisuuksia, Usein työ koetaan velvollisuudeksi omaa tutkimusalaa kohtaan; autonomisen julkisuuden pyrkimyksellä on arvonsa, ja jokaisen on vuorollaan maksettava siitä työlään. Myöskään kirjoittajat eivät saa palkkiota. Heidän korvauksensa on julkaisun mahdollisesti tarjoama meriitti.

Artikkeleiden tai kirjojen syntyprosessi on usein yllättävän kollektiivinen. Toimitukset tekevät parannusehdotuksia ja kirjoittajat myös luetuttavat tekstejä kollegoilla. Tämä prosessi saattaa viedä kuukausia, jopa vuosia ja muuntaa alkuperäistä käsikirjoitusta monella tapaa.

Tieteellisen kirjallisuuden julkaiseminen on Suomessa pienen kieli-alueen ja kirjojen liikevaihtoveron vuoksi vain eräin osin kaupallisesti kannattavaa. Tästä alueesta (esim. perusoppikirjat, Suomen uusin historia) huolehtivat kaupalliset kustantajat. Muu jää paljolti tieteellisten seurojen ja muiden yhteisöjen sekä ei-kaupallisten kustantajien huoleksi. Yliopistoilla ja niiden erillisillä laitoksilla on omia julkaisusarjojaan, joissa ilmestyy paljon usein heikon levitysjärjestelmän vuoksi pimentoon jäävää tutkimusta, ns. harmaata kirjallisuutta.

Kaikkiaan on yhteiskunta- ja humanististen tieteiden kirjallisuuden tilanne Suomessa heikko verrattuna esimerkiksi Ruotsiin. Suuri osa tärkeästä kansainvälisestä tutkimuksesta on kääntämättä suomeksi tai käännetty sattumanvaraisesti. Joissain tapauksissa yksi – eikä välttä-

mättä tekijän tuotantoa hyvin edustava – käännös hallitsee suomalaisia tulkintoja.

5. Kaupalliset markkinat

Tutkimuksen kaupallisilla markkinoilla emme tässä tarkoita pelkästään liiketaloudellisesti hyödynnettävää, rahaksi muutettavaa tutkimusta. Maksaja voi etsiä vaikkapa statusta tai vastausta erilaisiin hallinnollisiin ja muihin ongelmiin. Siten kaupallisten markkinoiden alaan kuuluvat myös esim. julkisen vallan ja järjestöjen teettämät tutkimukset.

Suomen tieteen rakenteissa tapahtui 1980-luvulla kaksi suurta, samansuuntaista muutosta. Yhtäältä yksityisen tai julkisesti tuetun, etenkin teknologisen, tutkimus- ja kehitystyön osuus tutkimuksen kokonaisrahoituksesta kasvoi. Toiseksi myös yliopistotieteeseen alettiin soveltaa yhä selvemmin kaupallisen tutkimus- ja kehitystyön organisoinnin ja rahoituksen malleja. Kehityksen myötä akateemisesta tieteestä on tullut osittain ”teollistuneen tieteen” alihankkija.

Valtaosa johtavissa teollisuusmaissa tehtävästä tutkimuksesta on so-tilaallisista, poliittisista, liiketaloudellisista tai muista syistä enemmän tai vähemmän salaista. Sitä ei voida julkisesti arvioida tai hyödyntää, vaikka sitä tuetaan suurelta osin julkisin varoin. Erkki Kaukonen kiteyttää tilanteen seuraavaan synkkään arvioon:

”Vain ilmeisen marginaalinen ja pienenevä osa tutkimustyöstä täyttää jollain tavoin perinteiset tieteen institutionaaliset kriteerit” (Kaukonen 1987, 20–21).

Suomessa tilanne on samansuuntainen. Vuonna 1986 arvioitiin, että teknologisen ja teollisia tarpeita palvelevan tutkimuksen osuus on 75–80 prosenttia koko tutkimusrahoituksesta ja noin puolet julkisesta rahoituksesta. Tilannetta kuvaa, että kauppa- ja teollisuusministeriö ohitti vuonna 1987 opetusministeriön tutkimusrahoituksen jakajana. (Kaukonen 1987, 28)

Yliopistoissa ”akateeminen vapaus” tarkoittaa yhä useammin lyhytaikaisia tutkimussopimuksia ulkopuolisten rahoittajien kanssa. Se merkitsee myös, että akateemista tutkimusta arvioidaan ja tarkkaillaan aikaisempaa enemmän. ”Hyödyttömien” alojen, esimerkiksi joidenkin humanististen tieteiden, kasvua ei tueta.

Silti yhteiskuntatieteiden ja humanististen tieteiden osuus julkisesta rahoituksesta on Suomessa vielä kansainvälisesti vertaillen suuri. Näkyvillä ei ole myöskään välitöntä uhkaa – kuten esim. Englannissa – että sitä suoranaisesti heikennettäisiin.

Kaupallisilla markkinoilla tilauksen tekijä edellyttää saavansa vastauksen johonkin itselleen tärkeään kysymykseen ja tutkijan on orientoituttava sen mukaisesti. Tällöin tutkimuksen kysymyksenasettelu noudattaa tilaajan intressejä, joilla ei ole välttämättä tekemistä tieteen sisäistä keskustelua kiinnostavien seikkojen kanssa.

Sanokaamme, että Suomen Sanomalehtimiesten Liitto tekee jäsen-tutkimuksen (ks. Kehälinna & Melin 1988). Silloin se määrittelee jo edeltä, mitkä seikat ovat kiinnostavia, mitkä eivät. Erityisen kiinnostavia ovat toimittajien suhtautuminen liittoonsa, ammattiyhdistysaktiivisuus ja työmarkkinapolitiikkaa koskevat asenteet – olivat ne sitten tutkijoiden tai journalistisen työn tutkimuksen näkökulmasta kuinka vähämerkityksisiä tahansa. Sen sijaan poliittinen kanta saattaa olla liian arka asia liiton kyseltäväksi.

Tilaajan intressi saattaa myös kohdistua kysymyksiin, jotka ovat tieteellisesti mielenkiinnottomia tai arveluttavia. On tietenkin sinänsä kiintoisaa tietää, että ”Mars-suklaapatukan purijat katsovat Dallasia ja Dacapon ystävät viihtyvät kotimaisen puheviihteen parissa, Hubba-purukumin jäystäjät pitävät Bill Cosby Showsta ja PK-fanit Napakym-pistä” (Mainosten... 1988), mutta eri asia on, miten tietäminen tyydyttää tutkijan ambitiota tai hänen eettistä vakaumustaan.

Usein tutkimukseen turvaudutaan myös tilanteissa, joissa ennen käännyttiin kunnanviisaan, teenlehtien tai jonkinlaisen jumalan puoleen. Yhteiskunnassa ja eri yhteisöissä syntyy runsaasti ongelmia, joihin ei sinällään ole ”oikeaa” ratkaisua. Kyse on arvostuksista tai tilanteista, joissa lopputuloksen ennustaminen on asian monimutkaisuu-

den vuoksi mahdotonta. Jotta päätökselle saataisiin arvovaltaa, se kierätetään ”pyhittymässä” tutkijan luona; tällaiseen tehtävään paras on tutkija, joka ymmärtää tarkasti, millainen vastaus on mieluisin.

Toisaalta voi kyse olla myös siitä, että päättäjät välttävät vastuuta tai yrittävät osoittaa jotain yrittäneensä. Matti Wibergin mukaan tieteellisiä asiantuntijoita

”...käytetään usein pönkittämään jo valmiiksi tosiasiallisesti päätettyä hanketta ja samalla arvostelemaan valtaapitävien mielestä huonoja ja vahingollisia hankkeita. Taitava poliitikko... ei itse sano vastustajilleenkaan, että heidän esityksensä ovat huonoja: asiantuntija tekee sen (yleensä kernaasti) poliitikon puolesta” (Wiberg 1989, 222).

Tutkimusten tilaajien intressit vaihtelevat. Jotkut antavat tutkijalle varsin vapaat kädet, toiset taas antavat valmiit ongelmat, jotka tutkijan olisi ratkaistava. Jälkimmäisessä tapauksessa tutkijan pitäisi ehkä myös ennakoida halutut vastaukset. Lisäksi hänen on kyettävä esitykseen, jonka tilaaja ymmärtää ja josta se vakuuttuu; tilaaja ei ole halukas maksamaan työstä, jota ei ymmärrä tai jonka olisi – omasta mielestään – kyennyt itse tekemään. Siten tilaustekstien kirjoittajan on syytä olla yleistajuinen, mutta tieteellisen näköinen.

Yhteiskuntatieteiden kaupalliset markkinat ovat tähän saakka olleet ennen muuta julkisen sektorin suunnittelussa sekä järjestöissä ja muissa julkisyhteisöissä. Nyt tilanne on muuttunut. Muun muassa sosiologia, semiotiikka ja tiedotustutkimus ovat tunkeutuneet mainonnan alueelle. Ne tarjoavat tulkintoja elämäntavasta, merkityksenannosta ja julkisuudesta.

Yliopistotutkimuksen näkökulmasta tieteen kaupallisen hyödyntämisen lisääntyminen merkitsee ainakin tutkimuksen salaisuuden kasvua. Tämä taas tuottaa ongelmia esimerkiksi opinnäytteiden julkisessa arvioinnissa. (Bruun 1987)

Salaisuus ei kuitenkaan voi kasvaa loputtomasti, koska silloin tieteellinen edistyminen tukehtuu; yliopistotieteen tehtävä onkin nykyisin paljolti pitää yllä tieteen julkisuuden perustasoa, antaa se happi, jota ilman kaupallisten hyödyntäjien nuotiot eivät pala.

Vaikka tilaus- tai sopimustutkimuksessa on pääsääntöisesti kyse isännän ja rengin suhteesta, käytännössä tilanne ei ole niin yksinkertainen; rengillä on tiettyä asiantuntijavaltaa ja kyllin taitavana hän voi itse valita isännän. Yliopiston ulkopuolinen raha ei tietenkään sinänsä tee tutkimuksesta eettisesti arveluttavaa tai epäeteoreettista. Se on tärkeä stimulantti, mutta toisaalta myös rajoittunut ohjausmenetelmä. Kyse ei ole siten kilpailurajoitusten tarpeesta, vaan siitä, että myös muulla kuin kaupallisella logiikalla toimivat tutkimuksen markkinat säilyvät elinvoimaisina.

6. Hallinto

...herraihme, minähän laskin loputtomiin viime vuosikymmenen loppupuolella kuutioita, neliöitä, tuoleja, pöytiä: laskettiin ja laskettiin opiskelijasuhteita, opettajasuhteita, keskinäisiä suhteita, jos jotakin ja kaiken sen laskennan tuloksena tuli lause: ”Turun yliopiston yhteiskuntatieteellinen tiedekunta on niin kutsuttu alirasitettu tiedekunta”. (Pirjo Järvi, Osmo Kivinen & Risto Rinne, Yliopiston tila ja tahto)

Hallinnollisilla markkinoilla emme tarkoita hallinnon tilaamia tutkimuksia, vaan sitä tapaa, jolla hallinto jakaa voimavaroja tutkimuksen käyttöön ja sanktioi sen toimintaa.

Keskustelu yliopistojen ns. tulosvastuusta sai uutta virikettä 1980-luvun puolimaissa, kun valtio aloitti korkeakoulujen kehitysohjelman. Tutkimukselle ja opetukselle luvattiin lisää rahaa, mutta ei vailla ehtoja. Voimavarat olisi suunnattava ”lupaaville ja menestyksellisille aloille”. Yliopistolaitokseen oli kehitettävä tulosten mittaamisen järjestelmä ja tulosjohtamisen edellytyksiä oli parannettava. Raha olisi tietenkin kelvannut kaikille, mutta valtion ehdot olivat karvaat varsinkin monien humanististen ja yhteiskuntatieteellisten alojen edustajien mielestä.

Järjestelmän perustana on hierarkkinen ketju, jossa ylimpänä on eduskunta ja valtioneuvosto, sen alapuolella opetusministeriö, yliopistot, yliopistojen eri tiedekunnat ja laitokset sekä alimpana yksittäinen

tutkija tai opiskelija. Ylempi porras määrää aina tulostavoitteet ja ne osoittimet, joilla tavoitteiden saavuttamista mitataan. Yliopistojen rehtorit ja laitosten johtajat saavat valtaa, mutta heillä on myös tiukka tulosvastuu. Järjestelmän yksi ongelma on, mitä sen edellyttämät määrälliset tulososoittimet oikeastaan kuvaavat.

Yliopistojen tuloksen mittaaminen ei ole yksinkertaista. Pieni ajatusleikki: Kuinka voisi mitata pappien työn tuloksellisuutta? On helppo laskea määrällisesti, kuinka monta ihmistä käy kirkossa tai seurakunnan muissa tilaisuuksissa. Mutta riittääkö se? Pappi on voinut tehdä tuloksen muuttamalla saarnansa hyväksi puheviitteeksi. On tutkittava myös työn laatua: Kuinka sisäistettyä, koskettavaa ja opillisesti kehittyntä papin sanankylvä on? Entä mikä on sen vaikutus? Saavatko ihmiset lohdutusta, loittonevatko synnistä ja lähenevätkö korkeinta? Tuloksen selvittäminen vaikeutuu vaikeutumistaan, kunnes se muuttuu mahdottomaksi: Kuka käy laskemassa, kuinka moni papin seurakuntalaisista pääsee taivaaseen?

Tutkimuksessa ja opetuksessa ongelmat ovat samankaltaisia. On helppo laskea, kuinka monta tutkintoa on suoritettu ja missä ajassa tai kuinka monta tutkimusta on julkaistu. Mutta mikä on tutkintojen ja tutkimusten laatu? On selvitettävä opiskelijoiden sijoittumista työmarkkinoille ja heidän urakehitystään. On tutkittava, miten arvostetuilla tieteellisillä foorumeilla tutkimukset julkaistaan ja millaisen vastaanoton ne saavat. Siinä tulee jo pulmia, sillä koulukuntiin jakautuneessa tiedemaailmassa eivät laadun arviointiperusteet ole yksiselitteiset.

Entäpä vaikutus? Ensinnäkin on kysyttävä, vaikutus mihin: tieteen sisäiseen kehitykseen, kansainväliseen kilpailukykyyn, ihmisten elämään, oman läänin kehitykseen, ekosysteemiin... Jos vaikutusten tärkeysjärjestyksestä päästäisiin yksimielisyyteen, olisi pohdittava, millä aikavälillä niitä on arvioitava millä keinoin.

Aina kun yksi tulos saadaan mittareiden piiriin, löytyy uusi ja entistä vaikeammin arvioitava asia. On mahdollista, että tietojärjestelmä kasvaa kasvamistaan, kunnes viimein tukehtuu siihen, että sen ylläpitoon menee paljon enemmän työtä kuin se pystyy vapauttamaan.

Määrällisen arviointijärjestelmän kehittäminen on paisuttanut yliopistojen jo nykyisellään mittavaa byrokratiaa. Tutkijat, opettajat ja myös alemman hallintotason virkamiehet ovat alkaneet kysellä tehokkuuden tutkimisen tehokkuutta (Järvi, Kivinen & Rinne 1990).

Indikaattorijärjestelmän käyttöönoton alkuvaihe on hyvin tärkeä kullekin yliopistolle ja yksikölle, sillä lähtötilanne voi johtaa joko laskevaan tai nousevaan määräraha-kierteeseen. Jos yksikkö menestyy kehnosti osoitinkilvassa, se saa yhä vähemmän varoja ja menestyy yhä huonommin. Paremmin käy sen, jonka osoittimet todistavat menestyväksi.

Nykyisin Suomen korkeakoululaitoksessa onkin käynnissä kiivas taistelu indikaattoriasemien varmistamisesta. Koska valtio kiinnittää erityistä huomiota perus- ja jatkotutkintojen määrään ja valmistumisen nopeuteen, näihin tavoitteisiin pyritään kaikin mahdollisin keinoin. Ainoa nopeasti vaikuttava keino on tutkintojen supistaminen ja tasokriteerien laskeminen. Kunnianhimoiset yksiköt pyrkivät samaan tulokseen parantamalla tieteellisen opetuksensa tasoa, mikä on hitaampi tie.

Tutkijan kannalta tilanne on muuttunut siten, että hänen työtään arvioidaan sekä tieteellisillä markkinoilla että hallintokoneiston indikaattorimyylyssä. Tieteellisen arvioinnin tekevät asiantuntijaelimet – esimerkiksi tieteellisten aikakauskirjojen toimitukset – ja viime kädessä koko kansainvälinen tiedeyhteisö. Byrokraattisen arvioinnin tekee hallinto, jolle on luonteenomaista asiantuntemattomuus tutkimuksen sisältökysymyksissä ja joka juuri siksi tarvitsee määrällisiä osoittimia käyttöönsä. Hallinto poikkeaa muista tutkimuksen arvioijista siinä, ettei se itse käytä tutkimusta. Se vain välittää olettamiaan käyttöjä, esimerkiksi teollisuuden tarpeita ja jakaa pelimerkkejä sen mukaan, miten se olettaa tutkimuksen vastaavan oletettuja tarpeita.

Korkeakoulujen hallinnollista kehittämisohjelmaa on arvosteltu myös siitä, että tiedettä, tutkimusta ja korkeakouluja on arvioitu yhtenä kokonaisuutena, jossa alojen erikoispiirteet katoavat. Humanistisilla ja yhteiskuntatieteellisillä aloilla, joissa tutkimus on perinteisesti ollut enemmän käsityöläistä kuin teollista luonteeltaan, tehostamisen

politiikkaa on arvosteltu väittäen, että kaikki alat halutaan pakottaa samaan, lähinnä luonnontieteissä käytettyyn, malliin.

Väittely on usein kiteytynyt tohtorin tutkintojen määrään ja valmistumisen nopeuteen. Opetusministeriön asettama Tutkijankoulutustoitumikunta asetti tavoitteeksi, että perustutkinto suoritettaisiin kaikilla aloilla 4–5 vuodessa, että erillistä lisensiaatin tutkintoa ei enää vaaditaisi ja että tohtorin tutkinto suoritettaisiin neljässä vuodessa päätoimisesti opiskellen. Väitöskirjat olisivat nykyistä suppeampia. (Tutkijankoulutus... 1989)

Toteutettuna tämä merkitsisi mm. yhteiskuntatieteissä väittelijöiden keski-ian alenemista yli kymmenellä vuodella ja väitöskirjojen luonteen perusteellista muutosta – tehtäisiinhan se suunnilleen saman opiskeluajan jälkeen kuin nykyinen pro gradu -työ (Räty 1989). Harvemmin on pohdittu sitä, mihin yhteiskuntatieteissä tarvitaan lisää tohtoreita. Mitä haittaa on siitä, jos väitöskirjat jollain alalla ovat laajoa ja valmistuvat vasta keski-ässä?

Hallinnollisilla markkinamekanismeilla on varsin suora yhteys tieteen julkaisukäytäntöihin. Eri asia sitten on, vaikuttavatko indikaattorit ennen muuta julkaisutapaan ja -foorumeihin vai myös tutkimuksen ydinkysymyksiin. Pateettisesti voi kysyä, miten käy tutkimuksen, joka selvittää inhimillisen toiminnan perusongelmia eikä voi koskaan toivoa pääsevänsä ongelman selkeään ratkaisuun? Yleistyykö tutkimus, joka voidaan saattaa loppuun annetussa ajassa ja jossa kaikki uhrattu työ asettuu varmasti indikaattorijärjestelmän mittareitten piiriin?

7. Tiede ja journalismi

Ajankohtaisen kakkonen lähetti 4. joulukuuta 1990 ohjelman, joka sopii havainnollistamaan niitä monisäikeisiä suhteita, joita journalismilla on tiedeyhteisöön. Ohjelma käsitteli Väinö Linnan esseekokoelmaa *Murroksia*. Seuraava katkelma rakentuu kahden tutkijan, Väinö Linnasta tuolloin väitöskirjaansa valmistelleen Tapani Laineen sekä Linnaa aikaisemmin tutkineen kirjallisuuden professorin Yrjö Varpion haastatteluista. Toimittaja on Lisa Hovinheimo.

Hovinheimo: ”...ettei häntä ole ymmärretty lainkaan. Häntä on kuitenkin kovasti luettu. Eikö se osoita, että hänet on otettu myös hyvin vastaan?”

Laine: ”Niin siis Väinö Linnahan itse asiassa on asemansa hankkinut vain lukijoiden kautta... Se, että miten hänestä on myöhemmin tullut tällainen herrojen juhlittava sankari, niin se on sitä, ettei mitään muuta enää ollut tehtävissä. Mutta kyllähän Linnaa ... siinä mielessä on ymmärretty, että kyllähän hän melkoisen murroksen tämän maan kulttuurissa on saanut aikaan. Se on vielä äärimmäisen vähäistä siitä, mitä Linna on intellektuellina ja taiteilijana. Ei hän ole mikään tällainen vähän oppimaton realisti-harrastelija, vaan siinä on valtava intellektuaalinen ja taiteellinen työ takana ja tästä ei ole tähän saakka puhuttu yhtään mitään”.

Hovinheimo: ”Siis ovatko asiantuntijat eli kirjallisuusihmiset tähän saakka ymmärtäneet väärin enemmän kuin tavalliset lukijat?”

Laine: ”No, kirjallisuustieteellähan nyt ei ole mitään suoranaisia edellytyksiä käsitellä Linnan tasoisia taiteilijoita, intellektuelleja ... kirjallisuustiede nyt on kuolleena syntynyt oppiala tässä mielessä.

Linnan läpimurto on vasta alkamassa. Linna on nyt ollut suomalaisessa kulttuurissa tällainen henkilö, johon jokaisen on pitänyt ottaa jollain tavalla kantaa, mutta hänet on tosiasiaa pyritty eri tavoin kiertämään. Hän on ollut vähän liian kova pala vähän kaikille sukupolville.”

Hovinheimo: ”Tapani Laine väittää nyt että kirjallisuustieteilijät ja kirjallisuusväki yleensäkin ei ole ymmärtänyt Väinö Linnaa lainkaan tähän saakka. Vasta nyt alkaa uusi ymmärrys. Mitä kirjallisuuden professorina tähän sanoisit?”

Varpio: ”Aika ajoin tulee aina tällaisia suurmestareita, jotka ilmoittaa että kaikki mitä tähän asti on tapahtunut, on pelkkää roskaa ja nyt alkaa uusi aikakausi. Tietysti siinä on pohjalla ihan hyvä asenne. Tietysti nuorien pitää ajatella sillä tavalla, että he pääsevät johonkin pitemmälle ja syvemmälle kuin aikaisemmat. Mutta tästä ohjelmajulistuksesta pitää päästä tekoihin myöskin, se on tärkeitä. Ja kirjallisuudentutkimus on aika rankkaa työtä. Minä toivon, että nuoret tutkijat, jotka tällaista julistaa niin onnistuu sitten tekemään parempaa tutkimusta”.

Hovinheimo: ”Teet parhaillaan väitöskirjaa Tuntemattoman sotilaan rakenteesta. Mitä varsinaisesti väität?”

Laine: ”Sitä nyt on luettu tällaisena tarinana... Se on murto-osa siitä, mitä Tuntemattomassa sotilaassa on. Hän itse asiassa aikoi säveltäjän uralle, mutta jätti sen. Mutta hänellä tämä musiikkiharrastus on ollut

valtava. Ja miten Tuntematon sotilas on luotu, niin musiikki on ollut siinä ehdoton lähtökohta, miten sen muoto on alkanut jäsentyä. Ei nyt paljon vaadita siinä, että näkee, että siinä on tietynlaista musiikillista rakentelua. Sen sijaan vaaditaan paljon sitten siihen, että alkaa yksityiskohtaisesti näyttää, miten se joka ainoassa kohdassa toimii ja miten pilkkukaan ei ole tältä kannalta väärässä kohdassa.”

On tietenkin vaikea sanoa, missä määrin ”nuoren” ja ”vanhan” Linna-tutkimuksen yhteenotto oli haastateltujen tutkijoiden tarkoittama lopputulos. Mahdollista on, että toimittaja halusi johdattelevilla kysymyksillä tai haastatteluaineistoa editoimalla nostaa ristiriidan kärkevästi esille.

Yhtä kaikki, aineisto kuvaa hyvin hyökkäyksen ja puolustuksen taktiikkaa akateemisessa taistelussa. Hyökkääjä pyrkii osoittamaan aieman tutkimuksen kelvottomuuden (”kirjallisuustieteellähän nyt ei ole mitään suoranaisia edellytyksiä käsitellä Linnan tasoisia taitelijoita...”). Laine menee vielä hieman pidemmälle sanoessaan, että *kaikki* (häntä lukuunottamatta) ovat olleet kyvyttömiä ymmärtämään Linnaa: ”Hän on ollut vähän liian kova pala vähän kaikille sukupolville”.

Vanhaa tutkimusta ja käsityskantaa kuvaavan kertomuksen viereen kentällepyrkijä rakentaa oman tulkintansa, tässä tapauksessa teesin, jonka mukaan ”musiikki on ollut siinä ehdoton lähtökohta”.

Varpio puolestaan antaa ymmärtää, että Laineen väitteissä on kyse tavallisesta kentälle pyrkimisen tempusta (”...tulee aina tällaisia suurmestareita”) ja kypsymättömästä nuoruuden uhosta, jota on kuitenkin pyrittävä isällisesti ymmärtämään: ”Tietysti siinä on pohjalla ihan hyvä asenne”. Varpio korostaa kuitenkin, että suuret sanat ovat helppoja, todelliset teot vaikeita: ”...kirjallisuudentutkimus on aika rankkaa työtä”.

Kiinnostavaa on, että taistelu käydään journalismissa jo ennen kuin tieteen omassa sisäisessä julkisuudessa on tapahtunut yhtään mitään. Asemat ja jalansijat ”suuressa julkisuudessa” ovat tärkeitä.

Yliopiston perinteiset tehtävät sivistys ja kasvatusta tai tutkimus ja opetus eivät enää itseoikeutetusti perustele sen asemaa yhteiskunnassa. Valistuksen ”suureen kertomukseen” kuuluneet tiedon itseisarvon, totuuden, oikeudenmukaisuuden, kauneuden, ihmisten vapauttamisen

tai ihmiskunnan edistyksen ihanteet ovat korvautuneet tehokkuuden vaatimuksella. (Lyotard 1985, 70) Tietoa tuotetaan myytäväksi ja vaihdettavaksi. Muutokset näkyvät myös yliopistojen sisällä. Tutkijoillekaan ei riitä se, että he legitimoivat oman toimintansa tiedeyhteisön sisällä. Heiltä vaaditaan markkinoiden tuntemista, pragmaattisuutta, oveluutta ja näkyvyyttä. Kauko Pietilä on kiteyttänyt kehityksen seuraavasti:

”Taaksepäin katsoen voisi ehkä sanoa kuten Milton: *Paradise lost*; eteenpäin katsoen taas kuten Liikenneturva: *Näy liikenteessä!*” (Pietilä 1990, 6)

Valistuksen perinteeseen on kuulunut tieteen popularisointi ja kansanvalistus. Nyt popularisointi on muuttunut yhä näkyvämmiin myös pr-työksi. Yliopiston kannalta julkisuus ei ole pelkästään pyyteetöntä valistusta vaan myös omien tuotteiden, tiedon ja työvoiman markkinointia. Kun tieteeseen sijoitetaan yhä enemmän rahaa, on myös vaakuutettava maksajat siitä, että panostus kannattaa. Viime kädessä kyse on siitä, että tieteen on legitimoitava asemansa yhteiskunnassa suhteessa muihin instituutioihin, jotka kilpailevat samoista rahoista ja asemista.

Ongelma on siinä, missä määrin ”suuren julkisuuden” muoto ja vaatimukset vaikuttavat pienten julkisuuksien, kuten tieteen sisäisen julkisuuden luonteeseen. Pessimistisen arvion mukaan joukkoviestinnälle tyypilliset logiikat alkavat ohjata myös tieteen omaa julkisuutta (Pietilä 1990; ks. Väliaverron 1990).

Tutkijoiden suhdetta tiedotusvälineisiin säätelee osin se, millaiseksi he ymmärtävät julkisuuden luonteen. On eri asia uhrata aikaansa, jos uskoo edistävänsä järkevää keskustelua ja yhteiskunnallista kehitystä tai viihteen tekemistä ja mediayhtiön voittoja. Jos joukkotiedotusjulkisuus tähtää vain jälkimmäiseen, miksi tutkija antaisi ajatuksensa maksutta käyttöön?

Perinteisesti tiedeyhteisön suhtautuminen julkisuuteen ja tieteen popularisointiin on ollut kaksijakoista. Osa tutkijoista on omaksunut valistajan ja yhteiskunnallisen keskustelijan roolin. He haluavat ajatuksensa ja tutkimustuloksensa esille myös tiedeyhteisön ulkopuo-

lella. Usein tiedeyhteisössä on kuitenkin pidetty tiedotusvälineiden tarjoamaa julkisuutta jos ei suorastaan vastenmielisenä niin ainakin vähempiarvoisena. Taajaan julkisuudessa esiintyvää tutkijaa pidetään ”popularisoijana” tai ”journalistina” eikä niinkään vakavasti otettavana tieteenharjoittajana. Tutkijat ovat myös pelänneet, että julkisuus tuo mukanaan kontrollia, joka vaikeuttaa heidän työtään. Lisäksi lausuntoa pyytävistä toimittajista on vaivaa; työrauhan varmistamiseksi jotkut tutkijat kieltäytyvät kokonaan haastatteluista.

Suomalaisilla yhteiskuntatieteilijöillä on perinteisesti ollut hyvä asema julkisuudessa. Varsinkin 1980-luvulla yhteiskuntatieteilijät muuttivat aikaisempaa ’seurallisemmiksi’ ryhtyessään harrastamaan elämäntapatutkimusta tai arkielämän ja kulttuurin tutkimusta. Sosiologit ovat olleet suosittuja kommentaattoreita radiossa, televisiossa ja lehtien palstoilla. (Fuhrman & Kaukonen 1988, 54).

Sosiologia-lehti pohti pääkirjoituksessaan 1/1988 tieteen ja julkisuuden suhteita:

”Sosiologisen tutkimuksen tuloksiin kohdistuneen mielenkiinnon lisääntyminen on tietenkin sinänsä erittäin myönteinen ilmiö. Juuri rakentuessaan osaksi nyky-yhteiskunnan yleistä tietoisuutta sosiologinen tutkimus voi parhaiten toteuttaa varsinaista tehtäväänsä eli lisätä meillä olevien yhteiskunnallisten prosessien ymmärrettävyyttä. Mutta tieteenharjoituksen joutuminen julkisuuden myllyjen pyöritettäväksi saattaa joskus tuoda mukaan myös vaikeita ongelmia. Julkisuus saattaa pyrkiä omien journalististen kriteeriensä pohjalta määrittelemään sen, mikä tieteenharjoituksessa on kulloinkin relevanttia ja mikä ei, jolloin sosiologisia tutkimuksia saatetaan pahimmillaan kohdella eräänlaisena uutena massaviihteen lajina. Julkisuus saattaa myös unohtaa, että tutkijat ovat tosissaan silloinkin, kun heidän raporttiansa lukeminen on hauskaa.” (Kasvio & Aro 1988, 1)

Ulrich Beckin (1986) mukaan informaatioyhteiskunnan, tietoyhteiskunnan tai mediayhteiskunnan ohella voidaan puhua myös tiedeyhteiskunnasta. Tiede ja tutkimus ovat osallisina erilaisten sosiaalisten ja terveydellisten riskien määrittelyssä: paljonko ihminen sietää a-vitamiinia, miten Tshernobylin ydinvoimaonnettomuus vaikutti ihmisten terveyteen tai kumpi on ”tieteellisesti” parempi vaihtoehto, kivihiihi vai

ydinvoima? Näissä kysymyksissä tutkijoiden on mahdotonta pysytellä pelkästään puolueettomina asiantuntijoina, tahtoen tai tahtomattaan he osallistuvat poliittisiin ja yhteiskunnallisiin kiistoihin ja valtataisteluihin.

8. Älylliset markkinat?

Mitkä sitten ovat tutkimukseen ja opetukseen vaikuttavien markkinoiden ja markkinavoimien suhteet? Kolonisoivatko kaupalliset, hallinnolliset, journalistiset ja professioiden markkinat akateemisen julkisuuden ja tiedon tuotannon?

Ainakin seuraavat vaatimukset vaikuttavat entistä selvemmin tutkijoiden työhön:

- Tieteelliset tekstit on julkaistava ja ositeltava tavalla, joka tuottaa mahdollisimman suuren hyödyn hallinnollisessa arvioinnissa.
- Tutkijoiden on kyettävä legitimoimaan työnsä myös akateemisen yhteisön ulkopuolella, ns. suuressa julkisuudessa.
- Tutkimus on suunnattava yhä enemmän ulkopuolisen rahoituksen tarpeita vastaavaksi.
- Aihevalinnassa ja esitystavassa on otettava huomioon näyttävyys ja performatiivisuus.

Ilkka Heiskanen on tiivistänyt uuden tilanteen asettamat vaatimukset tutkijoille ja tieteenaloille: ”Politiikan tutkimuksen – tai minkä tahansa tieteenalan – menestys riippuu siitä kuinka jännittäväksi ja älyllisesti kiehtovaksi se kykenee tekemään tutkimuskohteensa, teoriansa, tutkijansa ja tutkimustuloksensa” (Heiskanen 1986, 3).

Heiskasen mielestä tieteenalan ”jännittävyys” tai ”älyllinen kiehtovuus” ei tarkoita pelkästään sopeutumista ulkoa päin tuleviin vaatimuksiin, vaan markkinat tulisi ymmärtää älyllisinä markkinoina. Nämä markkinat kehittyisivät ”toisaalta tieteenharjoittajain ja älymystön älyllisen itsemäärityksen ja toisaalta yhteiskunnan julkisuuden tuloksena” (ema.).

Ongelma on siinä, miten tuo intellektuellien ”älyllinen itsemääritys” käytännössä tapahtuu tai mitkä seikat ohjaavat ”yhteiskunnan julki-suutta”. Millä ja kenen ehdoilla tutkimusta ja opetusta ohjataan? Yhtenä vastareaktiona kaupallistumiselle ja teknokratisoitumiselle on tarjottu ns. kansalaistieteen ideaa. Se edustaisi yleisempää ja laajempaa julkista intressiä kuin teollisuuden ja valtion tarpeisiin tehty tiede. Kansalaistieteen ideaan liittyvät ns. tiedekaupat, joissa esimerkiksi graduntekijät ja kansalaisliikkeet voisivat kohdata.

Hieman laveammin tarkasteltuna kyse on tieteen yhteiskunta- ja käytäntösuhteesta, ideologisuudesta, arvovapauden mahdollisuudesta ja tiedonintresseistä. Lyhytjänteisessä ja mitatta via suoritteita painotavassa tiedepolitiikassa näiden kysymysten pohtimiselle ei jää paljon painoa.

”Kepit ja porkkanat ovat välineitä, joilla ohjailaan aasia; luovan toiminnan yhteydessä niistä ei pitäisi puhua”, kirjoittaa Antti Eskola (1990).

Kirjallisuus

- Aittola, Tapio: Havaintoja yliopiston piilo-opetus suunnitelmasta. *Kasvatus* 3/1989.
- Aittola, Helena & Aittola, Tapio: Yliopisto elämismaailmana. Jyväskylän yliopiston ylioppilaskunta, Jyväskylä 1990.
- Becher, Tony. *Academic Tribes and Territories. Intellectual Enquiry and the Cultures of Disciplines*. Open University Press, Stony Stratford 1989.
- Beck, Ulrich. *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*. Suhrkamp, Frankfurt am Main 1986.
- Beckman, Svante: Fyra universitetskulturer. *Vest* nr 10–11, mars 1989.
- Bruun, Niklas. *Tilastutkimus ja sen ehdot korkeakouluissa*. Teoksessa *Tieteen vapaus ja tutkimuksen etiikka*, (toim.) Klaus Mäkelä. Tammi, Helsinki 1987.
- Eskola, Antti. *Miten edistää tuloksellisuutta tieteessä*. Tampereen yliopistoutiset, Laudatur, toukokuu 1990.
- Fuhrman, Ellsworth & Kaukonen, Erkki. *On the Circulation and Legitimation of Social Science Knowledge: The Case of Finnish Sociology*. *Social Epistemology* 1/1988.
- Gieryn, Thomas. *Boundary-work and the Demarcation of Science from Non-Science*. *American Sociological Review*, vol 48, December 1983.
- Heiskanen, Ilkka. *Mihin politiikan tutkimuksen meta-analyysin tulisi nyt johtaa?* *Politiikka* 1/1986.
- Järvi, Pirjo, Kivinen, Osmo & Rinne, Risto. *Yliopiston tila ja tahto*. Turun yliopiston yhteiskuntatieteellisen tiedekunnan ja hallintoviraston henkilökunnan näkökulmia

- yliopistoonsa. Koulutussosiologian tutkimusyksikön tutkimusraportteja 5. Turun yliopisto 1990.
- Kasvio, Antti & Aro, Jari. Sosiologian julkisuus. *Sosiologia* 1/1988.
- Kaukonen, Erkki. *Sosiologia-lehden kaksi vuosikymmentä*. *Sosiologia* 4/1986.
- Kaukonen, Erkki. Institutional Transformation of Finnish Science and Science Policy. Teoksessa *Science Policy Studies from a Small Country Perspective*, (ed.) Veronica Stolte-Heiskanen. Publications of the Academy of Finland 5/1987.
- Kehälina, Harri & Melin, Harri. *Tuntemattomat toimittajat. Tutkimus Suomen Sanomalehtimiesten Liiton jäsenistä*. Suomen Sanomalehtimiesten Liitto, Helsinki 1988.
- Kivinen, Osmo. Valtio, markkinat ja akateeminen yhteisö: korkeakoululaitoksen tilan ja tulevaisuuden kansainvälistä vertailua. Teoksessa Kivinen, Osmo (toim.) *Muutoksen pysyvyys: Sosiologisia näkökulmia yhteiskuntaan*. *Annales universitatis turkuensis*, sarja C, osa 83. Turku 1990.
- Kivinen, Osmo & Rinne, Risto. Yliopiston kehityspiirteitä 1980-luvulla. *Tiedepolitiikka* 4/1989.
- Koski, Leena. Tarinoiden yliopisto tehokkuuden diskurssissa. Joensuun yliopisto, Kasvatustieteiden tiedekunnan tutkimuksia N:o 28, Joensuu 1990.
- Luostarinen, Heikki. Tieteissä ei ole oikotietä onneen. *Aamulehti* 20. 8. 1989.
- Liotard, Jean-Francois. Tieto postmodernissa yhteiskunnassa. *Vastapaino*, Tampere 1985.
- Mainosten... Mainosten osumatarkkuus on tutkittu. *Suklaapatukka* vaatii tietyn tv-ohjelman. *Uusi Suomi* 25. 1. 1988.
- Meh-tonen, Lauri. Yliopisto sivistyksen ja valistuksen kenttänä. Teoksessa *Kantasalmi, Kari (toim.) Yliopiston ajatusta etsimässä*. *Gaudeamus*, Helsinki 1990.
- Merton, Robert. *The Normative Structure of Science*. Teoksessa N.W. Storer (toim.) *The Sociology of Science*. The University of Chicago Press, Chicago 1973.
- Mitroff, Ian. *The Subjective Side of Science: A Philosophical Inquiry into the Psychology of the Apollo Moon Scientists*. Elsevier, Amsterdam 1974.
- Nuutinen, Anita & Sarja, Anneli. Korkeakoulutuksen tulokellisuudesta sisällöllisesti. *Korkeakoulutieto* 2/1989.
- Pietilä, Kauko. *Julkisuuden kehitys ja tieteen strategiat*. *Julkaisematon esitelmä Tieteen julkisuus -seminaarissa Helsingissä* 2. 2. 1990.
- Prelli, Lawrence. *The Rhetorical Construction of Scientific Ethos*. Teoksessa *Rhetoric in the Human Sciences*. Sage, London 1989.
- Pukkila, Tarmo. *Tampereen yliopisto eilen, tänään ja huomenna*. *Tampereen yliopistoutu-tuset* 37/1990.
- Rauhala, Pirkko-Liisa. Yliopistot rankattiin. *Aviisi* 19. 9. 1990.
- Rinne, Risto & Jauhiainen, Arto. *Koulutus, professionaalistuminen ja valtio*. *Julkisen sektorin koulutettujen reproduktioammattikuntien muotoutuminen Suomessa*. Turun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunta. *Julkaisusarja A:128*. Turku 1988.
- Räty, Teuvo. Väittelyän kasvu sosiaali- ja valtiotieteissä – tehotomuutta vai riman nousu? *Sosiologia* 4/1989.

- Silvonen, Jussi. Eräitä opiskelijakulttuurien (muutos)piirteitä suomalaisissa korkeakouluissa. Teoksessa *Nuoret ja muutos*, (toim.) Jaana Lähteenmaa & Lasse Siurala. Tilastokeskus, Helsinki 1991.
- Stolte-Heiskanen, Veronica. Tiedeyhteisön myytit ja todellisuus. Teoksessa *Tiedeyhteisö – onko sitä?* Suomen akatemian julkaisuja 4/1987, Helsinki 1987.
- Tutkijankoulutus... Tutkijankoulutustoimikunnan loppumietintö. Komiteamietintö 1989:55. Opetusministeriö, Helsinki.
- Vartiainen, Matti. Itsemurhia, murhia ja salamurhia. *Psykologia* 5/1989.
- Weber, Max. Tiede ammattina ja kutsumuksena. Teoksessa *Tieteen vapaus ja tutkimuksen etiikka*, (toim.) Klaus Mäkelä. Tammi, Helsinki 1987.
- Wiberg, Matti. Kuka on äänessä, kun asiantuntija puhuu? *Politiikka* 3/1989.
- Wilshire, Bruce. *The Moral Collapse of the University. Professionalism, Purity and Alienation*. State University of New York Press, Albany 1990.
- Virtanen, Matti. Tehtaasta studioon. *Hanki ja Jää*, Helsinki 1987.
- Väliverronen, Esa. Tiede julkisuudessa: popularisointia, pelejä vai parodiaa? *Tiedotus-tutkimus* 1/1990, s. 87–88.

II AKATEEMISET PUHETAVAT

*Motot eivät palvele sitä tekstin johdonmukaisuutta, mitä pidetään sääntönä tieteellisessä kirjoittamisessa. Niiden ... tehtävänä on tehdä tekstin lukeminen rikkaammaksi tai vaikeammaksi ... ja ... viihdyttää lukijaa tai osoittaa kirjoittajan lukeneisuutta – ennen kuin hän menee itse asiaan varsinaisessa tekstissä. (Tamar Katriel & Robert Sanders, *The Meta-Communicative Role of Epigraphs in Scientific Text Construction*)*

Yliopisto-opiskelu vaatii tavallaan uuden kielen oppimista, sillä tieteellä – ja eri tieteenaloilla – on omat sanastonsa ja puhetapansa. Tieteellisen tekstin ”kääntäminen” ei onnistu pelkästään vieraan kielen sanakirjan tai sivistyssanakirjan avulla. Opiskelijassa terminologian vaikeus ja outous herättää usein myös kunnioitusta: tieteellinen teksti vakuuttaa tekijänsä kyvykkyyttä ja lukijansa kyvyttömyyttä. Se ottaa selkävoiton lukijastaan sivistyssanojen ja lähdeviitteiden painolla.

Howard Beckerin kirjassa *Writing for Social Scientists* (1986) eräs opiskelija tilittää tuntojaan sosiologisista teksteistä:

”Kun luen jotakin enkä ymmärrä heti, en koskaan tuomitse kirjoittajaa... Oletan, että hän on älykäs ihminen ja että ymmärtämättömyyteni johtuu siitä, etten itse ole yhtä älykäs... Oletan aina, että kyse on kyvyttömyydestäni ymmärtää tai että jutussa piilee jotakin sellaista, mihin kykyne eivät riitä”. (Becker 1986, 29).

Esimerkin opiskelija tulkitsee ymmärtämättömyytensä älyn puutteeksi, vaikka kyse on enemmän asiantuntemuksen puutteesta. Olisi tolkutonta vaatia, että kaiken tieteellisen kirjoittamisen tulisi olla kenen tahansa ymmärrettävissä. Perustiedot on hankittava opiskelemalla; ehkäpä vuosikymmeniä jatkunutta keskustelua tai kehittelyä ei voi tavoittaa aivan vaivattomasti. Opiskelijan kannalta hankalinta on se, että

”tieteellisen kurssin” tai ”tieteellisen ajattelutavan” opiskelu jää pelkääntään luentojen kuuntelemisen tai tenttikirjojen lukemisen varaan.

Akateemisten puhetapojen hallitseminen ei tarkoita pelkääntään kielipin tai sanaston hallintaa. Kielellinen kompetenssi on paljolti myös sosiaalista kompetenssia. Sisäänpääsy akateemiseen yhteisöön ja sen puhetapoihin vaatii opiskelijalta tuon yhteisön virallisten ja epävirallisten pelisääntöjen tuntemista. Ruotsalainen antropologi Tomas Gerholm (1985) nimittää näitä seikkoja julkilausumattomaksi tiedoksi (*tacit knowledge*). Niissä ei ole kyse pelkääntään tiedosta, vaan enemmänkin tavasta suhtautua tietoon ja kyvystä soveltaa tietoa.

Julkilausumattomat tavat ja säännöt tulevat esiin vasta tiedeyhteisön ’sisäpiireissä’ eli keskusteluissa opettajien ja tutkijoiden kanssa, seminaareissa ja harjoituksissa tai tutkimusprojekteissa. Massayliopistossa, jossa opiskelijan ohjaus on heikkoa, sisäänpääsy akateemiseen kulttuuriin on vaivalloista. Siksi opiskelijalta vaaditaan hiukan samanlaista asennetta, kuin antropologilta, joka tutkii tuntematonta heimoa. Tuo heimo ei ole välttämättä aina kovin innokas paljastamaan omia totemejaan ja tabujaan.

Sisäänpääsyä hankaloittaa se, että opiskelijalle on tiedeyhteisössä perinteisesti varattu ulkopuolisen rooli. Opiskelija on tiedeyhteisössä vain käymässä, asiakkaana ja kuluttajana.

Gerholmin mukaan julkilausumaton tieto koskee mm. tiedeyhteisön virallisten normien ja epävirallisten pelisääntöjen suhdetta, yhteisön ’kansanperinnettä’, tieteenalan tai laitoksen identiteettiä ja suhdetta muihin tieteenaloihin, yhteisössä toimivien rooleja ja niihin liittyviä odotuksia sekä yhteisön puhe- ja keskustelutapoja.

Tieteen viralliset normit kuten puolueettomuus, julkisuus ja järjestelmällinen epäily kuuluvat ennen kaikkea siihen julkisivuun, jonka tiedeyhteisö haluaa näyttää ulkopuolisille. Julkilausumattoman tiedon mukaan näiden periaatteiden noudattaminen ei ole aina mahdollista tai edes järkevää, vaan niihin kannattaa suhtautua joustavasti tilanteen mukaan.

Tiedeyhteisöön sosiaalistumisessa on tärkeällä sijalla myös se perinne, jota oppiaineet ja opettajat välittävät oman alansa historiasta. Kan-

sanperinne sisältää tarinoita alan sankareista, erilaisista tutkijatyypeistä ja heiltä vaadittavista ominaisuuksista, Tyypit jäävät usein myyttisiksi hahmoiksi ja taidot mystisiksi. Mytologiaa vaalivat toisinaan myös oppikirjat: ne kertovat kanonisoituja tulkintoja oppialan klassikoista, puolustavat alan autonomiaa ja eliminoivat pois tieteelle ”vieraat” aiheet. (Vähämäki 1988)

Tiedeyhteisöjen kansanperinteeseen kuuluu usein se, että tutkimuksen tekemisen käytäntöjä kuvataan (enemmän tai vähemmän hämärän) intuition käsitteen avulla, Seuraava esimerkki on antropologiaa:

”Antropologinen kenttätyö vaatii teoreettisen tiedon ja teknisen koulutuksen lisäksi tietynlaista luonnetta ja temperamenttia. ... Jos oikeanlainen temperamentti ei ole aina mukana tutkijan omissa kyvyissä, erikoiskoulutuksessa ja rakkaudessa omaan oppialaan, se harvoin yhdistyy myöskään niihin taiteellisiin kykyihin, joita tarvitaan havaintojen tulkinnassa tai kirjallisissa taidoissa kääntää vierasta kulttuuria omalle kielelle”. (Evans-Pritchard 1951, 81–82; sit. Gerholm 1987, 8–9)

Epävirallisemmassa yhteydessä samainen antropologi puolestaan valisti oppilaitaan seuraavaan tapaan:

”Ota kiniiniä, kuuntele korvakuulolta ja pysy erossa naisista”. (Gerholm 1987, 82).

Akateemisen puhutavan hallinnassa tiivistyy se, miten opiskelija on sisäistänyt kaiken muun julkilausumattoman tiedon. Kyse on ennen kaikkea kyvystä käyttää oikeaa puhutapaa oikeassa tilanteessa. Se vaatii taitoa esittää ”päteviä argumentteja”, ”oivaltavia kysymyksiä” tai ”terävää kritiikkiä” ja näkemystä siitä, mitkä ovat kysymyksiin vastaamisen tai hyvän argumentoinnin ja kritiikin perusteet. Näiden taitojen hallitseminen testataan erilaisissa opetustilanteissa, tenteissä ja viimein tutkielman tekemisessä.

Akateemisen puhutavan säännöt ja käytännöt vaihtelevat paljon eri tilanteissa, eri tieteenaloilla tai erilaisissa teksteissä, Se, mikä kelpaa argumentiksi sosiologiassa ei välttämättä kelpaa sellaiseksi kirjallisuus-

tieteessä eikä tutkimusraportin kielenkäyttö välttämättä sovi seminaarityöskentelyyn.

Gerholm lainaa esimerkin ruotsalaiselta kirjailijalta Lars Gustafssonilta. Filosofian opiskelijana Gustafsson oppi seminaareissa yksinkertaisen tavan sekoittaa vastaväittäjän konseptit. Lauseella ”tätä minä en ymmärrä” oli maaginen vaikutus. Se pakotti vastapuolen miettimään kokonaan uudelleen perustelut väitteilleen. Kun Gustafsson sitten kokeili samaa taktiikkaa kirjallisuustieteen seminaarissa, se ei toiminut ollenkaan. Kukaan ei kiinnittänyt huomiota kommenttiin tai se ohitettiin kohteliaan sanakääntein.

1. Tekstien tulkinnan peruskäsitteitä

Olemme tätä kirjaa varten lainailleet käsitteitä eri tieteenaloilta ja tutkimussuuntauksista. Likimain vilpittömästi pahoittelemme sitä, että siirtäessämme käsitteitä uusiin konteksteihin olemme kenties hukanneet niiden ”oikean” tai ”vakiintuneen” merkityksen. Seuraavassa on määritelmiä muutamista kirjan keskeisistä käsitteistä. Niistä voi olla lukijalle ainakin se ilo, että hän voi pohtia, kuinka johdonmukaisesti tai perustellusti olemme näitä käsitteitä käyttäneet. (käsikirjoituksesta Tekstinsyöjät)

Teksti ja diskurssi

Nykysuomen sivistyssanakirja (1979) ehdottaa diskurssin käsitteen hylkäämistä turhana vierasperäisenä sanana ja korvaamista keskustelulla. Tämän päivän perspektiivistä kehoitus tuntuu toiveajattelulta, sillä diskurssin käsite näyttää juurtuneen syvälle (yhteiskunta)tieteellisen keskustelun ja sitä kautta arkisemmankin puheen sanavarastoon. Sille ei ole löytynyt kunnollista suomenkielistä vastinetta. Diskurssin käsite on myös hyvä esimerkki siitä, että yleisten sanakirjamääritelmien apu tieteellisten tekstien tulkinnassa on rajallinen.

Yhteiskuntatieteiden ”tekstualisoituminen” on tehnyt tekstin ja diskurssin käsitteistä muodikkaita ilmaisuja, joita on vaikeaa välttää. Näiden käsitteiden käyttö on aiheuttanut myös paljon sekaannusta. Niitä

käytetään eri tieteenaloilla (kielitiede, sosiologia, filosofia, tiedotustutkimus, psykologia, kirjallisuustiede jne.) ja eri tutkimussuuntauksissa (hermeneutiikka, semiotiikka, diskurssianalyysi jne.) ja niiden variaatioissa hyvinkin eri merkityksissä (ks. esim. Hoikkala 1990, Pietilä 1986, Suikkanen 1990).

Perinteisesti tekstillä on viitattu lähinnä kirjoitukseen, diskurssilla taas puheeseen. Nykyisin tämä jako kirjallisen ja suullisen esityksen välillä ei useinkaan päde, vaan käsitteitä käytetään myös synonyymina. Järkevämpi lienee kuitenkin kanta, jonka mukaan tekstin ja diskurssin käsitteiden avulla voi painottaa erilaisia puolia puheen tai kirjoituksen tutkimisessa.

Teksti tulee latinan sanasta *textum*, joka tarkoittaa ”jotakin yhteen kudottua”. Diskurssi on puolestaan peräisin sanasta *diskursus*, ”ympäriinsä juoksentelu”. Teksti siis viittaa johonkin kiinteään ja materialisoituneeseen, diskurssi puolestaan liikkeeseen ja toimintaan. Tällaisessa erottelussa on oma järkensä myös tekstien tutkimisen kannalta. Kun tässä kirjassa käsittelemme tieteellisiä tekstejä, yritämme pohtia nimenomaan tekstien tuottamisen prosesseja ja tekstuaalisen tuotannon muotoja.

Diskurssin käsitteellä viitataan usein myös niihin sääntöihin ja tapoihin, joilla tekstejä tuotetaan. Tässä mielessä diskurssia voi kutsua puhetavaksi. Puhetavat tai tekstin tuottamisen muodot kytkeytyvät yhteiskunnallisiin instituutioihin. Näin voidaan puhua esimerkiksi tieteellisestä tai journalistisesta diskurssista tai tarkemmin vaikkapa sosiologisesta tai lääketieteellisestä diskurssista. Sosiologisella ja lääketieteellisellä diskurssilla on omat instituutionsa, tutkimuskohteensa sekä tapansa muodostaa, tulkita ja jäsentää kohteitaan.

Tieteelliseen diskurssiin kuuluvat mm. oppikirjat, tutkimusraportit, väitöskirjat, tieteelliset aikakauskirjat, luennot, seminaarit tai vähemmän muodolliset tieteelliset keskustelut. Niillä on omat sääntönsä, jotka määrittävät sitä, miten oppikirja tai tutkimusraportti kirjoitetaan, kuinka hypoteesit esitetään ja miten väitteet perustellaan, kuinka opettajan tulee opettaa, miten seminaareissa pitää keskustella jne. Säännöt määrittävät myös puhujien ja kuulijoiden suhdetta diskurssissa, esimerkiksi sitä, kuka puhuu auktoriteetilla tai kenen on kuunneltava.

Tiedettä käsittelevissä diskurssianalyttisissä tutkimuksissa diskursin käsite on usein määritelty hyvin väljästi, sillä on tarkoitettu kaikenlaisia puheen ja kirjoittamisen muotoja (esim. Gilbert & Mulkey 1984 ja Potter & Whetherell 1987). Diskurssianalyysi on ollut yleinen lähestymistapa, joka on kääntänyt kysymyksen ”mitä teksti merkitsee” muotoon ”miten merkityksiä tuotetaan teksteissä”.

Puheteot

Monet diskurssianalyttiset lähestymistavat ovat saaneet vaikutteita Austinin ja Searlen kehittämästä puheaktiteoriasta.

Puheaktiteorian yhtenä perusajatuksena on, että kielelliset ilmaisut eivät ole vain todellisuuden kuvausta, vaan myös tekoja. Tässä mielessä tieteellisiä tekstejä voi tutkia erittelemällä niissä olevia puhetekoja, jotka vaikuttavat todellisuuteen ja sitä koskeviin tulkintoihin. Puheaktiteorian kannalta kielenkäytössä ei ole olennaista vain vastaavuussuhde kielellisen ilmaisun ja sen kuvaaman asiantilan tai objektin välillä, vaan myös puhujien ja kuulijoiden väliset suhteet.

Austinin (1962) mukaan kielellisillä ilmaisuilla on sekä lokutionäärinen, illokutionäärinen että perlokutionäärinen aspekti. Lokutionäärinen aspekti viittaa lausuman ominaisuuteen kuvailla ja ilmaista ulkopuolista maailmaa. Illokutionäärinen aspekti puolestaan viittaa sen ”voimaan”, ominaisuuteen tekona, joka tapahtuu kun se lausutaan julki. Perlokutionäärinen aspekti kuvaa lausuman seurauksia tai vaikutuksia kohteeseensa. Nämä aspektit ovat usein päällekkäisiä eikä niitä voida aina erottaa toisistaan.

Puheteon suorittaminen, kysyminen, toteaminen tai väittäminen on sääntöjen määrittämää toimintaa, samaan tapaan kuin esimerkiksi shakin tai jalkapallon pelaaminen. Puheaktiteoriaa kehittänyt Searle erottelee kahdenlaisia sääntöjä, regulatiivisia ja konstitutiivisia. Regulatiivisista säännöistä ovat esimerkkinä etikettisäännöt, jotka säätelevät ihmisten välistä kanssakäymistä. Kanssakäyminen ei kuitenkaan välttämättä edellytä niitä, se voi tapahtua myös niistä riippumatta. Konstitutiivisia ovat esimerkiksi jalkapallon säännöt, joita ilman peliä ei olisi olemassa (Searle 1982, 138–139). Hiukan samanlainen on tieteellisen

teorian, metodologian ja kielenkäyttötavan suhde tutkimuskohteisiin: niiden kautta tutkija muodostaa teoreettisen tutkimuskohteensa. Vasta ne luovat säännöt, joilla tieteen peliä pelataan.

Säännöt ovat tärkeitä myös tutkittaessa puheteon tai tekstin lukemista ja merkityksiä. Se, mitä puhuja tai kirjoittaja tarkoittaa tai mitä kuulija tai lukija ymmärtää on sidoksissa sääntöihin ja konventioihin. Eli kuten Searle sanoo:

”Merkityksessä on kyse enemmän kuin intentiosta, siinä on kyse myös konventiosta” (Searle 1982, 145).

Denotaatio, konnotaatio ja referentti

Denotaatiolla tarkoitetaan usein jonkin sanan ”ilmeistä”, ”vakiintunutta” tai ”kaikkien tuntemaa” merkitystä. Konnotaatiolla taas viitataan sanan sivumerkitykseen, joka ei ole yhtä tunnettu tai tunnustettu. Denotaatiosta puhuttaessa korostetaan sanan suhdetta kielen ulkopuolisessa todellisuudessa olevaan objektiin, referenttiin, johon se viittaa. Se ymmärretään siis objektiiviseksi, konnotaatio taas joksikin subjektiivisemmaksi merkitykseksi, joka riippuu enemmänkin käyttäjästä, tulkitsijasta tai käyttöyhteydestä.

Referenttiin perustuva denotaation ja konnotaation erottelu on kuitenkin mahdollista kyseenalaistaa esimerkiksi puheaktiteorian näkökulmasta. Puheessa tai kirjoituksessa sanan ja referentin suhde ei ole yksiselitteinen, sillä merkityksen muodostumiseen vaikuttavat aina myös puhuja ja puhetilanne. Tieteelliselle kielenkäyttötavalle on tyypillistä, että se on pyrkinyt rajaamaan puhujan, yleisön ja puhetilanteen tekstin ulkopuolelle. Näin se on yrittänyt kesyttää kielen illokutionäärisistä ja perlokutionäärisistä aspekteistaan.

Denotaation ja konnotaation erottelua voi toki käyttää, mutta ne ovat mielekkäitä vain analyttisinä käsitteinä (Hall 1985, 21). Se, että jotakin merkitystä pidetään denotatiivisena ja toista konnotatiivisena, ei johdu ”luonnollisesta” erosta, vaan riippuu sosiaalisesta kontekstista.

Metafora

Tieteellistä kielenkäyttötapaa voi kutsua myös denotatiiviseksi tai referentiaaliseksi. Sen tehtävänä on kuvata todellisuuden objekteja, ilmiöitä sekä niiden ominaisuuksia ja suhteita mahdollisimman tarkasti ja yksiselitteisesti. Referentiaalisen vastakohtana pidetään metaforista, kuvaannollista kielenkäyttötapaa, joka on tyypillinen esim. kaunokirjallisuudessa (ks. Eco 1989, 150). Tästä huolimatta myös tiede operoi metaforilla.

Metaforaa käytetään usein jonkin oudon asian ilmaisemiseen tummalla ja arkisemmalla käsitteellä. Voimme kutsua esimerkiksi yliopistoa temppeleiksi, tehtaaksi, keitaaksi ja basaariksi tai tieteellisiä julkaisukulttuureja urbaaniksi ja maalaismaiseksi.

Metaforat eivät ole viattomia, vaan ne paljastavat usein myös jotakin olennaista tutkimuksen luonteesta ja käyttäjänsä käsityksistä. Varsinkin naistutkijat ovat kiinnittäneet huomiota tieteellisen tekstien sukupuolisidonnaisuuteen. Tiede on täynnä ”seksistisiä” metaforia luonnon (naisen) valloittamisesta, kesyttämisestä tai salaisuuksien paljastamisesta. Joskus miestutkijat ovat luonnehtineet työtään suorasukaisesti yhdyntää kuvaavilla käsitteillä.

Konteksti

Kielen seksistisyyden tutkimiseen ei kuitenkaan riitä yksittäisten sanojen tai ilmaisujen poimiminen tieteellisestä tekstistä: mitkään sanat eivät sinällään ole seksistisiä tai ei-seksistisiä. Sanojen tai ilmaisujen merkitys riippuu vasta niiden käyttö- ja tulkintayhteydestä, kontekstista (Moi 1990, 173).

Kontekstia voi kutsua myös tekstin viitteenomaiseksi osaksi (Palonen 1988, 62). Teksti ei ole koskaan täysin itsერიittoinen, vaan se joutuu tukeutumaan toisiin teksteihin ja toisten käyttämiin käsitteisiin. Uudessa yhteydessä nämä tekstit tai käsitteet saavat uusia merkityksiä. Tekstien tutkimisessa on hyödyllistä tuntea myös tekstin tulkintahistoriaa eli niitä merkityksiä, joita tekstillä on eri aikoina ja eri yhteyksissä annettu. Tässä mielessä tekstillä ei ole vain yhtä, vaan monia konteksteja.

Laajemmassa merkityksessä voimme tarkoittaa tekstin kontekstilla esimerkiksi tiedettä tai yliopistoa instituutioina, tai konkreettisemmin jotakin oppialaa, laitosta tai tutkimussuuntausta, jonka piirissä kirjoittaja työskentelee. Nämä institutionaaliset ja kulttuuriset rakenteet välittyvät teksteihin erilaisten tutkimuksen tekemisen ja tieteellisen diskurssin sääntöjen kautta. Kyse on siis sellaisista rakenteista tai säännönmukaisuuksista, jotka kirjoittaja on tavalla tai toisella sisäistänyt. Nämä rakenteet ja säännöt jättävät monenlaisia jälkiä myös itse teksteihin.

Retoriikka

Retoriikka ymmärretään usein kaunopuheisuutena, adjektiivien tai verbien taidokkaana käyttönä. Sillä viitataan esitystapaan, tyyliin, joka halutaan erottaa sanottavan sisällöstä. Tässä mielessä retoriikka on usein politiikassa tai tieteessä ymmärretty negatiivisesti, ”pelkkänä retoriikkana”, suostuttelun ja vakuuttamisen taitona tai manipulaation tekniikkana.

Tieteessä on haluttu torjua kaunopuheisuudeksi tai manipulaatioksi ymmärretyt retoriikan houkutukset. On ajateltu, että ”tieteen Daavid” kyllä voittaa ”retoriikan Goljatin” (Latour 1987, 45). Yrityksistään huolimatta tiede ei ole päässyt retoriikasta eroon.

Jo Aristoteles erotti retoriikassa kolme aluetta, argumentaation, tyylin ja sommittelun. Kyse oli siis kommunikaatiotilanteiden ja argumentaation rakenteiden tutkimisesta, ei pelkästä tyyliopista.

1980-luvulla retoriikasta tuli diskurssin tavoin yksi ihmistieteiden muotikäsitteistä. Tieteen retoriikkaa koskevat tutkimukset ovat vaihdelleet kaunokirjallisia tyylikeinoja painottavista analyyseistä (Gusfield 1976) tai argumentaation rakenteita ja normatiivisia periaatteita koskevista tutkimuksista (Perelman & Olbrechts-Tyteca 1971) metodologisesti väliin lähestymistapoihin, jotka näkevät retoriikan yleisenä diskursiivisten käytäntöjen tutkimuksena (Simons 1989).

Vaikka diskurssianalyysi ja retoriikka – jos unohtamme niiden erilaiset suuntaukset – tutkivatkin samankaltaisia kysymyksiä, niiden lähestymistavat ovat jossakin määrin erilaiset. Varsinkin Foucaultilta

vaikutteita saaneissa diskurssianalyttisissä suuntauksissa korostetaan usein sitä, miten puhuja tai kirjoittaja on sidoksissa tiettyihin rakenteisiin, instituutioihin ja . sääntöihin. Puhuja tai kirjoittaja on enemmän tai vähemmän kielen tai kielipelin armoilla. Retoriikassa taas lähestytään puhetilannetta enemmänkin kielen ehdoilla vaikuttamisen näkökulmasta: se tutkii strategioita ja mahdollisuuksia tässä kielipelissä (Summa 1989, 70). Nämä strategiat tai kielelliset vaikuttamisen keinot eivät tosin välttämättä ole kirjoittajan tietoisia valintoja.

2. Tiede kirjallisuutena

Se tarina, joka tässä jaksossa kerrotaan on ymmärtääkseni seuraava: Aluksi tiede ja kirjallisuus eivät olleet eriytyneitä tekstuaalisen tuotannon tai kirjoittamisen muotoja. Sitten ne alkoivat eriytyä. Ja lopulta on jälleen käynyt ongelmalliseksi, missä niiden erityisyys onkaan. Jos tämä on se tarina, joka tässä jaksossa kerrotaan, sen saisi profiloida hiukan selvemmin esiin. (kommentti käsikirjoituksen Tekstinsyöjät)

Tieteellisiä tekstejä harvoin ajatellaan kirjallisuutena, vaikka niiden lopussa esiintyykin toisinaan lähdeluettelon sijasta sana kirjallisuus. Kirjallisuus-sana on perinteisesti varattu kaunokirjallisuudelle, kirjallisuudelle. Tiede ja kirjallisuus nähdään usein jopa toistensa vastakohina: standardikäsitteen mukaan tiede on objektiivista, rationaalista ja loogista, kirjallisuus taas subjektiivista, tunteisiin ja kokemuksiin vetoavaa tai intuitiivista.

Tämän päivän perspektiivistä saattaa kuulostaa omituiselta, että vielä 1800-luvun alkupuolella saatettiin esimerkiksi Isaac Newtonia ja John Lockea pitää Englannin kirjallisuuden suurimpina niminä (Williams 1986, 9). Tänäpäin heidät katetegorisoidaan pelkästään tiedemiehiksi. Nykyisen kaltainen tieteenalojen järjestelmä ja muut tieteen institutionaaliset rakenteet alkoivat muotoutua vasta 1800-luvun jälkipuoliskolla. Eri tieteenalojen edustajat järjestäytyivät omiksi ammatikunnikseen. Samalla tieteen ja kirjallisuuden alat ja lajit alkoivat eriytyä omiksi diskurssiseikseen.

Wolf Lepenies (1988) on kuvannut havainnollisesti sosiologian syntyä viime vuosisadan lopulla kaunokirjallisuuden ja luonnontieteiden väliin. Runous ja tiede, tunne ja järki kilpailivat sosiologioiden sieluista. Ranskassa voiton vei Comten ja Durkheimin edustama suuntaus, joka pyrkii tarkastelemaan yhteiskuntaa kuin luontoa. Englannissa puolestaan sosiologia kehittyi humanistis-kirjallisen suuntauksen vaikutuspiirissä. Saksassa taas Weber ja Simmel pyrkivät ylittämään luonnontieteen ja hengentieteen perinteisen vastakkaisuuden ja luomaan ”kolmatta tietä” edustavan uuden kriittisen sosiologian.

Sosiologit ja kirjailijat kiistelivät siitä, kumpi tarjosi paremmat edellytykset ymmärtää kehitymässä olevaa modernia yhteiskuntaa. Kirjallisen kulttuurin edustajia ärsytti uusi tulokas, joka pyrki yhteiskunnan ja kulttuurin tulkiksi. He vitsailivat Comten kirjallisen kömpelyyden kustannuksella. Comtea puolestaan ärsyttivät kirjoittajat, jotka voitivat lukijat ja kuulijat puolelleen retorisilla taidoillaan. Comte luonnosteli myös omaa ”tyylioppia” sosiologialle. Hänen mukaansa lause ei saanut olla kahta käsikirjoitusriviä pidempi. Comten tiheällä käsialalla se tarkoitti noin viittä painettua riviä. Yhdessä kappaleessa ei saanut olla enempää kuin seitsemän lausetta. Mikään sana ei saanut esiintyä kahdesti samassa lauseessa jne. (Lepenies 1988, 20)

Sekä kirjallisuus että sosiologia jäljittelivät modernia luonnontiedettä, joka valistuksen jälkeen oli noussut yhteiskunnallisesti merkittävään asemaan. Ei ollut sattumaa, että 1700- ja 1800-luvuilla kehittyi myös realistinen romaani, joka havainnoi ja kuvasi todellisuutta ”tieteellisellä” tarkkuudella (Jordanova 1986, 23). Kirjailijat saivat paljon vaikutteita luonnontieteistä ja he muistuttivat usein kertovansa ”tosia” tarinoita. Kirjailijat viittasivat autenttisiin dokumentteihin kuten kirjeisiin, joiden pohjalta he sanoivat kirjoittaneensa. Vaikka tämä lieneekin useimmiten ollut vain tyylikeino, sen käyttö kertoo paljon tieteen vaikutuksesta kirjallisuuteen. Balzac kuvasi sosiaalisia tyypejä eläintieteilijän tapaan. Hän suunnitteli teossarjaa, jonka nimeksi tulisi Sosiaalisia tutkimuksia, mutta muutti nimen myöhemmin Inhimilliseksi komediaksi. Zola taas määritteli itsensä sosiologiksi.

Kun positivismi 1900-luvulla vakiintui sosiologian valtavirtaukseksi, se pyrki tekemään pesäeroa kirjallisuuteen. Tieteen kielestä haluttiin karsia kaunokirjalliset ja retoriikaksi tulkitut elementit. Tavoitteena oli kuvata luotettavasti ja tarkasti objektiivista todellisuutta. Vielä nykyisinkin monet tutkijat ajattelevat, että vain se mitä sanotaan on tärkeää, ei se miten sanotaan.

Kirjoittamisen perinteen väheksymisestä juontuu kenties myös se, että monet tutkijat – puhumattakaan opiskelijoista – pitävät kirjoittamista vaikeana tai jopa vastenmielisenä puuhana. Kun tieteilijöiltä on viety ”kirjoittamisen ilot” ei ole myöskään ihme, että heitä on helppo syyttää tyylillisesti kömpelöstä, mahtipontisesta ja mielikuvituksettomasta kielestä. Jonkinlaisena vastareaktionä tähän tiedeyhteisö taas saattaa leimata hyvin kirjoittavat tutkijat esseisteiksi tai journalisteiksi.

Tieteen ja kirjallisuuden suhteisiin on kiinnitetty aikaisempaa enemmän huomiota varsinkin 1980-luvulta lähtien. Tieteellisiä tekstejä on alettu tutkia kirjallisuutena ja kirjallisuuden tutkimuksen metodein (esim. Levine 1987 ja Jordanova 1986). Tieteensosiologiassa on taas kehitelty ”uusien kirjallisten muotojen”, mm. dialogista esitystapaa (esim. Mulkay 1985, Woolgar & Ashmore 1988; ks. Välvirronen 1990).

Olisi silti naiivia vaatia, että tieteellisen tekstin pitäisi olla runoutta tai että tieteellinen esitystapa pitäisi korvata avantgardistisilla kokeiluilla. Pystyäkseen kilpailemaan ”todellisuuden tulkinnan markkinoilla” humanistit ja yhteiskuntatieteilijät joutuvat kuitenkin kehittämään tietoisemmän suhteen kieleensä ja kirjoittamiseensa.

Tieteen ja kirjallisuuden suhteita pohtineen Roland Barthesin mukaan tiedettä ei määritä sisältö, metodit, moraali tai kommunikaatiotapa vaan sen yhteiskunnallinen asema. Lyhyesti sanottuna: ”tiedettä on se mitä tieteenä opetetaan” (Barthes 1986, 3). Provosoivalla väitteellään Barthes haluaa osoittaa, että tavanomaiset määritelmät tieteen ja kirjallisuuden erottamiseksi toisistaan ovat riittämättömiä. Tieteen sisällöt ja metodit ovat hyvin vaihtelevia. Myös kirjallisuus voi olla tieteen tapaan ”vakavaa ja ankaraa” ja molemmat julkaisevat aikaansaannoksensa kirjoina.

Barthesin mielestä se, mikä selvimmin erottaa tieteen ja kirjallisuuden, on niiden suhde kieleen. Tieteessä kieli on tapana ymmärtää yksinkertaisesti välineeksi, jolla tutkija ilmaisee tieteellisiä ajatuksiaan. Lähtökohtana on se, että nämä ajatukset ovat jo olemassa jossakin kielen ulkopuolella ennen kirjoittamista. Ajatusten *sisältö* on kaikki kaikessa, niiden esittämisen *muoto* ei mitään. Sen sijaan kirjallisuudessa kieli ei ole vain väline, vaan se on itse kirjallisuuden olemus. (Barthes 1986, 4; vrt. Pietilä 1988)

Barthesin kuvaus tieteen ja kirjallisuuden eroista on osuva. Välineellinen ja rajoittunut suhtautuminen kieleen ei ole kuitenkaan estänyt tieteellisen kielenkäyttötavan kasvavaa arvostusta. Arvostuksen takana on tieteen korkea yhteiskunnallinen asema.

Näkemyks kielestä ajattelun välineenä perustuu Barthesin mukaan oletukseen, että olisi olemassa jokin neutraali kielen tila, josta on johdettu joukko poikkeavia erikoiskieliä kuten kirjallisuuden ja runouden kielet (Barthes 1986, 8). Tuota ”normaalina” pidettyä kielenkäytön tapaa luonnehditaan usein referentiaalisuuden tai referentiaalisen koodin käsitteellä. Referentiaalisessa kielenkäyttötavassa kieli ymmärretään todellisuutta koskevan raportoinnin välineeksi, neutraaliksi tavaksi kuvata todellisuuden objekteja ja asiantiloja. Sen lähtökohtana on, että kielelliset merkit viittaavat todellisuuden esineisiin, ilmiöihin tai niiden ominaisuuksiin ja suhteisiin.

Referentiaalisen kielenkäytön tavoitteena on kertoa totuus näistä kielen ulkopuolisista objekteista. Yksinkertaistaen ilmaistuna tavoitteena on kieli, ”jossa kaikkea kutsutaan tavallisimmalla nimellään, sillä jonka kaikki tunnistavat ja josta ei synny epäselvyyksiä” (Eco 1989, 150).

Ajatus kielestä neutraalina välineenä toistuu tieteellisen viestinnän ja tutkielman tekemisen oppaissa. Tutkielman kirjoittaminen nähdään raportointitekniikkana, jonka tarkoituksena on siirtää tutkimuksen tulokset lukijoille:

”Tieteen ja tutkimuksen tyyli on asiatyyli. Koska tutkimusviestinnän tehtävänä on siirtää asiasisältö lukijalle mahdollisimman totuudenmukaisesti, kielen on oltava ennen muuta täsmällistä. Hyvän asiatyylin tun-

nusmerkkejä ovat selkeys ja kohtuullinen tiiviys. Kirjoituksen kieliasun tulee olla moitteetonta. Ja toki havainnollisuus on eduksi myös tutkijan tekstissä.” (Salonen 1985, 71)

Oppikirjoissa olevien määritelmien mukaan tieteellisen tekstin kielen tulisi siis olla asiallista, selkeää ja täsmällistä. Toisin kuin kaunokirjallisuudessa, ihanteena on kieli, joka ilmaisee asiat mahdollisimman yksiselitteisesti. Tieteessä pyritään välttämään kuvailevaa kielenkäyttöä, joka antaa mahdollisuuksia moniin tulkintoihin. Edellä olevasta esimerkistä voisi päätellä vielä yhden ihanteen: sekä sanojen, lauseiden, virkkeiden että kappaleiden tulisi olla mieluummin lyhyitä kuin pitkiä.

Käytännössä tieteellisten tekstien kieli ei ole pelkästään yksinkertaista ja yksiselitteistä. Se on abstraktia, staattista, objektiivista, analysoivaa sekä perustelevaa. Tieteen kieli vetoaa ”älyyn, erittelykykyyn ja erikoistietoon.” (Salonen 1985, 71)

Näkemyksensä mukaan tieteellisen tekstin kirjoittaminen on vain jonkin jo olemassaolevan siirtämistä tai välittämistä, rajoittaa mahdollisuuksia ymmärtää tieteellisen tiedon luonnetta. Tieteelliset tekstit ovat myös puhetekoja ja tietyille kuulijakunnalle tarkoitettuja puhuteluja. Ne eivät vain kuvaa todellisuutta, vaan myös pyrkivät vaikuttamaan siihen ja vakuuttamaan lukijat esitetyn paikkansapitävyydestä. Tässä mielessä pyrkimys referentiaaliseen kieleen on yksi keino korostaa tekstin objektiivisuutta ja uskottavuutta.

Tieteellisissä teksteissä käytetään usein myös itsetarkoituksellisesti jargonia, sivistyssanoja, vaikeita lauserakenteita jne. Tavoitteena on korostaa eroja muihin kielenkäytön tapoihin. Tämä on tyyppillistä varsinkin nuorille tieteenaloille, jotka etsivät omaa identiteettiään. Niillä on tarvetta korostaa omaa tieteellisyyttään lunastaakseen paikkansa tiedeyhteisössä. Samaan keinoon turvautuvat jotkut akateemisen yhteisön ulkopuolelta tulevat, jotta heidät otettaisiin vakavasti.

Yhteiskuntatieteiden historiaa ajatellen on ymmärrettävää, että niissä tieteellisen ’näköinen’ puhetapa on ollut varsin suosittua. Ne ovat pyrkinet jäljittelemään luonnontieteitä (luokittelut, tilastot, kaaviot) tai matematiikkaa (formaali logiikka) tai filosofiaa (loogiset päättelymallit).

Tunnetussa kirjassaan *Sosiologinen mielikuvi* C. Wright Mills katsoo, että sosiologien tapa kirjoittaa vaikeasti juontuu oppiaineen varhaisvuosilta, jolloin sen akateeminen status oli alhainen. Mutkikkuus nosti statusta tai osoitti ainakin sen, että oli olemassa jokin erityinen puhetapa, jota kaikki eivät hallinneet ja jota voitiin kutsua sosiologiaksi. (Mills 1982, 210)

Kirjansa ehkä kuuluisimmassa osassa Mills ”kääntää” Talcott Parsonsin teosta *The Social System* yksinkertaisemmalle kielelle. Hän ottaa pitkän Parsons-sitaatin ja tiivistää sen yhteen, kahteen virkkeeseen väittäen, ettei käännös ”kadota mitään merkittävää seikkaa” (Mills 1982, 30). Kaikki sosiologit eivät ole olleet aivan samaa mieltä Millsin kanssa. Yhtä kaikki, Mills katsoo, että koukeraisuus ja vaikeaselkoisuus suojelee Parsonsin edustamaa ns. yleistä teoriaa, joka eristäytyy ja suojautuu kritiikiltä omaan erikoiskieleensä.

Tieteellisen tekstin mutkikkuus voi johtua myös siitä, että kirjoittaja tahtoen tai tietämättään rikkoo käytännöllisiä kommunikatiivisia sopimuksia tekemällä yksinkertaisistakin asioista monimutkaisia. Tällaiset kirjoittajat aloittavat maailman synnystä ja pyrkivät ottamaan huomioon kaikki mahdolliset aspektit sekä lukijan vastaväitteet:

”Maailmaan kuuluu monia asioita, joihin tästä syystä voimme oikeutusti liittää ominaisuuden ’olla (olemassa)’. Toisin sanoen juuri sen nojalla, että jokin on, voimme myös perustellusti väittää sen olevan.”

”Journalismi on tekstejä, joita tehdään ja luetaan. Kyse on erityisistä teksteistä, mutta myös teksteistä muiden joukossa. Toisin sanoen journalismi on jotain erityistä, mutta se on erityistä vain liittyneenä paljoon muuhun. Voimme kuvata tämän muun kokonaisuutta maailmana, yhteiskuntana, kulttuurina tms.”

Nämä esimerkit ovat peräisin tiedotustutkijalta. Ne eivät välttämättä tee lukijaansa yhtään viisaammaksi, vaan osoittavat sitä, miten tekstiä voidaan ”tieteellistää” rikkomalla arkisen kommunikaation pohjana olevia sopimuksia. Yksi noista sopimuksista on, ettei esim. käsitteiden ontologisia ja tieto-opillisia sitoumuksia julkisteta, jos ne ovat tavanmukaisia. Näitä sopimuksia rikkova tutkija ei sano ”on”, vaan ”toisin

sanoen juuri sen nojalla, että jokin on, voimme myös perustellusti väittää sen olevan”. Tällaista kirjoittamisen tapaa voi kutsua ”Zillergut-metodiksi” (Luostarinen 1990), Kunnan sotamies Svejissä esiintyvän eversti Friedrich Kraus von Zillergutin mukaan. Zillergut

”... sairasti selitysmaniaa ja eläytyi selityksiinsä aivan kuin keksijä, joka kertoo työstään.

— Kirjassa, hyvät herrat, on useita yhdenkokoiseksi leikattuja papereita, jotka painetaan, asetetaan päällekkäin, sidotaan ja liimataan. Niin. Tiedättekö, hyvät herrat, mitä liima on? Liima on liimausainetta.

Hän oli niin uskomattoman typerä, että upseerit kiersivät häntä kaukaa välttyäkseen kuulemasta, että jalkakäytävä on jotain muuta kuin ajotie, että se on korkeammalla sijaitseva kiveys, joka kulkee samaan suuntaan kuin talojen julkisivut. Ja että julkisivut ovat se osa taloista, jonka voimme nähdä jalkakäytävältä, minkä seikan heti voimme todeta astumalla kadulle.” (Hašek 1979, 260–261)

3. Käsitteet ja luokittelut

Ei edes ’koiraa’ pystytäkään kuvittelemaan, se vain antaa viitteen tiettyihin koiriin ja koiramaisiin ominaisuuksiin; ja patriotismi tai mitä hienoin isänmaallinen aate, niitä ei vasta pystytäkään kuvittelemaan. Mutta jos käsitteellä ei sisältöä olekaan, niin onhan sillä sentään merkitys”. (Robert Musil, Mies vailla ominaisuuksia)

Yksinkertainen harkinta osoittaa, että kaikki luokitukset, mitä ihminen on koskaan tehnyt, ovat mielivaltaisia, keinotekoisia ja vääriä. Mutta yhtä yksinkertainen harkinta osoittaa, että nämä luokitukset ovat hyödyllisiä ja tarpeellisia ja ennen kaikkea mahdollittomia välttää... (Egon Friedell, Uuden ajan kulttuurihistoria)

Tutkimuksen tekemistä on joskus kuvattu prosessiksi, jossa tutkija esittää kysymyksiä tutkimuskohteelleen. Olennaisia kysymysten laatimisessa ovat käsitteet, joiden avulla tutkija pyrkii jäsentämään ja hahmotamaan kohdettaan. Ryhtyessään tekemään tutkimusta tutkijalla ei ole käsitteitä valmiina, vaan hänen on ”hankittava” tai ”keksittävä” ne. Eli

kuten William James totesi, tutkimusongelmat ”eivät tule luoksemme nimilaput selkään liimattuina” (sit. Billig 1987, 142). Usein myös unohdetaan, että käsitteet eivät ole valmiita vastauksia tai selityksiä joihinkin ongelmiin, vaan enemmänkin kysymyksiä.

Käsitteet ovat abstraktioita, joita merkitään jollakin sanalla. Tiede luo uusia käsitteellisiä konstruktioita, yhdistelee ja erottelee asioita ja nimittää niitä uusilla nimillä. Varsinkin humanistisissa ja yhteiskuntatieteissä käydään jatkuvaa debattia sanojen ja käsitteiden käytöstä. Eri oppiaineet ja tutkimussuuntaukset käyttävät samoja käsitteitä eri merkityksessä. Lisäksi sanojen käyttö tieteessä poikkeaa usein niiden arkikielessä tutuista yhteyksistä.

Tutkielman tekemisen oppaassaan Umberto Eco (1989, 152) on käsitteiden määrittelyssä varsin ehdoton:

”Määritellä kukin termi, kun se tulee esille ensimmäisen kerran. Jos ette osaa sitä määritellä, välttää sen käyttöä. Jos se on jokin tutkielman perustermeistä ettekä osaa sitä määritellä, jättäkää koko juttu sikseen. Olette valinneet väärän tutkielman aiheen (tai ammatin).”

Tutkimuksen pelisääntöihin kuuluu, että tutkija määrittelee tärkeimmät käyttämänsä käsitteet. Yksittäisiin määritelmiin ei kannata kuitenkaan kiinnittää liikaa huomiota, sillä käsitteiden merkitys selviää vasta käyttöyhteydestä. Käsitteet liittyvät aina joihinkin laajempiin teoreettisiin konteksteihin tai muihin todellisuuden jäsenyksiin.

Kirjassaan *Kaksi Suomea* Matti Klinge havainnollistaa, että niinkin itsestäänselviltä tuntuvien käsitteiden kuin Ruotsi ja Suomi käyttö ei ole lainkaan ongelmatonta. Klingen mukaan nationalistinen historiankirjoitus mielellään johtaa kummankin alueen nykyisen kansakunnan vaiheet niin kaukaa historiasta kuin mahdollista. Se unohtaa, että ennen vuotta 1809 Suomen ja Ruotsin käsitteitä käytettiin selvästi eri yhteyksissä kuin nykyisin. Esimerkiksi Ruotsi saattoi tarkoittaa joko Svean valtakuntaa tai Svean- ja Göötanmaata yhdessä.

Klinge esittää Suomen ja Ruotsin suhteesta oman keskustaperiferiamallinsa mukaisen tulkinnan, jonka mukaan Ruotsin valtakunta ennen vuotta 1809 muodostui

”keskusalueesta, johon kuuluivat Sveanmaa, Göötanmaa ja Suomi, siis nykyisen Suomen lounaisosa, ja keskustaa ympäröivästä periferiasta, johon kuuluivat Smoolanti, Taalainmaa, Norlanti, Länsipohja, Pohjanmaa, Savo, Karjala jne.” (Klinge 1982, 33).

Tästä näkökulmasta on yksioikoista kysyä esimerkiksi sitä, sortiko Ruotsi Suomea tai oliko Ruotsi Suomea rikkaampi.

Tutkijan on hyvä tuntea käyttämiensä käsitteiden historiaa. Oppineisuudesta saattaa tosin tulla joillekin tutkijoille itsetarkoitus: heille tärkeintä on käsitteiden ’puhtauden’ vaaliminen, ei niiden käyttö ja kehittäminen.

Raymond Williamsin mukaan klassiseen koulutukseen liittyy usein asenne, jonka mukaan sanat ovat tietyllä tavalla pyhiä. On tapana puhua sanan ’oikeasta’ tai ’täsmällisestä’ merkityksestä viittaamalla sen alkuperään. Jos sanan käyttö poikkeaa alkuperäisestä merkityksestä tai käyttöyhteydestä, puhutaan vulgaarista väärinymmärryksestä tai sanojen väärinkäytöstä. Williamsin mukaan

”sanojen alkuperäiset merkitykset ovat aina kiinnostavia. Mutta se, mikä on kaikkein kiinnostavinta, on niiden myöhemmät muunnelmät” (Williams 1983, 20).

Käsitteet toimivat myös toteemina. Käyttämällä tiettyjä sanoja kirjoittaja voi tunnustautua jonkin akateemisen heimon jäseneksi. Koska sivistyssanoilla on maagista voimaa, niiden avulla voi hälventää oman ajattelun epävarmuutta, välttää ottamasta kantaa joihinkin kysymyksiin tai luoda oppineisuuden vaikutelmaa. Ajatellaan, että tutkijalle on kiusallisempaa jäädä kiinni yksinkertaistuksista kuin käsitteiden epämääräisestä käytöstä. On houkuttelevaa käyttää joitakin käsitteitä myös siksi, että ”niin kuuluu nykyään sanoa”, kuten eräs tämän kirjan käsikirjoitusta kommentoinut tutkija huomautti.

Käsitteitä ja luokitteluja koskevissa debateissa on usein tapana sijoittaa sanoja lainausmerkkeihin. Se on keino osoittaa käsitteiden suhteellisuutta, kontekstisidonnaisuutta ja monitulkintaisuutta. Se voi viitata joko siihen, että kirjoittaja ei allekirjoita siteeraamansa henkilön tapaa käyttää käsitettä tai käsitteen yleistä ja vakiintunutta merkitystä. Lai-

nausmerkkien käyttöä voi perustella sillä, että sanoja ja niiden merkityksiä ei voi hallita edes loputtoman määrittelyn avulla. Joidenkin mielestä lainausmerkkien runsas käyttö voi olla myös oire liiallisesta varovaisuudesta tai laiskuudesta eli siitä, ettei kirjoittaja ole pohtinut sanojen merkityksiä kunnolla.

Käsitteiden käyttö liittyy olennaisesti asioiden tai ilmiöiden luokittelamiseen. Tieteen historian yksi kuuluisimmista luokittelijoista oli Carl von Linné, joka 1700-luvulla kirjassaan *Systema Naturae* luokitteli noin 6 000 kasvi- ja 4 000 eläinlajia (Conley 1986, 60). Linné loi järjestelmän, jonka avulla kaikki maailman eläimet ja kasvit voitaisiin luokitella jakamalla ne sukuihin ja edelleen lajeihin. Kasvin nimi esitettiin sukunimen ja lajinimen avulla. Linnén luokitusta on kutsuttu keinotekoiseksi 'teennäisjärjestelmäksi', sillä se ei perustu kasvien muotoon ja elintapoihin liittyviin 'luonnollisiin' sukulaisuussuhteisiin (Niiniluoto 1980, 175).

Jorge Luis Borges kertoo esimerkin luokittelusta esseessään *John Wilkinsin analyttinen kieli*. Borges viittaa siinä "erääseen kiinalaiseen tietosanakirjaan", jossa eläimet on jaettu seuraaviin ryhmiin: a) Keisarille kuuluvat, b) balsamoidut, c) kesytetyt, d) siat, e) merenneidot, f) tarunomaiset, g) juoksukoirat, h) tässä luokitellut, i) ne jotka riehuvat kuin hullut, j) lukemattomat, k) hyvin hienolla kamelinkarvasiveltimellä piirretyt, l) ja niin edelleen, m) juuri nahkansa luoneet, n) etäältä karpästä muistuttavat. (Borges 1969, 233)

Kiinalainen luokittelu huvittaa meitä, koska sen taustalla oleva ajattelutapa tuntuu käsittämättömältä. Joudumme miettimään, onko kyseessä vain tavanomaisen luokittelun parodia vai perustuuko se sittenkin johonkin logiikkaan, jota me emme tunne. Michel Foucault kertoo kirjansa *Les Mots et les choses* esipuheessa kuinka Borgesin esimerkki antoi hänelle sysäyksen kirjan kirjoittamiseen. Sen absurdilta tuntuva tapa yhdistellä ja erotella asioita sai hänet miettimään omien luokittelutapojemme perustavia oletuksia.

Luokittelun perustana olevat taustaoletukset jaetaan usein essentialisiin (realistisiin) ja nominalistisiin käsityksiin. Se, millainen sisältö näille käsitteille annetaan, riippuu paljolti määrittelijästä ja siitä kum-

paa suuntausta hän kannattaa tai sympatisoi. Luokittelu on siis myös (tutkimus)poliittinen kysymys. Seuraavassa nominalistin määritelmä:

”Essentialismin perusteella luokitukset ovat peräisin asioiden luonnosta, nominalistinen kanta näkee ne ihmisten keksiminä ja periaatteessa mielivaltaisina. Näiden väliin tulee konventionalistinen kanta, jonka mukaan luokitukset ovat eräänlaisia (yleensä hiljaisia) sopimuksia. ... Läpitulkinnanvaraisuusteestistä lähtevä eksegeetikko ei voi olla 'puolueeton' luokituskäsitysten esittelijä. Päinvastoin jo luokitusten nostaminen tulkintateemaksi sisältää tietyn sitoutumisen nominalistiseen kantaan. ... Nominalistinen kanta voidaan radikaloida teesiksi, että luokitukset ovat aina puolueellisia ja usein myös tarkoitushakuisia” (Palonen 1988, 32).

Seuraavassa taas maltillisen realistin määrittely:

”Traditionaalisesti on tehty erottelu *luonnollisten* ja *keinotekoisien* luokitusten välillä, jossa edelliset perustuvat yksilöiden 'olennaisiin' ominaisuuksiin ja jälkimmäiset mielivaltaisesti valittuihin 'epäolennaisiin' ominaisuuksiin. Nominalistille kaikki luokittelut ovat yhtä keinotekoisia, joten hän ei voi hyväksyä tätä erottelua, joka näyttää ainakin jyrkässä muodossa esitettynä edellyttävän essentialistista perusnäkemystä. Nominalisti voi kuitenkin myöntää, että eri luokitustavat voivat olla enemmän tai vähemmän soveliaita jonkin tutkimusongelman kannalta. Maltillinen realisti voi lisäksi hyväksyä ajatuksen, jonka mukaan luokitusten välillä vallitsee aste-ero niiden luonnollisuuden suhteen...” (Niiniluoto 1980, 175).

Edellä siteerattu nominalisti ilmeisesti määritteli ”maltillisen realistin” henkilöksi, joka yrittää esiintyä 'puolueettomana' luokituskäsitysten esittäjänä. Nominalisti ei ole kiinnostunut ”tasapuolisesta” määrittelystä, vaan esittää essentialistisesta kannasta ainoastaan lyhyen ja suppean määritelmän.

”Maltillinen realisti” puolestaan korostaa laveampaa tulkintaa essentialismista. Nominalistista poiketen hän ei kuitenkaan julkilausutusti tunnustaudu ”maltilliseksi realistiksi”, vaan asia jää lukijan pääteltäväksi. Adjektiivi viittaa siihen, että realisteja on montaa laatua, mutta kenties myös siihen, että nominalistit eivät ole ”maltillisia”. Ainakaan hän ei ole kiinnostunut mahdollisen ”maltillisen nominalistisen” kannan esittelystä.

Esimerkki havainnollistaa sitä, että nominalisti on kiinnostunut luokitusten yhteiskunnallisesta ja poliittisesta luonteesta ja realisti taas niiden tieteensaisesta ja kognitiivisesta puolesta. Näin käsitteen määrittely on sidoksissa heidän tutkimusintresseihinsä ja kiinnostuksen kohteisiinsa. Kyse on siis valinnasta, joka ei ole pelkästään tutkimustekninen kysymys.

Luokitteluissa on olennaista, kuka ne tekee ja mistä näkökulmasta. Nimeäminen ja luokittelu on osa yhteiskunnassa ja myös tieteessä tapahtuvaa symbolista vallankäyttöä. *Homo Academicus*, tuo ”ylin luokittelija luokittelijoiden joukossa” (Bourdieu 1988, xi) on myös mukana yhteiskunnassa käytävässä symbolisessa ’luokitustaistelussa’.

Käsitteiden käyttöön liittyy kilpailu siitä, kenen luokittelua pidetään kulloinkin legitimiinä tapana puhua asioista. Bourdieu ottaa esimerkiksi jonkin ryhmän nimeämisen. Siitä voidaan käyttää ryhmän itselleen antamaa nimeä tai sitten vastustajien nimitystä, vaikkapa pilkkanimeä. Kolmas tapa on käyttää virallista, hallinnon antamaa nimeä. Tai sitten kehitetään uusi, esimerkiksi tieteellinen nimi. (Bourdieu 1988, 26–27)

Bourdieu myös huomauttaa, että toisinaan sosiaaliset luokittelut siirretään sellaisenaan yliopistojen käytäntöihin. Esimerkkinä hän käyttää ranskalaisten professorien arvioita opiskelijoista. Hän kiinnittää huomiota siihen, että tieteellistä kompetenssia luonnehtivat määreet kytkeytyvät yhteiskuntaluokkiin. Positiivisimmat ominaisuudet ovat määreitä, joilla perinteisesti on kuvattu yläluokkaisia henkilöitä: nämä tieteen tulevaisuuden toivot ovat rehellisiä, älykkäitä, hienostuneita ja kekseliäitä. Sanat mitätön, keskinkertainen, pikkutarkka ja vakava puolestaan viittaavat keskiluokkaisiin ominaisuuksiin. Lahjattomimmat opiskelijat puolestaan saavat alimpien luokkien edustajille tutut määreet: vulgaari, orjallinen, nöyristelevä ja kömpelö. (Bourdieu 1988, 199–200) Tieteen luokittelut viittaavat usein myös sukupuolen mukaisiin luokitteluihin. Objektiivisuus ja ”kova” tiede yhdistetään miehiin, subjektiivisuus ja ”pehmeä” tiede naisiin. (Keller 1988, 81–83).

Wittgensteinin kiisti ajatuksen, että tieteen kieli, esimerkiksi logiikka olisi automaattisesti parempi ja täydellisempi kuin puhekieli (1981, 74). Myöhäistuotannossaan hän myös pyrki johdonmukaisesti välttämään

tieteellisiä oppisanoja kirjoittamalla arkisista asioista tavanomaisin termein. Wittgensteinin *Filosofisia tutkimuksia* lukiessa tosin huomaa helposti, että vaikeiden termien puuttuminen ei vielä takaa sitä, että tekstiä olisi helppo ymmärtää.

Kirjansa *Toiminnan psykologia* johdannossa Klaus Weckroth moittii Wittgensteinin tavoin tutkijoita epäselvien, päällekkäisten ja jäykkien käsitteiden käytöstä:

”Ihmisen elämä on tietysti monimutkainen ilmiö, mutta miksi siitä pitää tehdä vielä monimutkaisempi (ja parhaassa tapauksessa täysin käsittämätön) nimittämällä sen erilaisia (jopa vastakkaisia) osia samalla nimellä? Jos osa toiminnasta on kohteellista ja osa ei, eikö näitä osia pitäisi nimittää eri nimillä? Jos osa muistista on tahdonalaista ja osa ei, miksei edellistä osaa voisi nimittää muistiksi ja jälkimmäistä mieleentulemiseksi? Jos osa persoonallisuudesta on pysyvää ja osa ei, eikö edellistä voisi nimittää vaikkapa vain A- ja jälkimmäistä 13-osaksi? Kuvitellaan, että meillä on laatikko täynnä palloja ja että kaikki näkyvissä olevat ovat vihreitä. Kun laatikkoa pengotaan syvemmältä, käy ilmi, että vihreiden pallojen joukossa on kaksi punaista palloa. Pitääkö meidän nyt ilmoittaa tutkimuksen osoittaneen, että vain osa vihreistä palloista on vihreitä? Ovatko vihreät pallot sekä vihreitä että punaisia?” (Weckroth 1988, 7–8)

Tieteellinen luokittelu ei tee välttämättä lukijaansa yhtään viisaammaksi, jos kaikkien tuntema asia vain pilkotaan ja nimetään uudella tavalla vain siksi, että luokitteluja on tapana tehdä tieteessä. Hiukan tähän tapaan menettelee tiedotustutkija, joka tutkii journalistin lähteitä. Hän ottaa lähtökohdaksi erottelun henkilölähteisiin ja kirjallisiin lähteisiin. Henkilölähteen hän määrittelee ”lähteeksi, josta materiaali saadaan suullisesti” ja siksi siitä voidaan myös käyttää nimitystä suullinen lähde. Henkilölähteet eli suulliset lähteet hän jaottelee puolestaan virallislähteeseen, asiantuntijalähteeseen, kansalaislähteeseen ja anonyymiin lähteeseen. Jos jatketaan samaan tapaan, nämä lähteet voidaan edelleen jaotella niin moneen lähteeseen, että enää ei jää jäljelle yhtään sellaista lähettä, jota toimittaja ei työssään käyttäisi...

4. Tieto, diskurssit ja valta

Filosofit ovat väkivallantekijöitä, joilla ei ole käytettävissään armeijaa ja jotka siitä syytä alistavat maailman telkeämällä sen järjestelmään. (Robert Musil, Mies vailla ominaisuuksia)

Romaanissaan *Ruusun nimi* Umberto Eco kuvaa, miten keskiaikaisessa luostarissa säänneltiin munkkien lukuharrastusta. Pääsyä lukemisen lähteille rajoittivat sensori ja kommentaattori. Sensori piti lähteitä hallussaan ja päätti mitä kukakin sai lukea. Virkaa toimitti kirjastonhoitaja, joka vaikeimmissa tapauksissa kysyi neuvoa apotilta. Munkki sai haluamansa kirjan ”jos pyyntö oli oikea ja vanhurskas”. Koska tuohon aikaan tunnetuimmistakin kirjoista oli vain muutamia kopioita, monet joutuivat turvautumaan kommentaareihin, hakusanaluetteloihin ja lausekokoelmiin. Niitä saivat tehdä harvat ja valitut, jotka osasivat kommentoida pyhiä kirjoja oikeaoppisesti.

Myös tieteellisen tekstin kirjoittamiselle ja lukemiselle on olemassa erilaisia sääntöjä ja rajoituksia. Varsinaisia sensorin virkoja ei tunneta, mutta kommentaattoreilla on oma valtansa.

Tiedon ja vallan suhteita tieteellisissä diskursseissa voi pohtia esim. seuraavien kysymysten avulla:

- kuka on auktorisoitu puhumaan?
- kuka kuuntelee?
- mitä voidaan sanoa?
- mitä jää sanomatta? miten tullaan auktorisoiduksi puhujaksi?
- mistä ilmaisuista palkitaan?
- mistä ilmaisuista rangaistaan?
- mitkä luokittelut, metaforat, tavat kuvata, selittää tai argumentoida ovat arvostettuja, mitkä poissuljettuja ja vaiettuja? (Cherryholmes 1988, 107; vrt. Foucault 1972, 50)

Kysymykset viittaavat vallan rajoittavaan ja repressiiviseen puoleen. Tämä on kuitenkin vain yksi vallan ulottuus. Valta myös mahdollistaa tiedon tuottamisen ja antaa ihmisille kyvyn toimia.

Michel Foucault on tarkastellut niitä mekanismeja, joilla tieteellisiä diskursseja rajoitetaan. Foucault (1971) erottaa kolmenlaisia poissulkemisen sääntöjä ja tapoja.

Ensimmäinen ryhmä eli *yleiset poissulkemisen menetelmät* liittyvät siihen, mistä, miten ja kuka saa puhua. Jotkut tutkimuskohteet voidaan sulkea tieteellisen diskurssin ulkopuolelle, koska katsotaan, että niistä ei voida saada tieteellistä tietoa. Tietyt totuuskäsitykset taas luokittelevat niiden kanssa yhteensopimattomat käsitykset epätodeksi. Samaan tapaan toimivat terveyden ja sairauden tai järjen ja hulluuden väliset rajanvedot. Ne eivät rajaa pelkästään puhuttavia asioita, vaan myös sen, ketkä saavat puhua. Esim. hulluilta kielletään osallistuminen itseään koskevaan keskusteluun kun taas lääkärit voivat kuunnella heitä salaa. Tieteen kannalta ehkä keskeisin on tieteen ja ei-tieteen välinen luokittelu, joka tekee tietynlaisista tulkintatavoista legitiimejä ja ”tosia”. Foucaultin mukaan länsimaista tiedettä on hallinnut ”tahto totuuteen” (ema., 11–12), joka ei tiedosta omaa suhdettaan valtaan, vaan esiintyy ikään kuin olisi sen ulkopuolella.

Toisen ryhmän muodostavat *sisäiset säännöt*, jotka koskevat tieteellisten esitysten muotoa ja väitteiden perustelua. Kyse on esimerkiksi siitä, miten tietoa luokitellaan, järjestetään ja jaetaan. Nämä säännöt rajaavat myös sitä, mitkä tavat perustella väitteitä ovat hyväksyttäviä ja arvostettuja.

Foucault erottelee kolmen tyyppisiä sisäisiä sääntöjä. Ensimmäinen niistä on *kommentaari*, tapa tulkita aikaisemmin sanottua. Se, mitä on jo sanottu, asettaa rajat sille, mitä voi sanoa. Kommentaari merkitsee tieteellisten tekstien kanonisoimista hiukan samaan tapaan kuin kirkko tekee pyhille teksteilleen. Toisen keskeisen säännön muodostaa *tekijän* käsite. Tekijä on rooli, johon ”astuessaan” kirjoittaja joutuu noudattamaan tiettyjä sääntöjä. Tietoisuus tekijästä ohjaa myös lukijaa. Emme lue vain tekstejä, vaan tietomme tekijän henkilöstä ja asemasta vaikuttavat tapaamme lukea. Kolmas sisäinen sääntö on *tieteenalojen* (discipline) järjestelmä. Tieteenalat rajaavat sitä, mitä tutkitaan, millä käsitteillä ja menetelmillä. Tieteenalat eivät määritä pelkästään sitä mitä saa ja pitää tehdä, vaan myös mitä ei saa tehdä.

Kolmannen ryhmän muodostavat säännöt, jotka määrittävät tarkemmin sitä, kuka on oikeutettu puhumaan (tai tutkimaan) ja millä edellytyksillä. Tieteellisiin diskursseihin liittyy esimerkiksi monia *rituaaleja*, jotka määrittävät tai korostavat puhujan oikeutta puhua. Tiedeyhteisöt toimivat *diskurssiivisina yhteisöinä* (vrt. Böhme 1975), jotka asettavat omia puhumisen ja käyttäytymisen sääntöjä jäsenilleen. Ne voivat muodostua suljetuiksi *doktriineiksi*, jotka edellyttävät tiettyjen menettelytapojen ja diskurssien hyväksymistä ja sisäistämistä. (Foucault 1971, 8–20; vrt. Kusch 1990)

Tutkiminen vaatii monia valintoja: aihe, rajaus, teorit, menet, esitystapa jne. Näitä valintoja pidetään usein teknisinä ja työnjaollisina kysymyksinä: filosofi tutkii tiedon muodostuksen kognitiivisia ehtoja, sosiologi tiedon sosiaalisia taustatekijöitä, tiedotustutkija tiedon välittämistä jne.

Myös monia tutkimuksen käytäntöön liittyviä jaotteluja pidetään usein teknisinä tai ”asioiden luonteesta” johtuvina: subjekti vs. objekti (tutkija vs. tutkimuskohde), kognitiiviset vs. sosiaaliset tekijät, tiedon tuottaminen vs. tiedon käyttö. Tutkijan ja tutkimuskohteen erottaminen toisistaan on tehnyt tutkijasta passiivisen havainnoijan, joka tutkii jo valmiina olemassaolevia kohteita. Kognitiivisten ja sosiaalisten tekijöiden erottelu antaa ymmärtää, että jotkut asiat olisivat puhtaasti tiedollisia, toiset taas ihmisten välisten vuorovaikutussuhteiden muovaamia. Tiedon tuottamisen ja käytön erottaminen on mahdollistanut ajatuksen, että tutkija ei ole vastuussa siitä, miten hänen tutkimustensa tuloksia mahdollisesti käytetään.

Nämä erottelut liittyvät käsitykseen, jonka mukaan tiedon ja yhteiskunnallisen tai sosiaalisen vallan suhde on korkeintaan ulkoinen ja satunnainen. Ajatellaan, että valta voi kyllä vääristää tietoa (esim. tieteen väärennökset), mutta sen vaikutukset voidaan eliminoida. Viimeaikaisessa tieteenfilosofisessa ja -sosiologisessa keskustelussa – osin Foucaultiin nojautuen – on kuitenkin pyritty osoittamaan, että kaikki tiedon tuottaminen on sosiaalista ja valtasuhteiden läpäisemää. Siksi tieteellisten diskurssien ja vallan suhde ei ole ulkoinen ja satunnainen, vaan sisäinen ja olennainen. (Kusch 1990)

Kirjallisuus

- Aristotle. *Rhetorics & Politics*. Random House, New York 1954.
- Austin, John. *How to do Things with Words*. Clarendon Press, London 1962.
- Barthes, Roland. *The Rustle of Language*. Basil Blackwell, Oxford 1986.
- Becker, Howard. *Writing for Social Scientist*. University of Chicago Press, Chicago and London 1986.
- Billig, Michael. *Arguing and Thinking. A Rhetorical Approach to Social Psychology*. Cambridge University Press, Cambridge 1987.
- Borges, Jorge Luis. *Haarautuvien polkujen puutarha*. WSOY, Porvoo. 1969.
- Bourdieu, Pierre. *Homo Academicus*. Polity Press, Cambridge 1988.
- Böhme, Gernot. *Die Ausdifferenzierung wissenschaftlicher Diskurse*. Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, Sonderheft 18/1975.
- Cherryholmes, Cleo. *Power and Criticism. Poststructural Investigations in Education*. Teachers College Press, New York and London 1988.
- Conley, Thomas. *The Linnaean Blues: Thoughts on the Genre Approach*. Teoksessa *Form, Genre and The Study of Political Discourse*. 1986.
- Eco, Umberto. *Oppineisuuden osoittaminen eli miten tutkielma tehdään*. Vastapaino, Tampere 1989.
- Evans-Pritchard, E.E. *Social Anthropology*. Routledge & Kegan Paul, London 1951.
- Foucault, Michel. *The Archaeology of Knowledge*. Tavistock, London 1972.
- Foucault, Michel. *Orders of discourse. Inaugural lecture delivered at the College de France*. *Social Science Information*. April 1971, x-2.
- Friedell, Egon. *Uuden ajan kulttuurihistoria*, 1 osa. WSOY, Porvoo 1945.
- Gerholm, Tomas. *On Tacit Knowledge in Academia*. Teoksessa *On Communication*, 3. *Selected Papers from a Seminar Arranged by the Department of Communication Studies*, on 24–25 May 1984, (ed.) Lennart Gustavsson. University of Linköping, *Studies in Communication*. SIC 10, 1985.
- Gilbert, Nigel & Mulkay, Michael. *Opening Pandora's Box. A Sociological Analysis of Scientists' Discourse*. Cambridge University Press, Cambridge 1984.
- Gusfield, Joseph. *The Literary Rhetoric of Science*. *American Sociological Review*, 41, 1976.
- Hall, Stuart. *Sisäänkoodaus/uloskoodaus*. *Tiedotustutkimus* 1/1985.
- Hašek, Jaroslav. *Kunnon sotamies Svejki*. Kansankulttuuri, Helsinki 1979.
- Hoikkala, Tommi. *Teun A. van Dijkin diskurssianalyysi*. Teoksessa *Kvalitatiivisen aineiston analyysi ja tulkinta*, (toim.) Klaus Mäkelä. *Gaudeamus*, Helsinki 1990.
- Jordanova, L.J. *Introduction*. Teoksessa *Languages of Nature*, (toim.) L.J. Jordanova. *Critical Essays on Science and Literature*. Free Association Books, London 1986.
- Katriel, Tamar & Sanders, Robert. *The Meta-Communicative Role of Epigraphs in Scientific Text Construction*. Teoksessa *Herbert W. Simons (ed): Rhetoric in the Human Sciences*. Sage, London 1989.
- Keller, Evelyn Fox. *Tieteen sisarpuoli*. Vastapaino, Tampere 1988.
- Klinge, Matti. *Kaksi Suomea*. Otava, Helsinki 1982.
- Kusch, Martin. *Tieteellinen tieto ja valta*. *Tiede & Edistys* 2/1990.

- Latour, Bruno. *Science in Action. How to Follow Scientists and Engineers through Society*. Open University Press, Milton Keynes 1987.
- Lepenes, Wolf. *Between Literature and Science: The Rise of Sociology*. Cambridge University Press, Cambridge 1988.
- Levine, George. *One Culture: Science and Literature* teoksessa Levine (ed.): *One Culture. Essays in Science and Literature*. Madison 1987.
- Luostarinen, Heikki. Bethuen paljastaa petturit. *Teoksessa Tieteen kenttä ja kasarmi*. Tohtori Erkki Kaukosen juhlaakirja. Hanki ja Jää, Helsinki 1990.
- Mills, C. Wright: *Sosiologinen mielikuvitus*. Gaudeamus, Helsinki 1982.
- Moi, Toril. *Sukupuoli/teksti/valta. Feministinen kirjallisuusteoria*. Vastapaino, Tampere 1990.
- Mulkay, Michael. *The Word and The World. Explorations in the Form of Sociological Analysis*. **George Allen & Unwin, London 1985**.
- Musil, Robert. *Mies vailla ominaisuuksia 1*. WSOY, Porvoo 1980. Niiniluoto, Ilkka. *Johdatus tieteenfilosofiaan. Käsitteen- ja teorianmuodostus*. Otava, Helsinki. 1980.
- Nyky-suomen sivistyssanakirja*. WSOY, Helsinki 1979.
- Palonen, Kari. *Tekstistä politiikkaan. Johdatusta tulkintataitoon*. Vastapaino, Tampere 1988.
- Perelman, Chaim & Olbrechts-Tyteca, Lucie. *The New Rhetoric*, **Notre Dame University Press, Paris 1971**.
- Pietilä, Veikko. *Diskurssianalyysistä*. *Tiedotustutkimus* 1/1986.
- Pietilä, Veikko. *Onko tiede kirjallisuutta?* *Tiede & Edistys* 4/1988.
- Potter, Jonathan & Whetherell, Margaret. *Discourse and Social Psychology. Beyond Attitudes and Behaviour*. **Sage, London 1987**.
- Salonen, Ritva. *Suomenkielinen käsikirjoitus*. Teoksessa *Tutkimusviestinnän opas*, (toim.) Paul Fogelberg. **Valtion painatuskeskus, Helsinki 1985**.
- Searle, John. *What is a Speech Act?* Teoksessa *Language and Social Context*. 1982.
- Simons, Herbert W. *Introduction*. Teoksessa *Rhetoric in the Human Sciences*, (ed.) Herbert W. Simons. **Sage, London 1989**.
- Suikkanen, Risto. *Mitä on teksti? Kirjoitelma tekstintutkimuksen perusteista. Tiedotusopin pro gradu -tutkielma*. Tampereen yliopisto 1990.
- Summa, Hilka. *Hyvinvointipolitiikka ja suunnitteluretoriikka: Tapaus asuntopolitiikka*. *Yhdyskuntasuunnittelun täydennyskoulutuskeskuksen julkaisuja A 17*. Teknillinen korkeakoulu, Espoo 1989.
- Weckroth, Klaus. *Toiminnan psykologia*. Hanki ja Jää, Helsinki 1988.
- Williams, Raymond. *Foreword*. Teoksessa *Languages of Nature. Critical Essays on Science and Literature*. London 1986.
- Williams, Raymond. *Keywords. A Vocabulary of Culture and Society*. Fontana Press, London 1983.
- Wittgenstein, Ludwig. *Filosofisia tutkimuksia*. WSOY, Helsinki 1981.
- Woolgar, Steve & Ashmore, Malcolm. *The Next Step: an Introduction to the Reflexive Project*. Teoksessa *Knowledge and Reflexivity*, (ed.) Steve Woolgar. Sage, London 1988.

Vähämäki, Jussi. Sosiologian uusi myyttinen maailmankausi näkyvissä! Tiede & Edistys 2/1988.

Väliverronen, Esa. Refleksiivisyyttä sosiologeille. Sosiologia 3/1990.

III LUKEMISESTA TULKINTAAN

*Tekstit näyttäytyvät meille ikään kuin aina-jo-luettuina; me ymmärrämme ne aikaisempien tulkintojen sedimentoituneiden kerrosten läpi, tai – jos teksti on aivan uusi – niiden sedimentoituneiden lukemistapojen ja kategorioiden läpi, jotka ovat kehittyneet perityissä tulkintatraditioissa. (Fredric Jameson, *The Political Unconscious*)*

Tässä luvussa paloitlemme tieteellisiä tekstejä eri näkökulmista. Yritämme hahmottaa tekstin rakenteita ja argumentaation tapoja. Emme pyri kielitieteilijöiden tapaan purkamaan tekstiä sen pienimpiin yksiköihin asti, vaan liikumme yleisemmällä tasolla. Tutkimme tekstin tekijää, yleisöä sekä tekstin suhdetta toisiin teksteihin ja tutkimuskohteeseen. (vrt. Bazerman 1981). Lopuksi käsittelemme muutamia tekstuaalisia ja retorisia strategioita. Tavoitteena on hahmottaa joitakin solmukohtia, jotka ovat keskeisiä tieteellisen tekstin kirjoittamisessa, lukemisessa ja tulkinnassa. Tutkimme tekstejä lopputuotteina, joista voi tehdä päätelmiä siitä, miten ne on tuotettu.

Tieteelliset tekstit usein pikemminkin peittävät kuin paljastavat omat kontekstinsä ja syntyhistoriansa. Tekstit edustavat tutkimisen prosessin puhdistettua lopputulosta: ne eivät kerro kovinkaan paljoa siitä, mitä valintoja kirjoittaja on tehnyt ja miksi, mitä varten hän on tutkimuksen tehnyt tai mitä vaikeuksia hän on työssään kohdannut.

Tekstit kätkevät yleensä myös ne sosiaaliset tekijät, jotka tavalla tai toisella aina ovat läsnä tutkimuksen tekemisessä: eettiset ja poliittiset valinnat, kirjoittajan asemaan tai sukupuoleen liittyvät kysymykset, tieteen sisäiset valtasuhteet, kirjoittajaan kohdistuvat vaatimukset tai odotukset jne.

Silti tekstiin jää myös jälkiä itse tutkimusprosessista ja tutkimuksen konteksteista. Lukijan tehtäväksi jää näiden jälkien löytäminen ja

tulkitseminen. Tieteellisen tekstin ymmärtäminen vaatii, että lukijalla on jonkinlainen käsitys niistä prosesseista, joiden tulosta teksti on.

Roland Barthesin mukaan kirjallisuusinstituutio korostaa usein vastakkaisuutta tekstin tuottajan ja käyttäjän, kirjoittajan ja lukijan välillä. Se ymmärretään ikään kuin omistajan ja asiakkaan väliseksi suhteeksi. Ajatellaan, että lukeminen on vain kirjoittamisen loinen, jolloin lukijalle jää passiivisen kuluttajan rooli. Tämä pitää yllä asennetta, jonka mukaan tekstit kulutetaan nopeasti – luetaan vain kertaalleen – ja heitetään sen jälkeen pois, jotta voitaisiin siirtyä kuluttamaan uusia tekstejä.

On ehkä järkevämpää lukea yksi kirja moneen kertaan kuin monta yhteen kertaan. Olennaisempi on kuitenkin lukemisen tapa. Jos se on vain passiivista kuluttamista ja tekstin sisäisen kronologian seuraamista, joudumme ”lukemaan kaikkialla saman tarinan” (Barthes 1975, 16).

Mitä sitten lukeminen tuottamisena voisi tarkoittaa? Yksi mahdollisuus on ymmärtää lukeminen kirjoittamisen kaltaiseksi prosessiksi, jossa lukija tuottaa tekstin itselleen. Joseph Conrad onkin todennut, että kirjailija kirjoittaa vain puolet teoksesta, toisesta puolesta pitää huolen lukija. Voimme yrittää lukea tekstejä kirjoittamisen näkökulmasta ja pohtia sitä, miten teksti on tuotettu. Millaisten valintojen ja prosessien tulosta teksti on? Millaisia esitystekniikoita kirjoittaja on käyttänyt?

Kirjallisuudentutkija Robert Scholes (1985, 24) erottelee toisistaan lukemisen, tulkinnan ja kritiikin. Hänen mukaansa lukeminen on ”tekstin tuottamista tekstin sisään”, tulkinta ”tekstin tuottamista tekstin jälkeen” ja kritiikki ”tekstin tuottamista tekstiä vastaan”.

Erottelu lukemiseen, tulkintaan ja kritiikkiin on analyttinen, sillä näitä vaiheita on käytännössä vaikea erottaa toisistaan. Sen avulla voi kuitenkin jäsentää niitä operaatioita ja tavoitteita, joita tieteellisen tekstinkin lukeminen vaatii.

Lukeminen tarkoittaa Scholesin mukaan lähinnä sitä, että lukija pysyy kirjoittamaan tekstistä yhteenvedon omin sanoin. Hän työskentelee tekstin ehdoilla ja tekstin maailman sisällä. Tulkinnassa lukija puolestaan pyrkii tuottamaan oman tulkintansa tekstin rinnalle. Hän yrittää

tehdä päätelmiä kirjoittajan julkilausutuista tai julkilausumattomista tavoitteista, tekstin syntyhistoriasta, tekstin suhteesta muihin teksteihin tai tekstien ulkopuoliseen todellisuuteen. Kritiikissä lukija asettaa oman tulkintansa tekstiä vastaan. Hän yrittää arvioida esimerkiksi sitä, miten teksti täyttää kirjoittajan asettamat tavoitteet, onko teksti sisäisesti johdonmukainen tai sitä, miten perustellun tulkinnan teksti tarjoaa tutkimuskohteestaan.

Scholes kuvaa lukemista ”tekstuaalisen vallan” käsitteellä, jolla hän viittaa epäsymmetriseen suhteeseen tekstin ja lukijan välillä. Eteneminen lukemisesta kritiikkiin merkitsee myös, että ”tekstuaalisen vallan” suhteet muuttuvat. Kun lukeminen on vielä pääosin alisteista tekstille, tulkinnassa lukija pyrkii jakamaan vallan tekstin kanssa. Kritiikissä puolestaan lukija yrittää käyttää valtaa tekstiä vastaan. (Scholes 1985, 39) Samalla tässä prosessissa on kyse siitä, että lukija pyrkii laajentamaan käsitystään tekstistä. Hän kytkee tekstin siihen tilanteeseen ja yhteisöön, jossa se on syntynyt. Samalla hän kiinnittää huomiota tekstin tuottamisen sääntöihin sekä toisiin teksteihin, jotka ovat vaikuttaneet sen tuottamiseen.

Keskeinen lukemisen ja tulkinnan edellytys on tekstin lajityypin, genren tunnistaminen. Osaamme lukea kaunokirjallisia kertomuksia, jos tunnemme narratiivisen koodauksen keskeiset elementit. Tieteellisen tekstin lukeminen taas vaatii tämän genren koodien tuntemista. Kyse on tosin paljolti tiedostamattomasta toiminnasta, olemme sisäistäneet nämä koodit, mutta emme välttämättä osaisi selittää niitä sanallisesti.

Lajityypin merkityksen huomaa selvästi silloin kun tekstissä pyritään tietoisesti rikkomaan genren sääntöjä, esimerkiksi jos tieteellisen tekstin kirjoittaja käyttää ironiaa tai parodiaa. Lajityyppiä koskevaa kysymystä voi tietysti tarkastella myös kääntäen. Voimme lukea tieteellistä tekstiä vaikkapa myyttisenä kertomuksena tai satuna yrittäen näin tehdä näkyväksi lajityypin konventioita (Hirvonen, Minkkinen & Pöyhönen 1990). Tällaisella lukutavalla voimme ”kirjoittaa ulos” tekstistä sellaisia asioita, joita normaali, genren mukainen lukutapa ei ehkä toisi esiin.

Tulkinta vaatii myös tekstiin liittyvän kulttuurisen kontekstin, tässä tapauksessa tiedeyhteisön, tieteellisen tutkimuksen ja tarkemmin tietyn tutkimussuuntauksen ja metodologisen lähestymistavan sääntöjen ja käytäntöjen tuntemista. Lisäksi lukijalle on hyödyksi, jos hän tuntee tekstin tulkintahistoriaa.

Tieteellisten tekstien ”puutteellinen lukutaito” voi johtua monista syistä. Kyse voi olla esimerkiksi siitä, ettei lukija tunne tieteenalan erikoissanastoa ja keskeisiä käsitteitä. Tai lukija ei ole sisäistänyt ”tieteellisen ajattelutavan”, käytetyn teorian tai metodologian peruseräotteita.

Lukutaito on monessa mielessä suhteellinen käsite. Se, että emme ensi lukemalta ymmärrä jotakin lausetta tai käsitettä, voi antaa sysäyksen sille, että ryhdymme tulkitsemaan tekstiä. Se voi olla myös oire siitä, että emme suhtaudu lukemaamme itsestäänselvyytenä. Tässä mielessä ei-ymmärtäminen voi olla yhtä välttämätöntä tekstin tulkinnalle kuin ymmärtäminenkin (vrt. Virtanen 1984, 286). Tulkinnan lähtökohtana voi toimia myös ajatus, että tekstissä on itse asiassa kyse jostakin aivan muusta kuin mitä teksti julkilausutusti väittää. Tulkinta vaatii kuitenkin huolellista lukemista, jotta ei vain projisoi omia käsityksiään tekstiin, vaan yrittää ottaa selvää siitä, mitä tekstissä sanotaan.

Tulkinnan tavoitteista on monia, usein ristiriitaisiakin käsityksiä. Jotkut haluavat selvittää ennen kaikkea sen, mitä kirjoittaja on itse tekstillään tarkoittanut. He hakevat tulkinnan avaimia kirjoittajan henkilöhistoriasta ja hänen muista teksteistään. Toiset taas korostavat sitä, että teksti on luettava teksteinä yrittämättä palauttaa siinä olevia merkityksiä kirjoittajan intentioihin. Joitakin tulkitsijoita taas kiinnostaa ensi sijassa tulkittavan tekstin yhteys muihin teksteihin tai tekstien ulkopuoliseen todellisuuteen. Tekstit eivät ole siinä mielessä yksinäisiä ja koherentteja, että niistä olisi löydettävissä yksi oikea tulkinta tai merkitys, johon koko teksti voidaan palauttaa.

Koska tulkinta ei etene pelkästään tekstin ehdoilla kuten lukeminen, sitä voi kutsua peliksi tekstin ja lukijan välillä. Siinä kirjoittaja ja tulkit-sija ovat ”pikemminkin kilpailupelissä kuin yhteispelissä” (Kusch 1989, 23). Silloin tulkitsija etsii tekstistä aukkoja ja katkoksia eikä välttämättä yritä selittää niitä ”ymmärtävällä” lukemisella.

Kritiikki rakentuu lukemisen ja tulkinnan varaan, siinä lukija asettaa oman tulkintansa kirjoittajan tekstiä vastaan. Helposti käy niin, että kriitikko korvaa tulkinnan omilla ennakkokäsityksillään. Kaunokirjallisuuden kritiikissä on melko tyypillistä, että kriitikolla on tarkka käsitys esimerkiksi siitä, millainen romaanin pitää olla. Sen jälkeen hän keskittyy vain ruotimaan sitä, miten hyvin kirja vastaa niitä normeja, joita hän itse tälle lajityypille asettaa. Kriitikko tosin harvoin nojaa pelkästään omiin arvostuksiinsa, vaan joihinkin yleisemmin hyväksytyihin normeihin. Tieteellisten tekstien arvioinnissa tällaista kritiikin tapaa vastaa muotoseikkoihin keskittyvä arviointi.

Luvussa IV olemme jaotelleet tiedekritiikin lähestymistavat kolmeen: tutkimuskeskeiseen, tuloksetukseen ja vaikutuskeskeiseen kritiikkiin. Tutkimuskeskeisessä lähestymistavassa painotetaan tutkimuksen sisäistä rakennetta, loogisuutta, perusteltavuutta ja sitä onko kirjoittaja tietoinen tekemistään ratkaisuksista. Tuloksetuus viittaa ta-poihin arvioida sitä, mikä on tutkimuksen ja tutkimuskohteen suhde. Vaikutuskeskeinen kritiikki puolestaan pohtii tutkimuksen eettisyyttä ja tutkijan tietoista ja tiedostamatonta sitoutumista joihinkin yhteiskunnallisiin intresseihin.

1. Kuka puhuu?

Emile Benveniste on erotellut kaksi tekstityyppiä, joita hän kutsuu termeillä *histoire* ja *discours*. Edellisellä hän tarkoittaa sellaista tekstityyppiä, jossa tekijä ja yleisö sekä muut tekstin ”tuotantoehdot” kuten aika ja paikka on häivytetty pois. Jälkimmäinen eli diskurssi taas edellyttää ”puhujaa ja kuulijaa ja edellisen aikomusta vaikuttaa jälkimmäiseen” (Benveniste 1971, 209).

Benvenisten erottelu on myöhemmin kiistetty toteamalla, että kaikki tekstit edellyttävät puhujaa ja kuulijaa. Täysin itseensä sulkeutunut kertomus, *histoire*, olisi näin vain diskurssin fiktiivinen äärimuoto. Erottelusta on kuitenkin hyötyä erilaisten tekstityyppien tarkastelussa. Sen avulla voidaan tutkia, millaisia puhutteluja erilaiset tekstityypit ovat. (Suikkanen 1990, 16). Kiinnostavaa on esimerkiksi se, miten tieteellisissä teksteissä tuotantoehdot on häivytetty pois.

Samaa ongelmaa ovat lähestyneet hiukan toisesta näkökulmasta Gilbert ja Mulkay (1984) tutkiessaan tieteellisiä tekstejä ja tutkijoiden puhetta. He erottavat *empiristisen* ja *kontingentin* repertuaarin, joita tutkijat käyttävät omissa teksteissään tai joiden pohjalta he tulkitsevat tutkimuksen tekemistä. Edelliselle on tyypillistä tekstin tuotantoehtojen häivyttäminen, jälkimmäisessä ne taas ovat esillä.

Empiristinen repertuaarin taustalla on ajatus, että koetulokset ja empiiriset havainnot ”sanelevat” tekstin sekä loogisesti että historiallisesti. Tutkija on näkymätön tai passiivinen havainnoitsija. Ajattelutavan mukaan tulokset edeltävät teoriaa ja ikään kuin pakottavat tutkijan tiettyihin johtopäätöksiin. Tutkija ei yleensä kerro lukijalle mitään eettistä, poliittista tai sosiaalisista sitoutumuksistaan. Silloin kun tutkija joutuu tekemään valintoja, hän antaa ymmärtää, että ne ovat vain väistämättömiä seurauksia tutkimuksen kulusta.

Kontingenti repertuaari viittaa nimensä mukaisesti ehdollisuuteen, suhteellisuuteen ja satunnaisuuteen. Sitä tutkijat eivät yleensä käytä tieteellisissä teksteissä, vaan esimerkiksi epävirallisemmissa keskusteluissa. Kontingenttia repertuaaria käyttäessään tutkijat myöntävät, että heidän valintansa tai uskomuksensa riippuvat olennaisesti myös älyllisistä tai sosiaalisista sitoumuksista. Tutkimusprosessia ja tekstejä muovaavat tutkijan kuuluminen tiettyyn yhteisöön, henkilökohtaiset ominaisuudet, ”luovat spekulatiot”, tutkimuksen tekemisen ammattitaito jne. Siksi tutkijalla on myös lupa käyttää erilaisia tyylikeinoja lukijan puhuttelemiseen. (Gilbert & Mulkay 1984, 55–62)

Empiristisen repertuaarin käyttö on tyypillistä siinä tieteellisen tekstin lajityypissä, jota kutsutaan tutkimusraportiksi. Tosin se liittyy yleisemminkin tieteellisen kirjoittamisen normeihin. Tutkijat käyttävät mielellään empirististä repertuaaria myös tulkitessaan omaa työtään. Sen sijaan toisten tutkijoiden työtä on usein tapana kuvata kontingentin repertuaarin mukaisilla selityksillä. Oma työ halutaan esittää objektiivisena ja puolueettomana, toisten tutkimustuloksia taas selitetään erilaisilla tutkimusprosessiin vaikuttavilla tekijöillä.

Tutkimuksen tekemisen normit asettavat erilaisia vaatimuksia tieteellisen tekstin kirjoittajalle. Persoonamuodon käyttöä vältetään, kos-

ka sen ajatellaan vähentävän tekstin uskottavuutta ja objektiivisuutta. Seuraavassa on kaksi esimerkkiä, jotka kuvaavat erilaisia lähestymistapoja ja tekijän rooleja:

”Politiikkaa pari vuosikymmentä tutkittuani olen – tutkimuskokemukseni, alan kirjallisuuteen perehtymisen ja toisen tutkimusten ohjauksen välityksellä – päätenyt kauaksi siitä tieteen ja tutkimuksen ideologiasta mitä 1960-luvulla valtiotieteellisessä tiedekunnassa opetettiin. Ennen muuta olen hylännyt käsityksen, että politiikan tutkimuksen ’nuorena tieteenä’ tulisi jäljitellä ’kehittyneempiä luonnontieteitä.” (Palonen 1988, 13)

”Tämän tutkimuksen tarkoitus on kuvailla ja selittää sanomalehtien lukemista Suomessa. Lukemista lähestytään eri näkökulmista ja samalla selvitetään lukijain kiinnostuksen, sanomalehtien sisällön ja itse lukemisen välisiä yhteyksiä eri ympäristöissä. Tutkimuksen empiirinen aineisto perustuu maakuntien ykköslehtien lukijoiden haastatteluun.” (Miettinen 1980, 12)

Ensimmäisessä katkelmassa tekijä on tehnyt itsensä näkyväksi tekstissään, hän kirjoittaa ensimmäisessä persoonassa. Kirjoittaja ei ole vain tutkija, vaan opettaja: viittaamalla omiin kokemuksiinsa ja tutkimuksiinsa hän vetoaa lukijaan kehottaen tätä pohtimaan omia kokemuksiaan. Kirjoittajan suhde tutkimus kohteeseensa ei ole vain akateemisen etäinen, vaan hän korostaa omakohtaista opiskelua ja tutkimista. Toisaalta yksikön ensimmäisen persoonan käytön voi tulkita kirjoittajan pyrkimykseksi korostaa omaa originaalisuuttaan, hän haluaa painottaa omien käsitysten eroa suhteessa tutkimuksen valtavirtaan.

Toinen esimerkki on lähempänä sitä, mitä yleensä ymmärrämme tieteellisellä tekstillä. Passiivin käyttö korostaa tekstin anonyymisyyttä. Teksti koostuu toteamuksista ja väitteistä, eikä kirjoittaja tuo esiin omaa suhdettaan esittämiinsä asioihin. Se on teksti, jossa asiat ”puhuvat puolestaan” ja joka on kirjoitettu ikään kuin ”kenelle tahansa”.

Anonyymisyys ja kertojan näkymättömyys ei ole aina ollut tieteellisen tekstin tavaramerkki. Tällainen kirjoittamisen tapa yleistyi vasta modernin luonnontieteen myötä. Se hylkäsi tieteellisen esseen, jossa kirjoittaja omine kokemuksineen oli vielä näkyvästi läsnä. Kun aikaisemmin tutkija vetosi omaan tietoonsa ja kokemuksiinsa, moderni

luonnontutkija perusti tuloksensa kokeisiin ja tiedeinstituutioon. Positiivismin kautta tämä käytäntö siirtyi yhteiskuntatieteisiin ja ylipäätään tieteellisen kirjoittamisen normiksi.

Minä-muotoa käytetään tieteellisissä esityksissä yleensä vain esipuheessa, johdannossa tai alaviitteissä. Käsitys tieteellisen tekstin uskottavuudesta, siitä että teksti otetaan vakavana ja tieteellisenä, liittyy kiinteästi epäpersoonalliseen kerrontaan. Tieteellisten kuten myös hallinnollisten tekstien kirjoittajat turvautuvat joskus myös kiertoilmaisuihin tyyliin ”tämän kirjoittajan mukaan”, ”allekirjoittanut on sitä mieltä”.

Esimerkiksi historianantutkijalle persoonamuodon välttäminen voi olla hyvin luontevaa. Hän kertoo tarinoita historiasta, eikä yleensä halua korostaa sitä, että ne olisivat hänen omia tarinoitaan. Historioitsija toimii tällöin lähdemateriaalinsa ja ”suuren historiallisen kertomuksen” välittäjänä. Tutkija pyrkii olemaan ”näkyvätön käsi”, joka järjestää historian palaset kohdalleen.

Silti myös tieteellisen tekstin kirjoittajalla on mahdollisuus käyttää erilaisia keinoja puhuttelemiseen ja yleisönsä vakuuttamiseen. Klassisessa retoriikassa ajateltiin, että puheen uskottavuus ja vakuuttavuus riippuu pitkälti esittäjänsä henkilökohtaisista ominaisuuksista. Aristoteles korosti *Retoriikka*-teoksessaan, että puhujan on tärkeää esittää itsensä oikeassa valossa saadakseen kuulijansa ”tiettyyn mielentilaan”.

Uskottavuuteen vaikuttaa esimerkiksi se, millaisena kirjoittaja itsensä esittää ja millaisen suhteen yleisöönsä hän pyrkii rakentamaan. Jotkut kirjoittajat esiintyvät suvereenina kertojina, jotka asettuvat lukijoidensa yläpuolelle. Toiset taas haluavat puhutella lukijoitaan tasa-vertaisina. Kyse on erilaisista tekstuaalisista strategioista, joiden käyttö riippuu siitä, millaisella auktoriteetilla kirjoittaja pyrkii esiintymään. Vetoaako hän ensi sijassa omiin tutkimuksiinsa vai toisten, esittääkö hän itsensä vallankumouksellisena uusien ajatusten esittäjänä vai passiivisena seuraajana? Esiintyykö hän viileän etäisesti ja muodollisesti vai pyrkiikö hän puhuttelemaan lukijoitaan intiimisti?

Kyse ei tietysti ole pelkästään siitä, että kirjoittaja voisi tietoisesti valita tämän tai tuon strategian. Valintaa rajoittavat kirjoittajan asema tai

rooli tiedeyhteisössä sekä yhteisön kielenkäytölle asettamat professionaaliset normit.

Kirjoittaminen vaatii auktoriteettia, vähintään siinä yksinkertaisessa mielessä, että mahdollinen lukija ei lopettaisi lukemistaan heti ensimmäisen kappaleen jälkeen. Tieteellisessä kirjoittamisessa tuo auktoriteetti tavallaan kaksinkertaistuu: se liittyy tieteen oletettuun kykyyn kuvata todellisuutta ”niin kuin asiat todella ovat”. (Jordanova 1986, 20–21) Tieteellisen tekstin ja sen kirjoittajan taustalla on tieteen institutionaalinen auktoriteetti: tutkija ei kerro vain tarinoita vaan ”tosia” tarinoita.

2. Kirjoittaja ja yleisö

Minä-muodon ohella jotkut käyttävät myös yksin kirjoittaessaan monikon ensimmäistä persoonaa. Syy voi olla se, että kirjoittaja haluaa samaistua johonkin tutkijayhteisöön, joka jakaa hänen esittämänsä ajatukset.

Toisaalta *voimme* yrittää vedota lukijaan, jotta tämä jakaisi ajatuksemme ja johtopäätöksemme. Tavoitteena on usein luoda tasavertaisuuden vaikutelma:

”Minä annan sinulle, lukijani, kaiken tiedon ja asioita koskevan informaation, joka minulla on. Me järjelemme yhdessä ja saavutamme konsensuksen faktojen ja järjen avulla. Rationaalisenä ihmisenä sinulla ei ole muuta mahdollisuutta kuin tulla samaan johtopäätökseen kuin minä” (Gusfield 1976, 22).

Monikon ensimmäisellä persoonalla kirjoittaja voi luoda yhteisöllisyyttä itsensä ja lukijoiden välille. Seuraavassa esimerkki naistutkijalta:

”Cixous’n ja Barthesin pohjalta väitän, että tieteellinen diskurssi pitää sisällään kirjoittajaan kohdistuvan vaatimuksen: on tukahdutettava itsensä tuntevana ihmisenä, – ja juuri silloin kun tarvitsee kaikkia resurssejaan. Tämä ei tietenkään koske koko tieteellistä diskurssia, poikkeuksena on esimerkiksi Freudin tapa kirjoittaa. Me naistutkijat voimme marginaalisina tiedeyhteisössä pyrkiä joko kohti sitä, että päästämme tukahdutetun puheen esiin tai sitä, että poikkeamme traditionaalisesta

akateemisuudesta niin vähän kuin mahdollista. Valinta meidän on tehtävä.” (Lie 1990, 8–9)

Edellä olevassa sitaatissa kirjoittaja käyttää sekä yksikön että monikon ensimmäistä persoonaa vedoten lukijaa jakamaan omat kokemukseensa. Samalla hän olettaa, että sukupuoli on keskeinen kategoria, joka jakaa sekä tiedeyhteisön jäsenet että tekstin lukijat. Kirjoittaja olettaa pystyvänsä puhuttelemaan lukijoitaan parhaiten naisina. Yksikön tai monikon ensimmäisen persoonan käyttö ja lukijoiden puhutteleva naisina on tyypillistä varsinkin niille naistutkijoille, jotka korostavat oman lähestymistapansa ja ylipäätään tieteen poliittisuutta.

Joskus me-muodon käyttöön kytkeytyy myös juhlallista auktoriteettia: kirjoittaja yrittää lisätä sanottavansa painoa viittaamalla takanaan olevaan instituutioon. Tässä mielessä se tuo mieleen kuninkaallisten tavan puhutella alamaisiaan monikon ensimmäisessä persoonassa.

Pystyäkseen vakuuttamaan lukijansa kirjoittajalla on oltava jonkinlainen käsitys siitä yleisöstään. Tekstin ja yleisön suhteessa ei ole olennaista vain se, kenelle kirjoittaja on tekstin tietoisesti suunnannut, vaan myös se, millaisen suhteen yleisöön teksti itsessään rakentaa. Tekstin suhde yleisöön ei siis tarkoita pelkästään sen todellisia lukijoita, vaan siihen sisältyvää rakenteellista yleisökonstruktiota, oletettuja lukijoita.

Kirjoittajan ja oletetun yleisön suhdetta jäsentävät myös ns. kommunikatiiviset tai diskursiiviset sopimukset (vrt. Summa 1989, 105). Sekä kirjoittaja että lukija jakavat tietyt julkilausumattomat sopimukset, jotka liittyvät mm. siihen, mitä voidaan pitää totena ja perusteltuna tai mitä yleisiä sääntöjä perustelujen ja argumentoinnin on noudatettava.

Kirjoittaja voi ennakoita ehdottaa lukijalleen myös joitakin rajatumpia sopimuksia, joilla hän pyrkii vaikuttamaan tekstin lukemiseen. Yksi keino on se, että kirjoittaja määrittelee sen, kenelle hän on tekstinsä tarkoittanut tai sen, miten tekstiä pitäisi lukea. Kirjoittaja voi torjua kritiikkiä esimerkiksi sanomalla, että hän on tarkoittanut tekstinsä ennen kaikkea maallikkolukijoille. Toinen mahdollisuus on rajata se tieteenala, johon teksti kuuluu.

Tieteellisen tekstin kirjoittamiselle on tyypillistä, että kirjoittaja pyrkii ennakoita varautumaan oletetun lukijansa vastaväitteisiin. Siksi kir-

joittaja yrittää varmistaa ja panssaroida argumentaationsa niin hyvin, ettei siihen pääse helposti käsiksi.

Tekstin panssarointi tulevaa kritiikkiä vastaan voi myös tehdä tekstistä huonosti kommunikoivaa ja mielenkiinnottomaa. Tyypillisiä ovat esimerkiksi ne keinot, joiden avulla kirjoittaja kieltäytyy sanomasta aiheestaan mitään varmaa ja lopullista. Tällaisen kirjoittajan teksti on täynnä varauksia, tarkennuksia, lievennyksiä ja muita takaportteja. Hänen tekstissään vilisevät sellaiset sanat kuin ”ehkä”, ”mahdollisesti”, ”lienee”, ”ei ole kokonaan poissuljettua”, ”osittain”, ”hypoteesinomaisesti voisi ajatella”. Kun kirjoittaa toisaalta – toisaalta tekstiä voi olettaa, että toisaalta voi olla myös oikeassa.

Varovaisten ilmausten käyttö jähmettää helposti tekstin. Tyyli liittyy ajatukseen, että tekstin tulisi olla ennen kaikkea virheetöntä. Toinen tapa on ymmärtää teksti osaksi keskustelua, jossa tärkeämpää on keskustelun jatkaminen kuin yritys sanoa aiheesta jotakin lopullista. Tällöin voidaan puhua tekstin virittävydestä, (Virtanen 1987) siitä, millaisia ajattelun tai keskustelun prosesseja se käynnistää.

3. Tekstin suhde tutkimuskohteeseen

Passiivin käyttö tieteellisessä tekstissä kertoo paitsi tekijän ja yleisön, myös kontekstin häivyttämisestä taka-alalle. Tutkijan ja tutkimuskohteen vuorovaikutusta tai sitä prosessia, jossa tutkija muodostaa tutkimuskohteensa ei yleensä kuvata kovin tarkasti. Tieteellinen teksti ei paljasta kovin paljoa syntyhistoriastaan, vaikka yleisenä normina pidetäänkin sitä, että kirjoittajan on eksplikoitava käyttämänsä teoriat, metodit ja työvaiheet, Tärkeimpänä pidetään tuloksia, ei niitä ajatuskuluja tai toimia, joiden avulla tuloksiin on päädytty.

Tutkija harvoin kirjoittaa epäonnistumisistaan, vaikka se saattaisi olla lukijalle hyödyllisempää kuin valmiiden tulosten esittäminen. Epäonnistumisten, vaikeuksien, ristiriitojen tai keksimisen ilojen sijasta saamme lukea koherenteista, harmonisista ja menestyksellisesti suoritetuista tutkimuksista. Kuvaus tutkimusprosessista on usein enemmän tai vähemmän idealisoitu kertomus siitä, miten tutkija loogisesti ja rationaalisesti eteni lopputuloksiin.

Yhteiskuntatieteellisellä tutkimuksella ei useinkaan ole mitään selkeästi identifioitavaa kohdetta ”reaalimaailmassa”. Tutkimus voi käsitellä vaikkapa yhteiskunnan luokkarakennetta, sosiaalista liikkuvuutta, hulluutta tai tieteen julkisuutta. Siksi tieteessä on olennaista se tapa, jolla tutkija käsitteellisen määrittelyn avulla objektivoi tutkimuskohteensa. Tieteelliset diskurssit eivät pelkästään viittaa joihinkin (tutkimus)kohteisiin, vaan ne ovat myös käytäntöjä, jotka systemaattisesti muovaavat niitä objekteja joista ne puhuvat (Foucault 1972, 49).

Steve Woolgar on kuvannut tutkijan suhdetta tutkimuskohteeseen ja siihen liittyviä ongelmia *representaation ideologian* käsitteellä. Woolgar kritisoi ajattelutapaa, jonka mukaan tutkimuksen kohde on tutkimusta edeltävä ja tutkimuksesta riippumaton.

Woolgar esittää viisivaiheisen mallin tieteellisen diskurssin ja sen tutkimuskohteen suhteesta. Hän pyrkii kääntämään nurin arkihavaintoon perustuvan käsityksen tutkimuskohteen ensisijaisuudesta.

Ensimmäisessä vaiheessa tutkijalla on erilaisia dokumentteja ja kirjallisuutta, aikaisempia tutkimustuloksia, havaintoja ja tutkimusraportteja. Seuraavaksi hän luo käsitteellisen määrittelyn avulla tutkimuskohteen, jota pyrkii tarkastelemaan. Kolmannessa vaiheessa tapahtuu eroaminen: tutkimuskohde alkaa elää omaa elämäänsä irrallaan aikaisemmista tutkimuksista. Nyt näyttääkin siltä, että aikaisemmat tutkimukset ovat olleet vain tuon objektin kuvausta (representaatio) tai jälkiä siitä. Dokumentit eivät ole pelkkiä dokumentteja, vaan dokumentteja jostakin eli kyseisestä tutkimuskohteesta. Viidennessä vaiheessa tutkija häivyttää jäljet vaiheista 1–3.

- 1) dokumentti
- 2) dokumentti → objekti
- 3) dokumentti objekti
- 4) dokumentti ← objekti
- 5) vaiheiden 1–3 kieltäminen tai unohtaminen (Woolgar 1988a, 68)

Tämän nurinkääntämisen perusteella Woolgar väittää, että tutkimuksen objektit eivät ole olemassa ennen löytämistä, vaan ne muo-

dostuvat vasta representaatiossa. Woolgarin ajatusleikki antaa aiheen pohtia sitä, miksi tieteellisissä esityksissä pyritään juuri tällaiseen esitystapaan? Konstruoidessaan tutkimuskohteen ensisijaisena, tutkija voi esittää itsensä passiivisena havainnoijana. ”Tulokset kertovat” hänelle, miten asiat ovat. Tutkija ei manipuloi koetilannetta, vaan ”analyysit suoritettiin” jne. Ajatellaan, että tutkimuskohde ei ole tutkijan luovan ajatteluprosessin tulos, vaan aina jo olemassa ennen tutkimusta. Tutkijan luovuus rajoittuu tuon kohteen ”löytämiseen” ja määrittämiseen.

Referentiaalisuuden ongelmasta ei silti päästä eroon väittämällä, että tutkimuskohteet ovat vain yhteiskuntatutkijoiden luovan mielikuvituksen tulosta. Tietyissä mielessä kohteen objektivointi on myös välttämätöntä, jotta diskurssi olisi ylipäätään mahdollinen. Tämä kohde ei ole kuitenkaan diskurssin ulkopuolinen objekti, vaan diskurssissa muodostuva ”semioottinen objekti” (Ahonen 1984, 154). Käsite viittaa siihen, että eri kulttuureissa ja tiedekäsityksissä todellisuuden luonne ymmärretään eri tavoin, ja että niillä on omat tapansa muodostaa teoreettinen tutkimuskohde.

Tutkimuskohteen muodostaminen ei ole pelkästään tieteen sisäinen kysymys, vaan tiedon luokittelu ja ”sisäänkirjoittaminen” on kytkeytynyt myös erilaisiin yhteiskunnallisiin valtasuhteisiin (Weber 1987, xiii). Yhteiskunnalliset käytännöt muovaavat tutkimustapoja, tutkimuksen menetelmät ja tulokset puolestaan vaikuttavat tutkimuksen kohteisiin ja yhteiskunnallisiin käytäntöihin.

Muihin argumentaation tapoihin verrattuna todellisuuteen vetoaminen on tehokkain keino ohjata tekstin lukijaa. Tosiasioihin vetoavaa argumentaatiota on vaikea vastustaa varsinkin silloin, kun nuo tosiasiat muodostavat eräänlaisen mustan laatikon, johon lukija ei pääse kiinni. Kirjoittaja on häivyttänyt tekstistään niiden tuottamisprosessin. Referentiaalisuutta korostavaan kirjoittamiseen kuuluu ajatus siitä, että tutkija ei ”tuota” tosiasioita vaan ”löytää” ne. Tutkija on kadonneen tutkimuskohteen metsästäjä.

Löytämisen metafora on tuttu arkeologiasta: tutkittuaan pitkään historiallisia dokumentteja tutkija matkustaa jonnekin kaukaiseen paikkaan ja kaivaa ylös esineen, joka on jättänyt jälkiä tieteelliseen kirjalli-

suuteen. Tällainen esitystapa pitää yllä tieteellisen tekstin uskottavuutta ja objektiivisuutta: kuka tahansa tutkija voisi samoin menetelmin löytää samat asiat.

Historiantutkimuksia mainostetaan usein sillä, että tutkija on löytänyt tuntemattoman lähteen, joka kumoaa aikaisemmat tulokset jostakin henkilöstä tai tapahtumasta. Lähteiden käyttö todellisuutta koskevin kuvauksina ja dokumentteina sisältää kuitenkin monia ongelmia.

Ei ole olemassa 'puhtaita' tutkijasta ja hänen tutkimusprosessistaan riippumattomia tutkimuskohteita. Ei ole myöskään olemassa lähteitä, jotka kuvaisivat puhtaasti näitä objekteja. Lähteet on aina joku kirjoittanut jotakin tarkoitusta varten. ”Dokumentit ovat tekstejä, jotka täydentävät ja uudelleenmuokkaavat 'todellisuutta', eivätkä siis ole pelkkiä lähteitä, jotka tuovat esiin faktoja 'todellisuudesta'”. (LaCapra 1985; sit. Falk 1987, 190).

Lähteitä käytetään tutkimuksissa toisinaan yksioikoisesti todisteina todellisuuden luonteesta. Gilbert ja Mulkay (1984, 2–7) kertovat esimerkin tutkijasta, joka haluaa selvittää politiikan roolia tieteessä. Tutkija yrittää kumota teesin, jonka mukaan tutkijat toimivat neutraalisti ja puolueettomasti tutkimustyössään. Hän haluaa osoittaa, että tutkijoiden ammattikäytännöt ovat luonteeltaan poliittisia, he harrastavat esimerkiksi markkinointia ja manipulointia.

Tutkija luokittelee tutkijoiden käytännöt poliittisiin ja ei-poliittisiin. Hänen mukaansa poliittiset käytännöt ohjaavat tutkijoiden suhtautumista havainnointiin sekä vaikuttavat tiettyjen teorioiden ja näkemysten hyväksymiseen tai hylkäämiseen. Hän pyrkii osoittamaan väitteenensä todeksi empiirisen aineiston avulla. Aineisto sisältää tutkijan tekemiä haastatteluja ja tekstejä, joissa tutkijat kuvaavat omaa tai muiden tutkijoiden toimintaa. Haastatteluissa käsitellään tutkijoiden poliittisia strategioita, Tutkija siteeraa aineistoa, jossa haastatellut tutkijat kuvaavat omien tai toisten tutkijoiden toiminnan poliittisia аспектеja. Ne tulevat hänen oletuksiaan tutkijoiden harrastamasta markkinoinnista ja politikoinnista.

Löydettyään haastatteluistaan paljon tutkijoiden poliittisia strategioita kuvaavia sitaatteja, hän pyrkii osoittamaan niiden avulla, että

poliittiset käytännöt ovat olennainen osa tutkimus työtä. Taustalla on oletus, että tutkijat ovat haastatteluissa kuvanneet tutkimustyönsä olennaisia piirteitä.

Tällainen tutkimustapa ei ole mitenkään epätavanomainen. Sitä voi kuitenkin kritikoida monella tapaa. Käymällä läpi tutkimusaineiston kriitikko voi pyrkiä osoittamaan, että tutkija on tarkoituspuolisesti poiminut aineistosta omaa hypoteesiaan tukevat sitaatit. Edelleen hän voi väittää, että niiden osuus on marginaalinen eivätkä ne oikeuta tehtyjä johtopäätöksiä. Olennaisempaa lienee kuitenkin se, miten riippuvaisia tutkimuksen tulokset ovat kysymyksenasettelusta. Yksinkertaistettuna: tutkija johdattelee haastateltaviaan kysymällä vain tutkijoiden poliittisia strategioita koskevia kysymyksiä ja saa sitä koskevia vastauksia. Vastausten perusteella hän pääättelee, että vastaukset kuvaavat luotettavasti tutkimustyön todellisuutta.

Gilbertin ja Mulkayn mukaan suurin ongelma esimerkin kaltaisessa lähestymistavassa on, että tutkija irrottaa haastattelut niiden alkuperäisestä kontekstista ja siirtää ne suoraan oman teoriansa todisteiksi. Hän yleistää tiettyjä sosiaalisia tilanteita koskevat kuvaukset koko tutkimustyön käytäntöä koskeviksi kuvauksiksi. Ne kuvaukset ja tulkinnat, jotka eivät sovi valittuun teoriaan, tutkija hylkää.

Mikä olisi vaihtoehto tämänkaltaiselle yksiulotteiselle tulkinnalle? Gilbertin ja Mulkayn (1984, 7) mukaan diskursseja – puhetta tai tekstejä – olisi tutkittava siinä sosiaalisessa tilanteessa, jossa ne on tuotettu. Siksi diskursseja ei voi suoraviivaisesti tulkita kuvauksiksi joistakin käytännöistä tai toiminnasta. Ne eivät ole pelkästään aineisto, jolla osoitetaan jotakin, vaan itse tutkimuksen kohde.

Ongelmaan ei voi tarjota mitään yksiselitteistä vastausta. Tämän kirjan lukija voi hyvin väittää, että me olemme yrittäneet todistella tieteen tekemisen kontekstisidonnaisuutta, puolueellisuutta tai subjektiivisuutta mielivaltaisesti valituilla esimerkeillä. Miksi juuri nämä esimerkit eikä joitakin muita? Voimme tietysti vastata, että olemme vain kertoneet esimerkkejä joistakin tutkimuksen tekemisen käytännöistä ja tieteellisistä esitystavoista. Mutta vakuuttaako sekään lukijaa?

4. Tekstin suhde toisiin teksteihin

Käytä kirjallisuutta, älä anna sen käyttää sinua. (Howard S. Becker, Writing for Social Scientists)

Joillakin tutkijoilla on tapana aloittaa uuden kirjan selailu lähdeluettelosta, jopa ennen tarkempaa perehtymistä sisällysluetteloon tai takakannen tekstiin. Lähteiden avulla aiheeseen perehtynyt lukija voi nopeasti arvioida, tuntuuko kirja lukemisen arvoiselta.

Lähteet antavat vihjeen kirjan älyllisestä horisontista: ketä henkilöitä tai millaisia tutkimussuuntauksia kirjoittaja siteeraa, miltä ajalta tai kielialueilta lähteet ovat peräisin, onko mukana klassikoita, heidän tuotannostaan kirjoitettuja kommentaareja, uudempaa kirjallisuutta, kaunokirjallisuutta tai lehtiartikkeleita? Jos luettelo sisältää vain tuntemattomia tai mielenkiinnottoman tuntuksia lähteitä, kirja tuskin pääsee edes lähempään tarkasteluun.

Lähdeluettelon avulla voi tehdä myös alustavia päätelmiä kirjoittajasta ja tutkimusaiheesta. Ajatellaan seuraavaa tilannetta, Meillä on käsissämme uusi kotimainen kasvatustieteellinen tutkimus. Sen lähdeluettelossa on niukasti kotimaista kirjallisuutta ja siitäkin suurin osa vanhempaa kuin 1980-luvulta. Eniten on englanninkielistä kirjallisuutta, sekään ei ole kovin uutta. Mukana on jonkin verran klassikkoja ja filosofisia tekstejä. Tältä pohjalta voi jo tehdä useita erilaisia johtopäätöksiä. Voimme ajatella, että aihetta ei ole juuri käsitelty kotimaisessa tutkimuksessa, ainakaan viime aikoina. Kirjan voisi odottaa kertovan aiheesta jotakin uutta ja kiinnostavaa: aihe on tärkeä mutta selvästi laiminlyöty aikaisemmassa tutkimuksessa. Klassikot ja filosofiset teokset vihjaavat, että tutkija ei ole mikään pintapuolinen selvitysten tekijä, vaan vakavasti otettava ja hyvin lukeneisuuden omaava tutkija.

Toinen lukija – jos hänellä on erilaiset taustatiedot aiheesta – saattaa päätyä aivan erilaisiin johtopäätöksiin. Kirjan tekijä ei näytä tuntevan alan viimeaikaista kehitystä, koska hän ei siteeraa mitään keskeisiä tutkimuksia. Se, että kirja ei viittaa kotimaisiin uudempiin tutkimuksiin saattaa kieltä myös siitä, että kirjoittaja on unohtanut ne tahallisesti ko-

rostaakseen omaa originaalisuuttaan. Ulkomaisilla klassikoillakaan ei näyttäisi olevan selviä yhtymäkohtia kirjan aihepiiriin. Kenties kirjoittaja on valinnut ne ensi sijassa tutkimuksensa koristeeksi, saadakseen tutkimuksensa näyttämään tieteelliseltä.

Lähdeviitteet eivät palvele pelkästään tekstin ajatuksellista juonta, vaan myös lukijan suostuttelua ja vakuuttamista. Niiden avulla kirjoittaja voi pyrkiä osoittamaan, että hän on ”lukenut kaiken oleellisen”. Hän voi siteerata merkittäviä henkilöitä osoittaakseen olevansa ”hyvässä intellektuaalisessa seurassa”. Siteeraamisen motiivina saattaa olla myös ajatus, jonka mukaan ”jos emme lue heitä, ehkä hekään eivät lue meitä” (Becher 1989, 86–87).

Tieteen pelisäännöt suosivat lähteidenkin käytössä konservatiivisuutta. Helppointa on tukeutua yleisesti tunnettuihin ja tunnustettuihin nimiin. Jos haluaa pelata varman päälle ja kirjoittaa tieteellisen näköistä tekstiä seuraavista ”ohjeista” voisi olla apua:

- Valitse siteeraattavaksi vain alan tunnetuimpia ja tunnustetuimpia nimiä. Teet hyvän vaikutuksen ja varmistat että sinut otetaan vakavasti. Jos käsittelemäsi nimet ja teemat ovat osoittautuneet laajalti käyttökelpoisiksi niin ehkä ne ovat relevantteja tässäkin yhteydessä.
- Antiikin filosofien ja muiden jo kuolleiden suuruuksien mainitseminen antaa työllesi sivistyneen leiman. Jättäjäisten hartioilta yltää korkealle.
- Sitaatit kertovat, mihin leiriin kuulut. Kai tiedät professorisi akateemisen puolueen? Aikaa myöten voit itse päästä mukaan sitaattikartelliin.
- Kun et osaa perustella väitteitäsi, voit saada tekstisi vakuuttavaksi vetoamalla nimiin tai sloganeihin. Argumentti korvataan argumentin merkillä.
- Käytä muutamia harvinaisempia vieraskielisiä lähteitä, ne kertovat lukeneisuudesta ja kielitaitosta. Osan sitaateista voit myös jättää suomentamatta.

Monologi vai dialogi?

Tieteellisten esitysten luonnetta tutkineet tieteensosiologit ovat kehittäneet ”uusia kirjallisia muotoja”, joilla he yrittävät tehdä näkyväksi esitystavan konventioita (esim. Mulkay 1985 ja Woolgar 1988b). Yksi tapa on dialogin käyttö. Se tarjoaa kirjoittajalle keinon korostaa itse-refleksiivisyyttä, sitä, että on tietoinen tutkimuksensa ja käyttämänsä kielen ongelmista.

Eihän se silti mikään uusi asia ole. Luonnontieteessä käytettiin dialogia aina Galileihin asti. Ja sitä harrasti jo Platon aikana...

JOO JOO, JATKAKAA TE VAIN TUOTA OPPINUTTA SELITTELYÄ. KUULOSTAA HIENOLTA VAI?

Hei, mikä tuo oli?

Se oli vain meidän käyttämämme kolmas ääni. Diskurssi on kyllä hallinnassa.

TURHA SELITTÄÄ. SITÄ PAITSI RANSKALAISET FEMINISTIT OVAT TEHNEET TUON TYYLIKKÄÄMMIN...

Minusta tämä menee jo liian pitkälle. Eiköhän palata tavalliseen monologiin.

Tehdään niin.

Tekstin dialogisuus ei tarkoita pelkästään esitystapaa, sitä, että se on kirjoitettu vuoropuhelun muotoon. Tieteelliset tekstit ovat monikerroksisia: ne eivät sisällä pelkästään viittauksia (tai jälkiä) tekijään, yleisöön ja tutkimuskohteeseen, vaan myös toisiin teksteihin. Näiden tuotantoehtojen häivyttäminen pyrkii tekemään tekstistä yksiaänistä, monologia. Tästä huolimatta on perusteltua väittää, että kaikki tekstit ovat dialogisia: ne ovat olemassa dialogisessa suhteessa sekä yleisönsä että toisiin teksteihin tai diskursseihin – menneisiin ja tuleviin, puhuttuihin tai kirjoitettuihin. (Montgomery 1989, 55; vrt. Bakhtin 1981 ja Vološinov 1990).

Kirjallisuustieteilijän tutkimuskohteena ovat erilaiset tekstit: romaaneja, novelleja, runoja, kesken jääneitä käsikirjoituksia, kirjailijan kirjeenvaihtoa ja muistiinpanoja tai aikaisempia tutkimuksia. Joskus tutkija tekee myös haastatteluja tai käyttää aikaisempia nauhoituksia. Tällöinkin hänen on ensin kirjoitettava haastattelut teksteiksi voidak-

seen käyttää niitä tutkimuksessa. Samaan tapaan sosiologi käyttää tutkimuksessaan aikaisempaa kirjallisuutta kuten tutkimuksia, lehti-kirjoituksia tai kaunokirjallisuutta sekä tilastoja tai muistiinpanoja havainnoista ja haastatteluista.

Humanistiset ja yhteiskuntatieteet tutkivat tekstuaalisia objekteja kuten runoja, historiallisia dokumentteja tai poliitikkojen puheita. Niiden tutkimuskohteilla on myös puhekyky ja kyky tuottaa tekstejä.

Tieteellisissä teksteissä dialogisuutta rajoitetaan siten, että tutkimuksen kohteet saavat ”sanoa sanottavansa” vain silloin kuin kirjoittaja antaa niille puheenvuoron. Montgomery (1989, 55–56) huomauttaakin, että perinteisesti esimerkiksi sosiologian tieteellisyyttä on mitattu sen mukaan kuinka hyvin nämä muut äänet on pidetty poissa puhumasta tai kirjoittamasta. Kirjoittajan on hallittava tekstiään kontrolloimalla muita tekstejä tai ääniä. Joitakin poikkeuksia tästä säännöstä tosin on. Tutkittavien omaa ääntä haluttiin korostaa varsinkin 1980-luvun alussa Suomessakin muodissa olleessa elämäntapatutkimuksessa. Jotkut tutkimukset koostuivat pääosin tutkittavien sitaateista tutkijan pyrkiessä jopa välttämään kommentointia ja tulkintaa (ks. esim. Ahponen & Järvelä 1983).

Tieteellisen kirjoittamisen ihanteena näyttää olevan teksti, joka on koherentti, yksinäinen, ymmärrettävä ja joka voidaan tulkita vain yhdellä tapaa. Käytännössä tämä tavoite ei koskaan toteudu: kirjoittaja ei voi loppuun asti hallita käyttämiään sanoja ja niiden merkityksiä. Teksti ei ole siinä mielessä koherentti, että se mahdollistaisi vain yhden legitimiin tulkinnan. Toisaalta kirjoittajalla on valtaa ainoastaan omaan tekstiinsä, ei enää juurikaan muiden siitä tekemiin tulkintoihin tai muiden Tieteelliseksi totuudeksi ei riitä se, että joku on sen ”löytänyt” tai ”keksinyt”; tarvitaan vielä, että tiedeyhteisö tunnustaa sen tieteelliseksi totuudeksi tai faktaksi. Se, mitä pidetään totena tai ylipäättään tieteenä, ratkaistaan tieteellisessä julkisuudessa käytävän keskustelun avulla (Malmberg 1987, 105).

Toisen tutkijan tekstin tai tutkimustuloksen siteeraaminen ilman kommentteja voidaan tulkita merkiksi siitä, että kirjoittaja hyväksyy sen faktana tai ainakin oman tulkintansa osana. Kun jokin ajatus tai

tulos saa laajan hyväksymisen siitä tulee julkilausumatonta tietoa. Aikaisempi tutkimus muodostaa tietojen varaston tai arkiston, jota tutkija käyttää hyväkseen. Osa aikaisemmasta tiedosta myös materialisoi-tuu erilaisiin metodeihin tai tutkimuksen teknisiin apuvälineisiin.

Tiede ei ole kuitenkaan mitään suoraviivaista edistystä ja uuden tiedon kasaamista entisen tiedon päälle. Uudet tutkimustulokset, teorit tai metodit voivat muuttaa suhtautumisen aikaisempaan tietovarastoon: osa tiedosta voi uusien tutkimusten valossa osoittautua epäku-rantiksi tavaraksi, ja se heitetään historian romukoppaan. Osa tiedosta tulkitaan uudelleen uusiin teorioihin tai metodeihin sopivaksi. Seuraavan paradigman jälkeen joudutaan taas arvioimaan uudelleen aikaisempia tietoja. Joskus se merkitsee myös aikaisemmin hylättyjen tietojen palauttamista arvoon. Varsinkin humanistisissa ja yhteiskuntatieteissä ajatus tieteestä kumulatiivisena tiedon traditiona on ongelmallinen. Niissä on yleensä samanaikaisesti useita kilpailevia teorioita ja metodologioita, jotka tulkitsevat ja arvottavat tiedon eri tavalla.

Teksti ja ”tarinat”

Tieteellisten tekstien rakennetta tutkineen Swalesin mukaan tyypillinen teksti noudattaa nelivaiheista kaavaa. Ensimmäiseksi kirjoittaja määrittelee tutkimusalueen, toiseksi esittää yhteenvedon aikaisemmasta tutkimuksesta, kolmanneksi pohjustaa ja perustelee oman tutkimuksensa ja lopuksi esittelee oman tutkimuksensa tai tulkintansa aiheesta. Nämä neljä vaihetta Swales tiivistää tekstin kahdeksi tarinaksi: ensimmäinen tarina esittelee aikaisemman tutkimuksen tai aikaisemmat tulkinnat aiheesta, toinen tarina uuden tutkimuksen tai kirjoittajan oman tulkinnan (Swales 1981, 80–86).

Näiden kahden tarinan välinen jännite hahmottaa hyvin tieteellisten tekstien kirjoittamiseen liittyviä vaatimuksia. Kirjoittajan on osoitettava oppineisuutensa ja lukeneisuutensa siteeraamalla aikaisempia tutkimuksia. Uutuuden ja originaalisuuden vaatimus taas edellyttää sitä, että kirjoittajan on omassa tarinassaan ’ylitettävä’ aikaisempi tutkimus tai ainakin jollakin tavalla täydennettävä sitä. Kahden tarinan suhdetta voi verrata kapakkakeskusteluun, jossa kukin seurueen jäsen kertoo

vuoronperään vitsin viihdyttääkseen toisia ja pitääkseen keskustelua yllä. Tyypillinen tapa jatkaa keskustelua on kertoa vitsi, joka jotenkin liittyy edelliseen. Mitä paremmin se täydentää edellistä tai nokittaa sen hauskuudellaan, sitä parempi.

Kirjoittaja muokkaa ensimmäisen tarinan sellaiseksi, että hän voi omassa tarinassaan ylittää sen. Hän pyrkii osoittamaan, että aikaisempi tutkimus on jotenkin virheellistä tai puutteellista. Mitä heikommat eväät omalla tarinalla on, sitä huolellisemmin kirjoittajan on muokattava ensimmäistä tarinaansa. (Swales 1981, 80–86)

Tarinoiden kerrontavoille on tieteessä omat sääntönsä. Perusvaatimus on, että aikaisempia tutkimuksia on siteerattava ainakin muodollisesti oikein. Samaa tutkimusaihetta käsitteleviä keskeisiä tutkimuksia ei pitäisi myöskään unohtaa, sillä se kertoo puutteellisesta perehtymisestä asiaan. Tästä huolimatta aikaisemman tutkimuksen referointi ja tulkinta jättää kirjoittajalle monia mahdollisuuksia. Siksi aikaisemman kirjallisuuden tulkintoja ja kommentaareja ei kannata lukea neutraaleina referaatteina, vaan suhteessa siihen kontekstiin, jossa ne esitetään.

Joskus tutkijat myös syyllistyvät *valikoivaan lainaamiseen*. Menetelmää voi havainnollistaa tarinalla uskontokuntien välisistä kiistoista. Luterilainen kirkkomme on taistellut ns. vapaita suuntauksia vastaan seuraavalla kertomuksella, jota on kerrottu rippikoululaisille: Helluntaisaarnaajalla oli tapana availta raamattu sieltä täältä ja lukea pätkiä, joihin sormi sattui töksähtämään. Eräänä sunnuntaina sormi löysi ensin lauseen ”Juudas meni ja hirtti itsensä” ja heti sen jälkeen ”Mene ja tee sinä samoin”.

Tieteellisessä keskustelussa harvoin toimitaan näin suorasukaisesti, mutta tekniikan perusta on sama. Vastapuolen ajatukset pyritään tekemään kummallisiksi, ristiriitaisiksi ja vajavaisiksi. Teho perustuu siihen, että suuri osa lukijoista ei tunne alkutekstejä eikä siten pysty arvioimaan sitaattien edustavuutta.

5. Retorisia strategioita

*Tässä jaksossa minua arveluttaa hiukan se, että siinä luetellaan asioita, jotka kyllä kannattaa mainita mutta jotka ovat ajattelevalle ihmiselle aika selviä. Lisää mieltä tämä jakso saisi mikäli se liitettäisiin siihen Benvenisten erotteluun, josta tekstissä oli jo puhetta. ... Retoriikassa ja ”retorisissa strategioissa” on kyse subjekti-
asemien (tiedostetusti tahi muuten tapahtuvasta) rakentamisesta ja siitä miten kirjoittaja ”kirjoittautuu” sisään tekstiin. (kommentti
käsikirjoitukseen Tekstinsyöjät)*

Auktoriteettiin vetoaminen. Tieteen ideaaleihin kuuluu, että vain sanotun asian tulisi painaa, ei sen kuka on esittäjänä.

Ihanteet eivät aina toteudu, myös auktoriteetteihin vetoamisella on oma sijansa tieteellisessä retoriikassa. Näin siitä huolimatta, että sitä pidetään yleensä pahimmanlaatuisena huiputtamisena, ”pelkkänä” retoriikkana. Tunnettuihin nimiin ja teorioihin vetoamalla on helpompi vakuuttaa lukijat kuin tuntemattomilla suuruuksilla. Tavallisinta auktoriteetteihin vetoaminen on silloin kun tutkijoita ja tutkimustuloksia esitellään julkisuudessa suurelle yleisölle. Tieteellisissä teksteissä tai tutkijoiden keskusteluissa tyypillisempi tapa taas on jonkin ajatuksen kritisoiminen arvostelemalla sen esittänyttä henkilöä, ns. *argumentum ad hominem*.

Kirjassaan *Science in Action* Bruno Latour (1987, 31) kertoo kuvitteellisen esimerkin auktoriteettiin vetoamisesta. Aiheena on uutta hoitomenetelmää koskeva tutkimus:

- ”Miten voit väittää tällaista kun kääpiökasvuisuuteen on kerran keksitty uusi hoito?
- Uusi hoito? Mistä tiedät? Taisit vain keksiä.
  - Luin siitä lehdestä.
  - Joo-o! Se taisi olla oikein värikuvalehti...
  - Ei, se oli The Timesissa ja sen kirjoittaja ei ollut mikään toimittaja, vaan joku tohtori.
  - Mitä se nyt merkitsee? Hän oli kai joku työtön fyysikko, joka ei erotanut RNA:ta DNA:sta.

- Mutta hän viittasi paperiin, jonka on julkaissut Nature'ssa Nobel-palkittu Andrew Schally kuuden tutkijan kanssa. Se oli suuri tutkimus, jota ovat rahoittaneet erilaiset suuret instituutiot kuten kansallinen terveystieteiden instituutti ja kansallinen tiedesäätiö ja tutkimus kertoi, minkä tyyppinen hormoni säätelee kasvua. Eikö tämä merkitse mitään?
- Jaa, tämä sinun olisi pitänyt kertoa heti ... se on eri juttu. Kyllä kai se merkitsee.”

Toinen tapa auktorisoida jokin ajatus on vedota julkaisufoorumiin tai myönteisiin arvioihin. Seuraava lainaus havainnollistaa tekniikkaa:

”...tämän kauden teokseni (The Cybernetic Laws of Social Progress) ilmestyttyään Oxfordissa 1982, sai ylistävän vastaanoton kansainväliseltä tiedeyhteisöltä. Tunnettu amerikkalainen systeemitieteilijä George Klir kirjoitti: 'Aina kybernetiikan ja yleisen systeemitutkimuksen alusta 1940- ja varhaisella 1950-luvulla on kasvava odotus kohdistunut siihen, että nämä uudet tieteidenväliset alueet näyttelisivät tärkeitä osaa yrityksissämme ymmärtää yhteiskunnan ilmiöitä. Tämä kirja osoittaa, että odotukset eivät todellakaan olleet turhia'”. (Ahmavaara 1987)

Vetoaminen kirjoittajan statukseen, hänen asemaansa tiedeyhteisössä, julkaisufoorumiin ja tutkijan rahoituslähteisiin ei ole mitenkään epätavanomaista tieteellisissä väittelyissä ja tiedekritiikeissä. Kielitieteilijöiden keskuudessa herätti aikanaan pienoista kohua Patterssonin ja Lindenin kirja *The Education of Koko*. Sen kirjoittajat pyrkivät osoittamaan, että gorillakin oppii kieltä. Tunnettu semiootikko Thomas A. Sebeok julkaisi kirjasta murskakritiikin. Sebeokin ensisijaisena strategiana oli osoittaa tutkijat epäluotettaviksi heidän taustansa perusteella. Sebeok huomautti, että kummallakaan tutkijalla ei ollut vakiintunutta asemaa tiedeyhteisössä, he olivat ulkopuolisia tai journalisteja. Tutkijat eivät myöskään olleet saaneet legitimiä julkista rahoitusta, vaan erään yksityisen yhtiön ja joidenkin pienempien säätiöiden tukea. Lisäksi tutkijat olivat julkaisseet tuloksensa populaarilehdissä, mistä päätellen tiedelehdet eivät olleet kelpuuttaneet niitä julkaistaviksi. (Prelli 1989)

Edellä kuvattu esimerkki ei ole aivan epätavanomainen. Hallitsevia asemia puolustavat tutkijat vetoavat mielellään oman instituutionsa arvoaltaan ja käyttävät ad hominem -argumentteja muita vastaan. He

vetävät jyrkän rajan tutkijoiden ja ei-tutkijoiden välille. Tällöin tiedeyhteisön ulkopuolisen tutkijan tai siinä marginaalisessa asemassa olevan on vaikea saada ajatuksiaan vakavaan keskusteluun. Vastaavasti tieteen ”vallankumoukselliset” tai ”kerettiläiset” pyrkivät laajentamaan näitä rajoja. He syyttävät hallitsevassa asemassa olevia konservatiivisuudesta perustellakseen omia ajatuksiaan ja olemassaolonsa oikeutusta.

Määrä, laatu ja tarkkuus argumentaatioissa. Retoriikan tutkimuksessa puhutaan kvantitatiivisesta ja kvalitatiivisesta lokuksesta. Lokuksen käsite viittaa arvioinnin perusteena oleviin yleisiin premisseihin. Edellisessä argumentoinnin sisäänrakennettuna perusteena on vetoaminen määrällisiin, jälkimmäisessä taas laadullisiin perusteisiin (Summa 1989, 105). Kvantitatiivisten perustelujen (*argumentum ad numeram*) lähtökohtana on ajatus, että argumentti on sitä vakuuttavampi mitä enemmän todisteita sen puolesta esitetään tai mitä useammat henkilöt jakavat käsityksen. Kvalitatiivisessa argumentoinnissa puolestaan vedotaan asioiden ainutkertaisuuteen tai niiden kykyyn kyseenalaistaa ”yleisenä mielipiteenä”, ”vallitsevana käsityksenä” tai ”normaalina” pidettyä.

Tarkkuus ja täsmällisyys ovat tunnetusti hyveitä myös tieteessä. Jokainen apurahoja anonut tietää, että hakemuksen teossa tärkeää on paitsi arvovaltainen suosittelija, myös se, että tutkimussuunnitelma on tarpeeksi yksityiskohtaisesti laadittu. Hakemukselle on eduksi, jos siinä esitetään mahdollisimman tarkka suunnitelma tutkimuksen aikataulusta, sen tekemisestä, rahoituksesta ja mahdollisesti myös luonnostelma sisällysluettelosta. Niillä ei tarvitse olla paljonkaan tekemistä aiotun saati sitten mahdollisesti valmistuvan tutkimuksen kanssa. Riittää, kun paperi antaa vaikutelman siitä, että hanke on realistinen ja että hakija on perehtynyt aiheeseensa ja omaa valmiudet tutkimuksen tekemiseen.

Faktat, yksityiskohdat ja esimerkit ovat tietysti tärkeä osa tutkimusta ja argumentaatiota. Ja koska näin on, niitä käytetään myös lukijan hämäämiseen.

Määrään vetoamisesta on kyse esimerkiksi silloin kun kirjoittaja yrittää vyöryttää lukijansa faktojen ja yksityiskohtien runsaudella ja lähdeluettelon pituudella. Howard Becker kuvaa näin menetteleviä kirjoittajia: ”He mainitsevat päivämääriä, nimiä ja paikkoja, jotka ainoastaan asiantuntija saattaa tietää, eivätkä selitä. Yksityiskohtaisen tiedon rumputuli vyöryy lukijan yli, joka tuntee olevansa pakotettu hyväksymään kirjoittajan argumentin. Kuinka kukaan, joka tietää tuon kaiken, voi olla väärässä?” (Becker 1986, 34)

Uppoutuminen fakta-armeijan suojiin on monelle tutkijalle koko akateemisen uran luomisen strategia. Jos hallitsee ylivoimaisesti jonkin alueen, vaikkapa tervatullien kehityksen Suomessa 1660-luvulla, voi aina turvallisin mielin osallistua omaa aihetta käsitteleviin keskusteluihin ja kieltäytyä muista. Tyyli on tavallinen suomalaisessa keskustelukulttuurissa: kasvojen menettämisen pelossa tutkijat pitäytyvät fakialueensa kysymyksissä ja päästyään korkeaan asemaan tukevat sellaisia nuoria tutkijoita, joiden urastrategia on samanlainen.

Tarkkuuden ja täsmällisyyden arvostusta käytetään hyväksi varsinkin luonnontieteissä. Tästä käyvät esimerkiksi uuden matematiikan isänä tunnettu Isaac Newton ja perinnöllisyystieteen uranuurtaja Gregor Mendel, joiden tiedetään manipuloineen tutkimusaineistoja teorioihinsa sopiviksi. Newton esitti gravitaatiolakia perustelevat tuloksensa sellaisella tarkkuudella, joka lannisti epäilijät. Myöhemmin paljastui, että Newton oli stilisoinut tuloksensa vakuuttavammiksi. (Broad & Wade 1982, 28)

Tieteellisen väärennöksen ja ’tieteellistämisen’ keinona käytetyn bluffin välinen raja ei ole aina kovin selvä. Newtonin pelasti jälkipolvien tuomiolta se, että hänen teoriansa osoittautui päteväksi.

Kirjallisuus

Ahonen, Pertti. A-7 Greimasin Pariisin koulukunnan semiotiikka: Sosiaaliantropologiasta ja kansansatujen tutkimuksesta yleiseen ihmistieteeseen. Suomen Antropologia 4/1984.

Ahmavaara, Yrjö. Tiede elämäntapana ja kutsumuksena. Aamulehti 15. 4. 1987.

Ahponen, Pirkkoliisa & Järvelä, Marja. Maalta kaupunkiin, pientilalta tehtaaseen. Tehdastyöläisten elämäntavan muutos. WSOY, Helsinki 1983.

- Aristotle. *Rhetorics & Politics*. Random House, New York 1954.
- Bakhtin, Mikhail. *The Dialogical Imagination*. University of Texas Press, Austin 1981.
- Barthes, Roland. *S/Z*. Jonathan Cape, London 1975.
- Bazerman, Charles. *What Written Knowledge Does: Three Examples of Academic Discourse*. *Philosophy of the Social Sciences*, 3/1981.
- Becher, Tony. *Academic Tribes and Territories*. Intellectual enquiry and the cultures of disciplines. Open University Press, Stony Stratford 1989.
- Becker, Howard. *Writing for Social Scientist*. University of Chicago Press, Chicago and London 1986.
- Benveniste, Emile. *Problems in General Linguistics*. The University of Miami Press, Miami 1971.
- Broad, William & Wade, Nicholas. *Betrayers of the Truth. Fraud and Deceit in Science*. Oxford University Press, Oxford 1982. Falk, Pasi. *Tuleva mennyt maailma*. *Tiede & Edistys* 3/1987.
- Foucault, Michel. *The Archaeology of Knowledge*. Tavistock, London 1972.
- Gilbert, Nigel & Mulkay, Michael. *Opening Pandora's Box. A Sociological Analysis of Scientists' Discourse*. Cambridge University Press, Cambridge 1984.
- Gusfield, Joseph. *The Literary Rhetoric of Science*. *American Sociological Review*, 41, 1976.
- Hirvonen, Ari & Minkkinen, Panu & Pöyhönen, Juha. *Dekonstruktioita ja lainoppia*. Teoksessa *Oikeus, kieli ja kritiikki*, (toim.) Ari Hirvonen & Kaarlo Tuori. Helsingin yliopiston julkisoikeuden laitos, julkaisuja D: 9. Helsinki 1990.
- Jameson, Fredric. *The Political Unconscious. Narrative as a Socially Symbolic Act*. Cornell University Press, New York 1981.
- Jordanova, L. J. Introduction. *Teoksessa Languages of Nature. Critical Essays on Science and Literature*. London 1986.
- Kusch, Martin. *Tieteenhistoria, tulkinta, kysymys*. *Tiedepolitiikka* 3/1989.
- LaCapra, Dominick. *Rhetoric and History*. Teoksessa *History and Criticism*. Ithaca 1985.
- Latour, Bruno. *Science in Action. How to Follow Scientists and Engineers through Society*. Open University Press, Milton Keynes 1987.
- Lie, Sissel. *Mitä naistutkimus voi opettaa Tieteelle*. *Naistutkimus* 2/1990.
- Malmberg, Tarmo. *Tieteellinen viestintä ja sen kriittiset kysymykset*. *Tiede & Edistys* 2/1987.
- Miettinen, Jorma. *Sanomalehtien lukeminen. Maakuntien ykköslehtien lukijoiden kiinnostus sekä väline- ja sisältökäyttö*. Weilin + Göös, Helsinki 1980.
- Montgomery, Scott L. *The Cult of Jargon, Reflections on Language in Science*. *Science as Culture* 6, 1989.
- Mulkay, Michael. *The Word and The World. Explorations in the Form of Sociological Analysis*. George Allen & Unwin, London 1985.
- Palonen, Kari. *Tekstistä politiikkaan. Johdatusta tulkintataitoon*. Vastapaino, Tampere 1988.
- Prelli, Lawrence. *The Rhetorical Construction of Scientific Ethos*. Teoksessa *Rhetoric in the Human Sciences*, Sage, London 1989.

- Scholes, Robert. *Textual Power. Literary Theory and the Teaching of English*. Yale University Press, New Haven 1985.
- Suikkanen, Risto. *Mitä on teksti? Kirjoitelma tekstintutkimuksen perusteista. Tiedotusopin pro gradu -tutkielma*. Tampereen yliopisto 1990.
- Summa, Hilikka. *Hyvinvointipolitiikka ja suunnitteluretoriikka: Tapaus asuntopolitiikka*. Yhdyskuntasuunnittelun täydennyskoulutuskeskuksen julkaisu A 17. Teknillinen korkeakoulu, Espoo 1989.
- Swales, John. *Aspects of Article Introductions*. Aston ESP Research Reports No. 1. The Language Studies Unit. The University of Aston in Birmingham, Birmingham 1981.
- Virtanen, Matti. *Kaksi tapaa popularisoida*. Teoksessa Hemanus, Pertti & Partanen, Juha & Virtanen, Matti. *Virittävyden ongelma*. Tampereen yliopisto, tiedotusopin laitos, sarja C 9/ 1987, Tampere 1987.
- Weber, Samuel. *Institution and Interpretation. Theory and History of Literature vol. 31*. University of Minnesota Press, Minneapolis 1987.
- Virtanen, Turo. *Kuinka paljon tutkimuksen voi ymmärtää – ja kuinka paljon täytyy*. *Hallinnon tutkimus* 2/1984.
- Volosinov, Valentin. *Kielen dialogisuus. Marxismi ja kielifilosofia*. Vastapaino, Tampere 1990.
- Woolgar, Steve. *Science – The Very Idea*. Tavistock, London 1988. 1988a.
- Woolgar, Steve (ed.) *Knowledge and Reflexivity*. Sage, London 1988. 1988b.

IV KRITIIKKI

Lumimies. Jokainen meistä on kuullut siitä jotakin. Asian tullessa puheeksi keskustelutoveri saattaa ajatuksettomasti huomauttaa: 'Minä olen lukenut siitä kaiken'. Jos ylipäättään on olemassa jokin tieteellinen kysymys, josta jokainen katsoo olevansa oikeutettu sanomaan mielipiteensä, niin se on kysymys lumimiehestä. Uskotteko te niihin? (Poršnev ym., Lumimiehen arvoitus)

Tavallisen kielenkäyttötavan mukaan tieteen kritiikillä tarkoitetaan jonkin tutkimuksen tai tutkimussuuntauksen arvioimista hyväksi tai huonoksi joillakin perusteilla.

Tällainen kritiikki edellyttää kolmea asiaa. Ensinnäkin ymmärrystä siitä, mistä tutkimuksessa on kyse – muuten kritiikki kohdistuu jonkin toisaalle kuin tarkoitettuun kohteeseen. Toiseksi arvoperustaa hyvälle ja huonolle, toisin sanoen käsitystä kelvollisesta tutkimuksesta. Kolmanneksi perustelut arvoarvostelmille. (Vrt. esim. Malmberg 1984, 9–13)

Tieteen kritiikki on mahdollista erottaa tieteellisestä kritiikistä. Edellinen voi tarkoittaa mitä tahansa esim. poliittista tai uskonnollista tieteen ja tutkimuksen arviointia. Jälkimmäinen viittaa joko tieteen instituution sisällä tapahtuvaan kritiikkiin tai tieteen ”pelisääntöjen” ja puhetapojen mukaiseen arviointiin. Siten vaikkapa yliopiston räjäyttäminen on mitä voimakkainta tieteen kritiikkiä, mutta tuskin tieteellistä.

Scholesin (1985, 24) jo kertaalleen mainitun ajatuksen mukaan kritiikki on ”tekstin tuottamista tekstiä vastaan”, siinä lukija asettaa oman tulkintansa tekstiä vastaan. Scholesin määrittelyn pohjalta on mahdollista ymmärtää kritiikki vuorovaikutuksena, mittelönä, jonka tulos on ennakkoon avoin; luettava teksti voi muuttaa niitä perusteita, joille lukija omaa tulkintaansa rakentaa. Kritiikissä ei ole siten alttiina vain teksti, vaan myös lukijan kyky tuottaa vastatekstiä.

Kritiikki ymmärretään usein tulosten kiistämiseksi, yritykseksi osoittaa esitettyjen väitteiden pätemättömyys. Tämä näkemys on kuitenkin mahdollista kyseenalaistaa useammallakin tavalla. Tähän tapaan sen tekee Kari Palonen:

”Sovinnainen tiedonkäsitely olettaa, että asiat joko ”tiedetään” tai niitä ”ei tiedetä”. Tämän mukaisesti myös tutkimusta pidetään toimintana, jolla ”asia selvitetään”, tuntematon muunnetaan tunnetuksi. Tulkintani mukaan tämä käsitys tiedosta ei lainkaan sovi akateemiseen tutkimukseen, ”tieteeseen” ... Olennainen ero ei ole tiedon ja ei-tiedon vaan ”jo ymmärretyn” ja ”paremmin ymmärretyn” ... välillä ... ”paremmin ymmärtämisellä” tarkoitan tässä kuitenkin ainoastaan sitä, että tutkimuksella on päädytty johonkin, mikä on saanut tutkijan tarkistamaan aikaisempia käsityksiään ... tutkimus ei merkitse ”käsitusten” tulemistä korvatuksi ”tiedolla”, vaan yhdenlaisten käsitysten asettamista toisenlaisten tilalle.” (Palonen 1988b, 14–15)

Jääkö tämän tiedekäsityksen puitteissa kritiikille minkäänlaista sijaa? Palonen tarjoaa ratkaisuksi arvioitavan työn *intellektuaalisten operaatioiden* arviointia:

”Hyvä tutkimus on sellainen, joka ei peitä ongelmia, rajaa pois ne joihin aineistosta ei saa mitään olennaista irti, perustelee sitä miksi on valittu tietty tutkimusstrategia eikä muita, osoittaa ”tulosten” sidonnaisuuden tiettyihin edellytyksiin, spekuloi niiden laajemmalla merkityksellä mutta varoittaa innostumasta niihin liikaa jne.” (Palonen 1988a, 32–35)

Tutkimuksen kritiikin alueen voi rajata vieläkin ahtaammin olettamalla, että tieteellinen diskurssi konstruoi sosiaalisena ja/tai kielellisenä muotona todellisuutta, jolla ei ole mitään tai vain vähän tekemistä tuon diskurssin ulkopuolisen todellisuuden kanssa. Silloin kritiikki voi kohdistua vain joko diskurssin sisäiseen maailmaan tai sen kykyyn käsitellä muuta todellisuutta.

Vähemmän jyrkkää on väittää, ettei tieteen ulkopuolinen todellisuus ole riippumaton tieteen tavoista konstruoida sitä, ja että tuon konstruktion ehtojen selvittäminen on tärkeää ja perustavaa tieteen kritiikkiä.

Broad ja Wade esittävät teoksessaan *Betrayers of the Truth. Fraud and Deceit in Science* (1982) ajatuksen, joka myös horjuttaa esitettyä tavanomaista kritiikin konseptiota. Heidän mukaansa nykyaikaisessa luonnontieteessä kritiikin perusta, kokeen toistettavuus, on käytännössä menettänyt merkityksensä. Kokeet ovat niin monimutkaisia, ettei toisto ole usein käytännössä mahdollista muuta kuin samassa laboratoriossa ja samalla laitteistolla. Muuten ei voi olla varma siitä, ettei ole jotain väliintulevaa muuttujaa, joka tuottaa erilaisen tuloksen.

Niinpä kokeita ei yleensä toisteta, vaan tuloksille pyritään rakentamaan uusia sovellutuksia, viemään tutkimusta eteenpäin. Jos sovellutukset eivät toimi, tulos unohdetaan. Lyhyesti: Kritiikki ei merkitse tulosten kumoamisen yritystä, vaan niiden soveltuvuuden koettelua tutkimuksen käytännössä.

Ajatusta ei tietenkään voi suoraan siirtää yhteiskuntatieteisiin, mutta yrityksen voi tehdä: Onko käsitys kritiikistä kiistämisenä, vääräksi osoittamisena tai kumoamisena järkevä tai edes tieteen ”edistymisen” käytännön mukainen? Olisiko mielekkäämpää puhua kritiikin sijasta tutkimuksen koettelusta? Koettelu edellyttää ensiksi kykyä ymmärtää teksti, tekijän tavoitteet ja tapa yrittää niiden toteuttamista, toiseksi kykyä löytää tekstistä jotain omien tavoitteiden kannalta merkityksellistä ja kolmanneksi taitoa laittaa tuo merkityksellinen toimimaan uudessa tutkimuksessa.

Tällainen kritiikin muoto, tekstin tuottaminen tekstin avulla, lähe-nee perinteikästä tapaa ymmärtää tieteellinen arviointi jonkin asian tai lähestymistavan mahdollisuuksien ehtojen tutkimuksena.

Kritiikkiä, joka lähtee arvioitavan työn käyttökelpoisuudesta omalle tutkimustyölle, ei useinkaan pidetä ”oikeana” tieteellisenä kritiikkinä. Katsotaan, että se kuuluu ei-tieteelliseen henkilökohtaisen alueeseen, joka on kiinnostavaa vain arvioijan itsensä kannalta. Vastaavasti ajatellaan, että tutkimustekstin virheet ja puutteellisuudet ovat ”objektiivisiä” ja ylyksilöllisiä. Ne ovat tekstissä ja kuka hyvänsä voi periaatteessa ne löytää.

Broadin ja Waden esimerkki korostaa tieteen luonnetta kollektiivisenä ja tavoitteellisenä toimintana. Opiskelijaseminaarien kritiikkita-

pa ei useinkaan noudata tällaista ”elävän tieteen” liikettä, vaan akateemisen kontrollin mekanismeja. Edelliselle tutkimus on ”hyvä” silloin kun se saattaa aikaan uutta ajattelua, se on ”heuristinen”, uusia ideoita tuottava. Tutkimuksen heuristisuuden aste selviää vasta tarkkailemalla tutkijayhteisön tulevaa toimintaa, vaikkapa sitä, kuinka usein tekstiä myöhemmin käytetään lähteenä ja toistetaanko sen kysymyksenasetteluja.

Seminaarikäytäntönä heuristisuuden arviointi merkitsisi sen tarkastelua, miten kukin työ synnyttää keskustelua tai auttaa jonkin ryhmän yhteisen tehtävän toteuttamisessa. Tässä kritiikin lajissa on kyse *tulevasta*, kun kontrollimuotoinen kritiikki on kiinnostunut menneestä; onko työn tekijä täyttänyt ne kriteerit, joita edellytetään viran saamiseksi, tutkinnon läpäisemiseksi tai seminaarin suorittamiseksi.

Kontrollimuotoista kritiikkiä voi tosin puolustaa myös heuristisena toimintana, koska se on tutkimuksen älyllisten toimien tarkastelua ja siksi usein uusien innovaatioiden perusta.

Tiedekonseptioiden erot heijastuvat myös suhtautumisessa kritiikkiin. On mahdollista väittää, että yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen ydin on jatkuva pyrkimys ylittää edellisen ajattelutavan vajavaisuudet ja sosiaalinen ehdollisuus.

Tämän näkemyksen mukaan kritiikki ei olisi vain tutkimuksen jälkeen tuleva lisä, vaan tutkimukseksi nimetyn toiminnan olemus. Päämääränä ei olisikaan tuottaa ”totuus” ihmisestä ja yhteiskunnasta, vaan pitää ihmistä ja yhteiskuntaa koskeva ajattelu liikkeessä. Niinpä se laaja saivartelu ja omalaatuinen yritelmävuori aiemman ajattelun kyseenalaistuksia, joka opiskelijaa saattaa hämmästyttää, ei ole tieteen harhapolkuja, vaan itsessään tieteen tulos.

1. Kritiikki ja valta-asemat

— *Oliko liike-elämä kovempaa kuin olit kuvitellut?*

— *Ei, päinvastoin. Kovempaa ja raaempaa elämää olen nähnyt yliopistolla niin sanotussa tiedeyhteisössä virantäytön yhteydessä. Minähän nimenomaan nopeasti luovuin ajatuksesta jäädä yliopis-*

tolle, kun näin vähän paremmin, mitä se on. Ajattelin, että voisi olla rauhallisempaa jossain muualla. Jossain sellaisella alueella, jossa tehdään esimerkiksi kauppaa. (Entinen pankkiiri Jukka Keitele Kansan Uutisten Viikkolehden haastattelussa)

Syksyllä 1990 keskusteltiin Suomessa – jälleen kerran – taidekriitikoiden vallasta ja vallan väärinkäytöstä (ks. esim. Hellman 1990).

Mihin arvostelijan vallan katsotaan perustuvan? Yhtäältä kyseessä voi olla kriitikon tai hänen edustamansa välineen suuri vaikutus. Toinen seikka on se, että suurin osa arvostelijan yleisöstä ei tunne arvion kohteena olevaa teosta, eikä moittivan kritiikin jälkeen siihen ehkä tutustukaan. Kolmas peruste on se, että arvostelun kohteilla ei ole kykyä eikä halua puolustautua. Laulaja ei välttämättä menesty sanamiikkailussa kriitikon, ammattikirjoittajan, kanssa tai opiskelija professorin kanssa ja toimitus voi aina varmistaa itselleen viimeisen sanan. Toisaalta ei ole myöskään tapana, että kritiikkejä kritisoidaisiin; jos taiteilija tai tieteilijä ryhtyy omalle asialleen, hän kuulostaa helposti vain pikkusieluiselta ja herkkänahkaiselta.

Kriitikot ja heidän kohteensa arvioivat usein eri tavoin arvostelijan vallan määrän. ”Jokaisella on jokin valta, ja suuri on valta järkiään sillä joka sen suuresti kieltää ... Tulkitsija, joka kieltää oman vallantäyteytensä, on kuin humalainen, joka osoittelee ladatulla aseella kohti ja uskottelee sen olevan vain nallipyssy”, kirjoittaa Arto Kytöhonka (1990, 11–12).

Yhteiskuntatieteellinen kirjallisuus käsittelee usein instituutioita, joilla on kyky kirjoittajan ja/tai arvioijan palkitsemiseen tai rankaisemiseen: puolueita, hallintoa, tiedotusvälineitä, liike-elämää jne. Tämä lisää arvosteluun liittyvien valtasuhteiden monimutkaisuutta.

Valta-asemien ja intressien tarkastelu on kriitikkien ymmärtämisessä tärkeää. Sitä ei kuitenkaan kannata tehdä yksinkertaisesti ja mekaanisesti. Havainnollistamme asiaa Erkka Lehtolan Aamulehdessä 15. 10. 1988 (ks. liite 2) ilmestyneellä arviolla Heikki Hellmanin kirjasta *Uustelevisio aika?* (1988).

Roolijaon ymmärtämiseksi on tiedettävä, että Erkka Lehtola on itse kirjoittanut suomalaista tiedonvälitystä kriittisesti eritteleviä kirjoja ja

toimi arvostelun tehdessään Aamulehden kulttuuritoimituksen esimiehenä. Hellman puolestaan oli tuolloin Helsingin Sanomien kulttuuri-toimituksen uutispäällikkö. Aamulehti-yhtymä ja Helsingin Sanomia kustantava Sanoma Oy ovat Yleisradion ohella maan suurimmat viestintäyritykset, ja niillä on kummallakin intressejä laajentaa toimintaansa sähköisen joukkoviestinnän alueella. Hellmanin kirja käsittelee Suomen yleisradion toimintaa ja tulevaisuutta. Kirjaa ei kuitenkaan kustantanut Sanoma Oy, vaan riippumaton pienkustantaja Hanki ja Jää Oy, joka on erikoistunut tutkimuspohjaiseen mielipidekirjallisuuteen.

Potentiaalista valtaa ja intressejä vallan käyttämiseen on siten monella taholla: Hellman ja Lehtola toimivat kumpikin samoilla journalismin ja mediakritiikin kentillä. Heillä on sekä omien saavutusten luomaa että tiedotusvälineen kokoon ja arvostukseen liittyvää valtaa. Helsingin Sanomat ja Aamulehti kilpailevat keskenään, mutta niillä on yhteinen viestintäpoliittinen intressi Yleisradiota vastaan. Hanki ja Jäällä on oma kaupallinen (ja aatteellinen) intressinsä. Ja viimein Yleisradio on potentiaalinen vallankäyttäjä.

Jos elämä olisi yksinkertaista, toteutuisi seuraava tapahtumakulku:

- Helsingin Sanomien intressin mukaisesti Hellman haukkuu Yleisradion ja pyrkii jouduttamaan sen yhteiskunnallisten toimintaedellytysten purkautumista. Taloudellista hyötyä kerätäkseen Hanki ja Jää vaatii nostamaan työssä esiin kärjistetyimmät ja skandaalinomaisimmat seikat.
- Aamulehden intressien mukaan Lehtola tukee Hellmanin perusajatusta, mutta keskinäisen kenttätaistelun vuoksi haukkuu kirjan toteutuksen.
- Yleisradio hyökkää kirjaa vastaan ja pyrkii osoittamaan sen päätelmät vääriksi.

Todellisuudessa kaikki käy toisin: Hellman puolustaa Yleisradiota. Hanki ja Jää julkaisee kirjan, vaikka siinä ei ole mitään ”otsikonkoista” uutuutta. Lehtola kehuu sekä kirjaa että Hellmania kuten myös Yleisradion silloinen pääjohtaja (Kiuru 1988).

Myös tieteellisiä arvioita – tai tutkimuksia, jotka on kirjoitettu arvioita ajatellen – voi lähestyä valtaa ja intressejä etsien. Kiinnostavia ovat etenkin institutionaalisen aseman eroista johtuvat asetelmat.

Käsitlemme kolmea valtasuhteeltaan poikkeavaa tilannetta: tutkijat arvioivat toisiaan, tutkijat/opettajat opiskelijoita ja opiskelijat toisi-
aan.

Tätä jaksoa varten pyysimme muutamilta tekstien arviointiin tottuneilta tutkijoilta seuraavaa:

”Voisitko kirjoittaa henkilökohtaisen kuvauksen siitä, millä perusteilla arvioit *jonkin jutun hyväksi tai huonoksi*. Juttu voi olla mikä tahansa tieteellinen (tai sellaista lähellä oleva) teksti. Kuvauksesi saa olla millaista tajunnanvirtaa tahansa, tärkeintä on se, ettet kerro kuinka teksti *pitäisi* arvioida, vaan kuinka todella itse sen hyvyttä punnitset.”

Ajatus oli, että tekstien arvioinnissa on sellaisia henkilökohtaisia ja ”epävirallisia” piirteitä, joita ei tavallisesti tuoda julki. Tyypillinen vastaaja oli yli 30-vuotias miespuolinen yhteiskuntatieteilijä. Sellaisia opettajia tämän kirjan lukija valtaosin kohtaa.

Kollegat keskenään

Tutkijoilla, kuten myös opiskelijoilla, on erilaisia lukija-asemia:

”Minulla on kaksi selvästi erilaista tapaa lukea juttuja. Saatan yrittää sivistää itseäni (vaikka tätä harrastan harvemmin) ... määrittelen itseni opiskelijaksi ja tämän jälkeen alan opetella. Kokonaan toinen on ote, jos arvioin jonkun kollegan kirjoittamaa juttua.”

Erään vastaajan mukaan tutkimuksen arviointi voi tapahtua kahdesta asemasta, joita hän kuvaa yksinkertaistaen tiede-elämän ja arkielämän näkökulmiksi. Ero on hieman sama kuin taidetta arvioivien taideasiantuntijoiden ja maallikoiden. Edelliset suhteuttavat näkemänsä tai kuulemansa taiteen historiaan, sen koulukuntiin, traditioihin, kriiseihin, trendeihin jne. ja ”... näkevät tätä kautta kaikenlaisissa kivimöykyissä asioita, joita ns. tavalliset ihmiset eivät parhaalla tahdollakaan hahmota”. Jälkimmäiset ”... eivät levyraadissa mieti, soittiko joku oikein vai väärin, oliko komppi pielessä vai pielen vieressä, he eivät epäroï antaa arvosanoja – he tietävät mistä pitävät”.

Vastaajien enemmistö tunsu tiettyä epäluuloa tekstin ”tieteellisyyttä” kohtaan: ”... jotkut kommunikatiivisen polarisaation hermeneuttisen

kulturaation diskurssit kerta kaikkiaan 'make me sick'. Tai: "En minä niin hölmö ole, että vierastan teorioita, vaikeita käsitteitä ja hankalia, epäselviä ajatuksia, mutta tutkimusongelma pitäisi kyllä pystyä sanomaan ilman tällaista sotkua". Erään vastaajan mukaan parhaita ajatuksia löytää harvoin pitkälle edenneistä ja eriytyneistä tieteellisistä keskusteluista; niiden kävijät tapaavat luoda oman kielimaailmansa ja omat "skolastiset" ongelmansa, jotka ovat kiintoisia vain keskustelun itsensä kannalta.

Tutkijoissa näyttäisi olevan hippu tieteellistä "maalaisromantiikkaa" – kaipuuta yksinkertaiseen ja selkeään sekä moraalisesti puhtaaseen:

"...nykyisin uudet vaatteet näyttää voivan pukea ylleen minkäläinen tieteen keisari tahansa kenenkään edes kuvitellessa hänen loppujen lopuksi olevan alasti. Miten se Vladimir Vysotski laulelikaan: 'Jos alasti käymme kuin vastasyntyneet käyvät, ei voi totuutta erottaa valheesta ainutkaan'".

Taustalla saattaa olla turhautumista tieteellisten muotien tiheään vaihtuvuuteen. Mutta yksinkertaisuuden kaipuun ei tarvitse merkitä oman tutkimusalan oppihistorian ja keskustelun tuntemuksen halveksintaa:

"Hyvässä tekstissä ongelma on jollain lailla suhteutettu johonkin, eli itse ilmiön että sitä koskevan tutkimuksen historiaan. Jos tätä ei tee, a) keksii ruutia uudelleen, b) tekee karpäsestä härkäsen tai c) ampuu hyttystä tykillä."

Toinen muotoilu:

"...jos joku haluaa kirjoittaa (esittää, julkaista) tekstinsä laajemmalle ja tässä tapauksessa nimenomaan tieteestä kiinnostuneelle 'yleisölle', hänen täytyy olla perillä tällä kentällä liikkuvasta ja liikkuneesta samaan aiheeseen liittyvästä materiaalista. En tarkoita lähteillä tai niiden määrällä leveydellä – oleellista on se, että tekstistä näkyy, että muutakin on luettu kuin Sosiologia I:sta ja Aku Ankkaa. Tai toisin päin: jos joku kirjoittaa itsemurhista eikä ilmiselvästi tiedä mitään E. Durkheimin ajatuksesta, on hänen tekstiään suhteellisen vaikea hyväksyä sosiologian opinäytteenä".

Ihanteena näyttää olevan teksti, joka on ”oppinutta”, mutta jossa oppineisuus ei ole itsetarkoituksellista, vaan pyrkimystä tärkeiden ongelmien ratkaisemiseen.

Sama asenne näkyy suhteessa alan teoreettiseen ja metodologiseen keskusteluun. Se ei saisi olla vain irrallinen alkuluku, jonka jälkeen siirrytään omien aineistojen ja tulosten esittelyyn.

Tutkimuksen teoreettisen kyvykkyyden on näyttävä toisin:

”Tutkimuksen pitää jäsentyä teoreettisesti ja tämän teoreettisen jäsenyksen pitää näkyä aineistojen esittämistavassa, tekstin sisäisessä rakenteessa. Esityksen pitää olla sisäiseltä rakenteeltaan teoreettisesti strukturoitu. Tämän struktuurin pitää jäsentää esitys luku luvulta niin, että esitys kantaa alun kysymyksestä lopun vastaukseen ilman että juoni välillä katkeaa.”

Teorian olisi oltava mukana tutkimuksen jokaisessa säikeessä, ei vain koristeena.

Kirjoittajan on hallittava myös käsitteensä, ymmärrettävä, mistä oikein on puhumassa: ”Vaikka teema olisi kuinka pieni ja rajattu, kaikki menee metsään, jos käytetyistä peruskäsitteistä ja niiden rajoista ei ole tietoinen (jos tutkii jotain uskontoon liittyvää kysymystä, on mietittävä mitä uskonto on; jos tutkii keskiluokkaa, on funattava mitä luokat on jne.)”. Moitteita tulee loogisista ristiriidoista, käsittämättömistä lauseista tai lauseyhteyksistä, harhaanjohtavista termeistä sekä siitä, jos käsitteiden sisältö vaihtelee hallitsemattomasti tekstin eri osissa.

Yli kaikkien muiden tutkimuksen hallintaan liittyvien vaatimusten on – kuten tässä sitä kutsumme – punaisen langan kriteeri:

”Erityisesti yritän löytää tekstistä jonkin juonen tai punaisen langan, sen asian, joka siinä ennen kaikkea on haluttu sanoa (tai asian, joka siinä käsittääkseni ennen kaikkea on). Kasa kiviä ei – oli se kuinka kaunis tahansa – ole talo; kasa asioita – olivat ne kuinka kiinnostavia tahansa – ei ole tutkimus.”

Toinen vastaaja puhuu ”peruskysymyksen muotoilusta”, joka on tutkimuksessa tärkeintä ja vaikeinta. Hyvässä tekstissä aihe on tislattu teemaksi, joka merkitsee hyvin rajattua tuoretta kysymystä. Tekstissä se

näkyvät niin, että siinä on jäntevä ja looginen rakenne, joka etenee kysymyksen muotoilusta vastaukseen.

Eräs vastaaja sanoo edellyttävänsä hyvältä tutkimukselta ennen muuta kahta asiaa: Selkeästi muotoiltua tutkimusongelmaa ja yhtä selkeätä vastausta siihen:

”Ongelman pitäisi olla sillä tavalla aito (a) ettei vastausta tiedetä ja (b) että kysymys on jollain tavalla (jostakin näkökulmasta) kiinnostava ja (c) että vastaus on kuitenkin periaatteessa löydettävissä. Pelkkä ’en osaa sanoakin’ riittää vastaukseksi. Mutta jonkinlainen vastaus pitää kuitenkin antaa.”

Sivulauseista kuitenkin huomaa, etteivät tutkijat vierasta ”filosofeeravia jollotuksia” aivan siinä määrin kuin ylle kirjatut esimerkit antavat ymmärtää; punaisen langan kriteeri koskee ennen muuta arvioitavia tekstejä, esim. graduja. Kun luetaan omaa tutkimusta varten, kriteerit saattavat muuttua:

”Tosin yksi peruskirjoistani on Wittgensteinin ’Huomautuksia...’, jossa on mitä kummallisimpia kommentteja mitä kummallisimmista asioista mitä kummallisimmassa järjestyksessä...”

Esitystavassa vastaajat arvostivat erityisesti ”jäätuvoritekniikkaa” (”hyvässä tekstissä on jäljellä vain itse talo, rakennustelineet on purettu”) ja dekkarimaista rakennetta (”parhaat tutkimukset on kirjoitettu ikään kuin kertomuksiksi: niissä on draamallinen, aineistojen sisäisen juonen mukaan jäsentyvä kaari, joka vähittäisen paljastumisensa myötä jatkuvasti ohjaa tutkimuksen etenemistä”).

Kaikkiaan on helppo havaita, että vastaajat sivuuttavat paljolti tekstin ”sisällölliset” ominaisuudet. Syitä voi olla monia. Yhtäältä kyse on tehtävänannon yleisyydestä, minkä tahansa tieteellisen tekstin arvioinnin kuvauksesta, toisaalta siitä, että vastaajat puhuivat ensisijaisesti tekstin arvioinnista muuta kuin omaa käyttöä varten. Silloin korostuvat tieteen institutionaaliset vaatimukset.

Osin on kyse asenteesta, jota eräs kirjoittaja kuvaa ”metateoreettiseksi”:

”... päädyin ihmettelemään, kuinka metateoreettinen lukutapani on. En edellä sano mitään tekstin sisällöstä. Puhun pelkästään siitä tavasta jolla teksti on kirjoitettu. En tiedä mitä tämä kuvaa, mutta näin asia kohdallani joka tapauksessa on. Kuvaus on aito. En itse ole kiinnostunut hyönteisistä, mutta silti sittisontiaisen sukupuolielämästä kirjoitettu artikkeli voi olla monin verroin/monessa suhteessa parempi kuin jonkun kollegan kirjoitus ... (ne) saavat minut usein kihisemään raivosta taikka ulvahtelemaan tuskasta”.

Tutkijat katsovat mieluusti eroavansa maallikosta tai tutkimustiedon soveltajasta samalla tavoin kuin suunnitteluinsinööri kuluttajasta: Jälkimmäistä kiinnostaa se, että hänellä on leivänpaahdin/pesukone/auto joka toimii, edellistä se, kuinka kojeet yleensä toimivat ja kuinka niiden toimintaa voi parantaa. Sekä tutkija että insinööri etsivät välineitä ja menetelmiä jatkaa työtä eteenpäin, teoreettiset ja menetelmälliset läpimurrot ovat saavutuksista tärkeimpiä.

Tutkijat arvostavat siis intellektuaalisten operaatioiden uutuutta ja sovellettavuutta muihin tutkimusongelmiin. Heillä on kuitenkin myös kolmas arviointiperuste: operaatioiden tyylikkyys. Tyylikkyyden arvioinnissa on kyse jonkinlaisesta esteettisestä, kauneusopillisesta, tarkastelusta. Estetiikka on paljolti paradigmasidonnaista, mutta joistain tavoista erottaa tyylikäs ja tyyliön henkinen työ on melko laaja yhteisymmärrys.

Yksi varsin yleinen kriteeri on refleksiivisyys, tutkijan selkeä ymmärrys tekemisistään ja sen ehdoista. Vahingossa saavutettu tulos – oli se kuinka arvokas tahansa – ei ole tieteellisesti ”kaunis”. Toinen on ”henkevyys”, joka kuvaa tutkijan yleissivistystä ohi erikoisalansa, huumorintajua jne. Kolmas on tutkijan eetos, ”siveellinen ryhdikkyys” – pisteitä saa pyyteettömyydestä ja tutkimuksen ekologisten ja yhteiskunnallisten vaikutusten pohdinnasta. Tuloksiltaan loistavintakaan tutkimusta tuskin pidetään kauniina, jos siinä on aiheutettu vammoja koehenkilöille tai jos taustalla on tutkijan puhdas taloudellinen motiivi.

Tutkijoiden keskinäisessä arvioinnissa jaetaan palkinnot ja rangaistukset paitsi arvostuksena myös rahana ja virkoina. Edellisestä käyvät esimerkiksi tieteelliset kokoukset ja aikakauskirjat. Arvostetuimmat tutkijat saavat käyttöönsä runsaasti aikaa ja palstatilaa ja heidän esille

ottamansa kysymykset tulevat heti keskusteltaviksi. Aineellisia sanktioita tutkijat voivat jakaa kollegoilleen silloin, kun he toimivat tutkimusrahoituksesta päättävien elinten avustajina tai jäseninä ja antaessaan asiantuntijoina lausuntoja virantäytöistä.

Julkiset tutkimusvirat täytetään tarkkaan säädelyssä byrokraattisessa prosessissa, jossa on määrä arvioida tarkasti ja tasapuolisesti hakijoiden ansiot. Voi kuitenkin kysyä, onko mahdollista löytää sellaisia ”tieteellisen pätevyyden” kriteerejä, joissa erilaiset toimet (esim. opetus ja tutkimus) ja erilaisessa tutkimusperinteessä tehty työ voitaisiin yhteismitallisesti arvioida tai joissa pätevyyttä arvioivien asiantuntijoiden mieltymykset ja rajoitukset voitaisiin eliminoida. Esimerkiksi eräät naistutkimuksen edustajat ovat katsoneet, että vallitsevaa tiede-konseptiota radikaalisti kyseenalaistavat hakijat kärsivät siitä, ettei heidän työtään pidetä lainkaan tieteenä. (Esim. Haavind 1989)

Byrokraattisen virantäytön etuna voi kuitenkin pitää sitä, että hakijoiden arvostelu on julkista ja siten myös keskustelu arvosteluperusteista mahdollista.

Oppiarvojen saavuttamiseen liittyy akateemisen perinteen mukaan julkinen kritiikki. Kuuluisin on luonnollisesti väitöstilaisuus, jossa tohtorin arvoon tähtäävä puolustaa väitöskirjaansa tarkastajan/tarkastajien ja yleisön esittämiä huomautuksia vastaan. Pro gradu -töiden, lisen-siaattitutkimusten ja väitöskirjojen arviointilausunnot ovat usein ne dokumentit, joissa hallitseva akateeminen eliitti esittää tiivistetyimm-in ja ajankohtaisimmin käsityksensä hyvän tutkimuksen kriteereistä.

Opettaja arvioi opiskelijaa

Julkisessa opinnäytetöiden arvioinnissa tavataan painottaa tutkimuksen muodollista puolta, tutkimusalalla kulloinkin vallitsevien metodisten ja esitystapaa säätelevien normien noudattamista. Virallisten ja julkilausuttujen kriteerien käyttö helpottaa monia asioita: opiskelija tietää, mitä häneltä vaaditaan ja selvät kriteerit tekevät arvostelusta suhteellisen riidattoman. Ongelma on se, että muotoseikkoihin perustuva arvostelu rajoittuu vain tutkimuksen yhteen puoleen.

Arviointi saattaa olla muodollista myös sanan siinä arkisessa merkityksessä, että se keskittyy vähäpätöisiin seikkoihin.

Seuraavassa esimerkissä on kursivoitu ne kohdat, joissa kyseisen pro gradu -työn tarkastaja arvioi tutkimusta. Niiden jälkeen olemme merkinneet sulkuihin < > joitain omia arvion arvioitamme:

”Yhteiskuntatieteelliselle Tiedekunnalle

Määrättyä yo. Pirjo Laukkasen lehdistöopillisen laudaturtutkielman Paikallislehden sisältö. Kvantitatiivinen sisällön erittely Tyrvään Sanomista vuosina 1894–1964 tarkastajaksi esitän kunnioittavasti seuraavaa: Kirjoittaja on hankkinut materiaalinsa mittaamalla 70 vuotta ilmestyneen lehden joka kolmannen vuosikerran 13 numeroa eli yhteensä 310 numeron teksti-, kuva- ja ilmoitussisällön. Aineiston luokitus on laadittu lähinnä aineiston kiinnostavuusulottuman sekä aihepiirin pohjalta; kun luokkia on kaikkiaan viitisen kymmentä, on yli neljän palstakilometrin aineiston sijoittaminen vaatinut yli 40 000 luokituslaitosta. *Tehtävä on siten ollut poikkeuksellisen suuritöinen* <suurellakin työllä voi syntyä susi>. Mutta paitsi määrällisesti mittava tutkielma on myös *analyysitekniikallisesti perustelluimpia ja huolitelluimpia sisällönerittelyjä mitä ulottuvilleni on tullut* <metodisia ansioita>; kotimaisista tutkimuksista ei sen ohi nähdäkseni yllä kuin Olavi Borgin väitöskirja. Vankka metodinen hallinta ansaitsee mielestäni tunnustuksen jo siitäkin syystä, ettei teeman kannalta ollut hedelmällisintä omaksua ennalta muotoiltujen hypoteesien todentamisen linjaa; vapaasti ”kartoitettaville” tutkimuksille luonteenomainen *rönsyntyminen on tästä huolimatta onnistuttu välttämään* <esitystapaan liittyvä seikka>.

Myös tutkielman rakenne osoittaa kykyä aiheen hyvään hallintaan <kuten edellä>. 300 tekstisivuaan tekijä on jakanut siten, että metodisen tarkastelun osaksi on tullut n. 35 sivua, lehden informaatio-, mielipiteenmuodostaja-, viihde- ja ilmoitustehtävä ovat painottuneet sadaksi sivuksi, ja lehden luonteen muuttuminen, alueen kulttuurihistoria, lehden vaiheet, journalistiset erityispiirteet sekä tiedottajan ja lukijan näkökulmat ovat saaneet pienemmät, *tasasuhteiset käsittelyjaksot* <edelleen esitystapaan liittyvä arvio>. 46 liitettä *tarjoavat erittäin mielenkiintoisia, lehdistön luonteen muuttumista oivaltavasti ja tutkimusvirikkeitä antavasti koottuja havaintoasetelmia* <kyse liitteistä eikä tarkastaja kerro, miksi liitteet ovat kiintoisia ja virikkeellisiä>; itse asiassa esim. liite 15 (Taloudellinen kehitys levikkialueella) on sellaisenaan pienoistutkielma.

Erityisen mielenkiintoinen on esimerkiksi – tosin lähinnä kuriositeettina ja ilman varsinaista paneutumista tehty – aineistoluokkien faktorianalyysi

sin tulos, jossa on osoitettu päätoimittajavaihdoksen vaikutuksen viivästyneisyys <kuriositeetti on kuriositeetti> .

Tutkijanlaadultaan historioitsijana ja taustoiltaan ammattijournalistina yo. Laukkanen on kahden vuoden ajan tähän tutkimukseen lähes päätyönään paneutuen <ei kerro itse tutkimuksesta> yltänyt kirjoittamaan myös kulttuurihistoriallisesti merkittävän <missä suhteessa?>, *eloisan* <esitystapaseikka> ja *perusteellisesti dokumentoidun lehdistöhistoriallisen esityksen, johon on sirottunut myös kypsää ajattelua osoittavia yhteiskunta- ja lehdistökriittisiä äänenpainoja* <liittyvätkö tutkimukseen, tarkoittoaako ”kypsä ajattelu” sitä, että on samaa mieltä tarkastajan kanssa?>. Kun tutkielma mielestäni huomattavasti ylittää laudaturtutkielmalle asetetut vaatimukset, en katso aiheelliseksi puuttua sen vähäisiin, keskustelua ehkä herättäviin detaljeihin, liioin en pidä kausaalierittelyn tiettyä vähäisyyttä ja yleistysten varovuutta varsinaisena puutteena tälle linjalle painotetussa työssä <miksi mainitaan kritiikin mahdolliset aiheet, jos kritiikkiin ei ole syytä?>.

Kun myös valvonnanalainen kirjoituskoe oli moitteeton esitän tutkielman hyväksymistä poikkeuksellisen korkealla mainesamalla *laudatur*.”

Arvio on ajalleen (1966) tyypillinen; yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen taidoissa arvostettiin mittaavien menetelmien hallintaa tavalla, joka nykyisen metodologisen ajattelun mukaan on lähinnä primitiivistä uskoa tietokoneiden ja lukujen voimaan ja joka on helppo asettaa – kuten teimme – hieman naurettavaan valoon. Ajallinen etäisyys voi tehdä esimerkin kelpaamattomaksi, mutta toisaalta se saattaa muistuttaa siitä, että samanlaisia sokeita pisteitä, itsestäänselviä hyvän tieteen kriteerejä voi olla myös omassa ajassamme ja että myöhempi kehitys voi ne kyseenalaistaa. Mitä todennäköisintä on, että oma arvion arviomme on hupaisa 25 vuoden kuluttua.

Selvästikään kyseistä pro gradu -työn arviota ei ole kirjoitettu tulosten näkökulmasta. Tarkastaja on viehätynyt siihen tapaan, jolla – ilmeisesti varsin itsestäänselvät – tulokset on tuotettu massiivisesta aiheistosta. Muut kuin metodista osaamista korostavat argumentit ovat joko muotoseikkoja (työläys, käytetty aika, eloisuus, rakenteen hallinta jne.) taikka vailla konkreettista kiinnekohtaa olevia positiivisia luonnehdintoja (mielenkiintoisia, kulttuurihistoriallisesti merkittävä, kypsää ajattelua osoittava jne.).

Tuloksina esitettyjen väitteiden pätevyden arviointi ei olisikaan kovin helppoa, sillä tekijä tuntee epäilemättä tutkimuskohteensa, Tyrvään Sanomien historian, paremmin kuin tarkastaja. Tilanne on tavallinen; opinnäytetyöt ovat usein aiheeltaan ja aineistoiltaan niin eriytyneitä, ettei tarkastajilla voi olla kompetenssia yksittäisten tulosten kiistämiseen.

Arvioinnit ovat aina sidoksissa paitsi ajan tieteelliseen tilanteeseen ja arvioijan tiedekonseptioon, myös hänen henkilökohtaisiin mieltymyksiinsä. Jotkut tutkijat ovat vimmaisen piintyneitä puhumaan yhdestä ja samasta aiheesta – omasta lempiteemastaan – oli arvioitavana millainen työ hyvänsä. Jos tarkastaja on kiinnostunut vaikkapa tietoteoreettisista perusongelmista, hän kykenee aasinsilloin ja abstrahoinnein kääntämään kaikkien töiden arvion itselleen tärkeisiin seikkoihin ja omalle, tutulle käsitteistölleen. Tekniikka on yksinkertainen: Arvioija tekee ensin selväksi, että (jokaisen) tutkimuksen perusta on sen tietoteoreettisissa lähtökohdissa. Jos ne ovat epäterveet, tutkimus ei voi olla kelvollinen. Sen jälkeen hän tarkastelee millaisia ovat eksplikoidut tai työn valinnoista havaittavat tietoteoreettiset ratkaisut ja arvioi niitä suhteessa oikeina pitämiinsä.

Opinnäytetyön tekijälle ikävää on, jos hänen tavoitteenasetteluaan ja rajauksiaan ei oteta huomioon, vaan kriitikon omat älylliset horisontit ja kiinnostukset säätelevät suhtautumisen työhön. Tällainen arviointi pysähtyy usein siihen mielenkiinnottomaan toteamukseen, että on tutkittu ”väärää ilmiötä”.

Pro gradu -töiden, liseniaattitutkielmien ja väitöskirjojen arvioinnissa käytettäviä arvosanoja (approbatur, lubenter approbatur, non sine laude approbatur, cum laude approbatur, magna cum laude approbatur, eximia cum laude approbatur, laudatur) on mielekästä verrata vain saman yliopiston saman oppiaineen samaan aikaan valmistuneisiin töihin – ja niihinkin vain edellä esitetyin tarkastajakohtaisin varauksin.

Erkki Viljasen mukaan (1986, 92) ”arvostelun hajanaisuus ja epäyhdenäisyys” on lisääntynyt korkeakoululaitoksen laajentuessa. Joitain viitteitä on myös siitä, että yleinen arvosanataso on nousussa, kun laitokset pyrkivät tuottamaan tutkintoja entistä nopeammin ja enemmän. (Luostarinen 1990)

Opiskelijat vastakkain

Anna Kareninan kuuluisan avausvirkkeen mukaan ”kaikki onnelliset perheet ovat toistensa kaltaisia, jokainen onneton perhe on onneton omalla tavallaan”. Viisaus pätee jossain määrin myös seminaareihin. Kaikkia onnistuneita ryhmiä luonnehtii avoin keskustelu, eteneminen uusiin asioihin ja näkökulmiin sekä valmius kovaan työntekoon. Sen sijaan seminaarit voivat patologisoitua monenkirjavilla tavoilla ja eri syistä.

Yliopisto-opiskelun rakenteista juontuu se, että seminaaritalanne on tietyllä tavalla luonnoton; se leikkii, jäljittelee ”varsinaisia” akateemisia tilaisuuksia, yhtäältä väitöksiä, toisaalta tieteellisiä kokouksia. Epäonnistuneissa seminaareissa asiat tulevat esille ja katoavat, ne eivät etene tai löydy kiinnityksiä toisiinsa. Töillä ei usein ole muuta merkitystä kuin oppiarvon saavuttaminen. Suomessa ei myöskään ole perinnettä, joka saisi arvostamaan keskustelun ja puhutun argumentoinnin taitoa itseisarvona.

Jos seminaareissa puhutaan vain yhdentekevyyksistä, laskee luonnollisesti myös opiskelijoiden tavoitetaso. Miksi uhrata suuri työmäärä paperiin, jota kukaan ei kunnolla lue ja josta ruoditaan vain pilkunpaukat ja oikeinkirjoitus ennen sen siirtämistä opinnäytetöiden rannattomalle hautuumaalle.

Monen kritiikkiä valmistelevan kokemus on, että teksti on kova ja liukas, sen sileää pintaa ei pysty läpäisemään. Tuntuu, ettei ole ”mitään sanottavaa”. Syy voi olla siinä, että kirjoittaja on rakentanut tekstinsä suljetuksi, itseensä viittaavaksi systeemiksi. Vastakohtana on ”avoin” teksti, jolla on kiinnekohtia esim. muuhun tieteelliseen keskusteluun, arkielämän ilmiöihin, taiteeseen jne.

Osasyynä tekstin avautumattomuuteen voi olla se, ettei tunne tieteellisen retoriikan toimintatapoja, sen pyrkimystä salata puutteensa ja esittäytyä täydellisenä.

Asiaa auttaa retoriikan purkaminen ja sen selvittäminen, mistä tutkimuksessa oikein on kyse. Kannattaa esim. kirjoittaa ”omin sanoin” tutkimuksen keskeiset päättelyketjut, selvittää, kuinka tekijä on päättynyt tuloksiinsa. Usein on avuksi, jos yrittää jäsentää ja havainnollis-

taa arvioitavan työn luurankometaforan avulla: Tutkimuksessa on jokin kantava perusidea (pää) sekä siihen kiinteästi liittyvä teoreettinen, menetelmällinen ja käsitteellinen kehys (selkäranka). Tähän runkoon kiinnittyvät (nivekten välityksellä) erilaiset suuremmat ja pienemmät tutkimuksen operaatiot (luut). Jos nivelet eivät toimi, operaatiot ovat irrallisia eivätkä muodosta toimivaa kokonaisuutta. (Vertausta ei kannata jatkaa sen kysymiseen, onko toimivakaan luuranko vielä kovin toimiva).

Kritiikin rakentamisen vaikeus voi johtua myös yksiulotteisesta kritiikin konseptiosta, esimerkiksi keskittymisestä vain tuloksina esitettyjen väitteiden pätevyyden arviointiin. Mitäpä sanottavaa on tulosten suhteen vaikkapa esitelmästä, joka kuvaa yksityiskohtaisesti Alkoholipolitiikka-lehden pääkirjoituksissa vuosina 1980–1990 ilmenevää suhdetta itsepalvelumyymälöiden perustamiseen? Tutkimuksessa on saatettu asettaa niin selkeä ja yksinkertainen tehtävä, että ainoaksi kritiikin mahdollisuudeksi jää juuri tutkimustehtävän vaatimattomuuden arvostelu.

Usein on irtauduttava arvioitavasta tekstistä ja perehdyttävä muiden lähteiden avulla käsiteltävään aiheeseen. Joissakin oppiaineissa on tapana, että esitelmän tekijä antaa tutkimusaineistonsa ja -kirjallisuutensa kritiikkiä valmistelevalle opponentin käyttöön. Järjestelyn tarkoitus on usein vain lähdeviittausten asianmukaisuuden tarkistaminen. Opponentti voi kuitenkin pohtia myös esimerkiksi sitä, millä muilla tavoilla lähdeaineistoa olisi voinut käyttää tutkimustehtävään vastaisessa.

Yksi seminaaritulanteiden ongelma on arvostelun julkisuus ja sen tuoma sosiaalinen jännite. Vaikka julkiseen esiintymiseen ja tieteelliseen keskusteluun harjaantuneet opettajat usein väheksyvät jännitteiden vaikutusta, ne ovat todellinen keskusteluun vaikuttava tekijä. Monille opiskelijoille seminaarit ja niiden ”kritiikki” ja ”keskustelu” edustavat koko yliopistomaailmalle tyypillisiä suorituskeskeisyyttä, kilpailuhenkeä ja yksilöpainotteisuutta.

Suomalaisen tiedemaailman ongelmista vähäisempiä ei ole keskustelukulttuurin ja yhteistyömuotojen kehittymättömyys, Kritiikintekoa

voi harjoitella esim. lukemalla tieteellisten aikakauskirjojen kirja-arvioita ja pro gradu -töistä annettuja lausuntoja tai seuraamalla väitöstilaisuuksia.

2. Tiedekritiikin lähestymistavat

Lahdessa toimineen lääkintäupseerin Tikan väitöskirjan kokeet on tehty kolmella erilaisella aseella, pääasiallisesti rynnäkkökiväärillä. Koe-eläiminä on käytetty 20–30-kiloisia sikoja. Sikoja ammuttiin 30 ja 10 metrin etäisyydeltä.

— *On virheellistä luulla, että siat olisi puettu kokeen ajaksi univormuun. Asetimme ainoastaan palan univormukangasta ammuttavaan kohtaan. (Uutinen Uudessa Suomessa)*

Esittelemme seuraavassa erilaisia kritiikin lähestymistapoja. Ne eivät ole – joitain piirteitä lukuunottamatta – toisiaan poissulkevia ja vaihtoehtoisia. Paremminkin kyse on erilaisista näkökulmista, joita voi käyttää yhdessä saman aineiston arvioimiseen. Kritiikkitapojen jäsennyttä emme pyri perustelemaan sen paremmin teoreettisesti kuin empiirisesti – kyse on vain esitystavallisesta ratkaisusta.

Ensimmäistä lähestymistapaa nimitämme *tutkimuskeskeiseksi*. Siinä tarkastellaan erityisesti tutkimuksen sisäistä rakennetta, operaatioiden perustelua, tutkijan tietoisuutta valintojensa seurauksista sekä suhdetta tiedeyhteisön viestintäkäytäntöihin. Avainsanoja ovat loogisuus, seurattavuus, dokumentointi, perusteltavuus ja refleksiivisyys.

Toinen lähestymistapa on *tuloskeskeinen*. Sen keskiössä on perinteinen kritiikin tapa, esitettyjen väitteiden vastaavuus sen todellisuuden kanssa, jota ilmoitetaan tutkittavaksi. Tärkeitä kritiikin tekniikkoja ovat tutkimuksen toteutuksen tarkastelut: tutkimusongelman muotoilu, sen muuntaminen tutkimusasetelmaksi, operationaalistaminen sekä tulosten reliabiliteetin ja validiteetin kysymykset. Merkittävää on myös tulosten omaperäisyyteen ja yleistettävyyteen liittyvä arviointi.

Kolmas lähestyminen on *vaikutuskeskeinen*. Siinä tarkastellaan mm. tutkimuksen eettisyyden ja intressisidonnaisuuden kysymyksiä. Kri-

tiikki pyrkii usein paljastamaan tutkimuksessa piiloisina olevia sosiaalisia sitoumuksia (esim. poliittinen ideologisuus, sukupuolispesifisyys) ja rakentamaan niiden purkamisen pohjalta uudenlaisia tieteellisiä käytäntöjä.

Näitä lähestymistapoja voi ajatella kolmena sisäkkäisenä kehänä. Siis on tutkimus itse, keskimäinen tutkimuskohde uloin yhteiskunta. Kehävertaus demonstroi sitä, että lähestymisten ero on vain analyttinen: ne ovat sisäkkäisiä eivätkä rinnakkaisia.

Tutkimuskeskeisen sijasta voi puhua muutokeskeisestä ja vaikutuskeskeisen sijasta paradigmarajan ylittävästä kritiikistä – jolloin paradigamalla tarkoitetaan vakiintunutta tapaa ymmärtää tutkimuskohteen prioriteetit, tutkimuskohteen luonne ja tieteen keinot saada siitä tietoa. Milloin raja ylitetään, joudutaan kysymään tutkimuksen tieteenfilosofisten ja metodologisten perusteiden pitävyyttä. Koska tutkimus on sosiaalista toimintaa, paradigmarajat ovat usein myös näkemyseroja tieteen yhteiskunnallisesta käytöstä ja vaikutuksesta. (Vrt. esim. Heiskala 1990, 242–243)

Mahdollista olisi käyttää myös esim. *immanentin* ja *normatiivisen* kritiikin käsitteitä (esim. Hartikainen 1983). Edellinen pyrkii rekonstruoimaan tutkimuksen omat ennakko-oletukset ja tavoitteet ja rakentamaan kritiikin tarkastelemalla sitä, miten tutkimus toteuttaa asetetut tavoitteet. Jälkimmäinen taas tuo arviointiin joitain arvioitavalle tutkimukselle ulkoisia normatiivisia kriteerejä.

Tutkimuskeskeinen kritiikki

Jo aiemmin esillä ollut Kari Palosen ajatus tutkimuksen intellektuaalisten operaatioiden kritiikistä edustaa tyypillisesti tutkimuskeskeistä lähestymistä. Hän olettaa, että kaikissa tutkimuksissa on tiettyjä solmu-kohtia, ”strategisia valintatilanteita”, joiden hallinnassa tulee keskeisesti esiin taito tehdä tutkimusta:

”Otettakoon esim. aineiston valinta ja raja-
aus tekstejä tulkitsevassa tutkimuksessa. Tämä on tyypillisesti kysymys, jossa tematiikkaa lähemmin tuntemattoman arvostelijan on tutkimusta lukematta mahdoton sanoa, millaista aineistoa ja miten tulisi käyttää. Mutta hän kykenee sanomaan

jotakin tekijän paneutuneisuudesta asiaan silloin, jos tämä osaa eksplikoita aineistolliset valintansa, esim. perustella sen, miksi hän on keskittynyt aikakauslehtiin ja jättänyt sanomalehdet pois, pitänyt tiettyä aineistoa niin keskeisenä että on opetellut ranskankielen, kun taas toisen suhteen ei ole ryhtynyt kaukolainahankintoihin, jättänyt pois tutkimusjakson keskelle sijoittuvan maailmansodan ajan, hankkinut tietyn yleiskuvan varsinaista tutkimusjaksoa edeltävästä kaudesta joidenkin klassikoiden tekstien ja sekundaarikirjallisuuden perusteella mutta käymättä toisaalta läpi aikakauslehtivuosikertoja jne. Toisaalta tekijän on kyettävä esittämään jonkinlainen käsitys siitä, mitä hän tämäläyppisellä aineistolla voi saada irti suhteessa aikaisempaan tutkimukseen, missä hän tyytyy esittämään vain viitteitä mahdollista tulevaa tutkimusta varten ja mihin asioihin vastauksena hänen tutkimustaan ei lainkaan pidä lukea jne. Arvostelija voi siten päätellä, vastaako itse tekstissä saatava kuva tätä eksplikointia ja tämän perusteella arvioida, kuinka hallitusti tutkija on toteuttanut aineistoa koskevat strategiset valintansa.”

Palosen mielestä tutkimuksen ”hallintaa” tai ”taitavuutta” ei kovin pitkälle voi arvioida yksityisten operaatioiden tasolla, vaan koko ajan on otettava myös huomioon tapa liittää ne toisiinsa. Arvostelija törmää usein tilanteeseen, jossa historia ja systematiikka, tausta ja varsinainen teksti jäävät luvattoman irralliseksi toisistaan – esim. siten että eri luvuissa käytetään eri auktoriteeteilta lainattua terminologiaa, jonka yhteensopivuutta ja vertailtavuutta keskenään ei lainkaan tematisoida. Tältä kannalta eri lukujen ja jaksosten liittymä- ja taitekohdat ovat keskeisiä avaimia koko tutkimukseen. (Palonen 1988a, 32–35)

Palosen näkökantaa voisi nimittää tutkimuksen *itserefeleksiivisyyden* ideaaliksi. Hyvän tutkimuksen erottaa huonosta se, kuinka tietoisesti sen eri operaatiot on tehty ja kuinka ne on kuvattu lukijalle.

Esitystapaan ja esimerkiksi lähdeviitteiden merkitsemiseen liittyvässä kritiikissä on mielekäästä tarkastella sitä, miten kirjoittaja on ymmärtänyt tieteellisen viestinnän sopimukseen liittyvät järkevät piirteet. Puutteelliset tiedot, joiden perusteella ei lähde ole mahdollista löytää, kertovat joko välinpitämättömydestä tai – ja todennäköisemmin – siitä, ettei viitteiden tarkoitusta ymmärretä.

Aina on kuitenkin mahdollista, että tutkimuksen aihe – tai sen kirjoittajan työtapaa – vaatii perinteisen tieteellisen esitysmuodon särke-

mistä. Kritiikki voi tarkastella, miten perusteltu tällainen ratkaisu on suhteessa mahdollisesti menetettyyn kommunikatiivisuuteen.

Niin keskeisenä tieteellisenä normina kuin *systemaattista epäilyä* pidetään, se on usein tieteellisessä käytännössä sivuosassa. Seikka on osin käytännöllinen: Tutkimus ja tieteellinen viestintä ei olisi tarkoituksenmukaista, jos systemaattisen epäilyn vaatimus ulotettaisiin kaikkialle ja jokaiseen yksityiskohtaan. Tieteen diskursiivisiin sopimuksiin kuuluu myös se, millaiset epäilyt ovat ”itsestäänselviä” ja milloin on tärkeämpää yrittää edetä edes alustavaan, mutta uuteen kuin juuttua sisäiseen kritiikkiin.

Ongelmana on, että jos itsestäänselvyksiä ja käytännöllisiä ”oikaisuja” on liiaksi, periaatteet unohtuvat tai jäävät havaitsematta niiltä, jotka perehtyvät asiaan pinnallisesti.

Lukijan on lupa edellyttää, että epäily on tehty mahdolliseksi. Arvioinnin lähtökohtia parantaa, jos lukija voi seurata kaikkia tehtyjä operaatioita, saa tietoonsa käytetyt lähteet ja aineistot sekä tietää, mitä kirjoittaja tarkoittaa käsitteillään. Tämä *merkitsee seurattavuuden, dokumentoinnin ja käsitteellisen selvyyden* suosituksia. Tällaisen ihanteen mukainen tutkimusteksti on jatkuvaa kuvausta ja reflektiota tiedon tuottamisen prosessista ja ehdoista.

Seurattavuus koskee vaatimuksena niin tutkimusprosessia kuin argumentaatiotakin. Tutkimuksessa ei saisi olla kohtia, joiden läpi lukijan ajatus ei voi kulkea – tehtävää ei tarvitse tehdä helpoksi, mutta sen olisi oltava mahdollinen.

Esimerkiksi seuraava katkelma, jossa annetaan yksi selitys elokuvan tähtikultille:

Yritämme raivata tien päättelyketjun läpi. Kyse on yhteydestään irrotetusta katkelmasta, joka on valittu havainnollisuutensa vuoksi. Kyse ei ole siten koko artikkelin – vielä vähemmän sen edustaman tutkimussuuntauksen – arvioinnista.

Ensimmäinen virke tekee kaksi tärkeää rajausta: Tarkastelu tapahtuu psykoanalyysin ”kannalta” ja kyse on naisen *kuvasta*.

”Psykoanalyysin kannalta naisen kuva herättää vielä yhden tärkeän kysymyksen. Nainen konnotoi peniksen puutetta, mikä viittaa kastraatioon ja sen tuottamaan pelkoon ja mielipahaan, Naisen kuva uhkaa näin aina herättää mieskatsojissa ahdistuksen mielihyvän sijasta. Miehen alitajunnalla on kaksi tapaa paeta kastratiouhkaa. Ensimmäinen perustuu alkuperäisen trauman läpikäymiseen uudelleen, mikä tarkoittaa naisen tutkimista ja hänen arvoituksensa paljastamista. Tämän vastapainona on väheksyminen, syyllisen objektin rankaiseminen tai armahtaminen (toteutuu esim. film noir -elokuviissa) Toinen pakokeino merkitsee kastration täydellistä kieltämistä fetissi-objektin avulla, jolloin naisen kuva muuttuu pikemmin rauhoittavaksi kuin vaaralliseksi. Tähän perustuu naisten yliarvostus ja tähtikultti” (Ollila 1986, 58–59).

Seuraava virke on jo ongelmallisempi. ”Nainen konnotoi peniksen puutetta” on yksiselitteinen väittämä, jota ei perustella. Oletamme, että se juontuu psykoanalyysin teoriasta. Jatko ”...mikä viittaa kastraatioon” on samalla tavoin perustelematon väite. Ja mitä tarkoittaa, että jokin *viittaa* kastraatioon? Lopun ymmärrämme ongelmitta: kastratio tuottaa pelkoa ja mielipahaa.

Teemme ensimmäisen jäsennyksen:

Psykoanalyysin kannalta/Naisen kuva

Nainen → Peniksen puute → Kastratio → Pelko, mielipaha

Päätely tuntuu järkeenkäyvältä, mutta siinä on selvästi kohtia, joihin emme näe. Miksi konnotoi juuri sitä eikä muuta? Miksi viittaa juuri siihen, eikä muuhun? Oletamme ”näkymättömyyden” johtuvan siitä, että emme tunne tekstin kokonaisuutta emmekä sitä teoreettista kokonaisuutta, johon alussa viitataan sanoilla ”psykoanalyysin kannalta”.

Seuraava virke vain selventää edellä sanottua. On ensinnäkin kyse mieskatsojasta, toisaalta ahdistuksesta. Mutta seuraavassa jo todetaan: ”Miehen alitajunnalla on kaksi tapaa paeta kastratiouhkaa”. Mukaan tulee toimija, *alitajunta*. Ongelmaksi tulee taas teorian ja kontekstin outous; emme tiedä mitä alitajunnalla tarkoitetaan.

Jatkossa tekstissä jäsennetään kaksi tapaa, joilla alitajunta voi paeta kastroatiouhkaa. Keskityimme jälkimmäiseen, koska se on valittu etenemistie selitysketjussa: ”Toinen pakokeino merkitsee kastroation täydellistä kieltämistä fetissi-objektin avulla...”. Emme ole aivan varmoja ”fetissi-objektista”, mitä sillä tarkoitetaan? Lause tuntuu kuitenkin järkevältä aivan tavallisella sanakirjamääritelmällä ”fetisismi=esineiden palvonta” – onhan kyse tähtikultin selittämisestä (”kultti=uskonnonharrastusmuodot, jumalanpalvelusmenot”). Seuraava lause vahvistaa tulokintaamme: naisen kuva fetissi-objektina muuttuu rauhoittavaksi.

Katkelman viimeinen virke on finaali: ”Tähän perustuu naisten yliarvostus ja tähtikultti”. Katsomme selitysketjua uudelleen:

Psykoanalyysin kannalta/Naisen kuva

Nainen → Peniksen puute → Kastroatio → Pelko, mielihäpe →
Kastroation kieltäminen → Fetissi-objektin luominen → Tähtikultti.

Psykoanalyysin kannalta voimme siis selittää tähtikultin seuraavasti: Naisen kuva konnotoi peniksen puutetta, mikä viittaa kastroatioon ja uhkaa herättää mieskatsojassa aina ahdistuksen. Alitajunta pakenee kastroatiouhkaa kieltämällä kastroation täydellisesti fetissi-objektin avulla.

Tyydyttääkö tähtikultin selitys meitä? Ei kovin hyvin, mutta, kuten sanottu, olemme irrottaneet katkelman kontekstistaan emmekä tunne tutkimusperinnettä. Tämä näkyy siinä, että emme tiedä, mitä esim. alitajunnalla tässä yhteydessä tarkoitetaan. Siksi mustia kohtia jää paljon; jos emme ymmärrä alitajunnan luonnetta, emme myöskään ymmärrä, miksi sillä on juuri mainitut kaksi tapaa paeta kastroatiouhkaa, eikä vaikkapa 324. Meillä ei ole edellytyksiä arvioida selitystä.

Mutta: Voimme kommentoida joitain selityksen muodon piirteitä, jotka eivät ole meistä tyydyttäviä. Esimerkiksi: Ilmeisen spesifin ja historiallisen ilmiön, elokuvan tähtikultin, selitys palautetaan kovin yleisen oloiseen ilmiöön: ”Nainen konnotoi peniksen puutetta”. Toisaalta selitysketjussa on mutkikkoutta ja useampia negatioita (esim. Nainen

→ Peniksen puute ja Ahdistus → Fetissi-objektin luominen). Miksi käy juuri niin eikä toisin? Kolmanneksi vaikutussuhteita kuvataan vaihtuvien ja hieman epämääräisiksi jäävien tavoin: ”konnotoi”, ”viittaa”, ”tuotamaan”, ”uhkaa”, ”herättää”, ”perustuu”, ”tarkoittaa”, ”vastapainona on”, ”toteutuu”, ”merkitsee”, ”perustuu”...

Seurattavuuden vaikeus voi johtua siten niin kirjoittajasta kuin lukijastakin. Kirjoittajalta on tapana edellyttää, että argumentaatio on seurattavissa ja arvioitavissa. Tarkoitettulle yleisölle ei saa jäädä kohtia, joista pääsee yli vain luottamalla kirjoittajaan ja tämän kykyyn käsitellä ”vaikeita” asioita.

Seurattavuuden kannalta on oleellista, että tutkimuksen tekijä nostaa avoimesti esiin myös työn rakenteelliset ongelmat eikä yritä selittää niitä mitättömiksi. Esimerkki: Väitöskirjassaan *Ryssästä saa puhua... Neuvostoliitto suomalaisessa julkisuudessa ja kirjat julkisuuden muotona 1918–39* Kari Immonen perustelee ruotsinkielisen kirjallisuuden jättämistä pois seuraavasti:

”1. Tutkimuksen kvantitatiivinen perusasetelma edellyttää sitä, että kohteeksi valittava materiaali on ilmaistavissa täsmällisenä lukuna.

...

4. Ruotsalaisia kirjoja tuotiin Suomeen koko ajan hyvin runsaasti.

5. Sitä mitkä yksittäiset teokset olivat täällä saatavana ei voida lähdetilanne huomioon ottaen sanoa.

6. Siksi ruotsinkielisen kirjallisuuden kohdalla ei täyty tämän tutkimuksen keskeinen edellytys, ilmaistavissa oleva, ilmoitettuihin rajauksiin perustuva perusluku”. (Immonen 1987, 31–32)

Työssä on sen otsikkoon nähden ilmeinen puute: siinä ei käsitellä ruotsinkielistä kirjallisuutta. Seikka selitetään vetoamalla ”kvantitatiivisen perusasetelman” edellytyksiin. Mutta jos metodi ei tee mahdolliseksi koko aineiston tutkimista, eikö siinä ole silloin vikaa? Metodiin vetoamisen sijasta olisi ehkä pohdittava sen ongelmia ja sitä, millaisia vaihtoehtoja toiset metodiset ratkaisut olisivat tarjonneet.

Immosen perustelussa on kyse eräänlaisesta aasinsilta-arkkitehtuurista, jossa tutkijat ovat hyvin taitavia. Tutkimukset koostuvat usein eri aikoina tehdyistä, eri metodeihin ja eri aineistoihin perustuvista osista,

joista pyritään nivomaan jälkeinpäin johdonmukaiselta näyttävä kokonaisuus.

Dokumentoinnissa on kyse sen esittämisestä, millaisiin lähteisiin kirjoittaja nojautuu. Huolellinen dokumentointi auttaa

lukijaa arvioimaan tutkimuksen tasoa, luotettavuutta ja sijoittumista tiedekartalla.

Erityistä merkitystä annetaan dokumentoinnille historiantutkimuksessa. Arvioidessaan Hannu Rautkallion kirjaa *Talvisodan Erkko ja amerikkalaiset yhteydet* (1990) Kauko I. Rumpunen (1990) toteaa seuraavasti:

”Ammattilainen aloittaa historiateoksen lukemisen lähdeluettelosta saadakseen käsityksen, mihin teos perustuu. Talvisodan Erkosta lähdeluettelo puuttuu, vaikka teoksessa onkin käytetty harvakseltaan lähdeviitteitä. Kirjoittaja suojelee itseään arvostelulta antaessaan ymmärtää, että lähteitä on käytetty kattavasti, mutta valikoiden ... Tarkemmalle tarkastelijalle paljastuu yllättäviäkin karsimisia. J. K. Paasikivi ja Hj. J. Procopé ovat teoksen keskeisiä sivuhenkilöitä ... Miesten arkistot olisivat olleet helposti käytettävissä, mutta niihin ei ole kajottu ... Paljastuu myös, ettei kirjoittaja ilmeisestikään ole laajemmin perehtynyt ulkoasiainministeriön aineistoon”.

Rumpunen päätyy pisteliääseen arvioon: ”’Talvisodan Erkko’ on rohkean miehen teos. Niin vähillä lähteillä harva uskaltaa niin koviin tulkintoihin”.

Kun lukija löytää yhden tyhjän päälle rakennetun kohdan, hän alkaa syystä epäillä, missä muissa kohdin tutkija luottaa hyvään onneensa työnteon sijasta.

Lähdeluettelon kriittinen tarkastelu antaa usein viitteitä kirjoittajan moraalista ja työtavoista. Olettakaamme, että suomalaisessa yliopistossa tehty esitelmä käsittelee lapsen asemaa 1400-luvun Euroopassa. Lähdeluettelossa on sivukaupalla latinankielisiä kirjoja 1400-luvulta sekä kaksi englantilaista aihetta koskevaa tutkimusta 1980-luvulta. Perustellusti voi epäillä, että kirjoittaja käyttää toisten viittauksia omiaan seikkaa mainitsematta.

Käsitteellisen selvyyden vaatimus on lukijan oikeuksia samaan tapaan kuin seurattavuus ja dokumentointikin, mutta se on mahdollista asettaa vain eräin varauksin ja lievennyksin. On ensinnäkin huomattava – kuten toisaalla tässä kirjassa esitetään – että kieltä on mahdotonta kesyttää täysin yksimerkityksiseksi. Voi kysyä, onko kesytysyritys edes mielekäs ajatellen kielen luonnetta yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa.

Koska käsitteiden ja tutkimustulosten suhde on konstitutiivinen, saattaa olla tuloksia, joita ei voi ilmaista referensseiltään ilmeisten käsitteiden avulla. Tutkija voi joutua jopa luomaan uutta kielioppia, mutta hänen on kyettävä ilmaisemaan uudet tulkintasäännöt tavalla, joka mahdollistaa suhteellisen vakiintuneen intersubjektiivisen tulkinnan.

Käsitteiden valintaa, esim. vierasperäisten sanojen käyttöä, voi siten arvioida kahdesta näkökulmasta. Ensimmäinen painottaa kirjoittajan oikeutta luoda oma, tutkimustavoitteiden mukainen kielimaailmansa; lukijan tehtävä on opetella sen säännöt. Toinen korostaa tutkimuksen kommunikatiivisuutta; kirjoittajan on otettava huomioon yleisönsä keskimääräiset taidot ja tavat ja pyrittävä esittämään ajatuksensa mahdollisimman ymmärrettävästi.

Puheyhteisön tapojen rikkominen voi olla merkki ajattelun etenemisestä. Mutta ei aina; Jos sosiologi määrittelee ”orgaanisen solidaarisuuden” hiiliyhdisteiden yhteisvastuullisuudeksi ja käyttää sitä valitussa merkityksessä, varsinaista rikettä ei ole tapahtunut; käsite on määriteltä ja määritelmä on eksplikoitu. Mutta kyse voi olla epätarkoituksenmukaisuudesta, koska ”orgaanisen solidaarisuuden” käsitteellä on sosiologian oppihistoriassa suhteellisen vakiintunut käyttötapa.

Tutkimuskeskeisen kritiikin alaan kuuluvat myös mm. tutkimuksen osien keskinäistä suhdetta, argumentaation loogisuutta ja ristiriidattomuutta sekä huolellisuutta ja tarkkuutta koskevat kysymykset, joita ei tässä lähemmin käsitellä.

Tuloskeskeinen kritiikki

Tuloskeskeiselle kritiikille on tärkeintä tutkimuksessa esitettyjen väitteiden vastaavuus tutkittavaksi ilmoitetun todellisuuden kanssa, tutkimuksen ja sen kohteen suhde.

Tuo suhde ei ole ongelmaton. Ei ole siten yllättävää, että monet yhteiskuntatieteiden metodologian oppikirjat asettavat itselleen ne kaksi tehtävää, jotka Antti Eskola on muotoillut näin:

”Mutta mitä ... merkitsee se, että psykologian ja sosiologian tutkimat faktat sijoittuvat eri kategoriaan kuin elottoman luonnon kohteet tai elollinen luonto kun ihmiselle erikoinen on siitä poisluettu? ... tutkimuksen perusongelmaksi nousee näin kysymys ihmisen erityislaadun huomioonottamisesta ihmistä tutkittaessa”.

Ja:

”... mikä käsitys meillä on tutkijan ... työstä: mihin hänen pitäisi pyrkiä ja kuinka tässä pyrkimyksessään toimia”. (Eskola 1985, 21–23)

Usein ajatellaan, että tuloksen kritiikkiin riittää tutkimuskohteen tuntemus; sairaanhoitaja tietää, millaista työtä tekee ja osaa arvioida työntutkijan siitä antaman kuvauksen. Historian kokenut tietää, puhuuko historian tutkija totta vai palturia. Voi kuitenkin kysyä, onko mielekästä nimittää tutkimukseksi sellaista, mikä ei ylitä yhden yksilön välitöntä kokemusta. Silloin tutkijan ainoaksi kyvyksi jäisi välittää tuo kokemus tieteellisiä kanavia myöten.

Heti, jos tutkimus pyrkii ”ylittämään” kokemuksen, on ymmärrettävä jotain myös tutkimustiedon tuottamisen menetelmistä. Jos tutkija puhuu esim. kaikkien suomalaisten sairaanhoitajien työstä, on selvitetävä väitteiden perustana olevan aineiston edustavuus. Jos taas historiallinen tapahtuma pyritään selittämään, vaatii tuloksen arvioiminen jo kokemuksen ylittävää historian ja sen selitysmallien tuntemusta.

Tällaisen tutkimuksen tulosten arvioinnin keskeisiä ja yleisiä käsitteitä ovat reliabiliteetti ja validiteetti. Tavanomaisen määritelmän mukaan ”menetelmän tai mittauksen reliabiliteetillä tarkoitetaan sen kykyä antaa ei-sattumanvaraisia tuloksia” (Eskola 1975, 77). Ja vastaavasti

”menetelmän tai mittauksen validiteetti eli pätevyys on sitä suurempi, mitä paremmin mittaus kohdistuu juuri siihen, mitä oli tarkoituskin mitata” (emt., 85).

Tuloskeskeistä kritiikkiä voi jäsentää nelivaiheisesti. Ensimmäisessä vaiheessa tarkastellaan arvioitavan työn tieteenfilosofisia sitoumuksia; oletuksia tutkimuksen ja tutkimuskohteen luonteesta sekä mahdollisuuksista ja keinoista tuottaa tietoa. Jos kirjoittaja ei ole halunnut tai kyennyt eksplikoimaan sitoumuksiaan, on kriitikon pyrittävä tulkitsemaan ne työn ratkaisuihin. Toisessa vaiheessa verrataan tekijän valintoja muihin mahdollisuuksiin sekä arvioidaan sitä suhteessa kriitikon konstruoimaan ideamalliin kohteen tutkimisesta.

Kolmanneksi kerätään tietoja tutkimuskohteesta, ennen muuta muusta tutkimuskirjallisuudesta. Käyttää voi myös omia silmiään ja henkilökohtaisia kontakteja. Neljännessä vaiheessa rekonstruoidaan tutkimuksen kulku ja selvitetään, millaisin operaatioin tulokseen on tultu ja onko työ menetelmällisesti moitteeton.

Neljännän vaiheen voi toteuttaa seuraavasti:

- Mikä on tutkimusongelma?
- Millaisin teoreettisin ja empiirisin välinein ongelma yritetään ratkaista?
- Saadaanko välineillä vastauksia tutkimusongelmaan?
- Kuinka luotettavia vastaukset ovat?

Tutkimusongelman huolellinen pohtiminen on välttämätöntä monesta syystä. On kohtuullista tekijää kohtaan, että hänen kriitikkonsa selvittää, mitä todella on oltu tutkimassa. Toiseksi on tarkasteltava, onko tutkimusongelma asetettu mahdollisesti niin, ettei siihen voi lainkaan vastata; tällaisen tilanteen voi aiheuttaa esim. looginen virhe, ongelman epäselvä muotoilu, laajuus tai sopimattomuus tieteellisesti ratkaistavaksi. Kolmanneksi tutkimusongelman muotoilu antaa viitteitä siitä, millaisin keinoin siihen on mahdollista vastata.

Tutkimusasetelman luomista sekä *operationaalistamista* voi verrata vastaamisen strategiaan ja taktiikkaan. Edelliseen kuuluu mm. se, mil-

laisin tavoin tekijä aikoo hyödyntää ja yhdistellä erilaisia teoreettisia ja empiirisiä välineitä. Jälkimmäinen tarkoittaa niitä käytännöllisiä tutkimusoperaatioita, joiden avulla tekijä aikoo ongelman ratkaista.

Kritiikin rakentamisen avainkohta on kuitenkin tutkimuksen keskeisten *teoreettisten ideoiden "koettelu"*, niiden älyllisen voiman punnitseminen. Usein on mahdollista löytää sellaista lähtökohtatietoa, jota tutkija ei tiedosta. Ehrnrooth puhuu "konventiointutiosta" ja Bourdieu "opitusta tietämättömyydestä", docta ignoratata. (Ehrnrooth 1990, 34–35) Kyse on itsestäänselvyyksistä, joita ei kyseenalaisteta.

Yksi tapa on pyrkiä selvittämään, missä määrin perusideat liittyvät kokonaisuuteen, jossa tutkimuksen intellektuaaliset osat epistemologisista perusratkaisuista aina metodisiin ja esitystavallisiin yksityiskohtiin ovat tutkijan tietoisessa hallinnassa. Jos näin ei ole, kyse on tutkimuksen sisäisessä kontekstissa mielivaltaisesta tai satunnaisesta ratkaisusta.

Ideoiden mielivaltaisuutta voi punnita myös hieman toisin. Arvioi ja voi yrittää rakentaa muodoltaan ja selitystavaltaan samankaltaisia, mutta tyystin erilaisiin päätelmiin oikeuttavia ideoita. Jos tämä onnistuu – oppihistorian avulla se on usein mahdollista – hän voi tarkastella, miten hyvin tutkija on kyennyt perustelevaan päätymisensä juuri tähän eikä toiseen ideaan. Jos perusteluja ei ole kirjattu tai ne eivät ole vakuuttavia, kyse on myös mielivaltaisesta idean valinnasta.

Esimerkki. Käsillä on tutkimus ihmisryhmien välisistä vihollisuuksista ja väkivallasta. Tutkija on esittänyt perusteeseinään, että "...vihollinen on välttämätön ihmisen psykologiselle kehitykselle. Inhimillinen ajattelu hahmottaa aivojen rakenteenkin takia maailman aina vastinparien, dikotomioiden kautta: on hyvä ja paha, elämä ja kuolema, maa ja taivas, mies ja nainen. Yksi tällainen perusjako on me ja vieraat; jotta ihmiselle voisi kehittyä arvoja, on oltava vasta-arvoja, totuuden on erottauduttava väärästä, oman ja tutun oudosta. Näin jo ajattelun väisämättä kaiken polarisoiva prisma synnyttää vihollisen."

Rakennamme samanlaisia, ihmisen biologiaan ja varhaiskokemuksiin liittyviä, mutta vastakkaiseen viittaavia ideoita:

- Kun ihminen huomaa olevansa symmetrinen, hän oivaltaa vastakohtien yhteisen intressin; jos oikeaa kättä hakataan kirveellä irti, vasenkaan ei voi hyvin. Siksi jo ihmisen *biologiaan* on rakentunut yhteistoiminnan idea.
- Ihmisen ensimmäinen tietoinen kokemus on riippuvuus äidistä ja saatu hoiva. Niinpä jokaiseen ihmiseen rakentuu taipumus suosia yhteistyötä ja pelätä konfliktia.
- Ihminen syntyy kulttuuriolentona symbolifunktion myötä, kun hän oppii liittämään sanat asioihin, joita ne tarkoittavat. Niinpä *yhdistäminen* on ihmisen ajattelun perustava liike, mikä heijastuu kaikessa inhimillisessä käyttäytymisessä.

Jälkimmäiset selitykset eivät ole sen parempia kuin edellinenkään; ne ovat kaikki aivan yhtä mielivaltaisia.

Se, että jälkimmäiset, ihmisen yhteistoimintaa korostavat ideat tuntuvat keksityiltä ja järjettömiltä, saattaa olla pelkkää tottumusta (tosin ne kiistatta ovat keksittyjä ja järjettömiä!). Eri syistä on tieteellisessä ajattelussa ollut keskeisesti esillä vihollisuuden ja aggression näkökulma – usein myös sen välttämättömyyden osoittaminen – jolloin sen mukaiset ideat tuntuvat paremmilta, luonnollisemmilta, jopa itsensänselviltä.

Edellä mainittu idea ryhmien välisen vihollisuuden välttämättömyydestä on purettavissa seuraavaksi ketjuksi:

Aivojen fysiologia → Psykologinen kehitys ↔ Vihollinen

Perustana on aivojen rakenne. Sen vaikutuksesta ihminen jäsentää todellisuutta ja kehittyy niin psykologisesti kuin sosiaalisesti dikotomioiden kautta. Yksi tällainen perusjako on me ja muut, joka tekee vihollisesta välttämättömän.

Auki jää lukuisia kohtia: Onko aivojen rakenne se, mikä oletetaan? Mikä on aivojen rakenteen (biologia) ja ajattelun (psykologia) suhde? Miksi ajattelu on välttämättä dikotomista? Miksi ajattelun muodot

(psykologia) määräävät myös ryhmien välisiä suhteita (sosiaalinen)? Miksi sosiaaliset dikotomiat johtavat välttämättä vihollisuuteen?

Ne välitykset, joilla tutkija liikkuu biologiselta psykologiselle ja edelleen sosiaaliselle tasolle olisi selvennettävä. Ja olisi pohdittava, millaisia väliin tulevia tekijöitä on aivojen sähköilmiöiden ja toisen maailmansodan välttämättömyyden välillä.

Toinen esimerkki teoreettisen perusidean koettelusta:

Tutkijat haluavat selvittää pikkukaupungin opiskelijoiden *kulttuuri-pääomaa* tukeutuen Pierre Bourdieun aihetta koskevaan teoretisointiin. Tutkimus toteutetaan käytännössä niin, että selvitetään opiskelijoiden ns. korkeakulttuurin harrastusta, arvostetun ja etabloituneen taiteen kuten klassisen musiikin tai kirjallisuuden kulutusta. Tuloksista havaitaan, että korkeakulttuuriharrastukset ovat opiskelijoille aika vieraita, että naiset ovat miehiä aktiivisempia ja että kirjalliset harrastukset ovat yleisempiä kuin ”esteettis-visuaaliset”. Kulttuuriharrastuksille on ominaista myös kasautuvuus. Kaikkiaan: Pikkukaupungin opiskelijoilla ei ole kovin paljoa kulttuuripääomaa.

Tutkimus tuntuu järkeenkäyvältä, mutta tarkemmassa katsannossa siinä on yksi ilmeinen ongelma: kulttuuripääoman operationalisointi korkeakulttuurin harrastukseksi. Voi nimittäin ajatella, että pääoman luonteeseen kuuluu bourdieuläisessä kehyksessä tietty sopimuksenvaraisuus: kukin sosiaalisen toiminnan kenttä sopii siitä, mikä on tavoittelemisen arvoista ja minkä kasaaminen on pääomaa. Esimerkiksi pikkupojilla saattaa olla ensiarvoista kulttuuripääomaa automerkkien tuntemus tai urheilijan nimikirjoitus. Pikkukaupungin joidenkin opiskelijaryhmien keskuudessa saattaa olla kulttuuripääomaa se, ettei kuuna päivänä ole kuullut Mahlerista tai *Karamazovin veljeksistä*. Mistäpä sen etukäteen tietää?

Joskus käy myös niin, että luontevan olinen teoreettinen lähtökohda osoittautuu lähemmässä tarkastelussa ongelmalliseksi. Olettakaamme, että tutkimus käsittelee katastrofivalokuvia journalismissa. Mitä luontevimmin työlle näyttäisi tarjoutuvan teoreettiseksi lähtökohdaksi Roland Barthesin pohdiskelu valokuvasta kuolemana ja valokuvaajasta kuoleman asiamiehenä (Barthes 1985, Vanhanen 1990). On kuitenkin

mahdollista – jopa järkevää – huomauttaa, että Barthesin teoretisointi käsittelee valokuvan olemusta yleensä, kaikkia valokuvia eikä sillä ole välttämättä mitään sanomista reaalista kuolemaa esittävien valokuvien erityisestä luonteesta.

Hyvin usein suosituiksi tulevat teoreettiset ideat, jotka ovat väljiä ja antavat uuden lähestymistavan tuttuihin aineistoihin. Ne ovat enemänkin *näkökulmia* kuin jäsenneltyjä teoreettisia konstruktioita. Esimerkiksi sopinee jo esillä ollut Pierre Bourdieun ajatus sosiaalisen toiminnan jakautumisesta kenttiin, joiden toimijat taistelevat asemistaan keräten kullekin kentälle tyypillisiä pääoman lajeja. Idean käyttökelppoisuus on siinä, että sen avulla voidaan tutkia uudelleen miltei koko yhteiskunta ja historia. Se tarjoaa loputtomasti sovellutuksia uusien tutkijoiden tulla, mutta on kuitenkin niin etabloitunut, että tarjolla on seuraamiskelpoisia malleja.

Empiiristen välineiden tarkastelun voi aloittaa edustavuudesta. Edustavuuden saavuttaminen, se että tutkimukseen valitusta otoksesta voidaan tehdä perusjoukkoa koskevia luotettavia päätelmiä, ei ole vain tilastomatemattinen, otoksen kokoon liittyvä ongelma. Hyvän esimerkin tarjoavat poliittisten puolueiden kannatusta mittaavat haastattelututkimukset. Koska puoluekannan salaaminen on ollut Suomessa yleistä, ei tutkimuksissa voida luottaa suoraan vastauksista laskettuihin prosenttilukuihin. Ongelma on pyritty ratkaisemaan seuraavalla tavalla: Haastattelussa ei kysytä ihmisiltä ainoastaan sitä, mitä puoluetta he aikovat äänestää seuraavissa vaaleissa, vaan myös sitä, mitä puoluetta he äänestivät edellisissä vaaleissa. Kun ilmoitusta aiemmasta äänestämisestä verrataan noiden vaalien todelliseen tulokseen, saadaan käsitys aineiston vinoutumasta. Kullekin puolueelle lasketaan korjauskerroin, jolla tarkistetaan haastattelussa saadut ilmoitukset tulevasta äänestämisestä. (Suhonen 1991)

Usein tutkimuksen edustavuuden puute saattaa vilahtaa sivulauseessa – tarkoituksellisesti, sillä kirjoittaja tietää heikkoutensa. Hyvä esimerkki tästä on Heikki Luostarisen kirja *Perivihollinen. Suomen oikeistoehdistön Neuvostoliittoa koskeva viholliskuva sodassa 1941–44: tausta ja sisältö*. Kirjoittaja kuvaa empiirisen aineiston valintaa seuraavasti:

”Jatkosodan 38 kokonaisuudesta kuukaudesta on valitut lehdet analysoitu 22 kuukauden osalta siten, että periaatteessa jokaisen numeron jokainen juttu on käyty läpi. Muiden kuukausien osalta turvaututtiin ’pistokokeisiin’... Yksityiskohtaiseen tekstianalyysiin valittiin yhteensä 1545 juttua.” (Luostarinen 1986, 201–202)

Kirjoittaja turvautuu varsin yksinkertaiseen retoriseen temppuun, *argumentum ad numeram*, jossa määrä marssitetaan oikeellisuuden vakuuttajaksi. Luku 1545 näyttää vakuuttavalta, mutta millaisesta perusjoukosta se on osa ja millä perusteilla juuri ne jutut on valittu ”yksityiskohtaiseen tekstianalyysiin”? On täysin mahdollista, että perusjoukko on niin suuri, että noinkin mittava otos on vino; kirjoittaja on voinut poimia esiin kaikkein räikeimmät ja kiinnostavimmat jutut ja jättää käyttämättä maltilliset. (Koska meillä on jonkin verran sisäpiirin tietoa tutkimuksen synnystä tiedämme, että näin jossain määrin myös tapahtui).

Hyvin usein yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa turvaututaan tilastollisesti edustavan otoksen sijasta näytteeseen. Ratkaisua pyritään perustelemaan eri tavoin, esim. vetoamalla lukijan luottamukseen:

”Aineisto onkin *näyte* suomalaisista tutkielman tekijöistä. *Tekijän käsityksen ja kokemuksen ... valossa* (kurs. HL & EV) tutkittu joukko joka tapauksessa edustaa melko hyvin tyypillisiä tutkielmaa tekeviä opiskelijoita ... tilastollisia testejä (on) käytetty osoittamaan tulosten yleistettävyyttä tutkitun joukon ulkopuolelle ikään kuin kyseessä olisi otos.” (Venkula 1988, 31)

On lupa edellyttää, että tutkija pohtii edustavuuden ongelmia eikä missään tapauksessa piilota tietämiään vinouman mahdollisuuksia. Eri asia on, että tutkimuksilla voi olla kokonaan muita tavoitteita kuin pyrkimys edustavuuteen.

Usein tutkijan kompastuksena on siirtyä tutkimusongelmasta tutkimusasetelmaan ja operationaalistaminen, niiden konkreettisten toimien valinta, joiden avulla yritetään tutkimusongelma selvittää.

Esimerkiksi seuraava: Opiskelija haluaa seminaarityössään selvittää, miksi Jouko Turkan ohjaaman, vuodenvaihteessa 1989–90 esitetyn televisioelokuvan *Seitsemän veljestä* katsojaluvut laskivat dramaattisesti

sarjan kuluessa. Opiskelijan työhypoteesi on, että yleisö hakee televisiosta elämänhallintaa, mutta sitä Turkka ei suonut. Ajatuksellisenä/teoreettisena taustana tekijällä oli television katsojatutkimuksen perinne.

Tutkimus toteutetaan käytännössä seuraavasti: Opiskelija analysoi sanomalehtien Seitsemää veljestä käsitteleviä yleisönosastokirjoituksia katsojatutkimusten elämänhallintaa käsittelevien ideoitten kautta; vierastetaanko katsomisen konventioiden rikkomiseen pakottavaa muotoa? Kirjoittaja tiivistää päätelmänsä:

”Turkan televisiosarja paljastaa hyvin television konservatiivisuuden. Katsojat eivät saa teoksesta hakemaansa nautintoa ja katsoja pakotetaan ajattelemaan. Katsoja ei näe ruudusta haluamiaan ohjelman rakennusaineita ja tämä hajottaa hänen katseluaan.”

Tyylikäs toteutus ihmettelystä tulokseen, mutta operationaalistaminen ansaitsee ainakin kahdenlaista pohdintaa. On ensinnäkin kysyttävä, mikä on yleisönosastokirjoitusten edustavuus kuvaamaan ”yleisöä”. Toiseksi voi arvella, onko teoksen muotokielen ohella myös muita mahdollisia tekijöitä, jotka saivat katsojat karsastamaan sarjaa: Turkan persoona, kansalliseen merkkiromaaniin liittyvät yleisön vastaanototottumukset, kritiikin (tai juuri yleisönosastokirjoittelun) vaikutus jne. Tai voisiko ajatella niin, että sarjan alkupuolen miljoonakatsomot olivat ”epänormaaleja” taide-elokuvalla, julkisen hälyn synnyttämiä ja että loppuosien muutama satatuhatta katsojaa oli ”normaali” määrä?

Tuloskeskeisen kritiikin on jatkuvasti epäiltävä annetun evidenssin luotettavuutta ja sitä, millaisiin päätelmiin evidenssi oikeuttaa. Aamulehti julkisti 25. 9. 1988 uutisen, joka alkoi seuraavasti:

”Mikäli Pirkanmaan kunnat siirtyisivät käyttämään oman palvelutuotantonsa sijasta yksityispalveluja, niin tänä vuonna Pirkanmaalla säästyisi 400 miljoonaa markkaa. Yksin Tampereen kaupungin säästö olisi 250 miljoonaa.

Vuoteen 1990 mennessä kunnat voisivat halutessaan laskea veroäyrin hintaa kaksi penniä, jolloin keskimääräinen veroäyri olisi alle 15 penniä.

Hätkähdyttävät luvut ilmenevät Tampereen yliopistossa tehdystä tutkimuksesta, jonka toteutti Eero Laesterä Pirkanmaan Yrittäjien tilauksesta.”

Myöhemmin jutussa selvitetään, että tulokset perustuvat ”kunnallisille asiantuntijoille” ja ”yksityisille palvelutuottajille” tehtyyn kyselyyn. Kyse on siis *mielipiteistä ja arvioista*, joihin ovat saattaneet vaikuttaa merkittävästi vastaajien poliittiset ja taloudelliset intressit.

Tarkka silmä on tarpeen erityisesti luettaessa niitä monenkirjavia mielipidetutkimuksia, joita tehdään sekä tieteellisessä että kaupallisessa tarkoituksessa ja joihin tukeudutaan hyvin usein niin poliittisessa kuin tieteellisessä argumentaatiossa. Tavallista on, että tuloksia tulki-taan välittämättä otantaan liittyvästä satunnaisvirheen mahdollisuu-desta, luotettavuusvälistä, että tilastollinen merkitsevyys eli yleistämi-sen riskitaso sekoitetaan tulosten yhteiskunnalliseen merkittävyyteen tai että vertaillaan keskenään tuloksia, jotka esimerkiksi erilaisten ky-symysten tai tutkimustekniikoiden takia eivät ole vertailukelpoisia. (Ks. erityisesti Suhonen 1991 ja Huff 1988)

Toisaalta on muistettava, että tutkimuksessa voi ja saa olla pohdintaa ja keskustelualoitteita, jotka eivät perustu vahvaan evidenssiin. Kriiti- kon on hyvä ottaa huomioon se status, jonka tekijä on väitteille anta- nut.

Luonteensa mukaisesti tuloskeskeinen kritiikki arvostaa suuresti *originaliteettia*, omaleimaisuutta, uuden löytämistä. Jos vanha tulos tuotetaan uudelleen, miten tyylikkäästi tahansa, on se kuitenkin tie- teellisesti vähäarvoinen. Suurinta arvoa nauttii tulos, joka on intuiti- on vastainen, mutta silti perusteltu (Ehrnrooth 1990, 36). Siten tulos- keskeinen kritiikki pyrkii liittämään kunkin tutkimuksen aiempaan tiedon traditioon, arvioimaan uuden tiedon arvoa suhteessa siihen ja huomauttamaan, milloin ilmoitettu originaliteetti onkin vain huonon lukeneisuuden tai huonon muistin tuote.

Vaikutuskeskeinen kritiikki

Tässä vaikutuskeskeiseksi nimetty kritiikki pureutuu tavallisimmin kolmeen seikkaan:

- Onko tuotettu tieto tärkeää ja tarpeellista?

- Palveleeko tuotettu tieto hyväksytyjä moraalisia päämääriä ja ovatko tutkimusmenetelmät tutkijaetiikan mukaisia?
- Millä tavoin paradigmaattiset/sosiaaliset sitoumukset suuntaavat ja rajaavat tutkimusta?

Ensimmäistä kritiikin lajia voisi nimittää tutkimuksen *relevanssin*, toista *moraalin* ja kolmatta *intressin* kysymykseksi. Ne ovat osin rinnakkaisia lähestymisiä samaan tutkimuksen vaikutusten ongelmaan.

Tutkimuksen voi leimata irrelevantiksi ainakin kolmella perusteella. Ensiksi siksi, että samat asiat on jo sanottu aiemmassa tutkimuksessa, mahdollisesti paremminkin. Toiseksi sen vuoksi, että tutkitut asiat ovat itsestäänselviä jo arkihavainnoin, eli kyseessä on ns. nollatutkimus. Kolmanneksi sillä perusteella, että on tutkittu niin periferisiä tai outoja asioita, etteivät ne ole kiinnostavia.

Tutkimusaiheen ”kokoa” ja merkitystä ei tule sekoittaa. Esimerkki: Lehdistötutkija voi viettää vuosikausia selvittämällä kaikkien Suomessa kaikkina aikoina ilmestyneiden sanomalehtien ulkomaita koskevan uutisoinnin kehitystä. Hän saa tulokseksi, että ulkomaita koskeva aiheisto on kasvanut ja että kohdemaitten painopisteet ovat vaihdelleet Suomen kansainvälisen aseman ja kansainvälisen politiikan muutosten mukaan. Hän saa aikaiseksi muutoksista ehkäpä hyvinkin tarkan kuvauksen, joka ”perustuu puhtaasti matemaattisiin mittauksiin”. Entä sitten? Millainen arvo on annettava sille, että tietää *tarkasti* sen, minkä tietäisi jo ennakolta tai saisi silmämääräisesti selville *suunnilleen*?

Toinen ääripää: Tutkija voi keskittyä yhden lehdennumeron yhden jutun yhteen otsikkoon: ”Kapteeni Rogersin kengissä”. Otsikon juttu kertoo tapauksesta, jossa yhdysvaltalainen sota-alus ampui alas iranilaisen matkustajalentokoneen. Otsikosta avautuu seuraavanlaisia kysymyksiä: Miksi tapahtunutta lähestytään tulituskäskyn antaneen sotilaan näkökulmasta, ehdottaen samastumista hänen ongelmiinsa? Miksi tapahtunut personoidaan yhden ihmisen pulmaksi? Mitä kertoo se, että otsikon ilmaus on ns. anglismi (”In Captain Roger’s Shoes”) – suomalainen idiomi on ”housuissa” eikä ”kengissä”? Pohdinta jatkuu loogisesti sen miettimiseen, millainen on Yhdysvaltain voima vaikut-

taa – eri tavoin – itseään koskevaan uutisointiin maailmalla. Millaisin keinoin ja millaisten rakenteiden mukaan tuo vaikutus toteutuu? Milloin tiedotusvälineet valitsevat tappajan näkökulman, milloin tapetun? Mitä merkitsee uhrien kulttuurinen ”etäisyys”, toisuskoisuus, valtiolliset ristiriidat?

Klaus Mäkelä ottaa seuraavan esimerkin aineiston merkittävyyden ongelmasta:

”Ympäristöongelmat ovat valtaisa haaste ihmiskunnalle, ja puolueiden ympäristöpoliittiset ohjelmat ovat politologisesti tärkeitä. Silti ei ole kovin uskottavaa, että kulttuuritutkija saisi paljoa irti ihmisten ympäristöpoliittisista diskursseista. Saattaa jopa olla, että ihmisen ja luonnon välisten suhteiden jäsentämistapa käy paremmin ilmi, jos pyydämme tutkittavia kuvaamaan erityyppisiä maisemia ja rakennamme kuvauksista maiseman semiotiikkaa.” (Mäkelä 1990, 48)

Mäkelän mukaan yhteiskunnallisesti triviaali, vaikkapa juoruilu, voi olla kulttuurisesti tiheätä, ilmaisuvoimaista.

Tutkimuksen merkityksellisyyden arviointi on sidoksissa paradigmaattisiin sitoumuksiin, tutkimuksen kielioppiin. Jos tieteellisyydellä tarkoitetaan eksakteja tuloksia ja toistettavia koeasetelmia, äsken esiteytyistä lehdistötutkimuksista edellinen on tiedettä, jälkimmäinen löyhää spekulatiota.

Tyhjänpäiväisyyksien tai itsestään selvien tulosten tuottamisen vaara on suuri silloin, kun tutkimusmetodin hallinta vie kaiken huomion. Tutkija ei joko ennätä itse ajatella tai kuvittelee, että metodi ajattelee hänen puolestaan. Tutkija ikäänkuin virittää metodin pyydykseksi ja katsoo, mitä se sattuu saalistamaan. Metodin toimivuudesta tulee itsetarkoitus:

”Budapestiläisen Elte-yliopiston tutkijaryhmä ... tutki kaupungin rakennusten julkisivujen pylväisiin ja pilareihin kuvattuja ihmishahmoja, karyatidejä. Osa kaupungin noin 150 käryatidistä kuvattiin parinsadan erottavan piirteen kautta, saman periaatteen avulla kuin kielten äännejärjestelmiä on opittu kuvaamaan. Tietokoneeseen syötetyt tiedot tuottivat tutkijoiden iloksi saman selkeän jaottelun eri tyylikausiiin kuin taidehistorioitsijan koko naisvaikutelmaan perustuva lähestymistapa” (Järventausta 1990).

Ennen nollatutkimuksen tuomion julistamista on kuitenkin syytä pohtia, onko ymmärtänyt tutkimuksen ja sen tavoitteet oikein – onko kyse ehkä metodin kehittamisestä – ja mikä oikeastaan on arkihavainnon tai ”terveen järjen” ja tutkimuksen suhde.

Aristoteleen tieteellistä ajattelua sanotaan luonnehtineen ns. ilmiöiden pelastamisen periaatteen: ihmisten yleiset mielipiteet ovat kyläkin puutteellisia, mutta niissä on kuitenkin jotakin oikeaa, ja siksi asianmukaisen filosofisen ja tieteellisen teorian on pelastettava näiden mielipiteiden järkevä ydin (Sihvola 1989, 342). Samaa keskustelua on käyty myös tieteen *virittävyyyden* käsitteen avulla. Virittävyyyden idean mukainen tutkimus ja tutkimuksen popularisointi olisi

”...terveen järjen ruokkimista, ärsyttämistä, virikkeiden antoa – eli... muodon antamista kollektiivisille kaipaajille. Sen lähtökohtana ovat terveen järjen sisältämät polttavat kysymykset: vallitsevat kiinnostuksen kohteet, kansalaisyhteiskunnan tärkeät asiat, ja niiden hahmottamista ohjaavat keskeiset käsitteet”. (Virtanen 1987, 36)

Tutkimuksen etiikan kritiikki kohdistuu tavallisimmin joko tutkimuksen yhteiskunnallisiin vaikutuksiin (esim. ekologia, asevarustelu, taloudellisen ja poliittisen vallan intressit) tai tutkimusprosessin sisäisiin kysymyksiin (esim. petokset, suhde koehenkilöihin tai -eläimiin, tulosten salaisuus). Koska aiheesta on varsin runsaasti jo julkaistua kirjallisuutta (esim. Airaksinen ym. 1987, Sosiologia-lehden teemanumero 2/1984, Tiedepolitiikka... 1976 sekä Tieteen... 1987) tyydytään tässä vain muutamaaan huomautukseen.

Suhde tutkittaviin ihmisiin on usein ongelmallinen. Klaus Weckroth kuvaa pulmaa arvostellessaan kirjaa Lähiöravintola (1985):

”Jokin kaikin puolin luistavasti etenevässä jutussa – tai pikemminkin tutkimustraditiossa, jota se edustaa ja jonka voimakasta laajenemista se ennakoii -jää vaivaamaan.

’Mies teki välillä pienen kävelykierroksen: kävi ensin juttelemassa (sanoisinpa melkein rähisemässä) naapuripöydässä, jossa istui nuorehko pariskunta. (...) Jonkun ajan kuluttua nainen naapuripöydästä tuli tämän pariskunnan viereen ja selitti kiihkeästi jotakin. Mustasukkaisuusdraama?’

*'Näin erään vasta ryhmään liittyneen naisen kiiruhtavan erään kookkaan miehen luo ja ojentavan kättään sitä kohti. Mies puolestaan ojensi käteensä melkein kuninkaallisesti ja tarttui naisen käteen, veti sen itseään kohti ja suuteli sitä. (...) Katselin muualla, sillä pitkälinen tuijotus voidaan tulkita uhkaukseksi'. Kuvia elävästä elämästä? Epäilemättä – toinen sitaatti vain on *Lähiöravintolasta* ja toinen Jane van Lawick-Goodallin teoksesta *Ystäväni simpanssit* ... On tietysti hyvä, että ihmistä ei enää tutkita laboratorioissa kuin mitä tahansa esinettä vaan tarkkaillaan luonnollisessa ympäristössään kuin mitä tahansa järkevää olentoa. Voi kuitenkin kysyä, riittääkö tämä siirtymä.” (Weckroth 1985)*

Kyse ei välttämättä ole tutkijan ylemmydentunnosta, vaan yksinkertaisesti siitä, että ihmisten käyttäytymistä on mahdotonta tutkia empiirisesti tarkkailematta heitä. Millaisen eettisen ongelman tarkkailu muodostaa, on toinen kysymys. On mahdollista väittää, että eettisiä pulmia ei synny silloin, kun tutkija jakaa tutkittavien intressit; tutkija tarjoaa tietoja ja teoreettisesti perusteltuja tulkintoja tutkittavien oman päätöksenteon pohjaksi. Yhtä mahdollista on sanoa, että modernin käyttäytymistutkimuksen metodiikkaan ja lähestymistapoihin on kasvanut lähtemättömästi kiinni ihmisten hallintateknologian intressi.

Myös tieteen instituutiot ja rahoitus vaikuttavat siihen näkökulmaan, niihin silmiin, joilla tutkija kohdettaan lähestyy. Jos tutkimuskohteena ovat esim. sosiaaliset ongelmat, tutkija on riippuvainen nuo ongelmat määrittävistä valtasuhteista: kenen näkökulmasta ilmiöt ovat ”ongelma”? (Ks. esim. Sipilä 1985, 92–94)

Tutkijan ja tutkittavien suhdetta on pohdittu erityisesti sosiaali-antropologiassa ja erilaisten vähemmistöjen tutkimuksessa (ks. esim. Grönfors 1982, 188–209). Voiko tutkija julkistaa vähemmistöstä tietoja, jotka saattavat lisätä syrjintää? Samaa tematiikkaa on käsitelty myös ns. toimintatutkimuksen piirissä (esim. Korhonen 1989).

Kolmantena vaikutuskeskeisen kritiikin lähestymisenä mainitsimme seuraavan kysymyksen: ”Millä tavoin paradigmaattiset/sosiaaliset sitoumukset suuntaavat ja rajaavat tutkimusta?”

Käytämme esimerkkinä tästä kritiikin lajista Aino Saarisen artikkeleita *Naistutkimus – paradigmahaaste?* (Saarinen 1988). Saarisen mukaan ”irtautumisen ja naisehtoisen maailmankuvan kehittäminen” on nais-

tutkimuksessa määritetty ”*purkamis- ja rakentamisprojekteiksi*”. Purkamisprojekti on ymmärrettävissä tieteen ”male/mainstreamin” paradigmaattisten sitoumusten kritiikiksi:

”Purkamisprojektin peruskysymys on, miksi ja missä määrin ihmistä ja yhteiskuntaa koskeva tieteellinen ajattelu on sekä mieskeskeistä että miesehtoista, miten se on arvoiltaan, kysymyksenasetteluiltaan, teorian- ja käsitteenmuodostukseltaan miehisesti määrätynyt.” (ema., 8)

Vastaus on Saarisen mukaan yhdeltä kannalta yksinkertainen: Naiset on vuosituhansien ajan – kuten muutkin yhteiskunnallisesti alistetut ryhmät – suljettu tieteenharjoituksen ulkopuolelle. ”Tiedonmuodostuksen aineksena” on ennen muuta ollut miesten kokemus. Naisista tietysti myös kerrotaan, mutta miesten toimesta:

”Naisia koskeva tieto siis suodattuu sukupuolten välisen valta- ja alistussuhteen kautta, se on ideologisoitua. Naiset tulevat näkyviin pääasiassa vain suhteessa miehiin: heidän vaimoinaan, äiteinään, palvelijattajarinaan.” (ema., 8–9)

Miesten kokemus ja elämänpiiri esitetään inhimillisen kokemuksen perusmallina ja mittapuuna. Näin myös ihmiskuvaan säietty inhimillisten arvojen vääristyminen: ihminen määrittäytyä alistajan asemista, hänen arvo- ja toimintajärjestelmästänsä käsin. Kuva yhteiskunnasta ja kulttuurista rakentuu miehille kuuluneista toiminnoista.

Rakentamisprojekti puolestaan etenee mm. naisen unohdetun historian tutkimuksesta kohti tieteen perusteita:

”...arkea ja nimenomaisesti naisen arkea koskevat käsitteelliset kehittelyt ovat pakottaneet esiin myös keskustelun tieteellisen ajattelun metatasosta, sen syvärakenteesta. Yksi ilmaus tästä on ajatus naisten tietoteoriasta tai feministisestä epistemologiasta. Sen teesi on, että naisten kokemus poikkeaisi siinä määrin miesten kokemuksesta, että myös naisten tapa hahmottaa todellisuutta olisi erilainen. Naistutkijat ovat toisin sanoen ryhtyneet arvioimaan kriittisesti myös hegemonistiselle tieteelle ominaista analyttistä välineistöä, jolla todellisuutta tarkastellaan hierarkkisin, toisensa poissulkevinä kaksijakoisuuksina: luonnon ja kulttuurin, ruumiin ja hengen, subjektin ja objektin, järjen ja tunteen dualismeina

– joiden kautta myös mm. arkinen vastuu uudesta sukupolvesta näyttää 'ei-vielä-ihmisyydeltä'".

Saarisen mukaan tämä keskustelu vie naisten paradigmahaasteen yleisinhimilliselle ulottuvuudelle, väittäähän se, että hegemonistinen epistemologia heijastaisi vallankäyttäjän syvästi vieraantunutta suhdetta todellisuuteen – niin itseensä kuin luontoon ja inhimillis-yhteiskunnalliseen elämään yleensäkin. vaihtoehdoksi tuodaan naisten heidän arkiseen kokemukseensa sidoksissa oleva, metodi- ja käsitekehittelyjen paljastama pyrkimys nähdä jaot erillisyyden sijasta yhteydessä toisiinsa, eroina ykseydessä.

”Näin naisten paradigmahaaste kohoaisi tieteenfilosofiselle tasolle ... feministinen kritiikki koskettaisi tiedeinstituutiota kokonaisuudessaan, sekä ajatussisältöjä että niiden tuottamisen metodeja ja institutionaalisia ehtoja”. (ema., 20–21)

Saarisen esityksestä hahmottuu ”paradigmaattisen” kritiikin toinen muoto, jossa toisena tehtävänä on hegemonistisen/toisen paradigman historiallis-epistemologisten rajoitusten tiedostaminen sekä niistä johtuvien tutkimuksen valkeitten läikkien, vääristymien ja kyseenalaistamatta jäävien lähtökohtien osoittaminen. Toinen tehtävä on uuden paradigman tieteenfilosofisten sitoumusten ohjelmallistaminen ja uuden tutkimuksen tekeminen luodulta perustalta.

Toinen esimerkki voisi olla yhteiskuntatieteen tutkimuskohdetta ja tiedeluonnetta koskeva keskustelu, jota käytiin Suomessa erityisesti 1970-luvulla ns. positivismikritiikin kautta, (Ks. esim. Pietilä 1979) Positivismin katsottiin edustavan metodologista individualismia, joka ymmärtää yhteiskunnan pohjimmiltaan vain yksittäisten ihmisten ja heidän yksittäisten suhteittensa moninaisuutena. Siten myös teoriat ovat vain lauseita, jotka esittävät yleisesti sen, millaisia syy- ja seuraussuhteita yksittäisten olioiden välillä vallitsee. Yhteiskuntaa tuli tutkia samoin menettelytavoin kuin luontoa.

Kritiikin mukaan tällainen tutkimuskohteen ja teorian ymmärtämistapa oli vain näennäisesti arvovapaa ja ”puhtaan” tieteellinen. Tosiasiallisesti se heijasti ja legitimoiti tiettyä historiallista yhteiskuntamuotoa.

Vaihtoehdoksi kehitettiin erityisesti marxilaiseen ja hermeneuttiseen tieteentraditioon kiinnittyneitä tapoja ymmärtää yhteiskuntatieteen erityisluonne, sen tutkimuskohde ja metodologia.

Lopuksi: Tieteen instituutiokritiikki

Tiedeyhteisöä on joskus ironisoiden kuvattu ”eriytyneistöksi”; ristiriitoja on mm. yliopistojen, tiedekuntien ja laitosten välillä, hierarkian eri portailla olevien kesken ja erilaista tiedekäsitystä edustavien välillä. Yhden tutkimuksen mukaan ”yliopisto näyttää laitokselta ... jossa erilaiset kulttuurit ja intressit ovat alinomaa vastatusten” (Järvi, Kivinen & Rinne 1990, 158–159). Institutionaaliset ja sosiaaliset jaot vaikuttavat osittain myös ”tieteellisten puolueitten” koostumukseen; Aino Saari- sen edellä referoidussa artikkelissa demonstroidaan näkökulmaa, jonka mukaan sukupuoli jakaisi tieteen kahteen epistemologiaan.

Tieteen instituutiorakenteen ja tieteen kognitiivisten sisältöjen suhde on mutkikas. Yhtäältä instituution ristiriidat edesauttavat uuden ja ”kapinallisen”, sovinnaisia raja-aitoja ja lähestymistapoja rikkovan tutkimuksen syntyä. Toisaalta instituutio kesyttää kapinat muuttamalla niiden edustamat näkökulmat tieteellisiksi professioiksi.

Tätä näkökulmaa on kehitellyt ranskalaisen Jacques Derridan ajatusten pohjalta Samuel Weber. Hän kutsuu ohjelmaansa *dekonstruktiivisiksi pragmatiikaksi*. (Weber 1987, 20).

Weber kiinnittää huomiota siihen, että myös kriittiset ja paradigmojen rajoja rikkovat ajattelutavat ja tutkimussuuntaukset institutionalisoituvat osaksi tieteen valtarakenteita. Niistä tulee yksi metodologia muiden joukossa. Näin kävi esimerkiksi dekonstruktiolle Yhdysvalloissa. Samat kysymykset ovat ajankohtaisia myös Suomessa esim. naistutkimuksessa ja muilla poikkitieteellisillä aloilla.

Weberin mukaan myös tieteessä vaikuttaa vahva professionalistinen kulttuuri (ks. luku 1.3): kukin tieteenala pyrkii varaamaan itselleen reiviirin, jonka tutkimuksen ja koulutuksen se monopolisoi itselleen. Tieteenalat institutionalisoivat asemansa oppituolien, laitosten, koulutus-tehtävien, tutkimusyksiköiden, tieteellisten seurojen ja lehtien avulla.

Professionalistiseen tiedon tuottamiseen, luokitteluun ja hallinnointiin liittyy myös kiinteästi ajatus erilaisten tietojen ja taitojen yhteismittomuudesta. Tämä luo pohjan erillisille aufonomisille alueille, jotka eivät kyseenalaista toisiaan ja joista jokaisella on omat ”mestarinsa”. Pluralismin nimissä tieteenala tai sen piirissä toimiva instituutio voi myös hyväksyä kilpailevat oppisuunnat ja ristiriitaiset käsitykset. Professionalistiselle kulttuurille on kuitenkin tyypillistä näiden konfliktien universalisointi ja individualisointi. Ne joko hyväksytään asiaankuuluvina tai kiistetään, mutta niiden perusteita ja itse konfliktien luonnetta ei haluta tutkia. (Weber 1987, 42)

Tieteen eriytymistä ja uusien tieteenalojen syntyä tarkastellaan usein teknisenä ja työnjaollisena kysymyksenä. Professionaalit ammattikunnat korostavat mielellään omaa etiikkaansa ja korkeaa erikoiskoulutustaan, joka antaa niille oikeuden autonomiaan. Weberin mukaan professionalistista kulttuuria tulisi kuitenkin tarkastella yhtenä vallankäytön muotona. Siksi dekonstrukttiivinen pragmatiikka pyrkii työskentelemään tieteenalojen sisältä: paljastamaan valtarakenteita, sosiaalisten suhteiden tai sukupuolen mukaisia hierarkioita ja erilaisia poissulkeamisen menetelmiä.

Tieteen autonomiaa on perinteisesti pidetty tieteen objektiivisuuden takeena. Weberin mukaan tuo autonomisuus on käytännössä illuusio: tiede ei voi päästä eroon ”ulkotieteellisistä” tekijöistä. Tarkastelun kohteeksi on otettava tiedon tuottamisen ehdot ja käytännöt: luokittelu, suodattaminen, puhdistaminen, sisäänkirjoittaminen ja levittäminen. Olennaista on se, että nämä prosessit eivät ole pelkästään tieteen sisäisiä kysymyksiä. (Weber 1987, xiii; vrt. Vähämäki 1988, 234)

Tutkijan on siis kehitettävä tietoinen suhde kieleen. Sen lisäksi on tiedostettava tiedon tuotannon sosiaaliset ehdot, institutionaaliset rakenteet ja erilaiset vallankäytön mekanismit.

Kirjallisuus

Airaksinen, Timo, Häyry, Heta & Häyry, Matti. Tiedepolitiikan oikeudenmukaisuus ja tutkijan vastuu. Gaudeamus, Helsinki 1987.

Barthes, Roland. Valoisa huone. Kansankulttuuri, Helsinki 1985.

- Broad, William & Wade, Nicholas. *Betrayers of the Truth. Fraud and Deceit in Science.* Oxford University Press 1982.
- Ehrnrooth, Jari. Intuitio ja analyysi. Teoksessa *Kvalitatiivisen aineiston analyysi ja tulkinta.* (toim.) Klaus Mäkelä. Gaudeamus, Helsinki 1990.
- Eskola, Antti. *Sosiologian tutkimusmenetelmät 1.* WSOY, Helsinki 1975.
- Eskola, Antti. *Persoonallisuustyypeistä elämäntapaan. Persoonallisuuden tutkimuksen metodologisia opetuksia.* WSOY, Helsinki 1985.
- Grönfors, Martti. *Kvalitatiiviset kenttätömenetelmät.* WSOY, Helsinki 1982.
- Haavind, Hanne. *Rationaalisuus, valta ja tunteet. Naistutkimus 3/1989.*
- Hartikainen, Hannu. *Kapitalismin kritisoimisen ongelmia. Soihtu 3/1983.*
- Heiskala, Risto. *Tulkinnan koeteltavuus ja aikakauslehtien analyysi. Teoksessa Kvalitatiivisen aineiston analyysi ja tulkinta,* (toim.) Klaus Mäkelä. Gaudeamus, Helsinki 1990.
- Hellman, Heikki. *Uustelevisiion aika? Hanki ja Jää,* Helsinki 1988.
- Hellman, Heikki. *Kritiikin kynnykset. Helsingin Sanomat 7.9.1990.*
- Huff, Darrell. *How to Lie with Statistics.* Penguin Books 1988.
- Immonen, Kari. *Ryssästä saa puhua... Neuvostoliitto suomalaisessa julkisuudessa ja kirjat julkisuuden muotona 1918–39.* Otava, Helsinki 1987.
- Järventaus, Kaarina. *Merkkien tutkimus aukaisee maailmoja arkiesineistä minään, taiteista politiikkaan. Semiotiikan kartalla Imatran kaupunki on piirretty maailman keskipisteeksi. Helsingin Sanomat 12.3.1990.*
- Järvi, Pirjo, Kivinen, Osmo & Rinne, Risto. *Yliopiston tila ja tahto. Turun yliopiston yhteiskuntatieteellisen tiedekunnan ja hallinnon henkilökunnan näkökulmia yliopistoonsa. Turun yliopiston koulutussosiologian tutkimusyksikön tutkimusraportteja 5/1990.* Turku 1990.
- Kiuru, Sakari. *Osuuko holhousväite Yleisradioon? Linkki 23.11.1988.*
- Korhonen, Merja. *Käytäntösokki. Tutkimus päiväkodin toimintatavan muutoksesta. Vastapaino, Tampere 1989.*
- Kytöhonka, Arto. *Taiteilijan valta ja kriitikon epäily. Kritiikin uutiset 4/1990.*
- Luostarinen, Heikki. *Perivihollinen. Suomalaisen oikeistolehdistön Neuvostoliittoa koskeva viholliskuva sodassa 1941–1944: tausta ja sisältö. Vastapaino, Tampere 1986.*
- Luostarinen, Heikki. *Ohjaus paremmaksi, valinnaisuus suuremmaksi. Opiskelijat uudistaisivat gradun. Julkaisematon käsikirjoitus. Tampereen yliopisto, tiedotusopin laitos 10.12.1990.*
- Lähiöravintola. *Otava, Helsinki 1985.*
- Malmberg, Tarmo. *Journalismikritiikki. Tampereen yliopiston Tiedotusopin laitoksen julkaisuja, sarja B 15/1984.* Tampere 1984.
- Mäkelä, Klaus. *Kvalitatiivisen analyysin arviointiperusteet. Teoksessa Kvalitatiivisen aineiston analyysi ja tulkinta,* (toim.) Klaus Mäkelä. Gaudeamus, Helsinki 1990.
- Ollila, Anne. *Kerronnan merkitys feministisessä elokuvateoriassa. Tiedotustutkimus 3/1986.*

- Palonen, Kari. Opinnäyte tekstinä ja intellektuaalisten operaatioiden kokonaisuutena. Arvostelutilanteen rekonstruktioita. Julkaisussa Poliitiikan tutkimus & yhteiskunta. Valtiotieteellisen yhdistyksen tiedotuslehti N:o 26/1988. Palonen 1988a.
- Palonen, Kari. Tekstistä politiikkaan. Johdatusta tulkintataitoon. Vastapaino, Tampere 1988. Palonen 1988b.
- Pietilä, Veikko. Yhteiskuntatieteen tieteenfilosofisia lähtökohtia. Tampereen yliopisto. Yhteiskuntatieteiden tutkimuslaitoksen sarja C:26. Tampere 1979.
- Poršnev, Boris ym. Lumimiehen arvoitus. Kustannusliike Progress, Moskova 1989.
- Rautkallio, Hannu. Talvisodan Erkko ja amerikkalaiset yhteydet. Art House, Helsinki 1990.
- Rumpunen, Kauko 1. Kiistakirja talvisodasta. Tulkinnat kovia, pohja hutera. Demari 8. 11. 1990.
- Saarinen, Aino. Naistutkimus – paradigmahaaste? Teoksessa Akanvirtaan. Johdatus naistutkimukseen, (toim.) Päivi Setälä & Hannele Kurki. Yliopistopaino, Helsinki 1988.
- Scholes, Robert. Textual power. Literary Theory and the Teaching of English. New Haven and London 1985.
- Sihvola, Juha. Tiede, retoriikka, väittely – Aristoteleen näkökulma kreikkalaiseen keskustelukulttuuriin. Historiallinen aikakauskirja 4/1989.
- Sipilä, Jorma. Sosiaalipolitiikan tulevaisuus. Tammi, Helsinki 1985.
- Suhonen, Pertti. Kaksisuuntainen peili. Mieliäpidetutkimukset julkisuudessa ja politiikassa. Hanki ja Jää, Helsinki 1991. Tiedepolitiikka... Tiedepolitiikka ja tutkijan vastuu. Tammi, Helsinki 1976.
- Tieteen... Tieteen vapaus ja tutkimuksen etiikka, (toim.) Klaus Mäkelä. Tammi, Helsinki 1987.
- Vanhanen, Hannu. Kuoleman kuvat. Tiedotusopin lisensiaattityö, Tampereen yliopisto 1990.
- Weber, Samuel. Institution and Interpretation. Theory and History of Literature, Volume 31, University of Minnesota Press, Minneapolis 1987.
- Weckroth, Klaus. Mä joka päivä töitä teen... Alkoholipolitiikka 4/1985.
- Venkula, Jaana. Tietämisen taidot. Tieteelliseen toimintaan harjaantuminen yliopistopinnoissa. Gaudeamus, Helsinki 1988.
- Viljanen, Erkki. Tutkielman tekeminen. Otava, Helsinki 1986.
- Virtanen, Matti. Kaksi tapaa popularisoida. Teoksessa Hemánus, Pertti, Partanen, Juha & Virtanen, Matti. Virittävyuden ongelma. Tampereen yliopisto, tiedotusopin laitos, sarja C, 9/1987. Tampere 1987.
- Vähämäki, Jussi. Amerikkalaista instituutiokritiikkiä. Sosiologia 3/1988.

V KRITIIKIN KÄYTÄNNÖT

1. Kirja-arvostelu ja retoriset strategiat

Kun Jumala verkalleen väistyi paikaltaan, jolta oli ohjannut maailmankaikkeutta ja sen arvojärjestystä, erottanut hyvän pahasta ja antanut joka asialle merkityksen, Don Quijote lähti kotoaan eikä enää voinut tunnistaa näkemäänsä maailmaa. Korkeimman tuomarin puuttuessa maailma näyttäytyi äkkiä kauhistuttavan moniselitteisenä; yksi ainoa jumalallinen totuus hajosi sadoiksi suhteellisiksi totuuksiksi, jotka ihmiset keskenään jakoivat. (Milan Kundera, Romaanin taide)

Kirja-arvion perusvalinta tapahtuu julkaisemisen ja vaikenemisen välillä. Jotkut tieteelliset aikakauskirjat katsovat, että arvosteltavaksi hyväksyminen – olkoonkin, että arvio voi olla rajun kriittinen – on osoitus kuulumisesta legitiimin tieteen piiriin. Esimerkiksi historian-tutkimuksen aikakauskirja ilmaisee valinnoillaan, missä on historiallisen kaunokirjallisuuden ja historian tai sosiaalitieteiden ja historian rajaviiva. Toiset julkaisut taas pitävät silmällä ensisijaisesti arvostelun kiinnostavuutta tutkimusalan näkökulmasta, itse arvosteltava teos voi olla mikä hyvänsä.

Kritiikit ovat vallanneet pääosin tieteellisten aikakauskirjojen ns. petiittiosastot, joilla julkaistaan myös keskustelu- ja kommenttipuheen-vuoroja tai esitellään tutkimusalueita ja tiedetapahtumia. Sosiologia-lehteä vuosilta 1964–84 tutkinut Erkki Kaukonen tiivistää muutoksen:

”Jos petiitti 60-luvulla ja vielä 70-luvun puolivälissäkin muistutti entis-ajan sekataravakauppaa (tavaran laatu on asia erikseen) – niin 80-luvulla hyllyt ovat hyvässä järjestyksessä ja tarjolla on enimmäkseen akateemista kirjallisuutta” (Kaukonen 1986, 333).

Kirja-arviot ovat tyypillisesti joko referoivia, tulkitsevia, kontekstioivia tai kritisoivia. Viimeksi mainittu tyyppi on retorisesti rikkain, koska siinä käydään usein merkittäviäkin tie teellisiä kenttätaisteluja.

Arvioissa on usein neljä elementtiä. Ensimmäinen on kertomus arvioitavasta tutkimuksesta, tulkinta sen keskeisestä sisällöstä. Toinen on todistus kirjoittajan omasta pätevyydestä: arvioija pyrkii osoittamaan, että hän pystyy tarkastelemaan teosta laajemmasta älyllisestä horisontista kuin sen tekijä. Kolmanneksi kirjoittaja pyrkii perustelevaan sen, miksi on tärkeää osoittaa teoksesta heikkouksia. Neljännen elementin muodostavat ne argumentit, joita kirjoittaja asettaa teosta vastaan.

Argumentaation strategiat vaihtelevat. Kriittisiä arvioita on aina-kin kahdenlaisia. Jotkut pureutuvat teoksen teoreettis-metodologiseen kulmakiveen ja yrittävät nyrjäyttää sen sijoiltaan. Toiset taas puhkovat teoksen seiniin pieniä, usein empiiriseen tutkimukseen ja arkihavaintoihin perustuvia, reikiä, joiden toivotaan romahduttavan koko rakennelman.

Myös referoivista ja tulkitsevistä arvioista voi usein löytää pinnan alta kirjoittajan ”sanoman” ja pyrkimyksen arvottaa teosta. Kun eräs opiskelijaryhmä* analysoi viiden eri kirjoittajan samasta teoksesta laatumia kritiikkejä, avainhuomio oli seuraava:

”Yllättävää on se, kuinka avoimesti arvostelijat käyttävät tutkimusta hyväkseen ... Arvostelut tuntuivat pikemminkin arvostelijoiden omien – jo ennalta tunnettujen – näkemysten palvelemiselta kuin analyttisiltä kritiikeiltä ... Kriitikon oma älyllinen horisontti, intressit ja mielipiteet leijuivat määräävänä arvostelujen yllä.”

Opiskelijat kiinnittivät huomiota siihen, että arvostelu toimii usein *ponnahduslautana* eri tavoitteille; kirjoittajat kritikoivat itselleen epämieluisia kohteita, rakentavat omaa tieteellistä figuuriaan, osallistuvat yhteiskunnalliseen keskusteluun jne. Jotkut tarkastelevat kaikkea samasta näkökulmasta tai kertovat joka kerran saman tarinan.

Tämän luvun esimerkkinä on Esa Itkosen kritiikki *Kielen vankina* Kari Palosen kirjasta *Tekstistä politiikkaan. Johdatus tulkintataitoon*.

* Opiskelijat olivat luentosarjan ”Tieteelliset tekstit” osanottajia Tampereen yliopiston tiedotusopin laitoksella syksyllä 1990.

Arvostelu ilmestyi Poliitikka-lehden numerossa 2/1988. Esimerkin valintaa voisi perustella monella tapaa. Yhtäältä teksti kommentoi sitä keskustelua, joka on paljolti tämänkin kirjan taustalla: yhteiskuntatutkimuksen 'kielellistymistä' ja 'tekstualisoitumista'. Toiseksi teksti on myös retorisesti kiinnostava. Tarkoituksena on ennen kaikkea havainnollistaa joitakin tekstien tulkinnan, kritiikin ja retoriikan käytäntöjä, joita olemme edellä käsitelleet.

Arvostelu jakaantuu temaattisesti kahteen osaan kuten kirjoittaja tekstin alussa huomauttaa. Ensimmäiseksi kirjoittaja kysyy ”missä määrin Palonen onnistuu yrityksessään harjoittaa politiikan tutkimusta ilman totuuden käsitettä”. Toisessa jaksossa hän tarkastelee ”Palosen ’tekstikeskeisen’ politiikkakäsityksen luonnetta ja oikeutusta”.

Ensimmäisessä osassa kirjoittaja esittää huolellisesti dokumentoiden sitaatteja, joiden tarkoituksena on osoittaa, että kirjassa hylätään totuuden käsite ja korvataan se kiinnostavuudella. Toiseksi kirjoittaja esittää joukon sitaatteja, joissa ”Palonen joutuu tahtomattaankin nojautumaan totuuden käsitteeseen”. Sen jälkeen kirjoittaja kertoo, mitkä esitetyistä sitaateista ovat tosia ja päättelee, että kirja on sisäisesti epäjohdonmukainen.

Toisessa osassa argumentaation kulku on hiukan erilainen. Siinä kirjoittaja esittää lyhyen tiivistelmän kirjan rakenteesta ja sisällöstä pyrkien osoittamaan ”kieli- ja tekstikeskeisyyttä”. Esitys on dokumentoitu useiden lähdeviitteiden avulla. Sen jälkeen kirjoittaja asettaa kirjan lähestymistavan ja tulokset kyseenalaisiksi.

Poliitikka 2/1988 (s. 193–194).

Kari Palonen: Tekstistä politiikkaan. Johdatus tulkintataitoon. Jyväskylän yliopisto, Valtio-opin laitos. Julkaisuja. N:o 54. Jyväskylä 1987. 264 s.

KIELEN VANKINA

Arvioni Kari Palosen kirjasta jakautuu kahteen osaan. Ensiksi kysyn, missä määrin Palonen onnistuu yrityksessään harjoittaa politiikan tutkimusta ilman totuuden käsitettä. Seuraavaksi tarkastelen Palosen ’tekstikeskeisen’ politiikkakäsityksen luonnetta ja oikeutusta.

'Alas totuusmoralismi!' Palonen kuuluttaa kirjansa alussa (s. 2). Kirjan 'johtoajatuksena' on 'läpitulkinnanvaraisuusteesi', jonka mukaan 'periaatteessa kaikki on tulkinnanvaraista' (s. 24). Siksi tärkeää ei olekaan tekstin totuus, joka muutenkin sisältää 'turhia pateettisia konnotaatioita' (s. 68), vaan 'persoonallinen ymmärtämistapa' (s. 23), joka tuottaa 'kiinnostaisia' (s. 32) tai 'omintakeisia' (s. 99) tai 'mahdollisimman kiinnostavia' (s. 162) tulkintoja. Tällaiset tulkinnat ovat 'eräänlaisia persoonallisia taideteoksia' (s. 135). Objektiiivisten tulkintojen arvo kiistetään (s. 11). Ei siis ihme, että 'totuus ja johdonmukaisuus voidaan politiikassa kokea kahlitseviksi pakkopaidoiksi, joista on kyettävä tarvittaessa luopumaan' (s. 75). – Huomiota kiinnittää erityisesti se, että Palonen on valmis luopumaan myös johdonmukaisuudesta. Kirjaimellisesti otettuna tällainen asenne tekee kaiken siihen kohdistuvan (johdonmukaisen) kritiikin mahdolliseksi.

Edellä luonnehdittu tutkimusohjelma on tuttu Feyerabend-tyyppiisestä tieteenfilosofisesta anarkismista. Se törmää tiettyihin vakio-ongelmiin, ja Palosen tapauksessa törmäykset ovat rajuja. Sen ehkä voi juuri ja juuri hyväksyä, että jollain 'tutkimuksen' saralla väitteiden totuus korvataan niiden kiinnostavuudella. Mutta sitä ei voi hyväksyä, että tämä 'kiinnostavuus' jätetään täysin määrittelemättä. Näin Palonen kuitenkin menettelee. Tavallaan tämä on johdonmukaista: Palonenhan haluaa nimenomaan hylätä perinteisen tieteen metodisäännöt, jotka oletettavasti tukahduttavat yksilöllisen aloitteellisuuden, joten jokainen saa valita oman 'kiinnostavuus'-käsitteensä. Mutta avoimeksi jää ainakin kysymys, miksi 'kiinnostavuutta' pitäisi oudon kiertotien kautta etsiä tieteellisestä tutkimuksesta, kun välittömämpiäkin nautinnon lähteitä on saatavilla. Vastausta ei anna Palosen pateettinen puhe 'tutkimisen intohimosta' (s. 232): miksi juuri tämä intohimo eikä esim. intohimo naisiin tai lennokinrakentamiseen?

Toinen ongelma ei ole vähemmän kohtalokas. Vaikka Palonen haluaa sanoutua irti totuudesta, hän ei pysty tekemään niin. Tämä osoittaa, että on virhe pitää totuudesta puhumista jonkinlaisena 'moralismina'. Tiedemiehelle totuudella operoiminen on käsitteellinen välttämättömyys, joka kuuluu hänen jokapäiväiseen rutiiniinsa. Kokonaan toinen asia on se, minkä nimenomaisen tulkinnan itse kukin antaa totuudelle. Seuraavassa annan muutaman esimerkin siitä, miten Palonen joutuu tahtomattaankin nojautumaan totuuden käsitteeseen. Esimerkkejä olisin voinut lisätä satamäärin.

- A) 'Politiikasta puheenollen sanojen ja tekojen välillä vallitsee systemaattinen epävastaavuus' (s. 28).
- B) 'Loogisista rakenteista eroavat perustaltaan kielen jäsennykseen nojaavat rakenteet' (s. 49).
- C) 'Tekstin merkitys muuttuu aina sen kontekstuaali-indeksin muuttuessa... Toisin sanoen samalla lauseella on eri konteksteissa käytettynä erilainen merkitys' (s. 95).
- D) 'Ehdotetulla nelikentällä [so. 'oikeisto—vasemmisto, 'vanha—uusi'] on kaksi ilmeistä heikkoutta' (s. 129).
- E) 'Ne merkitykset, jotka lähteistä saadaan irti normaalilla sisäluvulla, voidaan tulkita systemaattisesti harhaisiksi' (s. 151).
- F) 'Voittanut kanta tulee paremmin kirjatuksi muistiin, säilytetyksi ja levitetyksi julkisuuteen kuin hävinnyt' (s. 157).
- G) 'Tietysti on mahdollista muodostaa myös useampia kysymykseentulevia ajatuskuvia, joiden välillä valitseminen jätetään tekstin kontrollin varaan' (s. 193).

Kaikki edellä esitetyt sitaattit edellyttävät totuuden (eivätkä 'kiinnostavuuden') käsitettä: Palonen väittää kiven kovaan, että asiat ovat juuri niin kuin hän sanoo, ts. että se mitä hän sanoo on totta. Sitaattien suhde totuuteen tai totuudellisuuteen vaihtelee kuitenkin tapauksesta toiseen. A)-väite on suurin piirtein tosi, paitsi että se pätee tietysti muuallakin kuin politiikassa ja että epävastaavuus on pikemminkin epäsystemaattinen kuin systemaattinen. B)-väite hyväksytään kielitieteessä yleisesti, joskin sen kannatus vähenee: lauseen 'pintarakenne' on osoittautumassa loogisemmaksi kuin aiemmin luultiin. (Sitaatin sanamuoto on outo: mitä tarkoittaa 'perusta' ja mitä 'nojaaminen?') C)-väite on epätosi: Joittenkin lauseiden merkitys muuttuu kontekstin mukana, toisten (käytännöllisesti katsoen) ei. Jälkimmäisiin kuuluu esim. lause 'Descartes kuoli vuonna 1650'. Lisäksi Palosen tässä yhteydessä antama esimerkki on virheellinen. Kun Lenin hylkäsi *Valtio ja vallankumous* -kirjassaan esittämänsä näkemykset, tämän kirjan sisältämien väitteiden merkitykset eivät muuttuneet, vaan Leninin näkemykset muuttuivat. D)-väite on tosi. E)-väite on liioitteleva ja siksi kirjaimellisesti otettuna epätosi. F)-väite on yleisesti ottaen tosi, joskin sen totuudellisuusaste voi vaihdella kulttuurista toiseen. Japanilaista kulttuuria on luonnehdittu sanomalla, että siinä hyvä häviöjä muistetaan kauemmin kuin huono voittaja. G)-väite on luonteeltaan metatieteellinen, ja siinä annetaan ymmärtää, että sikäli kuin teksti itse ratkaisee valinnan eri tulkintojen välillä, on kuin onkin olemassa jokin objektiivinen kriteeri.

Palosen tekstistä on hyötyä relativistin sielunmaisemaa kartoitettaessa. Palonen myöntää (s. 137), että historia sisältää sekä jatkuvuuksia että katkoksia. Mutta hän ilmoittaa keskittyneensä 'yksipuolisesti' jälkimmäisiin niiden 'dramaattisuuden' vuoksi. Tästä on enää yksi askel siihen, että 'tutkitaan' katkoksia myös siellä, missä niitä ei ole esiintynyt: ovathan ne ei-olemassaolevinakin 'dramaattisempia' ja siis 'kiinnostavampia' kuin jatkuvuudet olemassaolevina; ja kiinnostavuushan on joka tapauksessa jo syrjäyttänyt totuuden. Tämä on ainoa 'järkevä' tulkinta, jonka voin antaa Foucault'n ja hänen kannattajiensa historianäkäsitykselle. Olen omien tutkimusteni yhteydessä joutunut perehtymään ajanjaksoon 1500–1830, so. ajanjaksoon jota Foucault käsittelee *Les mots et les choses* -kirjassaan, ja voin osoittaa – ja olen jo osoittanutkin – että mitään Foucault'n luonnehtimia katkoksia ei tänä aikana ole esiintynyt kielitieteessä, kielellisen merkin teoriassa tai yleisessä tieteenfilosofiassa. Foucault'n kannattajien mielestä asenteeni on varmaankin pikkumainen: väitteeni ovat kylläkin tosia mutta eivät (ainakaan heidän mielestään) kiinnostavia.

Seuraavaksi tarkastelen Palosen edustaman tekstikeskeisyyden luonnetta. Kirjan rakenne on se, että lähtökohdaksi otetaan yksityinen teksti 'immanenttina': kaikki muu 'sulkeistetaan' tarkastelun ulkopuolelle. Tämän jälkeen sulkeistus puretaan vaihe vaiheelta, kunnes päädytään siihen, mistä teksti puhuu, eli politiikkaan tekoina ja tapahtumisena. Tarkemmin sanoen johdanto-osan ja alustavien lukutaitoa ylipäätään koskevien huomautusten jälkeen argumentaation aloittaa immanentin tekstin eksegeesin luonnehdinta (ss. 46–66). Seuraavassa vaiheessa tarkastellaan tekstin 'pätevyyttä' suhteessa lukijan valitsemiin 'kriteereihin', joihin totuus *ei* kuulu (ss. 67–81). Sitten tekstiä tarkastellaan 'merkitysyhteydessään', joka sisältää mm. tekstin kirjoittajan merkitysentiot (ss. 81–123). Seuraavaksi näkökulmaa laajennetaan yhden ainoan tekstin yli tekstienvälisiin merkityssuhteisiin, erityisesti merkitysmuutoksiin (ss. 124–150). Viimeinen tekstikeskeisen tarkastelutavan laajennus merkitsee tekstien kohtelemista ylipäätään (historiallisen) tutkimuksen lähteinä (ss. 150–180). Nyt voidaan viimeinkin ylittää tekstin ja politiikan välinen 'kuilu' ja käydä käsiksi poliittisen tekstin tarkoitteeseen tämä tapahtuu sivuilla 180–194. Lopuksi annetaan vielä yleisiä ohjeita tutkielman kysymyksenasettelun valinnasta, aineistoon syventymisestä ja tutkielman kirjoittamisesta (ss. 194–235). Kuten yllä olevasta käy ilmi, Palosen kirjalla on johdonmukainen rakenne. Koska sulkeistuksen purkamisessa on kyse pikemminkin analyttisistä kuin reaalisista näkökul-

maeroista, kovin vakavaa ei ole se, että peräkkäiset jaksot menevät osin päällekkäin, joten asiat sanotaan usein kohteen tai kolmeenkin kertaan. Huolestuttavampaa on se, että Palonen ei tunnu saavan aiheestaan kovinkaan paljon irti. Syntyy sellainen vaikutelma, että hän kertoilee niitä lukuisia kokemuksia, joita hänelle tekstejä lukiessaan on vuosien varrella kertynyt. Esimerkit ovat yleensä parin rivin mittaisia anekdootteja ja/tai Palosen itsensä keksimiä. Avaintermiä 'merkitys' käytetään holtittomasti. Jaksojen sisällä argumentaatio ei varsinaisesti etene, vaan tuntuu pikemminkin seuraavan 'mitähän minä teille tästä vielä kertoisin' -periaatetta. Tämä on tietysti vain oma subjektiivinen näkemykseni, ja saattaa olla, että jollekulle muulle nämä tekstien yleistä luonnetta koskevat pohdiskelut tuottavat suurtakin huvia.

Periaatteellisempi ja vakavampi on kysymys, miksi politiikan tutkimus pitäisi ymmärtää juuri tekstintulkinnaksi. Palonen antaa tähän kylläkin eräänlaisen vastauksen: 'itse asiassa en ole koskaan suostunut muunlaista kuin tekstejä tulkitsevaa tutkimusta tekemäänkään' (s. 7). Mutta sen verran objektiivista tiede sentään on, että omiin idiosynkrasioihin vetoaminen ei käy riittävästä vastauksesta. Tilanne olisi ymmärrettävämpi, jos Palonen edes keskittyisi juuri ja nimenomaan *poliittisiin* teksteihin. Mutta hän pitää argumentaationsa niin yleisellä tasolla, että vielä s. 180 – ryhtyessään ylittämään tekstin ja politiikan välistä 'kui-lua' – hän katsoo kilpailevien poliitikkojen ja rakastavaisten edustavan samaa 'konfliktisuhdetta' ja keskinäisen 'läpinäkyvyyden' puutetta. Se, että esimerkit otetaan yleensä politiikan alalta, on irrelevanttia, etenkin kun Palonen itse toistuvasti korostaa, että ne voitaisiin yhtä hyvin ottaa muualtakin.

Kirjassa puhutaan siis yli 200 sivulla teksteistä yleensä. Poliitikasta tekstien tuolla puolen olevana todellisen elämän ilmiönä puhutaan kaikkiaan 15 sivulla. Minusta se on liian vähän. Taaskin kysymyksessä on vain oma subjektiivinen näkemykseni, ja ehkä muut – etenkin politiikan tutkijat – ovat kanssani eri mieltä. Olisin edelleen toivonut, että sitten kun viimein puhutaan politiikasta – ja lähemmin tekojen ja niiden seurausten vastakkaisuudesta – olisi käytetty jotakin muutakin auktoriteettia kuin Sartrea. Esim. T. Schellingin helppolukuinen *Micromolives and macrobehavior* tarjoaa puheena olevasta ilmiöstä sellaista täsmällistä tietoa, jollaista Sartren utuisista spekulatioista on turha etsiä. Oireellista on sekin, että nyt kun tekstin ja politiikan välinen kuilu pitäisi olla ylittetty, Palonen analysoi (ss. 205–209) esimerkinomaisesti Lex Pihlajamäkeä, so. lakia jota *ei* ole analyysihetkellä vielä pantu täytäntöön. Näin ollen

Palonen voi loppuun asti pysyä turvallisesti 'sisällä' tekstissä. Tekstinulkoisen todellisuus jää sulkeistetuksi. Tekstistä ei päästä politiikkaan.

Kieli- ja tekstikeskeisyydessään Palonen ei ole tietenkään yksin. Samaa asennetta esiintyy enemmänkin Suomen yhteiskuntatieteilijöiden joukossa, kuten mm. Sosiologia-lehden viimeaikaiset numerot osoittavat. Tämä ilmiö itse on paljon laajempi ja paljon vanhempi. Derridaa ja Foucault'a käsittelevissä artikkeleissani olen nimittänyt sitä vuosisatamme sairaudeksi. Sodat ja nälänhädät riivaavat maailmaa, kansallisesti ja kansainvälisesti yksi väestönosa rikastuu ja toinen köyhtyy, maailmantalouden painopiste siirtyy Tyynen Valtameren alueelle, ideologiat ja konkreettiset kulttuurit nousevat ja kuolevat tai ainakin vajoavat henkitoreisiinsa. Ei ole täysin käsittämätöntä, että näissäkin oloissa kielitieteilijät tutkivat kieltä. Mutta on käsittämätöntä – ja anteeksiantamatonta –, että näissä oloissa sosiologit ja politologit tutkivat kieltä, ja vain kieltä.

ESA ITKONEN

Arvostelun tekstuaalisia ja retorisia strategioita voi hahmottaa seuraavien kysymysten avulla:

1) Tekijä

- miten/millaisena kirjoittaja esittää itsensä?

2) Yleisö

- millaista yleisöä ja miten kirjoittaja pyrkii puhuttelemaan?
- mikä on tekstin suhde siinä esiintyviin henkilöihin ja tutkimussuuntauksiin?

3) Argumentaatio

- kuinka argumentaatio etenee ja miten kirjoittaja perustelee väitteensä?

1) Tekijä

Kirjoittaja käyttää minä-muotoa useissa tekstin solmukohdissa. Tyypillisin tapa on se, että kirjoittaja esittelee lukijalleen, miten hän aikoo tekstissä edetä: ”ensiksi kysyn”, ”annan muutaman esimerkin siitä”. Toiseksi kirjoittaja puhuu ensimmäisessä persoonassa vedotessaan omiin tutkimuksiinsa: ”omien tutkimusteni yhteydessä ... olen jo osoittanutkin”. Lisäksi kirjoittaja käyttää minä-muotoa joskus ironisoiden: ”asenteeni on varmaankin pikkumainen”, ”taaskin kysymyksessä on vain oma subjektiivinen näkemykseni”.

Minä-muoto on tekstissä tyylillinen tehokeino, jolla kirjoittaja jäsentää esitystään, korostaa itseään ja ironisoi kritiikkinsä kohdetta. Kirjoittaja osoittaa pätevyyttään viittaamalla omiin tutkimuksiinsa. Ensimmäisen persoonan käyttö luo myös kontrastia passiiville, joka muuten hallitsee tekstiä.

Kirjoittaja luo kuvaa itsestään muutenkin kuin persoonamuodon avulla. Tieteellisessä tai poliittisessa retoriikassa on olennaista myös kirjoittajan eetos. Edistääkseen sanottavansa perillemenoaa puhuja/kirjoittaja pyrkii esittämään itsensä luotettavana ja uskottavana (Edmondson 1984, 16, Summa 1989, 96–97).

Tässä tapauksessa kirjoittajan eetos rakentuu paljolti tieteen perinteisten normien ja arvojen varaan. Hän puolustaa ”totuutta”, ”objektiivista tiedettä”, ”perinteisen tieteen metodisääntöjä”. Toisaalta hän esiintyy myös moraalisena ja eettisistä periaatteista kiinni pitävänä tutkijana, joka kantaa huolta ihmiskunnan tulevaisuudesta. Tämä liittyy toiseen kommunikoinnin aspektiin eli paatokseen. Paatos ei viittaa pelkästään päätöksellisuuteen ja tunteisiin vetoamiseen, vaan siihen, että kirjoittaja pyrkii argumentoinnillaan virittämään yleisönsä ”tiettyyn mielentilaan” (Edmondson 1984, 17).

Kirjoittaja keventää tunnelmaa ironialla. Yksi retorinen strategia on henkilökohtainen ilkeily, joka tosin avautuu vain niille, jotka tuntevat kritiikin ja kritiikin kohteen. Ironiaa liittyy myös siihen, että kirjoittaja tulkitsee teosta samanlaisella ”kuin piru raamattua” -periaatteella, jota kritiikin kohde itse suosittelee tulkinnan strategiaksi tietyissä tilanteissa (Palonen 1987, 71).

Kirjoittaja luo tekstissä tieteellistä figuuriaan viittaamalla omiin tutkimuksiinsa, joissa hän on pyrkinyt osoittamaan ”kieli- ja tekstikeskeisten” tutkimussuuntausten ongelmat.

2) Yleisö

Kansansadut noudattavat usein rakennetta, jota voi kutsua taisteluksi kuninkaan tyttärestä. Tarinan alussa roisto vie kuninkaan tyttären ja piilottaa tämän jonnekin. Sitten sankari saapuu paikalle ja palauttaa tyttären hoviin. Tätä klassisen tarinan kaavaa on sovellettu esim. semi-

oottisissa tutkimuksissa (Greimas 1979). Sijoitamme Itkosen kirjoituksen tähän kaavaan.

Kritiikin alussa kirjoittaja määrittelee tavoitteekseen sen tutkimisen ”missä määrin Palonen onnistuu yrityksessään harjoittaa politiikan tutkimusta ilman totuuden käsitettä”. Hänen mukaansa kirjalle on tyyppillistä totuuden käsitteen hylkääminen ja ”objektiivisten tulkintojen arvon kiistäminen”.

’Totuutta’ ja ’objektiivisuutta’ on perinteisesti pidetty tieteessä keskeisinä arvoina. Ne ovat myös tämän tarinan kuninkaan tytär, joka on ryöstetty eli relativoitu ja korvattu mm. ’kiinnostavuuden’ käsitteellä. Semioottisessa kerronnallisen kulun teoriassa tätä taistelun kohdetta kutsutaan aktanttiobjektiksi.

Mikä on sitten se yleisö, jolle tämä tarina ’objektiivisuuden’ ja ’totuuden’ häpäisystä kerrotaan? Kun ajatellaan tekstin julkaisufoorumia, Poliitikka-lehteä, voidaan määritellä ensisijaiseksi yleiseksi politiikan tutkijat. Itse tekstistä voi päätellä, että kirjoitus on suunnattu yleisemmin yhteiskuntatieteilijöille. Kuninkaan tyttären ryöstäjiksi tekstissä paljastuu ”kieli- ja tekstikeskeisyys”, jota kirjoittaja kutsuu ”vuosisatamme sairaudeksi”. Se on tuonut epäjärjestyksen tieteen kentälle. Suuntausta edustavat Palosen lisäksi mm. Foucault ja Derrida sekä osa Sosiologia-lehteen kirjoittavista suomalaisista yhteiskuntatieteilijöistä. Semiotiikan termein nimitämme näitä toimijoita vastasubjektiksi. Osittain samaan leiriin kuuluvat kirjoittajan mukaan ”tieteenfilofinen anarkismi” (Feyerabend) ja ”utuiset spekulatiot” (Sartre), joita kutsumme vastasubjektin auttajiksi.

Tarinan tavoitteena on kuninkaan tyttären eli ’totuuden’ ja ’objektiivisuuden’ palauttaminen takaisin kunniaan. Kiinnostavaa kirjoituksessa on se, että kirjoittaja esiintyy ajatuksineen yksin, ainakaan hän ei mainitse nimeltä samoinajattelevia. Ainoana positiivisena vaihtoehtona esiintyy T. Schellingin kirja *Micromotives and Macrobbehaviour*, joka ”utuisten spekulatioiden” sijasta tarjoaa ”täsmällistä tietoa”. Siihen kirjoittaja ottaa etäisyyttä luonnehtimalla kirjaa ”helppolukuiseksi”. Näin kirjoittajasta piirtyy kuva yksinäisenä sankarina, joka puolustaa totuutta kun muut ovat sen hylänneet.

Kun vielä lopuksi määrittelemme tarinan lähettäjäksi totuuden käsitteeseen nojaavan objektiivisen tieteen, jota kirjoittaja haluaa puolustaa, saamme semioottisen kerronnallisen kulun Kielen vankina -kritiikin kerronnallinen kulku:

Emme jatka semioottista tulkintaa näitä kerronnan pintarakenteita pitemmälle. Perusteellisempia tulkintoja mallin pohjalta ovat tehneet esim. Ahonen (1984b), Silvo (1988) ja Arminen (1989).

Arvostelu täyttää hyvin akateemisen kenttätaistelun tunnusmerkit. Kyse on yhtäältä paradigmojen välisestä valtataistelusta ja toisaalta oppialojen välisistä kiistoista. Kielitieteilijä (Itkonen) kritikoii politiikan tutkijaa (Palonen). Itkosen taktiikkana on tuoda taistelu omalle revii-rille eli hän arvioi kirjan ongelmia oman paradigmansa ja tieteenalansa sisältä. Arvostelun lopussa Itkonen kääntää oppialojen välisen kiistan – mitä kenenkin on legitiimiä tutkia – moraaliseksi ja eettiseksi kysymykseksi: ”Sodat ja nälänhädät riivaavat maailmaa... Ei ole täysin käsittämätöntä, että näissäkin oloissa kielitieteilijät tutkivat kieltä. Mutta on käsittämätöntä – ja anteeksiantamatonta -, että näissä oloissa sosiologit ja politologit tutkivat kieltä, ja vain kieltä.”

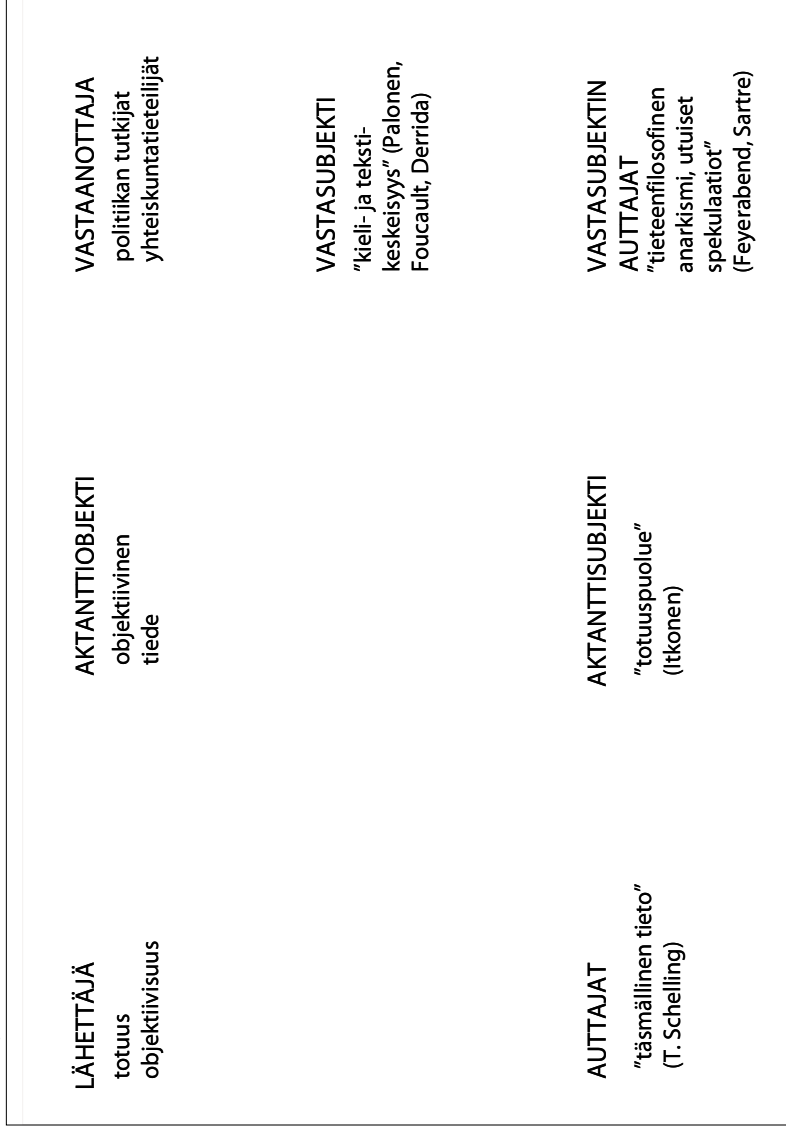
Akateemiselle kenttätaistelulle on tyypillistä vastustajien etsiminen ja luokittelu. Taktiikkaan kuuluu, että omaa asemaa, ’leiriä’ tai ’puoluetta’ ei määritellä, vaan esiinnyttään puolueettomana ja pyyteettömänä.

3) Argumentaatio

Arvostelu illustroi myös luvussa IV hahmoteltuja kritiikin muotoja. Tutkimuskeskeistä kritiikkiä edustaa kirjoittajan pyrkimys osoittaa teos sisäisesti epäjohtonmukaiseksi. Tulokset on kritiikki, jonka mukaan kirjan tekijä ei ole saanut aiheestaan ”kovinkaan paljon irti”. Vaikutuskeskeinen kritiikki taas luokittelee teoksen edustavan ”vuosisatamme sairautta”, ”kieli- ja tekstikeskeisyyttä”, joka on moraalisesti arveluttavaa.

Kirjoittaja on poiminut kirjasta seitsemän (A–G) sitaattia, joissa ”Palonen joutuu tahtomattaankin nojautumaan totuuden käsitteeseen”. Sen jälkeen hän esittää omat kommenttinsa siitä, mikä väitteistä on tosi ja mikä epätosi. Viimeinen väite on tosin kirjoittajan mielestä me-

KUVIO 3.

tatieteellinen, eikä hän kommentoi sen totuusarvoa. Perustelultaan poikkeava on kohta B, jonka mukaan ”väite hyväksytään kielitieteessä yleisesti, joskin sen kannatus vähenee”. Perustelu viittaa siihen, mitä retoriikan tutkimuksessa kutsutaan erityisyleisöön vetoamiseksi. Kirjoittaja pyrkii määrittelemään ongelmat ja niiden arviointiperusteet oman tieteenalansa, kielitieteen näkökulmasta.

Arvostelun toisessa teemassa eli ”kieli- ja tekstikeskeisyyden” kritiikissä kirjoittaja käyttää hieman toisenlaisia perusteluja. Yleisten tosiasioiden tai ”kielitieteessä yleisesti hyväksytyjen” perustelujen sijasta kirjoittaja vetoaa vain omaan näkemykseensä: ”Tämä on tietysti vain oma subjektiivinen näkemykseni”.

Kriittisissä arvioissa pyritään usein osoittamaan kritiikin kohde sisäisesti ristiriitaiseksi ja epä johdonmukaiseksi. Tätä tarkoitusta varten Itkonen on poiminut Palosen kirjasta muutamia ohjelmallisia kannottoja, joiden avulla hän pyrkii osoittamaan, että tekijä puhuu itseään vastaan. Menetelmällä kerätään tyylipesteitä tiukoissa akateemisissa kiistoissa.

Itkosen esittämät argumentit nostavat esiin muutamia periaatteellisia kysymyksiä. Ovatko Palosen kirjaa koskevat väitteet tosia ja jos ovat, horjuttavatko ne koko kirjan perustaa? Ja toiseksi: onko yksittäisten väitelauseiden irrottaminen laajemmasta yhteydestä pätevä kritiikin muoto? Kritiikin arviointia vaikeuttaa se, ettei kirjoittaja eksplikoi omaa totuus käsitystään, vaan pitää asiaa ikään kuin itsestäänselvyyttenä.

Itkonen rakentaa tekstinsä vastakkainasettelujen varaan:

- totuus vs. totuuden hylkääminen (kiinnostavuus)
- perinteisen tieteen metodisäännöt vs. tieteenfilosofinen
- anarkismi
- tekstit vs. politiikka tekstien tuolla puolen olevana todellisen elämän ilmiönä
- tekstit yleensä vs. poliittiset tekstit

Näitä vastakkainasetteluja pohtimalla voi myös purkaa tekstin argumentaatiota. Mikä on tekstien ja politiikan tai tekstien yleensä ja poliittisten tekstien suhde? Voidaanko ”politiikka todellisen elämän ilmiönä” erottaa poliittisista teksteistä? Onko politiikka jokin rajattu alue vai pikemminkin eräs aspekti sosiaalisessa toiminnassa? (vrt. Palonen 1988b). Onko politiikka itsessään jotakin ”todellisempaa” kuin tekstit ja mitä se itse asiassa on? Ovatko poliittiset tekstit vain politiikan teon eräiden puolien kuvailua, vai eräs politiikan tekemisen muoto?

Vastaaminen vaatii, että lukijan on eksplikoitava suhteensa näihin kysymyksiin. Kyse on lukijan omista teoreettisista ja metodologisista sitoumuksista.

Jätämme kritiikin ja perustelujen pätevyyden lukijan arvioitavaksi. Voidaksemme arvioida kritiikin pätevyyttä laajemmin, meidän pitäisi suhteuttaa se arvioitavaan kirjaan sekä niihin ajatteluperinteisiin, joita kritiikko ja kritiikin kohde ”edustavat”.

2. Opinnäytteen opponointi

Tiedätkö mitään Venäjän vallankumouksesta?

”Kyl ne on varmaan luettu joskus koulussa, mutta en mää...”

Oliko se 1800- vai 1900-luvulla?

”1800...”

Mitä siinä tapahtui, kuka otti vallan keneltä?

”Tää Lenin varmaan otti joltain ... Onks tsaari mitään – ei? Onko? Joo ettei niinku siitä...” (Pentti Raittila, Suomalaisnuoret ja idän ihmemaa)

Tässä alaluvussa kuvataan tiedekritiikin käytännöllistä valmistelua ja keskustellaan sen ongelmista yhden esimerkin avulla. Tarkasteltavana on Tampereen yliopiston tiedotusopin laitoksella 4. 5. 1989 tarkastettu Reino Paasilinnan lisensoitettua *Glasnost. Julkisuuspolitiikka ja sen tausta Neuvostoliiton joukkotiedotuksessa eräin empiriaesimerkein 1985–1988*.

Kyse on todellisen, tapahtuneen kritiikin prosessin kuvaamisesta. Noin viikkoa ennen tarkastustilaisuutta pyysi työn ohjaaja ja toinen tarkastaja, professori Kaarle Nordenstreng tämän luvun kertojaa – Heikki Luostarista – toimimaan Paasilinnan seminaariopponenttina. Laitoksen tavan mukaan seminaariopponentti on nuorempi tutkija, joka avaa omalla kritiikillään tarkastustilaisuuden. Vasta hänen jälkeensä tulevat ääneen työn varsinaiset tarkastajat.

Suostuessani opponentiksi päätin työstää kritiikin rakentamisesta esimerkin tähän kirjaan. Tarkoitus ei ollut tehdä mallikritiikkiä, vaan vain merkitä muistiin prosessin erilaiset työvaiheet ja sen aikana syntyneet ajatukset.

Ennakkokäsityksen ongelmat

Kansanedustaja Reino Paasilinna nimitettiin keväällä 1989 Yleisradion pääjohtajaksi vuoden 1990 alusta. Monesta syystä hän oli tuolloin maan kiistellyimpiä ja näkyvimpiä poliitikkoja. Suomen Keskustan silloinen puheenjohtaja Paavo Väyrynen oli hiljattain väitellyt Åbo Akademiassa työllä, jota väitettiin monissa kommenteissa heikoksi ja jopa muiden kuin Väyrysen itsensä kirjoittamaksi. Erkka Lehtola kirjoitti Aamulehdessä (16.5.89):

”Monet tutkijat ovat sitä mieltä, että filosofi Väyrysen väitöskirjan kohdalla rima heilahti niin pahasti, että varsinaisessa tiedemiessarjassa hänellä ei olisi ollut mahdollisuutta saada työtään läpi. Mutta nyt se olikin huomattava mediatapahtuma – ja silloin ovat voimassa tyystin erilaiset pelisäännöt.”

Keskustelu langetti varjon Väyrysen, hänen ohjaajiensa, vastaväittäjän, Åbo Akademin ja koko korkeakoululaitoksen ylle. Jyväskylän yliopiston professori Risto Eräsaari totesi eräässä lehtihaastattelussa (Paunonen 1989), että poliitikkojen valta päättää tutkimusvaroista saa heidän opinnäytteidensä tarkastajat tavallista helläkätisemmiksi.

Monet politiikan, talouselämän ja hallinnon johtoasemiin pyrkivät haluavat korkeimman akateemisen oppiarvon, koska katsovat hyötyvänsä siitä urallaan. Seikka ärsyttää monia asialleen omistautuneita

ammattitutkijoita; ”tittelinmetsästäjiä” syytetään puutteellisesta etiikasta ja ammattitaidosta. Arvostelua aiheuttaa myös se erityiskohtelu, jota esim. väittelevä korkean tason poliitikko saattaa saada yliopiston tieteelliseltä ja hallinnolliselta johdolta.

Väyrysen virittämässä tilanteessa oli selvää, että Paasilinnan työ heittäisi julkista kiinnostusta ja että saattaisi syntyä keskustelua tarkastusprosessin rehtiydestä.

Ensimmäinen kritiikin rakentamisen ongelma oli mitä ilmeisimmin *ennakkoasenne*. Arvioitavaan työhön tartuttaessa siihen vaikuttaa moni seikka: kirjoittaja, aihe, otsikon sanavalinta, ulkoasu, kustantaja tai julkaisuyhteisö. Ennakkoasenteet ovat jossain mitassa tarpeellisia. Jotta voisi tarkoituksenmukaisesti valita luettavansa tutkimuksen valtavasta massasta, on pakko turvautua kokemukseen perustuviin yleistyksiin ja arvauksiin. Työekonomisen apuvälineen sijasta ne ovat tietenkin usein myös rajoite.

Ennakkoasenteet vaikuttavat merkittävästi niihin perusvalintoihin, joita kritiikkiä rakentaessa tehdään. Jos asenne on kielteinen, kritikko saattaa keskittyä yhtäältä työn muodollisiin ja metodisiin puutteisiin ja toisaalta siihen, mitä hänen mielestään olisi ollut mielekkäämpää tutkia ja miten. Jos ennakkoasenne on hyvin myönteinen, arvioija yrittää eläytyä tutkijan tavoitteisiin ja suhteuttaa mahdolliset puutteet niihin näkymiin, joita työ tulevalle tutkimukselle avaa.

Paasilinnan tapauksessa minulla ei ollut aihetta, oppiainetta tai tieteellistä lähestymistapaa koskevaa kielteistä ennakkokäsitystä. Sen sijaan tekijään ja hänen tarkoituseriinsä suhtauduin jonkin verran varauksellisesti; halusin varmistua siitä, että Paasilinna oli tehnyt työnsä itse, rehellisesti ja että hänen työtänsä ei hyväksyttäisi laitoksen tavanomaisista normeista poiketen.

Tämä alkuasenteeni näkyi sittemmin selvästi kritiikin valinnoissa, kokonaisuus on epäilevä, jossain määrin kyyninen ja ”tutkimusmoralistinen”.

Ennen työn lukemista keskustelin Nordenstrengin kanssa tarkastettavan työn taustasta. Alun perin Paasilinna oli aikonut tehdä lisensiaatityönsä laajentamalla vuonna 1981 valmistunutta poliittisen historian

sivulaudaturtyötään, joka käsitteli Neuvostoliiton sisäisen propagandan ongelmia 1970-luvulla. Nordenstrengin kehotuksesta hän oli kuitenkin päättänyt kokonaan uuden työn tekemiseen.

Nordenstrengin mukaan Moskovan yliopiston tiedotusopin professorin E. Prohorovin johtama työryhmä oli koonnut Paasilinnan käyttämiä aineistoja sekä tehnyt taulukoita ja mittauksia. Myös uutistoimisto APN oli avustanut. Työn tarkastajat – toisena valtiotieteitten tohtori Hannu Märkälä ulkoministeriöstä – olivat hioneet yhdessä Paasilinnan kanssa tutkimuksen rakennetta ja yksityiskohtia. Nordenstreng katsoi, että työ täyttää kiistattomasti laitoksella yleensä lisensiaattityölle asetetut kriteerit.

Tämä ennakkoinformaatio antoi kritiikille kaksi konkreettista kiintopistettä: Mikä on uuden työn suhde vuonna 1981 ilmestyneeseen? Kuinka hyvin Paasilinna on dokumentoinut tutkimuksen konkreettiset työvaiheet?

Ensimmäinen lukeminen oli nopea, vain yleiskuvaan pyrkivä. Jotta lukija voisi hahmottaa kritiikin kehittymisen, on tässä vaiheessa tarpeen referoida Paasilinnan työn keskeinen sisältö. Referaattiin on aina rakennettu sisään jokin näkökulma aineistoon, tavallisesti tekstin tarjoamista vihjeistä tehty tulkinta siitä, mitä kirjoittajan oletetaan pitävän keskeisimpänä. Toisaalta referaattiin vaikuttaa käyttökonteksti; tässä tapauksessa korostuvat Paasilinnan työstä ne osat, jotka sittemmin tulevat kritiikin kohteiksi.

Paasilinnan mukaan työn tutkimusongelma jakautuu kahteen osaan. Ensin pyritään selvittämään, oliko Neuvostoliiton joukkotiedotuksessa ennen vuotta 1985 kriisikehityksen piirteitä. Jos oli, minkälaisina ja milloin ne kärjistyivät? Mitkä olivat poliittisen johdon toimenpiteet ja onnistuivatko ne? Tutkimusongelman toinen näkökulma on itse glasnost. Siitä kuvataan ja arvioidaan (1) mahdolliset esiasheet ennen vuotta 1985, (2) glasnost vuoden 1985 jälkeen doktriinitasolla ja joukkoviestimissä sekä (3) glasnostin asema ja merkitys poliittisessa järjestelmässä. (s. 9)

Työn ensimmäinen varsinainen luku on ”Historiallinen katsaus neuvostotiedonvälitykseen”. Siinä Paasilinna mm. kuvaa leniniläisen lehdistäteorian pääpiirteitä. Hänen mukaansa

”glasnostin voidaan katsoa tulleen neuvostotiedonvälitykseen valtiollisena politiikkana ensimmäisen kerran 1920-luvun alussa” (s. 16). ”Sosialistisen järjestelmän vääristymäksi nimitetään nykyään sitä ajanjaksoa, jolloin Stalinin johdolla kirjaimellisesti tuhottiin neuvostotiedonvälityksen varhainen glasnost. Sehän oli osa leniniläistä lehdistäteoriaa ja käytäntöä” (s. 20).

Tämän päivän glasnostpolitiikassa – Paasilinna kirjoittaa – ”...voidaan sanoa yritettävän vakavasti toteuttaa noita vanhoja periaatteita” (s. 34). Siten neuvostotiedonvälityksen suuri linja on Paasilinnan mukaan paluu Leniniin. Luvun loppuksi hän kuvaa lyhyesti Neuvostoliiton tiedonvälityksen rakennetta sekä puolueen tapoja valvoa joukkotiedotusta, erityisesti sensuuria.

Seuraavan luvun – ”Propagandan ja joukkotiedotuksen jännitteet” – aluksi Paasilinna kuvaa jännitteiden taustaa. Ensimmäisenä seikkana hän mainitsee sen, että agitaatiotehtäviin sijoitetut sota- ja työveteraanit eivät kyenneet tavoittamaan kyllin hyvin uusia sukupolvia, joilla oli korkeampi koulutus ja jotka olivat saaneet ”...vanhempien taholta osakseen tavallista enemmän hellyyttä ja pitkämielisyyttä ilman yhtä ankaria kasvatustotteita”. (ss. 53–55) Toinen seikka on se, että siirtyminen viisipäiväiseen työviikkoon 1970-luvun lopulla ei lisännyt ihmisten kiinnostusta yhteiskunnalliseen informaatioon ja agitaatioon. Paasilinna tiivistää:

”Työväestön vapaa-ajan käytön kehityksen suunta oli erityisen huolestuttava, kun ottaa huomioon samanaikaiset ongelmat nuorison aatteellisessa kasvatuksessa” (s. 55).

Kolmas jännitteiden taustalla oleva asia on se, että ”...läntiset propagandaradiot lisäsivät viime vuosikymmenenä Neuvostoliittoon suuntautuvien lähetystensä määrää ja kehittivät ohjelmistoaan” (s. 55). Samaa aikaan kun tapahtui ”laajin ja vaikuttavin ulkomaisen propagandan siivilöityminen Neuvostoliittoon”, tiedotusvälineiden toiminnassa

oli samanlaisia puutteita kuin vanhenevien agitaattoreiden; informaatio oli mielenkiinnontonta, klisheemäistä. (ss. 58–60)

Paasilinna jatkaa kuvaamalla niitä toimia, joilla neuvostojohto yritti korjata mainittuja puutteita joukkotiedotustyössä. Johto määräsi kohennettavaksi mm. toimittajien koulutusta, kritiikin tilaa ja joukkotiedotusvälineiden saamien ns. yleisökirjeiden käsittelyä. Myös eräin henkilövaihdoksiin pyrittiin siihen, että tiedonvälityksen teho paranisi. (ss. 63–78)

Paasilinna kiteyttää 1970-luvun kehityksen seuraavan luvun – ”Joukkotiedotus glasnostin kynnykselle” – seuraavasti: ”Monista oikeasuuntaisista päätöksistä huolimatta merkittävää muutosta ei saatu aikaan” (s. 79). Paasilinna päättelee, että joukkotiedotuksen ongelmat eivät olleet enää ratkaistavissa pelkästään niiden toimintaa parantamalla, sillä ”itse poliittinen rakenne oli esteenä” (s. 79). Hän kuvaa Neuvostoliiton tilannetta ”odottamattoman vaikeaksi” (s. 90). ”Tiedonvälitys ei pystynyt motivoimaan kansalaisia uudistuksiin ja tehokkuuteen vaan oli jopa kehityksen jarru” (s. 91).

Tämän jälkeen Paasilinna päättelee, että kyseessä oli kriisikehitys, joka koostui neljästä osa-alueesta. Tämän kriisikehitysmallin hän sanoo hahmotelleensa konsultoiden professoreja Yrjö Littunen ja Jassen Zasurski. Ensimmäinen osa-alue on *tietokriisi*, jossa on puolestaan kaksi osaa. Joukkoviestinnän voimakas ohjailu oli haitallista, tiedonsaanti ulkomaiden tieteellisteknisestä kehityksestä ontui. Toisaalta journalistinen *sisältö* joutui kriisiin, sillä joukkotiedotuksen sisältö ja havaittava todellisuus olivat ristiriidassa.

Toinen kriisikehityksen osa-alue oli kommunikatiivisen *vuorovaikutuksen kriisi*, joka ilmeni mm. yleisökirjeinstituution toimimattomuutena. Kolmantena *valtakriisi*, joka näkyi esimerkiksi siinä, että nuoriso jäi yhteiskunnallisen osallistumisen ulkopuolelle. Ja viimein oli journalismin *arvostuksen* kriisi, valtaeliitti ei suhtautunut siihen tarpeeksi vakavasti.

Yllä referoidut Neuvostoliiton joukkoviestinnän historiaa käsittelevät luvut vievät tutkielman runsaasta 200 sivusta noin puolet. Seuraavassa luvussa ”Glasnost” Paasilinna kuvaa neuvostojohtoon glasnostia

koskevia lausumia ja päätöksiä NKP:n keskuskomitean huhtikuun 1985 täysistunnosta puoluekonferenssiin kesä-heinäkuun vaihteessa 1988. Paasilinna kiteyttää glasnostpolitiikan seuraavasti:

”Glasnost ei täten ole pelkästään laajaa, mahdollisimman täydelliseen ja totuudenmukaiseen informaatioon perustuvaa joukkotiedotuspolitiikkaa. Se pyrkii kohottamaan sosialistisen yhteiskunnan kansalaisten omintakeisuutta, omatoimisuutta, itsehallintoa ja -kontrollia” (s. 131).

Seuraava luku – ”Glasnostin ilmentymät Neuvostoliiton lehdistössä 1985–1988” – koostuu noin 50 ”glasnostin näkökulmasta merkittäväksi” arvioidun kirjoituksen referoinnista.

Kirjoitukset ovat ”keskeisistä aikakauskirjoista ja -lehdistä sekä lähinnä Izvestijasta ja Pravdasta”. Valinnan teki neuvostoliittolainen työryhmä, jossa oli kaksi toimittajaa ja kaksi tiedotustutkijaa (s. 133).

Paasilinnan mukaan kahden ensimmäisen vuoden kirjoittelu keskittyi kolmeen teemaan: historian oikomiseen, talouteen ja ympäristökysymyksiin. Arvostelu suuntautui komentohallintoon, stalinismiin ja byrokraatiaan (s. 146). Vaihetta Paasilinna nimittää ”saneerausperiodiksi”, joukkotiedotuksen avoimuus ja kriittisyys kasvaa, eikä se enää ollut vain hallinnon jatke, vaan loi

”omintakeista roolia vuorovaikutuskenttänä”. Joukkotiedotuksen vaikutus ei kuitenkaan näkynyt vielä massojen liikehdintänä tai organisoitumisena; tiedottaminen ei siirtynyt instituutioiden otteesta kansalaisryhmille, mutta aktivoi kansalaismielipidettä. (ss. 147–149)

Glasnostin toista vaihetta Paasilinna nimittää ”koettelemusten ajaksi”. Nimi tulee ennen muuta siitä, että tuolloin perestroikan ja glasnostin vastustajat aktivoituivat, tunnetuin tapahtuma oli leningradilaisen Nina Andrejevan Sovetskaja Rossijassa 13. 3. 1988 julkaistu koko sivun kirjoitus, jossa arvostellaan julkisuuspolitiikkaa menneiden saavutusten häpäisemisestä. Stalinin politiikan ja laittomuuksien kritiikistä tuli jatkuva ilmiö. Julkisuuden muodot muuttuivat: tiedotusvälineet alkoivat erottua toisistaan, keskusteluihin tuli uusia osapuolia ja ne siirtyivät myös joukkoviestimien ulkopuolelle. Joukkoviestintä loi liikettä yhteis-

kuntaan. Laveimmin Paasilinna kuvaa maatalouspolitiikan menneiden virheitten paljastamista sekä Nikolai Buharinin maineen palauttamista. (ss. 149–178)

Luvun lopussa Paasilinna kuvaa eri lehtien levikeissä tapahtuneita muutoksia sekä glasnostia koskevia gallup-tutkimuksia; tärkeänä tuloksena Paasilinna pitää sitä, että suuri osa ihmisistä ei ole huomannut glasnostilla olleen käytännön vaikutusta työpaikallaan tai muissa organisaatioissa:

”Kansalaiset eivät näe hallintoelimien todella parantaneen toimintaansa samalla kun suhtautuminen niihin on tullut entistä kriittisemmäksi” (s. 184)

Tutkielman viimeisessä varsinaisessa luvussa ”Empiriaesimerkit” on kaksi erillistä tarkastelua. Ensimmäisessä selvitetään kolmen keskuslehden (Pravda, Izvestija ja Sovetskaja Rossija) sekä kolmen aluelehden (Tulan alueen, Gruusian ja Kazahstanin puoluelehdet) kriittisyyden kohdentumista ja eroja talvella 1988. Tilannetta verrattiin Tulan alueen Kommunar-lehteen ja Izvestijaan 10 vuotta sitten. Paasilinna kuvaa tutkimuksen kulkua:

”Jokainen *kriittisiä* ilmauksia sisältänyt kirjoitus laskettiin ja luokiteltiin kohdentumisen perusteella (puolue, neuvostot jne.). Lopuksi selvitettiin kirjoitusten lähde ja kirjoittaja” (s. 187).

Tutkimuksessa auttoi neuvostoliittolainen professori opiskelijaryhmän kanssa.

Tutkimuksen keskeisiä tuloksia on se, että ”glasnost ei ole vielä merkittävässä mitassa tullut aluelehtien toimintaperiaatteeksi” (s. 193). Glasnostin vaikutusta ei huomaa selvästi myöskään vertailussa 10 vuoden takaiseen tilanteeseen. Sen sijaan keskuslehdet ovat – tietyin eroin – glasnost-henkisiä. ”Pravda ottaa huomioon myös ns. vanhoillisen siiven mielipiteen, Izvestija taistelee ’jarruttajia’ vastaan” (s. 193).

Toisessa empiirisessä tapaustutkimuksessa ”APN:n ja tekijän kokooma raati” arvioi mainittujen keskuslehtien 17 pääkirjoitusta vuoden 1988 alkupuolelta. Pääkirjoituksille annettiin pisteitä sen mukaan, mi-

ten ne toteuttivat raadin käsitystä glasnostista. (ss. 193–194) Keskeinen tulos oli se, että Izvestija oli Pravdaa glasnost-henkisempi.

Yhteenvetoluvussa Paasilinna kirjoittaa glasnostin tulevaisuudesta:

”Glasnostin avulla on kiistatta pystytty aktivoimaan kansalaisia. Toive paremmasta tulevaisuudesta on noussut poikkeuksellisen suuresti. Mutta ellei erityisesti elintarviketilanne lähiaikoina kohennu, voi neuvostokansaa joutua kohtaamaan jälleen toiveiden ja todellisuuden vaikean ristiriidan”. (s. 216)

Hän päättää tutkielmansa sanoihin:

”Pääsihteeri Gorbatschov on sanonut, että tarvitsemme glasnostia kuin ilmaa. Itse glasnost ei voi elää ilmassa.” (ss. 216–217)

Tietojen syventäminen

Alustavan lukemisen jälkeen oli ensimmäisenä toimenä lähdeluettelon tarkastelu. Olin kiinnostunut näkemään, millaisiin lähteisiin Paasilinna nojautui. Ensiksi kiinnitti huomiota alkukielisen neuvostoliittolaisen lähteistön runsaus; neljä viidestä lähdeluettelossa mainitusta kirjasta tai artikkelista oli neuvostoliittolaisen kirjoittama. Seikka kertoi hyvää tekijän kielitaidosta ja kyvystä hankkia käyttöönsä neuvostoliittolaisia lähteitä, mikä ei aina ole niinkään helppoa. Toisaalta se viittasi lähdepohjan yksipuolisuuteen.

Tarkistin vaikutelman poimimalla luettelosta kaikki sellaiset lähteet, jotka olivat (1) ei-neuvostoliittolaisia, (2) käsittelivät Neuvostoliiton joukkotiedotusta ja (3) olivat ilmestyneet vuoden 1985 jälkeen. Seitsemästä löytyneestä kolme käsitteli glasnostia varhaisempaa aikaa, Leninin julkisuusnäkökantoja jne. Jäljelle jäivät seuraavat (kirjoitusasu sama kuin Paasilinnalla):

Carlson, R.: No More Static, People in Glasnost Houses Shouldn't Jam Broadcasts. Policy Review 1988, VOL.1, 43.

Dizard, W. — Swensrund, S.: Gorbachev's Information revolution. Controlling Glasnost in a New Electronic Era. CSIS/Westview. Boulder 1987.

Gerol, I & Molyneux, G.: The Manipulators. Inside the Soviet media. Toronto 1988.
Information, Freedom and Censorship: The Article 19 World Report 1988. Essex 1988.

Yhden lähteistä tunsin, Dizardin ja Swensrudin kelvollisen analyysin siitä, miten alullepantu tietotekninen modernisaatio vaikuttaa väistämättä myös poliittisiin rakenteisiin. Huomiotani kiinnitti – sen ohella, että Paasilinna kirjoittaa Swensrudin nimen virheellisesti Swensrundiksi – se, ettei mainitusta tekstistä näkynyt vaikutusta Paasilinnan työssä, ei myöskään viittausta. Kyse voi olla siitä, että se on pudonnut pois lyhennyksen tai unohduksen vuoksi. Mutta voi myös olla, että viite on vain noukittu jostain koristamaan lähdeluetteloa.

Jäljelle jäävistä lähteistä ei muodostu kovin vakuuttavaa kokonaisuutta. On mahdollista päätellä varmasti, että Paasilinna ei joko tunne tai ei halua käyttää glasnostia koskevaa ei-neuvostoliittolaista tutkimusta, jota jo tuohon aikaan oli ilmestynyt runsaasti.

Toinen silmiinpistävä seikka lähteistössä oli sen huolimattomuus. Jo yllä olevista neljästä lähdemerkinnästä löytää ainakin yhtä monta pientä epäjohdonmukaisuutta tai huolimattomuutta. Nimiä on kirjoitettu väärin – jopa työn ohjaajan ja tarkastajan! – alaotsikoita puuttuu ja jos viitataan kirjan artikkeliin, artikkelin nimeä ei yleensä ole mainittu. Primaariaineistona käytettyjä sanoma- ja aikakauslehtiartikkeleita ei ole eroteltu kirjallisuudesta ja niiden merkitsemistapa on kirjava, paikoin myös niin epäselvä, ettei lähteen löytäminen olisi helppoa. Usein viittaukset ovat ylimalkaisia; mainitaan vain teos, mutta ei sivuja.

Tarkistutin käsitykseni NORDICOMin, Pohjoismaisen tiedotustutkimuksen palvelukeskuksen amanuenssilla Maija Jussilaisella. Hän piti Paasilinnan lähdeluetteloa ”sangen sekavana”, taitamattomana ja huolimattomana. Lähteiden tunnistaminen annettujen tietojen perusteella oli usein vaikeaa, joskus mahdotonta.

Saatoin tehdä toisen varman päätelmän: Työ oli viimeistelemätön. Lähdeluettelon puutteisiin oli syynä joko kiire taikka sitten se, että tekijä ei hallinnut tieteellistä viittauskäytäntöä eikä ollut sisäistänyt sen tarkoituksia.

Pahempaakin saattoi epäillä. Oliko tekijä todella etsinyt itse Lenin-sitaatit *Bednota*-sanomalehdestä 6. 3. 1921 ja 18. 3. 1925, kuten viitetiedot antavat ymmärtää, vai olisivatko ne peräisin jostain Leniniä käsittelevästä teoksesta?

Sivuilla 207–208 Paasilinna toteaa glasnostista seuraavaa: ”Julkiuuspolitiikka on lähellä saksalaista julkisuustraditiota (Marx, Habermas)”. Ajatus tuntuu melko kummalliselta; mikä on sellainen saksalainen julkisuustraditio, joka kiteytyy Marxin ja Habermasin nimiin? Seikka tulee selvemmäksi, jos löytää sen lähteen, jota Paasilinna on virheellisesti ja lähdettä mainitsematta käyttänyt. Kyseessä on Tiedotustutkimus-lehdessä (4/87, ss. 4–10) julkaistu Marju Lauristinin artikkeli *Joukkotiedotus ja glasnost*, jossa on seuraava kohta:

”Sellaisen käsityksen mukaan (glasnost mahdollisuutena osallistua yhteiskunnan asioitten käsittelyyn – HL) glasnost on lähellä klassista julkisuuden käsitettä sellaisena kuin sitä on kehitellyt saksalainen filosofinen traditio Kantista Habermasiin, Marx mukaan lukien” (s. 6).

Kyse olikin siis saksalaisen filosofian kehittelemästä klassisen julkisuuden käsitteestä eikä saksalaisesta julkisuustraditiosta.

Pikkuseikkoja, ehkä, mutta niiden runsaus sai epäilemään Paasilinnan halua ja kykyä noudattaa tavallisia tieteellisen toiminnan pelisääntöjä.

Lähdeviitteiden järjestelmä on tieteelle erityinen tapa, jonka käytössä tutkija usein paljastaa – tahtoen tai tahtomattaan – suhteensa tieteen käytäntöihin ja tiedeyhteisöön. Pienetkin eleet ja poikkeamat lähdeluettelon laatimisessa saattavat kertoa paljon puheyhteisön muille jäsenille.

Lukiessani lähdeluetteloa olin tavallista opiskelijaa edullisemmassa asemassa sikäli, että olin kirjoittanut aiheesta muutamia lehtijuttuja ja minulla oli siksi jonkin verran ennakkotietoja. Parantaakseni lähtöasemiani yritin tuoreuttaa tietoni glasnost-tutkimuksesta. Kävin läpi joukon uusia, ennen muuta joukkoviestinnän ja Neuvostoliitto-tutkimuksen ulkomaisia aikakauskirjoja etsien aiheita koskettelevia artikkeleita. Kertasin myös sen materiaalin, jonka olin tullut aiemmin hankkineek-

si. Tapasin kaksi Neuvostoliiton kehitystä seuraavaa tutkijaa, Jyrki Iivosen ja Pentti Raittilan, keskustellen heidän kanssaan Paasilinnan työn käsittelemistä kysymyksistä.

Keskusteluissa Iivonen korosti sitä, että glasnost on raadollista valankäyttöä, jota ei pidä mystifioida. Raittila katsoi, että Paasilinnan kuvaus Neuvostoliiton joukkotiedotuksen uskottavuuskriisin synnystä 1970-luvulla on pinnallinen eikä tavoita glasnost-politiikan ja yleisen demokratisoitumiskehityksen suhteen laadullisia muutoksia.

Lukemisen ja keskustelujen seurauksena aloin hahmotella erilaisia glasnostin tulkinta- ja selitysmalleja, joiden avulla voisin paikantaa Paasilinnan lähestymistavan suhteessa muuhun tutkimukseen. Yritin tavoittaa ne ”silmit”, joilla Paasilinna tutkimuskohdettaan tarkasteli. Ensimmäinen jako oli karkea: Onko Paasilinnalla hallinnon vai kansalaisten silmät? Tarkastelu muuttui vivahteekkaammaksi, kun mukaan tuli toinen kysymys: Miten Paasilinna selittää glasnostin synnyn, millaiset voimavirratt sen liikettä perimmiltään ohjailevat?

Pyrkimyksenä oli kaikkiaan hahmottaa se asema, positio, josta käsin Paasilinna katseli tutkimuskohdettaan ja kartoittaa ne älyn reitit, joita pitkin hän kuljeskeli tuloksiinsa. Jo työn nimi ”Glasnost” antoi ensimmäisen vihjeen tulevasta, onhan se mitä tyypillisimmin ylhäältä annettu poliittinen iskusana, joita Venäjän/Neuvostoliiton politiikan historia tuntee runsaasti. Tutkimuksen peruskäsite on siten jo latautunut, sillä se on poliittisen eliitin tahdolleen antama nimi. ”Kansa” saattaisi/saattaa käsitteellistää saman ilmiön aivan eri tavalla.

Toinen lukukerta oli huolellinen ja hidas. Tein muistiinpanoja ja tarkistin yksityiskohtia. Marginaaleihin karttui merkintöjä, huudahduksia, kysymysmerkkejä, kommentteja.

Oli aika istua aloilleen ja kirjoittaa kritiikki. Kaikkiaan aikaa kului neljä työpäivää.

Kritiikin rakenne

Reino Paasilinnan liseniaattityön tarkastustilaisuudesta tuli odotetusti pieni mediatapahtuma; pari lehteä kirjoitti asiasta ennakkoon ja paikalla oli puolenkymmentä toimittajaa.

Seuraavassa opponointini kirjallinen versio hieman lyhennetty-nä. Aivan kaikkia tässä mainittuja asioita en ehtinyt suullisessa, noin tunnin pituisessa keskustelussa käsitellä. Toisaalta mukaan tuli joitain muita asioita keskustelun kulun mukaan.

Kaikkiaan käsillä on kiinnostava työ, jossa ansiokasta on erityisesti ns. kriisikehitysmalli, joka kuvaa Neuvostoliiton tiedonvälityksen ongelmia ennen glasnostin aikaa – tietokriisiä, vuorovaikutuksen kriisiä, valtakriisiä ja arvostuksen kriisiä.

Ongelma on kuitenkin se, että tässä mallissa ja työn johtopäätöksissä orastava tapa kytkeä Neuvostoliiton tiedonvälityksen kehitys yleiseen yhteiskunnalliseen kehitykseen jää vain oraalle eikä sitä kytketä riittäväällä tavalla työn historialliseen ja empiiriseen osaan. Tämän väitteen perustelua on tuleva kritiikkini paljolti.

Aloittaisin kuitenkin eräistä lähteisiin, dokumentaatioon ja rajauksiin liittyvistä seikoista.

Työn sivuilla 11–13 esitetään seuraavaa:

- Yhtään tiedotusopillista kuvausta teoksen muodossa glasnostista ei ole vielä julkaistu.
- Kirjoittaja toteaa, että työn historiallisessa osassa lähteet vaikuttavat teoksen vuosilukurajaukseen nähden vanhentuneilta.

Ja hän jatkaa: Ne onkin pyritty valitsemaan kuvauksen kannalta samalta historialliselta ajanjaksolta, ennen perestroikaa ja glasnostia.

Teen kaksi kysymystä:

1. Kuinka perusteellisesti tekijä on etsinyt glasnostia koskevaa uudem-paa tutkimuskirjallisuutta, koska kaikkein uusimmassa tutkimuksessa saatetaan puhua – kuten Nick Lampert artikkelistaan *The Dilemmas of Glasnost* – että tutkimuskontribuutio on vain pari lisäpisaraa valtame-reen?

2. Mikä mieli on siinä, että lähteitten olisi oltava kuvattavalta ajanjak-solta? Olisiko kyse siitä, että Reino Paasilinnan poliittisen historian si-vulaudaturtyö Neuvostoliiton joukkotiedotuksesta 1970-luvulla on val-mistunut vuonna 1981 ja että tämän työn ns. historiallinen osa on paljolti peräisin suoraan siitä?

Jatketaan lähteistä vielä:

Kirjoittaja vierastaa läntisiä lähteitä. Hän toteaa: ”Länsimaisessa kir-jallisuudessa neuvostotiedonvälityksen arvostelua ja kriittistä analyysiä on kyllä kohtalaisesti, mutta niiden yleisenä puutteena on yksipuolisuus

ja ensikäden tietojen niukkuus. Käsiteltävää aihetta ajatellen ongelmana on myös aineiston vanhentuneisuus ja sen puute.” Ja edelleen hän toteaa, että ulkomaisten lähteiden käyttö ei ole tarpeellista, koska Neuvostoliitossa on alkanut ilmestyä poikkeuksellisen rikasta ja kiintoisaa aineistoa. Ja edelleen: siteeraan: ”Tässä tutkimuksessa pyritään selvittämään glasnostia nimenomaan neuvostoliittolaisten itsensä kannalta – ei esimerkiksi läntisten arvioiden valossa. Osittain glasnostin ansiosta juuri neuvostoliittolaisten suhde uuteen julkisuuspolitiikkaan on kiinnostavaa. Läntisen glasnost-keskustelun analyysi olisikin toisen työn aihe.” Ja taas kaksi kysymystä:

1. Tunteeko kirjoittaja mielestään uusimman läntisen Neuvostoliittotutkimuksen niin hyvin, että hän on oikeutettu toteamaan sen yksipuoliseksi, toisenkäden lähteisiin nojaavaksi, vanhentuneeksi ja niukaksi ?

2. Edellä sanottu viittaisi siihen, että työssä ei tutkitakaan glasnostia, vaan *neuvostoliittolaisten kuvauksia ja tulkintoja* glasnostista. Ja jos niin on, seikan olisi pitänyt näkyä myös otsikossa?

Sitten rajauksiin.

Kirjoittaja toteaa, että hän jättää tutkimusekonomisista syistä sähköisen viestinnän, elokuvakulttuurin ja kirjakustannustoiminnan esityksen ulkopuolelle. Ei ole tosin paikallaan pitkään moittia työtä siitä, mitä siinä ehkä olisi voinut tai pitänyt tutkia, mutta valintaa on silti lupa hie-man ihmetellä, koska

1. Sähköinen viestintä on ehkä kaikkein eniten kehitellyt uusia journalistisia muotoja, mm. telesillat ja call-in -ohjelmat, suorat keskusteluohjelmat, tutkivat reportaasit jne. , joiden erityinen merkitys on siinä, että ne ovat edesauttaneet kansalaisyhteiskunnan omaa organisoitumista ja muuntaneet glasnostia laadullisesti uuteen vaiheeseen. Tunnettua on esim. että Viron kansanrintama kehkeytyi television keskusteluohjelmassa *Motleme veel*.

2. Elokuva, kirjallisuus, aikakauslehdistö on usein ollut sitä glasnostin eturiviä, jota päivälehdistö on vasta paljon myöhemmin seurallut.

3. Sanallakaan ei puututa esim. taloudelliselle modernisaatiolle elintärkeään tiedon hallinnan valtasuhteitten kehitykseen. Sellaisia ovat esim. ulkomaisten tietoyhteyksien kehitys esim. tieteessä ja yritystasolla, kirjastolaitos, telekommunikaatioverkon kehitys, kopiokoneet, tietoverkkojen rakenne, tilastotoimi jne. Kuitenkin juuri tämä glasnostin dimensio saattaa olla koko perestroikan kannalta ratkaisevin ja juuri sen hidaskäisy voi osaltaan selittää sitä, miksi niin vähän on saatu aikaan.

Kysymys: Miksi juuri sanomalehdistöä pidettiin kiinnostavimpana aiheena semminkin kun suomalainen lehdistö on jo varsin laajasti referoinut sen kirjoittelua ja muutosta?

Empiiriseen analyysiin valituista lehdistä: Kaikki ovat venäjänkielisiä, kaikki ovat Izvestijaa lukuunottamatta puoluelehtiä eikä yksikään ole glasnostin kehityksen kannalta ehkä kehittyneimmältä alueelta, Baltiasta. Minusta olisi ollut kovin luonnollista, että suomalainen tutkija olisi ottanut vertailuunsa esim. perestroikan laboratoriksi mainitun Viron. Miksi ja kenen aloitteesta päädyttiin tällaiseen lehtivalikoimaan?

Esimerkkitapaukset glasnostista käsittelevät miltei yksinomaan historian oikomista, talous- ja ympäristökritiikkiä ja glasnostia itseään. Tietyllä tavalla nämä ovat kaikki melko helppoja alueita ja sellaisia, joilla voidaan osoittaa glasnost politiikan johtaneen tuloksiin. Miksi ei otettu esimerkkejä siitä miten glasnost toimi vaikeammassa tilanteissa, Tshernobyl, Vuoristo-Karabah, Gruusia, Viro jne? Ja toiseksi: miksi ei ulkomaan uutisointia ole otettu mukaan juuri lainkaan, sekin alue, jolla tulokset eivät ole yhtä dramaattisia kuin esim. Stalinin ja Buharinin suhteen? Tai miksi tuskallisiin ristiriitoihin johtanut julkisuuslainsäädännön uudistus ei ole päässyt mukaan edes suppealla referoinnilla? Lyhyesti: Miksi on haluttu korostaa menestyksiä?

Valinnoista pääsemme dokumentaatioon: Tekijä on saanut kolmessa empiirisessä esimerkissään apua neuvostoliittolaisilta kollegoilta. Glasnostin kehitystä ja sisältökysymyksiä kuvataan sellaisten noin 50 kirjoitusnäytteen avulla, joiden valintaa johti Moskovan yliopiston journalistiikan professori E. Prohorov. Tutkittaessa keskuslehtien ja aluelehtien kriittisyyttä tutkimusta avusti Prohorov opiskelijoittensa kanssa. Ja pääkirjoituksia arvioi APN:n ja tekijän kokoama raati, johon kuului mm. samainen Prohorov.

Taas kaksi kysymystä:

1. Voiko tekijä yhtyä siihen käsitykseen, että tutkimuksessa olisi voinut dokumentoida huolellisemmin sen, kenen aloitteesta syntyivät erilaiset valinnat ja rajaukset ja kuka teki käytännöllisen työn, esim. mittaukset ja mikä oli esim. kyseisen professori Prohorovin panos?

2. Tuliko tekijä pohtineeksi sitä, miten neuvostoliittolaisten avustajien oma asema ja suhde valtaan on mahdollisesti vaikuttanut heidän ajatuksiinsa?

Vielä dokumentaatiosta: Väliin tekijä käyttää lähteitään tavalla, josta on vaikea tietää, mikä on peräisin lähteestä, mikä häneltä itseltään. Kiintoisa jakso, jossa selvitetään alue- ja keskuslehtien kirjoittelun kriittisyyt-

tä kärsii siitä, ettei kriittisyyttä lainkaan määritellä. Kuitenkin siitä kyetään laskemaan tarkkoja kriittisyysarvoja jopa prosentin kymmenyksen tarkkuudella. Kysymys on seuraava: Mitkä olivat kriittisyyden kriteerit, riittikö esim. maininta siitä, että toverit, meidän on oltava kriittisiä?

Valitettavasti olen joutunut viipymään näin pitkään lähteitä, rajauksia ja dokumentaatiota koskevissa kysymyksissä. Uskon kuitenkin, että niiden kautta olen kyennyt pohjustamaan pääkriittikkini, neuvostoyhteiskuntaa koskevan analyysin puutteen.

Siirryn nyt siihen, ja aloitan esittelemällä neljä näkökulmaa glasnosttiin. Näkökulmat on hahmoteltu pääosin juuri uudemman läntisen tutkimuskirjallisuuden pohjalta.

Ensimmäinen voisi olla nimeltään modernisaationäkökulma. Sen mukaan glasnostin takana on erityisesti teknologisen jälkeenjääneisyyden ja taloudellisen pysähtymisen voittamiseen liittyvä laaja yhteiskunnallinen uudelleenjärjestely. Pidetään ensinnäkin selvänä, että neuvostotalous ei voi modernisoitua ilman olemassaolevien tietomonopolioiden purkamista ja tietoliikenteen kaikinpuolista kehittämistä. Toiseksi on otettava huomioon kehittyvien markkinoitten vaatimukset. Jos esim. itsekannattava tuotantolaitos ei saa riittäviä tietopalveluja, tulos on vielä huonompi kuin ns. komentotaloudessa. Ja kolmanneksi on kyse työpaikoilla vallitsevan apatian ja vastuuttomuuden voittamisesta.

Toinen näkökulma voisi olla nimeltään kansalaisyhteiskunnan näkökulma. Sitä on edustanut parhaiten Marju Lauristin. Lauristinin mukaan glasnost on edennyt Virossa kolmessa vaiheessa, joista ensimmäisessä se samastui avomielisyyteen ja kriittisyyteen, mutta oikeus tiedottaa säilyi byrokraatian huipulla. Julkisuuden muutoksen toisessa vaiheessa joukkotiedotus synnytti liikettä ja kolmannessa vaiheessa liike joukkotiedotusta.

Tämän näkökulman kannalta keskeisiä ovat kysymykset perinteisen lähettäjä/sanoma -mallin murtumisesta ja valtion ja kansalaisyhteiskunnan suhteesta. Mitä tapahtuu, kun syntyy joukkotiedotusta, joka ei ole sen paremmin poliittisessa kuin kaupallisessakaan kontrollissa? Tähän liittyvät mm. ongelmat epävirallisista tietoverkoista ja niiden kehityksestä joukkotiedotukseksi.

Kolmatta näkökulmaa voisi nimittää politiikanäkökulmaksi. Se tarkastelee glasnostia osana Neuvostoliiton valtarakenteen muutoksia. Esiin on tullut esim. seuraavanlaisia hypoteeseja: Avoin kritiikki ja sen tukeminen on paljolti keskustan ja periferian kamppailua tai johdon ja byrokraatian kamppailua, jossa uusi johto yrittää taivuttaa kritiikin

piiskalla hangoittelevan keski- ja alaportaan välttämättömänä koettuun muutokseen. Toisen hypoteesin mukaan sosialistisen pluralismin korostus ja sallivuus liittyy siihen, että nykyinen johto hakee liittosuhdetta älymystöön, jos ennen NKP:n tuki oli ennen muuta teollisuustyöväestössä. Kolmas tulkinta on se, että avoimuuspolitiikka on ilmaus nykyjohton uudesta legitimitteestrategiasta. Jos ennen oli vallalla jonkinlainen ”triumfismi”; enemmän, suurempaa, uusia voittoja, nyt lähdetään edistyksen ja kasvun mytologian murtamisesta poliittisessa ajattelussa. Syy tähän on todellisuuden paine, mahdottomuus tehdä urotekoja.

Neljäs ja viimeinen näkökulma voisi olla puolueen näkökulma. Sen mukaan keskeistä on katsoa, millaista on aito leniniläinen julkisuuspolitiikka, selvittää menneisyyden virheet ja vääristymät, analysoida sitä, miten niitä ennen yritettiin turhaan ratkaista, selvittää tarkasti se, mitä glasnostista oikeastaan on puolueessa päätetty ja kuinka se on edennyt; mikä on sen sisältö ja kuinka eri tiedotusvälineet sitä toteuttavat...

Kuinka tekijä vastaisi väitteeseeni, että työssä lähestytään glasnostia pääosin Neuvostoliiton nykyjohton silmin, ja että tämä on kapeuttanut tarkastelua niin, että esim. talouteen, politiikkaan ja valtion ja kansalaisyhteiskunnan suhteeseen liittyvät glasnostin selitys- ja tulkintamallit ovat jääneet ansaitsemattoman vähälle huomiolle?

Voin perustella väitettäni eräin esimerkein.

Sivulla 90 kirjoittaja kuvaa ns. pysähtyneisyyden kauden ongelmia todeten, että ”... samaan aikaan kun ulkomainen vaikutus oli aikaisempaa voimakkaampaa, väestö hylki omaa sanomaa.” Ehkäpä ongelma onkin juuri siinä, että sanoma ei ollut omaa, vaan valtion ja puolueen, jolla ei ollut juuri tekemistä kansalaisyhteiskunnan kanssa.

Koko työn alkupuolen kirjoittaja suodattaa Neuvostoliiton tiedonvälityksen historiaa neuvostopropagandan kautta ja sen toimivuuden näkökulmasta. Niinpä korostetaan mielestäni aivan suhteettomasti tiedonvälityksen uskottavuuden kriisissä esim. agitaattoreiden vanhenemista, ulkomaista propagandaa, nuorison kasvatusongelmia jne.

Työn suuri kertomus on se, että Lenin käytti glasnostia, hän uskoi keskusteluun, julkisuuteen, avoimuuteen, mutta että Stalin tuhosi neuvostotiedonvälityksen varhaisen glasnostin, joka oli osa leniniläistä lehdistäteoriaa ja käytäntöä. Sitten taas Gorbatsšov palasi Leninin periaatteisiin joukkotiedotuksessa. Tällä on liittymäkohtansa koko neuvostovallan historiaan. Tekijä kirjoittaa: ”On tunnettua, että Venäjän vallankumouksellisessa liikkeessä on ollut jo ennen vallankumousta kaksi pääsuuntaa, kasarmikommunistinenn autoritaarinen ja kansalais-

ten aloitteellisuuteen perustuva demokraattinen suunta. Näiden välinen taistelu on jatkunut myös koko neuvostovallan ajan ja jatkuu edelleen. Nyt on etusijalla jälkimmäinen.” (s. 155)

Työssä näkyy myös tietty – jos Rosa Liksomia lainaisi – neukkustaili: ”Kirjoitusten omakohtaisuus, avoimuus, kriittisyys, vaikuttava todistusvoimaisuus ja samalla jyrkkyys sekä optimistisuus ovat eittämättä vaikuttaneet kansalaisten voimakkaaseen kiinnostukseen julkista sanaa kohtaan” (s. 146). Tai kirjoittajat ovat ”kymmeninä vuosina karaistuneita veteraaneja. Heidän teksteissään puhuu henkilökohtainen kokemus ja laaja tietomäärä” (s. 146).

Mutta: Työssä on tuotettu paljon hyvää faktaa ja siinä on myös sellaisia kytkentöjä joita kaipasin, mutta vain mainintoina ja vailla suhdetta historialliseen ja empiiriseen osaan.

Kritiikkini on rakenteeltaan hyvin perinteinen: alussa lähteitä, dokumentaatiota ja metodiikkaa koskevia kysymyksiä ja lopussa raskaampaa lähestymistapaa ja teoreettisiin pulmiin liittyvää arvostelua. Tyylini oli kuulustelunomainen, hyökkäävä ja jossain määrin ylimielinen.

Paasilinnan vastaukset kritiikkiin olivat suhteellisen suppeita. Hän sanoi, että läntistä lähteistöä on runsaasti, mutta se on asenteellista ja että hän halusi nimenomaan pitäytyä neuvostoliittolaisissa lähteissä, koska heidän näkökulmansa on kiinnostava. Hän myönsi käyttäneensä sivulaudaturtyönsä lähes sellaisenaan, mutta ei pitänyt asiaa ongelmallisena.

Vilkkain sananvaihto syntyi välillemme Viron lehtien poisjättämisestä. Paasilinna korosti, että Viro on poikkeustapaus, joka ei anna kuvaa glasnostin tavallisesta tilasta maassa. Puolustin omaa näkemystäni sillä argumentilla, että Viro olisi ollut *tiedotustutkimuksen kannalta* kiinnostavinta aluetta, koska siellä glasnost on muuttanut yhteiskunnan perusrakennetta; valtion, kansalaisyhteiskunnan ja joukkotiedotuksen keskinäiset suhteet olivat nopeassa ja julkisuustutkimuksen kannalta poikkeuksellisen kiintoisassa liikkeessä. Se, miten kaukana Moskovasta olevat aluelehdet seuraavat keskuslehtien esimerkkiä, on tärkeitä puolueen ja hallinnon näkökulmasta, mutta tiedotusopillisesti melko vähäarvoista – semminkin, kun tulos on jo tutkittu ja yleisesti tiedossa.

Sähköisten välineitten poisjättämisessä Paasilinna vetosi rajauksen välttämättömyyteen. Hän totesi, että mukana ei ole ainoastaan glasnostin kannalta helppoja tapauksia, vaan myös Nina Andrejevan kirjoitus.

Paasilinna myönsi, että yhteistyöprosessin neuvostoliittolaisten kanssa olisi voinut kuvata yksityiskohtaisemmin. Hän korosti kuitenkin, että ”kotiinpäinvetoa” tapahtuu Neuvostoliitossa entistä vähemmän ja että hän ei ole suhtautunut epäkriittisesti asiaan. Kommentoin toteamalla, että en syytä häntä epäkriittisyydestä, vaan siitä, ettei hän ole dokumentoinut yhteistyön ja tutkimusprosessin käytännöllistä toteutumista.

Työn viralliset tarkastajat, Kaarle Nordenstreng ja Hannu Märkälä, tiivistivät kokonaisnäkemyksensä näin. Nordenstreng: ”Kysymyksessä ovat sittenkin enemmän ”pintakuvauksen” piirteet ja niiden synnyttämät eräänlaiset yhteiskuntapoliittiset visiot kuin yhteiskuntatieteellisesti systemaattinen tarkastelu. Sinänsä tekijä osoittaa kiitettävää kykyä intuitiiviseen ja herätteelliseen tarkasteluun, mutta sen kantokyky on vajavainen kun teoreettinen pohja ja muu tutkimuskirjallisuus jäävät hämärään”. Märkälä: ”Yleisvaikutelmaksi työn nykyisestä muodosta jää jonkinlainen epämääräisyys ja massiivisuus. Tiukempi ote aineistoon jonkin menetelmän tai selkeän viitekehyksen puitteissa olisi tuonut ekonomisemman ja teoreettisemman lopputuloksen. Kun aineistosta karsitaan kertaalleen kirjoitettu neuvostoliittolaisen julkisuuspolitiikan tausta, jää jäljelle suhteellisen vähän omintakeista tekijän panosta – riittävästi sitä toki jää”.

Tarkastajat esittivät Paasilinnan työn arvolauseeksi non sine laude approbatur, minkä Tampereen yliopiston yhteiskuntatieteellinen tiedekunta myös 24. 5. 1989 vahvisti. Kokonaisarvioksi jäi: vaatimaton mutta kunniallinen työ.

Tilaisuus oli päättynyt. Oli rehtorin grogien aika. Aivan kaikille niitä ei tarjoilla...

Jälkipuinti

Melkoinen lehtijoukko uutisoi tarkastustilaisuuden joko omien toimitajiensa tai Suomen Tietotoimiston välityksellä. Uutisissa oli pääsääntöisesti nostettu kärkeen jokin työn aiheeseen liittyvä kysymys, yleisimmin Paasilinnan arvio siitä, että talouden heikko kehitys uhkasi glasnostia. Muutamat välineet korostivat kuitenkin Aamulehden tapaan Paasilinnan henkilöä: ”Paasilinna pusersi pikatyön glasnostista”.

Paasilinna rinnastettiin Paavo Väyryseen mm. Aamulehdessä ja Ilta-Sanomissa, jonka pakinoitsija Seppo Sännälä alkoi seikkailuttaa paltallaan Upsalan ekonomien ja Åbon tohtorin rinnalla myös Tampereen lisuria.

Kaarle Nordenstreng vastasi Aamulehdelle (22. 5. 1989) todeten, että Paavo Väyrysen ”tohtorihistoria” pääsi sekä tiedeyhteisön että lehdistön takia luvattoman vähällä kritiikillä ja pöyhimisellä, mutta ”Tampereen liseniaatit ovat karvaan katsomatta saman ja kovan punnituksen läpäisseitä”.

Tieteellisissä lehdissä arvioita ei ilmestynyt – kuten ei yleensä painamattomista töistä.

Hieman kritiikin kritiikkiä: Työn tieteellinen ”syvärakenne” jäi arvioimatta: Mikä on Paasilinnan näkemys yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen tutkimuskohteista ja keinoista saavuttaa niistä tietoa? Hyvä kritiikki pyrki asettamaan kunkin tutkimuksen tieteenalan jatkumolle ja valottamaan sen kautta työn intellektuaalisen sukupuun yhtäältä ja originaliteetin toisaalta. Kun tutkimusta ”kuoritaan” kohti sen tietopillisiä ja metodologisia perusratkaisuja, huomataan, missä määrin tietoisesti ja hallitusti tutkija on tehnyt valintansa; tutkimuksen ”pinassa” näkyvät ongelmat, epäloogisuudet ja sekaannukset ovat usein heijastumaa reflektiomattomasta suhteesta perusratkaisuihin. Paasilinnan tapauksessa seikka on ilmeinen. Työhön on koottu erilaista aineistoa hyvin erilaisilla menetelmillä tietyn aiheen ympärille. Lähdekritiikin melko täydellinen puuttuminen on jo merkki siitä, että tieteellinen perusta on pohtimaton, hatara.

Paasilinnan osakseen saaman virallisen kritiikin tietyn ponnettomuuden osasyys oli se, että tarkastajat olivat toimineet myös työn ohjaa-

jina. Silloin vaikeat erimielisyydet yleensä eliminoituvat jo ennakolta, sillä työn tekijä tapaa etsiytään tieteellisesti samanmielisen ohjaajan luo ja ohjaaja puolestaan voi johdattaa työtä itselleen mieluisiin ratkaisuihin. Tarkastustilaisuus onkin enemmän opiskeluprosessin loppupiste, ei avoin ja yllätyksellinen tilanne.

Toinen pulma oli oma ennakoasenteeni, joka suuntasi kritiikin etsimään paljolti vain tutkimuseettisiä puutteita sekä tutkijan näkökulmaa ja hävitti näköpiiristä mm. työn omat tavoitteet, mahdolliset heuristiset piirteet ja monet tutkimuksellisen syvärakenteen seikat. Neuvostoliiton sittempi kehitys on osoittanut, että glasnost kytkeytyy vielä moninverroin monimutkaisempaan kansallisia, uskonnollisia, rodullisia ja poliittisia jakoja sisältävään todellisuuteen kuin tuolloin, 1989, uskottiin. Tämän kirjan ilmestyessä on jo mahdollista, että koko käsite on siirtynyt historiaan.

Miten Paasilinnan työ ja kritiikkini siitä suhteutuvat luvussa IV annettuihin (1) tutkimuskeskeiseen, (2) tuloskeskeiseen ja (3) vaikutuskeskeiseen lähestymistapaan?

(1) Suuri osa argumenteistani kohdistui siihen, että Paasilinna ei hallitse tieteellisiä viestintäkäytäntöjä tai jättää ne huomiotta. Hän ei myöskään ole järin reflektiivinen; jo otsikko osoittaa, ettei hän ole selvittänyt itselleen, mitä oikein tutkii ja millaisin välinein. Niin seurattavuus, dokumentointi kuin käsitteellinen selkeyskin saavat arvostelua osakseen. Paasilinnan argumentaatioketjut, ”selitysnivelet”, olisivat ansainneet yksityiskohtaisemman tarkastelun.

(2) Koska Paasilinna pyrkii pääosin vain ilmiön historian ja sen nykytilan kuvaukseen, tuloskeskeisen kritiikin ala jää kapeaksi: Kuinka edustavia ovat aineistot, joiden perusteella päätelmät tehdään? Empiirisen aineiston keruu oli kuvattu kuitenkin niin puutteellisesti, että kuvauksen perusteella oli mahdotonta arvioida menetelmällistä luotettavuutta. Tärkeimmäksi keinoksi jäi tietojen hankkiminen muista lähteistä ja niiden vertaaminen Paasilinnan tuloksiin. Vertailu osoitti, että Paasilinnan tulos oli oikeansuuntainen, mutta osin vino.

(3) Yksi oletuksista, se että Paasilinna poliitikkona ja tiedotusvälineiden johdon edustajana ottaa ”lähettäjän silmät”, toteutui. Tärkein

kritiikkini kohde oli Paasilinnan intressi, samastuminen poliittisen johdon tarkoitusperiin, joka kapeutti tutkittavaa ilmiötä koskevan katsannon ”johdon katseeksi”.

Mitä työ opetti kriitikolle? Ainakin sen, että kritiikki saattaa olla tärkeä osa oman tieteellisen taidon kasvua, sillä se pakottaa jäsentämään kunkin työn rakennetta, kerimään auki sitä ajatuksellista polkua, jota tutkimuksen tekijä on noudattanut päätyessään tuloksiinsa. Ongelma on, että oman tulkintahorisontin avaaminen työn ongelmille ja kohdeherkän kritiikin metodiikan löytäminen ei ole helppoa; mitä karkeampia tulkinnalliset välineet ovat, sen helpommin työ – valitettavasti – käy.

Vertailun vuoksi voimme katsoa, millainen kritiikki olisi rakentunut käyttämällä sitä arvioinnin jäsenystä, jonka Klaus Mäkelä tarjoaa artikkelissaan *Kvalitatiivisen analyysin arviointiperusteet* (1990).

Mäkelän (1990, 47–48) mukaan arvioijan olisi kiinnitettävä huomiota ainakin seuraaviin seikkoihin:

- aineiston merkittävyys ja yhteiskunnallinen ja kulttuurinen paikka
- aineiston riittävyys
- analyysin kattavuus
- analyysin arvioitavuus ja toistettavuus

Mäkelä korostaa voimakkaasti tutkijan tietoisuutta tulkinnan kohteena olevan aineiston erityislaadusta. Paasilinnan tapauksessa aineisto oli varsin heterogeenistä: NKP:n dokumentteja, gallup-tuloksia, lehtijuttuja, neuvostoliittolaisten raatien ja tutkijaryhmien arvioita jne.

Ensimmäisen Mäkelän asettaman vaatimuksen mukaan tutkijan olisi tarkoin määritettävä aineistonsa yhteiskunnallinen ja kulttuurinen paikka ja sen tuotantoehdot. Tätä Paasilinna on jossain määrin tehnyt selvittäessään Neuvostoliiton joukkotiedotuksen rakennetta; analyysin kohteena olleiden NKP:n asiakirjojen ja lehtiartikkeleitten asema yhteiskunnan virallisessa koneistossa käy selväksi. Tuotantoehtoja Paasilinna valottaa ansiokkaasti kuvaamalla Neuvostoliiton sensuurin toimintaa. Sen sijaan esim. neuvostoliittolaisten avustajien tuottaman aineiston ”tuotantoehdot” jäivät tarkastelun ulkopuolelle.

Ongelmallisinta on aineiston kulttuurisen paikan määrittäminen. Paasilinna näyttäisi oletttavan, että NKP:n tavoitteet edustaisivat jossain määrin ”yhteistä etua” tai kansaa ja että niitä ja neuvostotiedonvälitystä luettaisiin kutakuinkin riveiltä eikä rivien välistä. Kumpikin oletus on ongelmallinen, ja niiden myötä asettuu kiistanalaiseksi myös aineiston merkittävyys. Mitä virkaa on NKP:n päätöksillä, kun yhteiskunta näyttää alituisesti kehittyvän niissä asetettujen tavoitteiden vastaisesti? Tai onko aluelehtien glasnost-myönteisyys tai -kielteisyys kiinnostavaa, kun kansa ei käytä niitä enää edes kalankääreinä kalan loputtua?

Kulttuurisen paikan määrittäminen on vastaamista siihen, mistä tutkittavat tekstit ”oikeastaan” kertovat, tekstin asettamista osaksi reaalista diskurssia, jossa sanomia tuotetaan, välitetään ja tulkitaan tietyllä tavalla.

Mäkelän toinen ja kolmas kriteeri, aineiston riittävyys ja kattavuus, vastaavat paljolti tässä kirjassa käytettyä edustavuuden kriteeriä. Riittävyydellä Mäkelä tarkoittaa kvalitatiivisen aineiston suhteen tilannetta, jossa aineiston kerääminen ei tuo enää esiin uusia piirteitä ja kattavuudella sitä, että tutkija ei perusta tulkintojaan satunnaisiin poimintoihin.

Tässä suhteessa Paasilinnan työ jättää, kuten todettu, runsaasti toivomisen varaa.

Kiinnostavia ja kvalitatiivisen tutkimuksen suhteen ehkä kiistanalaisimpia kriteerejä ovat Mäkelän mainitsema analyysin arvioitavuus ja toistettavuus, joista edellinen vastaa paljolti tässä kirjassa aiemmin käytettyä seurattavuuden kriteeriä. Toistettavuudella Mäkelä tarkoittaa luokittelu- ja tulkintasääntöjen esittämistä niin yksiselitteisesti, ”että toinen tutkija niitä soveltamalla päätyy samoihin tuloksiin”.

Arvioitavuutta ja toistettavuutta voi Mäkelän mukaan parantaa mm. siten, että aineisto luetteloidaan, tulkintaoperaatiot pilkotaan vaiheisiin ja että ratkaisu- sekä tulkintasäännöt ”nimenomaistetaan”:

”Jo analyysiyksikön määrittämisen vaiva vie meidät askeleen pois vaikutelmanvaraisuuden mielivallasta. Ihannetapauksessa tutkija kykenee ilmoittamaan, montako lausumaa, vihaa, katsetta, kaskua tai omaelämäkerran ripillepääsymainintaa Unen analyysinsa koskee, ei siksi että niitä laskettaisiin vaan jotta ne olisi identifioitu.”(Mäkelä 1990, 57)

Mäkelä vaatii edelleen ”tutkijan itsekurin ja hänen analyysinsa arviointavuuden” vuoksi, että tutkija edes kokeeksi prosessoi osan aineistostaan mahdollisimman formaalisti (emt., 59).

On ilmeistä, että Paasilinnan työ ei täytä Mäkelän asettamia arviointavuuden ja toistettavuuden vaatimuksia. Yhtä selvää kuitenkin on, että nuo vaatimukset ovat itsessään ongelmallisia, ehkä jopa mahdottomia. Onko vain sattuma, että Mäkelä etsii tutkijan itsekurin lähteitä juuri kvantitatiivisen analyysin metodiikkaa lähellä olevista keinoista? Kun simputtamisen keinoja on muitakin, vihjaako valinta, että määrällinen analyysi – viimekädessä luonnontieteellinen koeasetelma – olisi ideaali, johon myös laadullisen tutkimuksen tulisi pyrkiä?

Kaikkiaan Paasilinnan työ näyttäytyy Mäkelän kriteerien katsannossa puhtaan eklektiseksi yritykseksi. Siihen on koottu hyvin erilaisia aineistoja, joita on analysoitu eri tavoin. Tutkija on toivonut, että tästä lähestymisten joukosta summautuu oikeasuhteinen kokonaiskuva glasnostiksi nimetystä yhteiskunnallisesta ilmiöstä.

Eklektinen lähestymistapa saattaa olla myös harkittu metodologinen ratkaisu. Tutkija olettaa, että hän voi minimoida metodien ja aineistovalintojen tuottamat virheet ja näköharhat asettamalla vastatusten hyvin eri tavoin samasta ilmiöstä tuotettua tietoa. Yksittäiset luvut saattavat olla pieniä, mutta niitä summaamalla syntyy merkittävä tulos. Sen sijaan yhden metodin tai aineiston varaan jättäytyvä tutkimus on kuin kertolaskua, jossa kertoja tai kerrottava voi osoittautua nolllaksi.

Kirjallisuus

- Ahonen, Pertti. A. J. Greimasin Pariisin koulukunnan semiotiikka: Sosiaaliantropologiasta ja kansansatujen tutkimuksesta yleiseen ihmistieteeseen. Suomen Antropologia 4/1984. 1984a.
- Ahonen, Pertti. Valtio-oppi ilman valtiota. Semioottinen tekstianalyysi kerronnallisista rakenteista Jussi Teljon artikkelissa Valtio-opin tehtävät ja menetelmät. Poliitiikka 3 ja 4/1984. 1984b.
- Arminen, Ilkka. Juhannustansseista Jumalan teatteriin. Tutkijaliitto, Helsinki 1989.
- Edmondson, Ricca. Rhetoric in Sociology. MacMillan Press. London and Basingstoke 1984.
- Itkonen, Esa. Kielen vankina. Poliitiikka 2/1988.
- Kaukonen, Erkki. Sosiologia-lehden kaksi vuosikymmentä. Sosiologia 4/1986.

- Paasilinna, Reino. Glasnost. Julkisuuspolitiikka ja sen tausta Neuvostoliiton joukkotiedotuksessa eräin empiriaesimerkein 1985–1988. Tiedotusopin lisensiaattityö. Tampereen yliopisto, 1989.
- Palonen, Kari. Tekstistä politiikkaan. Johdatus tulkintataitoon. Jyväskylän yliopisto, valtio-opin laitos, julkaisuja 54/1987. Jyväskylä. 1987. (Uudistettu laitos samasta teoksesta: Vastapaino, Tampere 1988)
- Palonen, Kari. Totuuspuolueen portinvartija. *Politiikka* 3/1988. 1988b.
- Paunonen, Timo. Poliitikko valmistuu varmasti. *Ilta-Sanomat* 31. 5. 1989.
- Prelli, Lawrence. The Rhetorical Construction of Scientific Ethos. Teoksessa *Rhetoric in the Human Sciences*, (toim.) Herbert W. Simons. Sage, London 1989.
- Silvo, Ismo. Valta, kenttä ja kertomus. Televisiopolitiikan tulkinnat. Yleisradion suunnittelu- ja koulutustoiminnan julkaisuja n:o 2. Yleisradio, Helsinki 1988.

VI TUTKIMINEN JA KIRJOITTAMINEN

Hän tajusi olevansa keskellä jokea, matkalla; kukaan ei vastannut: hän oli yksin haudattuna hiekkalotjaan ajelehtimassa ilman airoja, ilman peräsintä. Hän tiesi että hänen olisi pitänyt nousta, yrittää lähestyä rantaa, huutaa apua; mutta samalla ajatus siitä, että hiekkahoito vaati täydellistä liikkumattomuutta, sai hänestä yliotteen; se sai hänet tuntemaan että hänen oli pakko olla siinä niin liikkumattomana kuin mahdollista... (Italo Calvino, Marcovaldo eli vuodenajat kaupungissa)

Yksi sitkeimpiä tutkimustyötä koskevia myyttejä on, että se olisi raskasta, uhrauksia ja kieltäymyksiä vaativaa työtä, johon pystyvät vain poikkeuksellisen lahjakkaat ja asialleen täysin omistautuneet ihmiset. Tutkijat vaalivat auliisti tätä käsitystä ”tieteen tekemisen ankarasta vakavuudesta” – kuten Yrjö Ahmavaara (1987) sanoo – sillä se nostaa heidän sosiaalista arvostustaan. He kirjaavat tutkimustensa esipuheisiin sadomasokistisen piirileikin kuvauksia: lapset kärsivät, puoliso kärsii, harrastukset kärsivät, koirakin kärsii – ja tutkija vasta kärsiikin nähdessään toisten kärsimyksen.

Akava-lehti (3/1990, 38) rakentaa ”tutkimuksen sankarimyyttiä” seuraavasti:

”Oletko valmis uhraamaan yli kymmenen vuotta elämästäsi alipalkattuun työhön?

Oletko valmis ponnistelemaan vaikeiden ongelmien, vaativien kokeiden ja mittavan tilastoaineiston analysoinnin parissa uutta etsien, ankaraa tieteellistä tutkimustyötä tehden.

Vastuksia pelkäämättä, arvostelua säikkymättä ja pettymyksistä masentumatta.

Jos pystyt rehellisesti vastaamaan kaikkiin kohtiin myönteisesti olet ilmeisesti yksi niistä, joka kykenee saavuttamaan korkeimman akateemisen oppiarvon...”

Toinen näkökulma tutkimukseen on sanoa sitä vaihtelevaksi, itseenäiseksi ja niin henkisesti kuin sosiaalisesti poikkeuksellisen palkitsevaksi työksi.

Kuitenkin tutkimuksen teko tuntuu usein, varsinkin opiskelijasta, raskaalta, pitkäpiimäiseltä ja ikävältä. Syitä on monia. Osin kyse on suomalaisesta yliopistoperinteestä, jossa esitelmät ja opinnäytteet on ymmärretty kontrollin ja kokeen kaltaisiksi; ”kidutuksesta kirkkauteen”. Esitelmät ja tutkielmat tavataan tehdä yksin, vailla työ- tai projektiryhmän tukea ja puutteellisesti ohjattuina. Niin niistä tulee henkilökohtaisen eloonjäämiskokeen luonteisia suoriutumisen näytöksiä, joissa tulos ja sisältö on toissijaista – tärkeintä on ”kestäminen” ja ”läpäisy”.

Opettajat ja oppiaineen perinne ohjaavat opiskelijan usein tutkimaan asioita, joista tämä ei ole kiinnostunut ja joilla ei ole yhteyttä opiskelijan tärkeiksi kokemien asioiden kanssa. Tärkeänä ei useinkaan pidetä itse tutkimusaihetta, vaan työkokemusta sinänsä. Tutkimustyön katsotaan opettavan huolellisuutta, järjestelmällisyyttä, pitkäjännittävyyttä ja kokonaisuuksien hallintaa. Nämä hyveet ja taidot opiskelija taas voi siirtää uusiin töihinsä ja ammattikäytäntöön. Tällä näkemyksellä on perusteltu perinteisesti myös matematiikan ja klassisten kielten opetusta; opiskelija ei saa kaloja, vaan ongen niiden pyytämiseen, hänelle tarjotaan oppimisen *yleistä* taitoa – mitä se sitten onkaan. Ongelmaksi jää, eikö opiskelija oppisi samat yleiset taidot myös mielekkäiden, käyttökelpoisten ja kiinnostavien sisältöjen avulla?

Kolmantena syynä tutkimuksen teon raskauteen on se, että suuri osa työstä kohdistuu jo tiedettyyn; kyseessä ei ole ongelman ratkaisu tai uuden löytäminen, vaan vanhan referoiminen ja todentaminen.

Tutkimuksen tekemisen henkisenä esteenä on usein tunne omasta riittämättömyydestä. Opiskelijat arvioivat itsensä huomattavasti useammin muita huonommiksi kuin paremmiksi – toisilla on kykyä ja kielitaitoa ja ajatuksia, itsellä ei nimeksikään.

Itseluottamusta voi keräillä vaikkapa lukemalla vanhoja esitelmiä ja opinnäytteitä ja muistamalla, että yliopiston kilpailuhenkisyys pakottaa tutkijat ja opettajat korostamaan ja näyttämään omaa tietäväisyyttään – yli senkin, mikä on heidän todellinen pätevyytensä. Muuan naiskirjoittaja kuvaa seminaarikokemuksiaan (Tiedotustutkimus 3/1989, 110):

”Mietin myös usein, menenkö mukaan siihen bluffiin, jota miesopiskelijat harrastavat alusta asti? ”Toi Haughan kirjoittaa siinä ... (saksankielinen nimi) ja toi Foucault kirjoittaa siinä ... (ranskankielinen nimi) ja Eco kirjoittaa ... (italiankielinen)”. Totuus on, että olemme molemmat lukeeet saman lehdensivun Tiedotustutkimus-lehdestä, jossa mainitaan keskeiset teokset. Tähän bluffiin en ole vielä kyennyt!”.

Yliopiston opettajiksi ja tutkijoiksi valikoituu paljon ihmisiä, jotka ovat kiinnostuneempia tieteestä sinänsä, kuin muusta todellisuudesta. Heille ovat rakkaita teoria- ja oppihistoria, tieteelliset kiistat, tieteenalojen tutkimuskohteen pohdiskelut jne. He hallitsevat hyvin tieteen perinteen, klassikot, keskustelut, käsitteet ja menetelmät.

Tällainen tutkija- ja opettajatyyppejä on opiskelijan näkökulmasta tarpeellinen, sillä hän osaa ohjata tieteelliseen sivistykseen kuuluvaan oppineisuuteen ja käynnissä oleviin keskusteluihin – hän tuo opiskelijaa ”sisään” alalle. Tällainen opettaja saattaa kuitenkin olla myös masentava, jos hän reagoi opiskelijan omiin ajatuksiin vaikkapa näin: ”Hauska idea sinänsä, mutta oikeastaan sen on esittänyt kehittyneemmässä muodossa jo Mauss vuonna ... ja satakunta muuta sen jälkeen. Mauss puolestaan oli saanut oivalluksen Platonilta, joka sanoo asiasta...” Ajatus siitä, että kaikki aiemmin sanottu olisi hallittava ennen kuin voi sanoa mitään omaa, on turhauttava.

Jos mikään muu ei lohduta, kannattaa muistaa sosiaalipsykologi Klaus Weckrothin esittämä vertaus: Jos pyramidi löydetään vahingossa niin, että joku kompastuu sen kärkeen, olisiko löytö haudattava ja odotettava, että se tehdään ns. tieteellisin menetelmin?

Edellä sanottu ei tietenkään tarkoita sitä, että tieteen menetelmiä tai sen sisäistä keskustelua ja oppihistoriaa pitäisi väheksyä – jos niin tekee, yliopisto on väärä opiskelupaikka. Mutta tiedettä ei myöskään pidä korottaa asemaan, jossa kunnioitus alkaa tukahduttaa kyvyn tutkia todellisuutta.

Opiskelun aikana tehtävien tieteellisten töiden tulisi olla tilaisuus selvittää, millainen todellisuuden tutkailun muoto tiede on verrattuna esim. taiteeseen, journalismiin, arkikokemukseen jne.

1. Seminaarien työmuodot

Tutkimustaitojen opetus tapahtuu yliopistoissa paljolti seminaareissa.

Tavallisesti seminaareissa pyritään opettamaan (1) tutkimustyön tekemiset valmiudet (kirjastojen käyttö, atk-aidot jne.), (2) tiedeyhteisön viestintäkäytännöt (argumentaation, kritiikin ja raportin kirjoittamisen tavat) sekä (3) ongelmien valinta ja ratkaisu (tutkimusprosessi). Hie-man toisin muotoillen voi puhua tieteellisen työn kädentaidoista, tiedeyhteisön puhetavoista sekä tutkimuksen teoriasta ja metodiikasta.

Julkilausuttujen tavoitteiden ja seminaarikäytännön välillä on ero ja ongelmia, joihin viitattiin jo tämän kirjan johdannossa esitetyn tieteellisten taitojen jäsenyyksen yhteydessä. Tieteen toiminnallinen puoli välittyy paljon heikommin kuin sen rakenteellinen, esineellistynyt puoli. Seminaareissa tämä tarkoittaa sitä, että esitelmän muotoon liittyvät vaatimukset (pituus, lähdeviitteet jne.) korostuvat ja että oppi-aineessa suositut, kirjallisesti saatavilla olevat metodiset ja teoreettiset ratkaisut toistuvat.

Sosiaalitieteiden seminaareissa on ainakin kaksi erityispiirrettä. Ensimmäinen on se, että myös seminaari on sosiaalinen tilanne, joten jokainen vaikkapa sosiaalisen luonnetta koskeva väite liittyy samalla seminaariryhmän toimintaan. Erityisen selvää tämä on sosiaalipsykologiassa, jonka tärkeä tutkimuskohde ovat pienryhmät.

Toinen erityispiirre on se, että seminaarin osanottajat sisältyvät itsekin käsiteltävään kohteeseen, yhteiskuntaan, ja heillä on siksi sekä tutkimuskohteeseen suuntautuvia intressejä että erilaisia esitietoja kohteesta. (Remmele ym. 1976)

Seminaarin järjestelyissä olisi siten tärkeää miettiä yhtäältä ryhmän valtasuhteita ja toisaalta sitä, missä määrin ja millä tavoin opiskelijoiden yhteiskuntaa koskevat arkikokemukset ja intressit otetaan huomioon.

Joskus seminaarin pitäjä saattaa lähteä siitä, että mielekäs tieteellinen toiminta ei ole mahdollista ilman jäsentynyttä kuvaa tutkimusalueen oppihistoriasta ja teoreettisesta rakennelmasta. Silloin seminaari työ painottuu aiemman tutkimuksen historialliseen, eksegeettiseen ja vertailevaan selvittelyyn. Näin toimiessaan opettaja ei välttämättä hyl-

jeksi opiskelijoiden henkilökohtaisia tai poliittisia pyrkimyksiä. Hän vain uskoo, että jotta tieteestä olisi mihinkään hyötyä, se on ymmärrettävä syvällisesti ja omasta kehityksestään käsin.

Toinen vaihtoehto on lähteä yhteiskunnallisista ongelmista, opiskelijoiden henkilökohtaisista intresseistä tai kansalaistoiminnasta ja pyrkiä ratkaisemaan ja edistämään niitä tieteen keinoin. Esimerkistä käy talonvaltaus. Sen yhteydessä syntyy varmasti tilanteita, joiden kautta voi analysoida yhteiskunnan toimintamekanismeja, ryhmäkäyttäytymistä jne.

Luultavasti tavallisin seminaarin työmuoto on sellainen, jossa kukin opiskelija tekee itsenäisesti tutkimussuunnitelman ja esitelmän sekä toimii yhden tai useamman työn opponenttina. Tällainen työmuoto painottaa yhtäältä yksilöllistä suoriutumista ja toisaalta tiedettä erityisenä ilmaisumuotona; koska työt käsittelevät usein aivan eri aiheita, arviointi ja keskustelu keskittyy tieteellisten esityskonventioiden noudattamiseen.

Keskustelujen ”hajoamisen” pulman poistaa siirtyminen ns. teemaseminaareihin, joissa koko ryhmä työskentelee yhteisen, tiukemmin tai löyhemmin rajatun aiheen parissa. Koska teemaseminaarissa kaikki ovat ainakin jossain määrin perillä käsiteltävästä aiheesta, keskusteluilla on mahdollisuus kehittyä tavanomaista paremmiksi – jos puhe ei pyöri paikallaan.

Teemaseminaarin heikkoutena on, että se rajoittaa opiskelijoiden vapautta valita itseään kiinnostava aihe. Saattaa myös käydä niin, että teemaseminaari jää tieteellisesti yksipuoliseksi: luetaan samaa, vetäjän neuvomaa kirjallisuutta, omaksutaan samanlaiset teoreettiset ja metodiset lähestymistavat. Vapaan ja teemaseminaarin välimuodossa ryhmä jakautuu alkukokoontumisien jälkeen 3–4 opiskelijan ryhmiin kiinnostuksen mukaan. Pienryhmät kokoontuvat kukin erikseen vetäjän luo käsittelemään omia ja mahdollisesti myös muiden esitelmiä.

Esitelmän käsittelyä voi muunnella mm. niin, että tekijä kirjoittaa esitelmänsä lopulliseen asuun vasta seminaarikäsittelyn jälkeen ottan huomioon saamansa kritiikin. Lopullisessa versiossa hän voi myös arvioida opponentin toiminnan ja käydyn keskustelun arvon omalle työlleen. Alkuvaiheessa on mahdollista tehdä pelkän yhden tutkimus-

suunnitelman sijasta useampia, kehittyviä versioita. Yksittäin tai pienissä ryhmissä kirjoitettavien esitelmien sijasta voidaan tähdätä koko seminaariryhmän yhteiseen raporttiin.

Suomalaisilla yliopisto-opettajilla ei useimmiten ole minkäänlaista opetuskoulutusta ja ohjaus työhön on satunnaista. Lukuisat sijaiset ja uuteen virkaansa tulevat – heitä yliopistoissa riittää – aloittavat seminaarinsa usein vain omien opiskeluaikojensa muistoihin tukeutuen.

Eri asia tosin on, hyödyttääkö didaktinen koulutus, jos tieteellisen opetuksen institutionaalista asemaa ja sisältöä ei samalla paranneta.

2. Aiheen valinta ja tutkimusasetelma

Umberto Eco antaa kirjassaan *Oppineisuuden osoittaminen* neljä ”itsestään selvää sääntöä” aiheen valitsemiselle: Aiheen on vastattava opiskelijan intressejä, aineiston on oltava saatavilla ja ymmärrettävää ja metodisen viitekehyksen on mahdollista opiskelijan kokemuspäiriin. Yksinkertaisesti: Opiskelijan ”... on tehtävä sellainen tutkielma, jonka hän kykenee tekemään”. (Eco 1989, 23–24)

Econ näkemykselle on helppo löytää vastaväitteitä: Eikö opiskelijan oman (ei ehkä tieteen) kehityksen kannalta olisi mielekkäintä tarttua aiheeseen, joka ei liity hänen tentteihinsä, poliittiseen tai uskonnolliseen maailmaansa jne., vaan jossa hän joutuu opiskelemaan jotain kokonaan uutta ja vierasta? Eikö mielekkäin olisi aineisto, jonka saaminen on vaikeaa, koska siten kohenee taito löytää materiaalia? Eivätkö käytettävä aineisto ja metodi voisi olla sellaisia, että ne vasta opiskelun ja tutkimuksen kautta tulevat opiskelijalle ymmärrettäviksi? Onko parempi tehdä jotakin suppeaa ja riskitöntä, vai laajaa ja onnistumistaan epävarmaa?

Ehkä järkevä linja on jossain Econ ohjeitten ja niiden kritiikin puoli- tiessä: Aihe on hyvä, jos se kiinnostaa, mutta sitä ei tunne läpikotaisin. Rajaus on järkevä, kun se suuntaa työtä, mutta ei rajoita ajattelua. Materiaali on hyvää, jos se on saatavissa, mutta ei valmiina odottamassa.

Tutkimuksen tai esitelmän *aihe* voi olla vasta onnistuneen työn läh- tökohta. Jos aihe ei kehity tutkimusongelmaksi tai teemaksi, jos puut-

tuu perusajatus, jotain on vialla. Aihe on kyettävä jäsentämään ja tematisoimaan jonkin idean tai näkökulman kautta.

Tutkijan on hyväksyttävä, että kukin tutkimus on aina vain yksi näkökulma aiheeseen, tietyin tavoittein ja menetelmin tehty interventio maastoon, johon vailla terävää ja kapeata kärkeä olisi mahdoton tunkeutua. On rajattava ja totuttava siihen, että rajauksen mukana jää pois myös aiheen kannalta merkittävää ainesta. Tärkeätä on kuitenkin tiedostaa rajausten vaikutus tuloksiin ja kertoa seikka lukijalle.

Vain harvat tutkijat ovat kirjoittaneet siitä, miten heidän tutkimusideansa ovat syntyneet. Poikkeuksen tekee C. Wright Mills, joka erittelee kokemuksiaan kirjassaan *Sosiologinen mielikuvitus*. Sen intellektuellista ammattitaitoa käsittelevässä liitteessä hän kuvaa tapoja ”sosiologisen mielikuvituksen kiihottamiseksi”:

- ”Leikkisä asenne ongelmien määrittelyssä käytettyjä sanoja ja sanontoja kohtaan saa usein mielikuvituksen valloilleen. Etsi synonyymeja kaikille keskeisille käsitteillesi ... saadaksesi selville niiden kaikki sivumerkitykset. Tämä yksinkertainen tapa panee sinut ajattelemaan tarkemmin ongelmiasi käsitteitä...”
- ”Usein pääset parhaiten selville käsitteistäsi tarkastelemalla ääripäitä, ajatteleamalla tutkimasi ilmiön vastakohtaa. Jos ajattelet epätoivoa, niin ajattele myös voitonriemua. Jos tutkit saituria, tutki myös tuhlaria...”
- ”Mielikuvituksensa voi joskus laukaista tarkoituksellisesti kääntämällä ilmiön mittasuhteet mielessään päinvastaisiksi ... Miltä alkukantaiset kyläyhteisöt näyttäisivät, jos niiden väestö lisääntyisi 30 miljoonaan?”
- ”Mistä tahansa ongelmista olet kiinnostunut, huomaat hyödylliseksi yrityksen saada *vertailevaa* otetta aineistoon.” (Mills 1982, 204–208)

Hieman samantyyliiset ohjeet antaa Kenneth Gergen (1982, 139–145) tavanomaisuutta rikkovien lähestymistapojen löytämiseen: yhteistoi-
minta sellaisten yksilöitten ja ryhmien kanssa, jotka eivät jaa enemmistön perspektiivejä ja oletuksia, arkipäiväisten oletusten vieminen absurdisuuden rajoille, antiteesien etsiminen tavanomaisille ajatuksil-

le ja kulttuurissa tavallisten metaforien korvaaminen uusilla. Absurdisuuden voimasta Gergen käyttää esimerkkinä behaviorismia: siitä tuli tieteellisesti mielenkiintoinen siksi, että se yritti selittää *kaiken* inhimillisen käyttäytymisen reaktioiksi ärsykkeisiin.

Jaana Venkula on korostanut voimakkaasti tieteellisen toiminnan jakoa kahteen ”kontekstiin”: *Context of justification* on ”se tieteellisen toiminnan konteksti, jossa induktion tai deduktion apuvälineitä käyttäen todennetaan tieteellisiä hypoteeseja”. *Context of discovery* puolestaan ”tarkoittaa kaikkea sitä toimintaa ja niitä ajatusprosesseja, joita tarvitaan hypoteesien muodostamiseen, keksimiseen ja oivalluksiin”. Jaolla on filosofian historiassa pitkä perinne, tämännimisinä toi käsitteet keskusteluun Hans Reichenbach 1930-luvulla.

Venkula katsoo, että edellistä kontekstia luonnehtivat loogisuus ja rationaalisuus, jälkimmäistä irrationaalisuus, mielikuvitus, inspiiraatio ja intuitio. (Venkula 1988, 2–7)

Erottelu on kiinnostava, joskin Venkulan esittämässä muodossa ideoiden keksimistä mystifioiva. Usein lienee niin, että kun idea leimauttaa, päällisin puolin erillisten ilmiöiden välille löytyy konstitutiivinen tai rakenteellinen yhteys. Edellisellä tarkoitamme sitä, että ilmiöt ovat jossain oleellisessa suhteessa toisilleen välttämättömiä ja toisiinsa vaikuttavia ja jälkimmäisellä sitä, että ilmiöt on mahdollista ymmärtää osana samaa rakennetta tai järjestelmää. Tällaiset oivallukset edellyttävät usein systemaattista ajatustyötä teoreettisten ideoiden, käsitteiden ja konkreettisten ilmiöiden välisistä suhteista. Idean syntyminen on yhtä vähän tai yhtä paljon ”irrationaalista” tai ”intuitiivista” kuin se, että lapsi huomaa kahden ja kahden summan olevan neljä käytti hän havaintoesineenä palloja, omenia, nappeja tai mitä muuta tahansa.

Tutkimusideoiden ja näkökulmien löytäminen voi harjoitella. Esimerkkinä on Uuden Suomen reportaasi (13.4.90) Helsingin Agricolan kirkossa järjestetystä *Tuomasmessusta*. Uutuuden yksi ideoija, pastori ja tv-esiintyjä Miikka Ruokanen kiteytti periaatteen näin: ”Sana messu on hyvä, parempi kuin palvelus, josta niin helposti tulee mieleen Jumalan palveleminen. Jumala ei tarvitse kulttia, vaan Jumala palvelee meitä”. Tuomasmessuun kuuluu jutun mukaan tavallisten luterilaisen

jumalanpalveluksen menojen lisäksi mm. ehtoollinen monella alttarilla, rippi, risti-ikoni, sairaan voitelua, esirukouksia. Messussa pyritään elvyttämään katolisia perinteitä ja ”puhuttelevaan kaikkia aisteja” musiikin, öljyn ja suitsukkeiden avulla. Ruokasen mukaan Tuomasmessu ”elää reaaliajassa”.

Tuomasmessun suosio oli tuolloin suuri, ja se alkoi levitä muihin Helsingin kirkkoihin ja myös pääkaupungin ulkopuolelle.

Minkälaisia ideoita uutinen voisi herättää?

- Palvelu-sana avaa näkökulman palveluyhteiskuntaan. Myös Jumala on palveluammattissa, ja Tuomasmessu on hänen kokonaispalvelutarjontaansa, jossa synnit annetaan anteeksi ja sairaat parannetaan. Heijastaako muutos jotain yleisempää ei vain ihmisten jumalasuhteessa, vaan myös suhteessa maalliseen esivaltaan?
- Mistä kertoo se, että messu pyrkii ”puhuttelevaan kaikkia aisteja”, että luterilaisen kirkon moitittu ”kalsea älyllisyys” halutaan korvata mystisemmällä, voimakasta yhteisöllisyyttä ja tunnekokemuksia sisältävällä musiikin, hajujen ja näkyjen kokonaisuudella?
- Mitä todistaa kirkon ja sen katraan tilasta pakko ”elää reaaliajassa”, järjestää uskonnollista viihdettä, jossa hattarakojun sijasta on rippituoli ja narunvedon asemasta yritetään esirukousta? Mitä oikeastaan on ”reaaliaika” kirkolle, joka tarjoaa iankaikkisuuden perspektiiviä?

Edellä esitetyt ovat vain ilkeitä ja pinnallisia esimerkkejä, muutama näkökulma tapahtumaan, jota voi lähestyä monelta puolelta. Niiden pohjalta olisi mahdollista lähteä muotoilemaan täsmällisempiä tutkimusongelmia ja -kysymyksiä, jotka sitten pyrittäisiin muuntamaan tutkimusasetelman muotoon ja operationaalistamaan:

Ilmiön ihmettely → Tutkimusongelma → Tutkimusasetelma

Siirtymät on tehtävä harkiten. Älyllinen ihmettely on kyettävä kääntämään ongelman tai kysymyksen muotoon, ja mieluusti sellaisen, joka luontevasti käyttää hyväksi ja edistää aiheen kannalta relevantimpia tutkimuspolkua. Näin on mahdollista ottaa käyttöön aiempi tieto,

kokemus ja ajattelu sekä edesauttaa keskustelua eteenpäin. Tämän vaiheen onnistumiseen vaikuttaa paljon tekijän ajatuksellisen/teoreettisen perustan laueus tai suppeus, ja siinä ratkeaa myös jo se, millaiseksi muodostuu työn teoreettisen aineksen ja empiirisen osan suhde.

Operationaalistamisen usein vaikeasta taidosta yksi esimerkki joukkoviestinnän tutkimuksen alalta: Ilta-Sanomien päätoimittaja Vesa-Pekka Koljonen kirjoitti 27.10.1990 suomalaisen tiedonvälityksen aiemmasta suhteesta Neuvostoliittoon ja muihin sosialistisiin maihin seuraavasti:

”Suomessa ... ei vielä muutama vuosi sitten ollut tapana epäillä – ainakaan julkisesti – juuri mitään, mitä tänne syytöstehtaalta lähetettiin. Päinvastoin: palstat ja kanavat olivat agitproppareitten näkyville ja äännekkäille julistuksille ammolla. Tapana oli myös, että jos lännestä ... kantautui sosialistimaita arvostelevia ääniä, ne leimattiin jos ei suoraan höyrähtäneiksi, ainakin antikommunistisiksi”.

Kuinka tutkia Koljosen väitteen pitävyyttä? Jos kyselemme tai haastattemme tuolloin eläneitä ihmisiä, vastauksen luotettavuus on epävarma. Toiset yhtyvät Koljosen ajatukseen, jonka mukaan ”vielä muutama vuosi sitten” elettiin vasemmistolaisen tiedotushegemonian ja ”nöyristelyn” aikaa. Vasemmistolaiset vastaajat puolestaan ehkä sanoisivat, että valtajulkisuus on jatkuvasti ollut ei-sosialistien hallussa ja länsimyönteistä; sosialistimaita ymmärtäneet äänet vain pyrkivät hie-man korjaamaan epätasapainoa.

Toinen vaihtoehto olisi selvittää tiedotusvälineitten sisältöä. Luotettavan tutkimusasetelman rakentaminen on vaivalloinen työ. Muotoilemme ensin Koljosen väitteen kahdeksi erilliseksi hypoteesiksi:

1) Sosialistimaiden näkemykset olivat esillä suomalaisessa tiedonvälityksessä laajasti ja kriiikittömästi.

2) Lännestä tulleet sosialistimaita koskevat kriittiset äänet leimattiin antikommunistisiksi.

Teemme valintoja. Suomalaisen julkisuuden operationaalistamme edustavaksi otokseksi sanomalehtien sekä Yleisradion uutis- ja ajan-kohtaislähetysten ohjelmia. Ensimmäisen hypoteesin operationaalistamme ottamalla käsittelyyn kaksi jossain määrin rinnasteista tapah-

tumaa, Neuvostoliiton intervention Afganistaniin 1979 ja Yhdysvaltain intervention Grenadaan 1983.

Näin saamme jonkinlaisen vertailukohdan. Selvitämme esimerkiksi kuukauden ajalta intervention jälkeen

1) Kuinka laajalti Yhdysvaltain/Neuvostoliiton tai niitä tukevien tahojen näkökannat pääsivät tiedotusvälineissä julki suhteessa aiheeseen käytettyyn tilaan ja aikaan.

2) Kuinka tiedotusvälineet näitä näkökohtia arvioivat.

Toisen hypoteesin operationaalistamme seuraavasti: Etsimme tietystä aikajaksolta Neuvostoliittoa koskevia, läntisiin lähteisiin perustuvia mainintoja. Aiheiksi sopivat esim. Neuvostoliiton talous, ulkopolitiikka ja ihmisoikeudet. Sen jälkeen tarkastelemme, oliko tiedotusvälineiden suhtautuminen länsinäkökemyksiin neutraali, myönteinen vai kielteinen.

Ongelmia jää runsaasti: sanomalehdet ja Yleisradio ovat vain osa julkisuudesta, Grenada ja Afganistan eivät ole maailmanpoliittisesti samanpainoisia tapahtumia, läntisten näkemysten luokittelu ei ole yksiselitteistä jne. Voimme kuitenkin olettaa, että Koljosen esittämä väite saa jonkinlaista, operationaalistamisen rajaamaa evidenssiä puolesta tai vastaan.

Mutta: Olettakaamme, että tuloksen mukaan Yleisradion lähetysten analyysi tukee Koljosen ajattelua, mutta sanomalehdistön kirjoittelu ei. Esille tulee uusi kysymys: Kumpiko on merkittävämpi? Koljosen kannattajat saattavat liputtaa Yleisradion *kulttuurisen merkittävyyden* puolesta, hänen vastustajansa taas painottavat sanomalehdistön merkitystä julkisuuden ”rukiisena leipänä”.

Julkisuuden rakenteen analyysi olisi taas tutkimus sinänsä, jonka operationaalistaminen olisi vielä äskeistä mutkikkaampi tehtävä.

Taidokas operationaalistaminen edellyttää alan tutkimusmetodiikan hallintaa, tutkimuksen käytännöllisiä taitoja, joiden opetus on viimeksi kuluneina vuosina ollut yhteiskuntatieteissä aliarvostetussa asemassa. Mutta se vaatii myös ajatustyötä, kokeiluja erilaisista siirroista ja niiden vaikutuksesta koko tutkimusasetelmaan.

Yhteiskuntatieteellisten tutkimusmetodien yksityiskohtaiseen erittelyyn ei tässä yhteydessä ole mahdollisuutta. (Ks. esim. Alasuutari 1989, Eskola 1975 a ja b, Grönfors 1982, Kvalitatiivisen... 1990 ja Valkonen 1981) Todettakoon vain yksi seikka: metodit eivät koskaan ole teoreettisesti neutraaleja, kuten sovinnainen puhetapamme (teoria, metodologia, metodit) antaa ymmärtää. Niihin liittyy aina oletuksia tutkimuskohteen luonteesta ja mahdollisuudesta saada siitä (mielekästä) tietoa. Metodien kritiikki on siten aina sidoksissa myös teoreettisten ideoiden ja tutkimusasetelman arviointiin.

Tutkimusideat ovat usein aiempien ajatusten ”kääntöjä” tai ”ylityksiä”. Jälleen esimerkki: Lääketieteen suuri harppaus oli taudin eristäminen sitä kantavasta ihmisestä tai hänen sosiaalisesta yhteisöstään. Kuhninkin tautiin oli löydettävissä parannuskeinonsa, jota saattoi soveltaa kaikkiin yksilöihin. Lääkäriin ammattitaito oli taudin tunnistaminen ja sen parannuskeinon osoittaminen. Sittenmin on katsottu (esim. Kokko 1990), ettei tautikeskeinen lähestyminen riitä perustaksi lääkäreitten työlle. Taudin sijasta olisi siirryttävä hoitamaan *sairautta*, johon kuuluvat fyysisen taudin lisäksi myös potilaan oma kokemus ja ne sosiaaliset seuraukset, joita tauti aiheuttaa. Tähän on puolestaan huomautettu, että tällainen ”kokonaisvaltainen” lähestymistapa on osa sitä sosiaalivaltion kehitystendenssiä, jossa imetään yhä uusia yksityisyyden alueita julkisen hoivan ja samalla kontrollin piiriin. Eikö olisi parempi, että lääkärit hoitaisivat vain tautia ja jättäisivät ihmiset rauhaan?

Ketju varmaankin jatkuu. Uudet ideat ovat yhtäältä uusia näkökulmia ilmiöön, toisaalta ne pyrkivät ylittämään jonkin teoreettisen kehityksen kautta aiemman tarkastelutason.

Aihevalinnassa esiintyy muoteja, jotka tavan mukaan heijastavat sekä akateemisen keskustelun virtauksia että opiskelijoiden yhteiskunnallisia ja kulttuurisia kiinnostuksen aiheita. Suosittuun aiheeseen tarttuminen on hyödyksi sikäli, että käyttökelpoisia lähteitä on tarjolla ja oman työn voi liittää etenevään tieteelliseen keskusteluun. Haitaksi se on silloin, jos trendinmukaiset lähestymistavat ja lähteet otetaan käyttöön pohtimatta niiden ajatuksellista tasoa, jos pelkkä suosio legitimoi niiden tieteellisen aseman.

3. Aineiston hankinta

Kun kirjoja ja artikkeleita lukee etsien aineistoa omaa esitelmää tai tutkielmaa varten, lukutyö poikkeaa jonkin verran esimerkiksi tenttiluvusta; lukeminen on valikoivaa, usein harppovaa, vain tarpeellista etsivää.

Tällaisen ”hyödyntävän” lukemisen vaara on, että teoksen kokonaisuudesta irrotettu katkelma tai ajatus ymmärretään väärin; yleisen neuvon mukaan ajatuksia, tietoja, sitaatteja, käsitteitä jne. ei pitäisi käyttää edelleen, jollei tiedä niiden asia- ja käyttöyhteyttä.

Ongelma on todellinen, mutta liika uskollisuus toisille kirjoittajille ei saisi olla esteenä omalle tekemiselle. Ajatuksia ja tietoja etsiessään joutuu käymään läpi monenlaista materiaalia ja eritasoisesti alkaen siitä, että selaa jonkin kirjan ylimalkaisesti ja päätyen siihen, että lukee sen paneutuen sana sanalta. Etsijällä on jokin idea, johon hän hakee raaka-ainetta, vahvistusta, vastaväitteitä. Erään haastattelemamme tutkijan mukaan

”argumentti on usein se, että hyvään lukemiseen tarvitaan hyvä teksti, mutta väittäisin, että muutakin. Jos kehität jotain teemaa tai ajatusta, niin pystyt käyttämään erilaista materiaalia siihen. Voit käyttää – lainausmerkeissä – helvetin huonoa artikkelia tai täysin keskeneräistä työtä materiaalina ... Itse en osaa lukea tekstejä muuta kuin yhdellä tavalla, katsomalla, olisiko siellä mitään, joka sopisi omiin töihin”.

Hyvää hyödyntävää lukemista voisi luonnehtia monomaanisuuden ja pluralismin liitoksi. Monomaniaa on se, että keskittyy vain ja ainoastaan omaan aiheeseensa ja ideaansa ja pluralismia se, että tuon aiheen ja idean kehittelyyn ei mikään materiaali ole liian vähäpätöistä ja kelpaamatonta. Tämä tutkijan asenne ulottuu lukemisen ulkopuolelle – kun jokin ongelma kiehtoo ja askarruttaa, alkaa seurata myös arkielämän tilanteita, joukkotiedotusta jne. ongelman ”kautta”, etsien vihjeitä sen ratkaisemiseen, tukea väitteille tai vasta-argumentteja.

Sanokaamme, että tutkija on kiinnostunut eri yhteisöjen suhtautumisesta muukalaisuuteen. Hän on kehittänyt hypoteesin, jonka mukaan ryhmän sisäinen demokraattisuus lisää suvaitsevaisuutta myös

ulkopuolisia kohtaan. Näin siksi, että demokraattinen päätöksenteko opettaa erilaisuuden hyväksymiseen. Tämän hypoteesinsa näkökulmasta tutkija voi lukea historiaa, politiikan tutkimusta, sosiaalipsykologiaa jne. Mutta yhtä hyvin hän voi seurata samalla silmällä naapuri-perheitä, sanomalehden uutisia ja yleisönosastokirjoituksia, päiväkotien lapsia ja tikkaporukkaa pubissa.

Tutkija etsii vain yhtä asiaa: Kuinka demokraattisuus ja muukalaispelko vaihtelevat kussakin historiallisessa ryhmässä? Saatuaan riittävän luotettavan vastauksen – ehkä luettuaan kirjasta vain sivun tai kaksi – hän siirtyy seuraavaan tapaukseen.

Hyvän lähteen löytämiseen auttaa jonkinlaisen tieteellisen hajuainin harjaantuminen. Eräs haastattelemamme tutkija kuvaa seikkaa näin:

”Tekstejä tietysti lukee eri tavoin. Joitakin lukee tiukasti kirjoittaen koko ajan reunahuomautuksia, toisia selaa vain 10 minuuttia. Tässä ehkä pelaa jokin ennakkoavustus siitä, mistä saattaa löytää jotain. Ilmeisesti tässä aavistelussa on merkittävää se, että tunnistaa – nykyslangilla – tuon kuuluvan järkevään diskurssiin ja että tuo ei ehkä kuulukaan ... kiinnostavaa on se, kuinka nopeasti tekstistä keksii sen, rupeatko lukemaan sitä systemaattisesti. Mutta mikä paljastaa diskurssin ja sen, että teksti kannattaa lukea kunnollisesti? Problematiikka, joka näkyy käsitteinä, ongelmanasettelut, osin tietysti henkilönnimetkin...”

Hyödyntävää lukemista voi nimittää myös lukemiseksi käyttöä varten. Siinä etsitään tietoja, ajatuksia, lähteitä, käsitteitä ja menetelmiä. Jokaisella osalla on paikkansa ja jokainen osa myös muuttaa kokonaisuutta tavalla, joka määrää uuden etsimistä.

Monet aineiston hankinnan ongelmat ovat paljolti käytännöllisiä, ja niitä voi verrata haaksirikkoisen ravintopulmiin autiolla saarella: Ei vielä auta, että keksii, millä keinoin saa saaliin kiinni. Olisi vielä tiedettävä, onko otus syötävä ja kyettävä valmistamaan se ravinnoksi; korean värinen kala voi olla myrkyllinen. Aineisto on kyettävä paitsi löytämään myös arvioimaan ja käyttämään. Seuraavassa joitain tavalisia pulmia:

Ajan riittämättömyys. Ammattitutkijan työ yhden aiheen parissa saattaa kestää vuosia – joskus koko uran ajan – jolloin on aikaa etsiä

lähteistöä ja jolloin karttuu kokemusta siitä, mistä lähteitä parhaiten löytää. Opiskelija joutuu sen sijaan tekemään esitelmänsä muutamassa kuukaudessa, jolloin esim. kaukolainojen ehtiminen on epävarmaa ja lukuaikaa jää vähän. Omankin kirjaston teoksia voi joutua odottamaan, jos ne sattuvat olemaan jo lainassa – kuten hyvät lähteet usein ovat. Kaikkein heikoimmilla on, jos jättää koko työn viime hetkeen; parin viikon puristuksessa on tyydyttävä siihen, mikä käsiin osuu.

Huono kirjastojen käytön taito. Tieteellisen kirjaston käyttö edellyttää, että tuntee perustoiminnat ja kokoelmat. Tutkimuksen aloittamista helpottaa, jos seuraa jatkuvasti alansa uutta, ilmestyvää kirjallisuutta. Tässä ovat apuna mm. kustantajien uutuuksiluettelot, täydentyvät bibliografiat ja tieteelliset aikakauskirjat, joissa yleensä pyritään esittelemään alan tuorein tutkimus.

Kontaktien puute. Ammattitutkija turvautuu usein työtovereihinsa, joilta voi kysyä käyttökelpoisia lähteitä. Opiskelijan valmiit yhteydet ovat yleensä huonommat, joten niitä on rakennettava; useimmat opettajat auttavat – jotkut saattavat olla imarrettujakin. Jos ei tiedä sopivaa tutkijaa, voi rakentaa ”tiedätekö kuka tietää” -polun ja edetä sitä pitkin parhaan asiantuntijan luo.

Puutteellinen kielitaito. Mitä harvempia kieliä osaa ja mitä huonommin, sitä rajoittuneemmaksi jää lähteiden hankinta. Välttämättömänä voi pitää oman alan englanninkielisen tekstin lukutaitoa. Samansukuisen valmius on oman oppiaineen erikoissanaston ja oppihistorian perusteiden tunteminen.

Puutteellinen lähdekritiikki. Tavallinen virhe on ensikäden (primaaristen) ja toisen tai kolmannen käden (sekundaaristen ja tertiaaristen) lähteiden sekoittaminen. Ensikäden lähteet ovat alkutekstejä. Palosen (1988, 126–127) mukaan toisen käden lähteiksi voidaan lukea esim. leh-tireferaatit puheista, kirjoittajan muistelmat sekä temaattisesti rajatut erillistutkimukset, jotka perustuvat kirjoittajan omakohtaiseen ja läh-

dekritiikin vaatimukset täyttävään paneutumiseen alkuteksteihin. Kolmannen käden lähteitä ovat esim. oppikirjat ja hakuteosartikkelit, jotka eivät perustu kirjoittajan itsenäiseen tutkimukseen alkuteksteistä.

Palonen muistuttaa, että tekstien julkaisemisessa tarvitaan aina toimituspolitiikkaa, joka merkitsee tietysti toimittajien käden jäljen muukaantuloa teksteihin. Tältä kannalta valikoimat, lyhennelmät puhumattakaan sitaattikoelmista muistuttavat pikemminkin toisen käden lähteitä, koska niissä tekstit on irrotettu toistensa yhteydestä – usein jopa toimitusperiaatteita erittelemättä. (emt., 128)

Umberto Eco mukaan

”hätäisessä ja sekavassa tutkimuksessa voi usein olla vaikea nähdä, keskustellaanko itseasiassa lähteistä vai kirjallisuudesta. Jos on valinnut aiheekseen *Adam Smithin taloustieteellisen ajattelun* ja huomaa työn edetessä, että tutkielma käsittelee pikemminkin tietyn kirjoittajan tulkintaa ja Smithin oma teksti jää vähemmälle, on syytä joko palata lähteisiin tai vaihtaa otsikoksi *Smithin tulkintoja Englannin nykyisen taloudellisen liberalismiin ajattelussa*.” (Eco 1989, 62)

Kaikki – myös täysin neutraaleilta näyttävät – toisten ajattelusta kerrotut teokset ovat tulkintaa. Niitä käytettäessä ei voi sanoa ”Piagetin mukaan” tai ”Durkheimin mukaan”, vaan olisi sanottava: ”X:n mukaan Piaget tarkoitti...” tms. Myös käännökseen on syytä suhtautua tulkintana, ei alkuperäisenä lähteenä.

Usein esiintyy tarpeetonta auktoriteettiuskoa; jos lähde on ”virallista tiedettä”, esim. väitöskirja tai kurssikirja, sen tietoja ja tulkintoja käytetään vailla pohdintaa ja kritiikkiä.

Puutteellinen taltiointi. Usein opiskelija huomaa kirjoittamista aloittaessaan, että laajankin läpikäydyn lähdeaineiston anti jää pieneksi, koska tietoja ei ole merkitty järkevästi muistiin; asiat unohtuvat nopeasti ja niiden uusi esiin kaivaminen on työlästä.

Ikävintä on löytää muistiinpanoistaan lappusia, joista ei enää tiedä, onko kyse referaatista vai suorasta lainauksesta ja joiden bibliografiset tiedot ovat puutteelliset. Kopiot ja niihin tehdyt merkinnät, muistiinpanokortit, tallennus mikrotietokoneelle – menetelmiä on useita. Tär-

keintä on, että kunkin luetun lähteen käyttökelpoinen aines on helpos-
ti ja tarkasti löydettävissä ja että samassa yhteydessä ovat täydelliset
viitetiedot.

Seuraavassa esimerkki ”atk-kortin” tekemisestä. Kyseessä olevalle
tiedostolle annettiin nimi ”pätkät”, ja siihen koottiin sieltä täältä kart-
tunutta, mahdollisesti kiinnostavaa aineistoa kirjaa *Tekstinsyöjät* var-
ten (manuaalisten korttien teosta ks. esim. Eco 1989).

Jos kyseessä oli suora lainaus, se ilmaistiin lainausmerkeillä ja jos
tarpeen myös sanoin ”sit. alk.”, ”sit. päätt.”. Kunkin sitaatin oli oltava
ehdottoman tarkka, niin ettei sitä tarvinnut tarkistaa myöhemmin.
Jokaiseen katkelmaan liitettiin pääsana, ehdotus sopivimmasta sijoi-
tuspaikasta, täydelliset bibliografiset tiedot sekä mahdollisia ajatuksia,
tulkintoja ja kommentteja.

Jousilehto / retoriikka

Jousilehto, Olavi. Suomen ylimitoitettu kehitysapu kaipaa täydellistä sa-
neerausta. Uusi Suomi 22. 5. 1989. Sivut 17–18 (Keijo Korhosen haastat-
telu)

”Korhonen on selvästi loukkaantunut siitä, että hänen mielipiteissään
nähdään rasismia.

— Minusta se on loukkaus, solvaus lähinnä.

— Olen elänyt elämästäni New Yorkissa lähes seitsemän vuotta ja olen
nähty erierotuisia ihmisiä takuulla enemmän kuin useimmat moittijois-
tani koskaan tulevat näkemään.”

Kommentti: Saman logiikan mukaan Auschwitzin komendantti ei voi-
nut olla juutalaisvastainen, koska hän näki ”takuulla enemmän” juuta-
laisia kuin useimmat hänen moittijoistaan!

Tällaisten sähköisten tai paperilappusten kirjoittaminen on usein
liian aikaavievää työtä. Silloin on parasta ottaa kopioita ja kirjoittaa
marginaalimerkintöjä.

4. Tutkimussuunnitelma

Tutkimussuunnitelman hyödyllisyyttä perustellaan usein seuraavasti: Sillä voi (1) täsmentää itselleen, mitä on tekemässä, (2) selvittää, ovatko tavoitteet toteutettavissa aiotulla tavalla ja (3) kertoa muille työstään.

Tutkimuksen tekemisen oppaat esittävät usein tutkimusprosessin systemaattisena toimintojen peräkkäisenä sarjana, jossa jokaisella työvaiheella on paikkansa ja jossa jokainen toimi rakentuu edelliselle. Ne olettavat myös, että tutkimus on edeltäkäsinn suunniteltavissa hyvin tarkoin, että tutkija voi rakentaa ajatuksellisesti tutkimuksen kehikon, jonka hän sitten ”täyttää” työn kuluessa eri aineksilla, teorialla, empirialla, johtopäätöksillä jne. Tutkimuksen aikana tapahtuvat muutokset ovat vain *poikkeamia* valitulta reitiltä: alku ja loppu ja matkan suuri-piirteinen kulku tiedetään jo alussa. (Esim. Eco 1989, 115–116)

Usein käy kuitenkin niin, että työn kestäessä nousee esiin ongelmia, jotka ovat kiinnostavampia ja tärkeämpiä kuin alkuperäiset kysymykset. Tai saattaa olla, että alkuperäisen tutkimusongelman ratkaiseminen edellyttää ensin jonkin toisen selvittämistä. Jotkut pro gradu -työt ovat syntyneet alunperin alaviitteeksi tarkoitettusta aiheesta. Uteliaisuuden ohjaamana maksaa vaivan kulkea. Tutkimusprosessi ei saisi kuitenkaan jäädä päämäärättömäksi vaelteluksi kiinnostavasta yksityiskohdasta toiseen, jokin tie on lopulta valittava.

Tutkimuksen takana voi olla useitakin aloituksia, joista kukin on johdattanut aina uuteen ja parempaan ongelmaan. Aloitusten myötä saattaa syntyä jo tekstiäkin. Sitä ei kuitenkaan kannata liittää valmiiseen tutkimukseen vain siksi, että ”tuli tuokin tehdyksi”; olisi osattava luopua, jättää tekstiä julkaisematta.

Ainakaan yhteiskuntatieteissä tutkimus ei useinkaan synny aiemmin kuvatulla koneenrakennusta muistuttavalla tavalla. Systemaattisuuden ja suunnittelun aste on henkilökohtainen asia; joillekin sopii tarkasti ennakoitu, järjestelmällinen eteneminen, toiset se puuduttaa työkyvyttömyksi.

Ääriesimerkki toisenlaisesta työtavasta: Kannattaa tehdä töistä aina se, joka tuntuu kiinnostavimmalta. Kun innostavat työvaiheet ovat ohi, huomaa usein, että kiinnostamattomat voi jättää tekemättä; asiat ovat

tulleet hoidetuiksi toista tietä tai osoittautuu, että tylsä työ olisi tuottanut turhaa, jo tiedettyä aineistoa. Ja jos raskasta puurtamista jääkin tehtäväksi, tilannetta auttaa se, että valmistumisen palkinto hämmöittää.

Hieman vähemmän lennokasta on väittää, että on järkevää tehdä osin samanaikaisesti niitä tutkimuksen eri toimintoja, jotka tutkimussuunnitelmassa esiintyvät ajallisesti peräkkäisinä. Se on ensinnäkin käytännöllistä, koska ihminen väsyy yhden ja saman työn tekemiseen. Se on myös mielekästä, koska väärät työvaiheet paljastuvat siten nopeammin ja tutkimuksen eri osat vaikuttavat toisiinsa työn kuluessa – syntyy kokonaisuus. Samanaikainen teoreettisen kirjallisuuden lukeminen ja empiirisen analyysin tekeminen on hedelmällistä: aineistosta voi nousta kysymyksiä ja ongelmia, joiden ymmärtämiseen hakee apuneuvoja kirjallisuudesta. Toisaalta lukeminen voi rikastuttaa uusilla näkökulmilla empiiristä työtä.

Tutkimuksessa voi tietenkin olla vaiheita, joissa taustan ja tavoitteiden on jo oltava varmasti selvillä, esim. kysely- tai haastattelulomakkeen laatiminen. Jälkeenpäin ei voi enää tehdä uusia kysymyksiä, vaikka luettu teoriakirjallisuus olisikin antanut uuden näkökulman.

Samanaikaisesti lukemisen ja tutkimuksen toteutuksen kanssa kannattaa myös kirjoittaa. Kirjoittaminen ei ole vain pelkkä luetun ja tehdyn mekaaninen tallentaminen, vaan luova tilanne, jossa syntyy uusia ajatuksia, jossa joutuu jäsentämään ja pohtimaan lukemaansa ja jossa tutkimusasetelman vajavaisuudet paljastuvat.

Tampereen yliopiston sosiaalipolitiikan laitoksella laadituissa seminaariohjeissa (Heinonen, Mäntysaari & Sippola 1989, 9) todetaan, että tutkimussuunnitelma on toteuttamiskelpoinen

”a) kun *ongelma on asetettu* niin, että siihen kyetään tutkimuksessa vastaamaan (muotoillaan siis kysymys, johon tutkimuksen avulla yritetään vastata),

b) kun kyetään sanomaan, *minkä tähden (miksi) kyseinen ongelma on tutkimisen arvoinen* (tästä syntyy tutkimuksen mieli ja teema),

c) kun tutkimusongelma on *taustoitettu aiheeseen liittyvällä aiemmalla empiirisellä ja teoreettisella tutkimuksella* (näin saadaan tutkimus liitty-

mään olemassaolevan tiedon jatkeeksi eikä vain toistoksi ja samalla saadaan ideoita siitä, miten tällainen tutkimus on mahdollista suorittaa).

d) kun ongelmanasettelun *teoreettiset lähtökohdat* on kyetty hahmottamaan ja perustelevaan (näin kehitetään toimivat käsitteet ja yhteiskuntatieteellisesti järkevät näkökulmat, jotka sitten auttavat aineiston valinnassa ja järjestämisessä),

e) kun ongelman edellyttämät *menetelmät* on kyetty hahmottamaan ja valitsemaan niin, että tekijä kykenee niitä käyttämään ja että ne vastaavat asetettua ongelmaa,

f) kun on selvitetty millaisia *aineistoja* ongelman ratkaisemiseen tarvitaan, miten ne ovat käytettävissä ja miten menetellään, jos joitakin aineistoja ei saadakaan käyttöön”.

Nämä vaatimukset sopivat tutkimussuunnitelman standardiohjeiksi: tutkimusongelma, sen merkitys, aiempi tutkimus, teoreettiset, käsitteelliset ja metodiset välineet sekä toteutuksen suunnittelu.

5. Teoreettisen kehityksen rakentaminen

Opinnäytetöiden ongelmana on usein, että niiden ns. teoreettinen osa on enemmänkin luetun kirjallisuuden referaatti kuin ajatuksellinen pohja itse tutkimukselle. Hyvän tutkimusraportin ja hyvän salapolii-siromaenin yhteinen piirre on, ettei niissä ole paljoa turhaa eikä niistä puutu mitään oleellista; annetut johtolangat kuuluvat kokonaisuuden palapeliin eikä loppuratkaisussa murhaajaksi osoittaudu lukijalle tyystin tuntematon kulkumies.

Edellä sanottu ei tarkoita sitä, että teoreettisen taustan esittelyssä olisi pitäydyttävä vain yhdessä ideassa. Usein on niin, että oman ratkaisun erityisyyden osoittaminen ja sen asemoiminen ajattelun kenttään vaatii monien teoreettisten lähestymistapojen esittelyä ja niiden keskinäisten suhteiden vertailua. Mutta tässäkin pätee dekkarivertaus; kaikella on oltava perustelunsa.

Teoreettisen taustan sijasta voi olla osuvampaa puhua tutkimuksen *ajatuspohjasta*. Tutkimuksella on aina jokin ajatuksellinen tausta, joka ohjaa yksittäisiä valintoja. Tutkija saattaa tiedostaa toimintaansa ohjaavat filosofiset, metodologiset ja käsitteelliset sitoumukset ja valinnat paremmin tai huonommin, hän saattaa kertoa ne lukijalle seikkaperäi-

semmin tai ylimalkaisemmin ja hän on saattanut kehitellä tutkimusongelmaansa tuoreemmin tai kuluneemmin.

Seuraava laaja esimerkki pyrkii havainnollistamaan tutkimuksen ajatuspohjan rakentamista/rakentumista.

Opiskelija on kiinnostunut mielenterveyttä koskevasta journalismista. Hän valitsee aineistoksi sanoma- ja aikakauslehtien juttuja, joissa mielenterveystyön asiantuntijat kirjoittavat tai heitä haastatellaan psyykkisistä ongelmista ja niiden hoidosta. Opiskelija haluaa tutkia juttujen lukemista, niiden vastaanottoa.

(1) Teoreettisten lähestymistapojen kartoitus. Kirjoittaja yrittää ensin jäsentää vastaanoton tutkimuksen kentän etsimällä erilaisia, jollain tuntomerkeillä erottuvia lähestymistapoja. Hän löytää seuraavanlaisia painoituksia:

Lähettäjä painotteisessa lähestymistavassa korostetaan tekstien tekijöiden, niissä esiintyvien puhujien sekä tuotantoinstituutioiden vaikutusta vastaanottoon. Ajatuksen mukaan teksteihin koodataan ensisijaiseksi tarkoitettu luenta, johon vaikuttavat yhtäältä tekijän ja puhujan omat intentiot ja toisaalta institutionaaliset intressit. Jos teksti mahdollistaa vapaan, mielivaltaisen luennan, se ei voi edetä kulttuurituotteiden jakelukanavissa niin merkittävään asemaan, että sen tutkiminen olisi kiinnostavaa; yksittäisten kulttuurituotteiden analyysissä ei ole mielenkiintoista tuote sinänsä tai mahdollisten tulkintojen kirjo, vaan tekstien tekemiseen ja luentaan vaikuttavat säännönmukaisuudet.

Teksti-, väline- tai lajityyppi painotteisessa lähestymisessä korostetaan sitä, että kaikki tekstien tuotanto ja käyttö tapahtuu suhteellisen vakiintuneiden ja itsenäisten tekstuaalisten väline- ja lajityyppikohtaisten ehtojen alla. Vastaanoton tutkimus on mielekästä ainoastaan suhteessa noihin ehtoihin; televisiosta esitettävän lännenelokuvan vastaanoton tutkimus edellyttää yhtäältä elokuvan kieliopin, toisaalta television välineluonteen ja kolmanneksi lännenelokuvan konventioiden purkamista. Tekstit eivät ole vain jotain, joka kuvaa ”oikeaa todellisuutta”. Ihminen luo todellisuutensa merkityksenannon prosessissa, joka on tekstuaalisten konventioiden alainen.

Vastaanottajapainotteinen lähestymistapa katsoo, että luentoja ohjaavat kehykset ovat nykyisin hyvin löyhiä; teksteille voidaan antaa yksilöllisiä ja sosiaalisia tulkintoja ja käyttäjä, jotka ovat ennustamattomia ja riippumattomia tuotannon intentioista. Markkinat eivät toimi – kuten tuotantopainotteinen lähestyminen olettaa – koodausta ja dekadausta yhtenäistään, vaan niitä hajottaen. Tärkeintä on se, että teksteillä on jokin käyttö sosiaalisessa tai psyykkisessä toiminnassa.

Lähestymistapoja on mahdollista täydentää ainakin kahdella jaolla, jotka käsittelevät teksteihin rakennettavien tai teksteistä rakennettavien merkitysten luonnetta.

Ensimmäinen jako liikkuu niin sanoaksemme kulttuurissa vertikaalisesti, pystysuoraan, merkitysten ilmeisyyden ja tiedostetuksi tulemisen akselilla. ”Alimpana” ovat kulttuurin ja psyyken tiedostamattomat, piiloiset merkityksenantoprosessit (myytit, alitajunta jne.), ”ylimpänä” tiedostetut ja avoimet.

Toinen jako on vastaavasti horisontaalinen. Siinä tarkastellaan sitä, kuinka laajoihin tai pitkäkestoisiin kulttuurisiin muodostelmiin merkityksenanto on yhteydessä. Laajimmillaan se voidaan liittää ihmisen biologiaan (esim. biopoliittinen koulukunta), suppeammassa muodossa erilaisiin ideologisiin tai diskursiivisiin muodostelmiin ja suppeimmillaan kuhunkin ainutkertaiseen yksilöön.

Kombinoimalla mainitut jaot kuvattuihin painotuksiin saadaan kartta, jolle voi sijoittaa suuren määrän vastaanoton analyysin mahdollisia lähestymistapoja.

(2) Teoreettisten lähestymistapojen koettelu omaan tutkimusongelmaan.

Seuraavaksi opiskelija yrittää pohtia, millaisiin käytännöllisiin ratkaisuihin painotusten valinta johtaisi hänen aineistossaan, psyykkisiä ongelmia koskevissa lehtijutuissa.

*Lähettäjä*painotteinen lähestyminen kiinnittäisi huomiota lehtien, toimittajien sekä mielenterveystyön instituutioiden ja ammattilaisten intresseihin. Heijastuuko jutuissa psykologien, psykiatrien ja muiden alan ammattilaisten toiminnan ja tarpeellisuuden legitimointi? Pyritäänkö psyykkiset ongelmat yksilöllistämään ja eristämään sosiaalisesta yhteydestään tavalla, joka sopii lehtien omaan ideologiaan?

Tutkija pyrkii löytämään ne tavat, joilla institutionaaliset intressit välittyvät teksteihin. Tärkeitä ovat esim. ne tarkasteluasemat, joita teksti lukijalle tarjoaa ja ne, jotka se rajaa pois. Tutkija olettaa, että vastaanotto toimii mainittujen intressien hyväksi – muuten toimintaa ei jatkettaisi.

Teksti-, väline- tai lajityyppipainotteisessa lähestymistavassa kiinnitettäisiin huomiota siihen, mikä on yleensä sanomalehtijournalismin ja erityisesti ”ongelmia” koskevien juttujen genre ja muotokieli. Havaituksi tulisi ehkä se, että juttujen yleisöllä ei välttämättä ole sen enempää omakohtaista tekemistä mielenterveyden ongelmien kanssa kuin dekkareitten ahmijoilla murhaamisen kanssa.

Pitävätkö lukijat jutuissa esiintyviä tapauksia todellisen elämän kuvauksina, jotka luetaan suhteessa omiin kokemuksiin ja ongelmiin? Onko paremminkin kyse moraal- ja ihmissuhdepelistä, jossa tapaukset ovat vain materiaalia lukijan omille ratkaisupohdinnolle? Vai ovatko jutut ennen muuta ammattilaisten puhetta toisille ihmisten käsitteilyn ammattilaisille?

Vastaanottajapainotteinen lähestyminen lähtisi siitä oletuksesta, että lehtien lukijat ovat vapaat tekemään teksteillä mitä hyvänsä riippumatta tuotantoinstituution intresseistä, tekstin struktuureista tai lajityypin lukukonventioista; lukija voi yhtä hyvin vahvistaa mielenterveystyön professionaaliin toimintatapaan kiinnittyneitä käsityksiään kuin löytää argumentteja sitä vastaan, saada voyeristista mielihyvää tai työstää omia ongelmiaan.

Tutkija voi kehitellä erilaisia lukutapojen tyyppejä (myötäileviä, kriittisiä, vastustavia jne.) ja pyrkiä empiirisesti selvittämään, miten yleisiä mitkään luennat ovat.

Jos liikumme kulttuurin horisontaalisella akselilla, voimme pohtia kulttuurissa vaikuttavien tulkintakehysten yleisyyttä ja voimaa sekä *katkosten* ja *jatkuvuuden* merkitystä. Jos tarkastelee kulttuuria ”heterogeenisena ja monimutkaisena tulkintasääntöjen avaruutena” (Ehnrooth 1990, 221), jossa katkokset ovat ensisijaisia, on hakeuduttava hyvin pieniin ja ajallisesti rajattuihin yksiköihin – ehkäpä luovuttava kokonaan ajatuksesta, jonka mukaan kulttuurin perustana on kielen

hitaassa muutoksessa ilmenevä ja uusiintuva kollektiivinen merkityksenanto.

Tällaisen ajattelun mukaan jutuissa olisi kiinnostavaa etsiä yksittäisten lukijoiden ja lukijaryhmien tulkinnan *eroja* niin ajallisesti kuin myös ryhmien välillä ja tekstien *välittömiä* käyttäjä erilaisilla sosiaalisilla kentillä. Vastapainona olisi lähestymistapa, joka etsii *yhtäläisyyksiä* ajallisesti ja eri ryhmien väliltä ja pyrkisi sijoittamaan löydettyt lukutavat yhteiskunnan psyykkisiä normaliteetteja ja poikkeavuuksia muovaaviin rakenteisiin.

Kulttuurin vertikaalisella akselilla olisi taas tehtävä valintoja seuraavien seikkojen suhteen:

- Onko teksteissä jotakin sellaista, mitä voisi kuvata esim. piilosällön, myyttien, struktuurin, konnotaatioiden jne. käsitteillä – siis sellaista, jota ei voida löytää sanakirjamääritelmiä noudattavalla luennalla?
- Onko luennassa joitain vastaanottajalle itselleen tiedostamattomia uloskoodaustapoja, joita kuvataan esim. alitajunnan tai ”myyttien lukutaidon” käsittein?
- Jos piiloinen/tiedostamaton on olemassa, mikä on sen luonne, syntyperä ja suhde ilmeiseen/tiedostettuun?
- Kuinka tutkijan on mahdollista saada tietoa tuosta piiloisesta/tiedostamattomasta?

(3) Oman lähestymistavan valinta. Valintaa tehdessään tutkija punnitsee käytössään olevia teoreettisia välineitä yhtäältä ja tutkimusongelmansa erityisluonnetta toisaalta, ja pyrkii pohdinnan tuloksena luonnostelevaan *teoreettisesti perustellun tutkimusstrategian*.

Opiskelijamme ei katso, että mikään esitetyistä vastaanoton tutkimuspainotuksista olisi sovelias hänen tutkimusongelmalleen sellaisenaan. Hän päätyy korostamaan lähettäjän voimaa, mutta arvelee, että lähettäjä on järkevempää ymmärtää, ei toimittajaksi, jutussa puhuvaksi ammattilaiseksi tai tiedotusvälineeksi, vaan kulttuuriksi, vakiintuneeksi tavaksi jäsentää sosiaalisesti ja kielellisesti psyykkistä normaalisuut-

ta ja poikkeavuutta. Lajityyppi on merkityksellinen seikka sikäli, että mainitut kulttuuriset jäsennykset ovat kiteytyneet kerrontakonventioiksi, jotka elävät psyykkisiä ongelmia koskevissa kulttuurituotteissa niiden sisältöjä rakenteistaen kuin maton loimet: uusia ja erivärisiä kankaita tehdään, mutta perusta on sama. Vastaanottajien itsenäisyydelle tekijä ei anna kaksista roolia; seikka jää kuitenkin askarruttamaan häntä, ja hän päättää palata ongelmaan lopputarkastelussa.

Opiskelija katsoo, että kulttuurin horisontaalisella akselilla valitun tutkimusaiheen kannalta on kiinnostavinta selvittää jatkuvuutta ja lukijoiden välisiä yhtäläisyyksiä.

Kulttuurin ”vertikaalisen akselin” kysymyksissä hän tulee seuraaviin ratkaisuihin: a) piiloinen/tiedostamaton on olemassa, että b) sen tutkiminen on ilmeistä/tiedostettua tärkeämpää ja että c) siitä voidaan päätellä ilmeisen/tiedostetun perusteella. Opiskelija arvelee edelleen, että piiloinen/tiedostamaton on d) syntyperältään sosiaalista ja luonteeltaan myyttistä ja että siitä e) on mahdollista saada tietoa juttujen ”kulttuurisesti taitavan” luennan avulla.

Kiteytämme ratkaisun: Opiskelija päätyy selvittämään luonteeltaan myyttistä, lajityypin muotokonventioihin rakentunutta ja niistä luettavissa olevaa kulttuurista jatkuvuutta ja yhteneväisyyttä.

(4) Tutkimusasetelman muodostaminen. Seuraavassa vaiheessa tutkijan/opiskelijan on selvitettävä, mitä hän tarkoittaa myyttisellä ja millaisilla välineillä hän katsoo voivansa tutkia sitä. Myyttisen hän määrittelee yksinkertaisesti tarinallisiksi rakenteiksi muuttuneeksi todellisuuden sosiaalisiksi jäsennykseksi. Menetelmä sen selville saamiseen on narratologia, kerrontaoppi, jonka tarjoamin välinein pyritään löytämään jutuissa esiintyvistä erilaisista ongelmatapauksista yhtenäiset tarinalliset struktuurit. Opiskelija pyrkii etsimään psyykkisiä ongelmia koskevia yleisiä kulttuurisia jäsennyksiä. Niiden löytämistä voi helpottaa esim. ajallinen vertailu, normaliteettien ja poikkeavuuden muutoksen tutkiminen.

Kun tätä ajatusketjua tutkimuksessa esitellään, merkittävää ei ole kaikkien mahdollisuuksien yksityiskohtainen esittely, vaan tehtyjen

valintojen perustelu. Kaikkien käytössä olleiden mahdollisuuksien kirjaaminen auttaa tietenkin kriitikkoa sikäli, että kirjoittajan pätevyyden arviointi helpottuu; arvioija saattaa tietää joitakin tärkeitä lähestymistapoja, jotka ovat kirjoittajalle tuntemattomia.

Esimerkiksi: Neljännessä, *tutkijapainotteisessa*, lähestymisessä korostetaan vastaanoton tutkimuksen metodologista vaikeutta. Merkityksenannon tutkimus on luonnollisesti merkityksenantoa merkityksenannolle, joten siinä käytettävät tulkintasäännöt ohjaavat tulosta. Tutkimus voi edetä tästä ongelmastaan vain julkistamalla omat tulkintasääntönsä ja rinnastamalla ne hypoteesinomaisesti konstruoituihin muihin tulkintasääntöihin. Tässä esimerkissä se vaatii esim. sen tiedostamista, miten tutkija lukee juttuja, mikä on tutkimuksen suhde jutuissa kuvattuun arkeen jne.

Olisiko tällainen tai vielä jokin muu lähtökohta ollut käytössä olleita parempi?

Perustelua vaativia kohtia ovat esimerkkitaapauksessamme mm. seuraavat:

- Miksi kulttuurin voima on vastaanottajien itsenäisyyttä mielekkäämpi lähestymistapa?
- Miksi jatkuvuus ja yhtäläisyys on katkoksia ja eroja tärkeämpää?
- Miksi piiloinen on ilmeistä kiintoisampaa?
- Miksi narratologian välinein pääsee myytteihin käsiksi? Missä mielessä tutkijan luenta kertoo tai voi kertoa lukijoiden luennasta?

Tutkimuksen rakentaminen hallitulle ajatukselliselle perustalle ei luonnollisesti tarkoita sitä, että jokaisessa tutkimuksessa olisi käytävä läpi koko teorianhistoria ja kaikki mahdolliset ratkaisut perusteluineen. Kyse on paremminkin siitä, että tutkija ymmärtää sen, mitkä ratkaisut ovat keskeisiä ja millaisia seurauksia niistä on tutkimuksen jatkoa ajatellen. Esimerkiksi monilla käsitteillä on juurensa tietyissä teorianhistoriallisissa perinteissä eikä niiden yhdistäminen toisiinsa perinteisiin käy ongelmattomasti.

6. Esitelmän/tutkielman kirjoittaminen

Muotovaatimukset

Tampereen yliopiston yhteiskuntatieteellisen tiedekunnan määräyksissä todetaan, että ”syventäviin opintoihin sisältyvän tutkielman tulee osoittaa perehtyneisyyttä tutkielman aihepiiriin, tarvittavien tutkimusmenetelmien hallintaa ja valmiutta tieteelliseen ilmaisuun” (Opinto-opas... 1990, 22). Eri yliopistoissa ja tiedekunnissa on hieman poikkeavat, mutta usein samankaltaiset säädöksensä.

Ilmaus perehtyneisyydestä tutkielman ”aihepiiriin”, ei siis tutkielman aiheeseen tai teemaan, on kiintoisa. Aihepiirillä viitataan ilmeisesti aiemman tutkimuksen tuntemukseen, mikä todistetaan pro gradu -töiden alkuosien laajoissa referoinneissa ja lähdeluettelon säällisessä pituudessa. Kahden muun kriteerin, metodien ja ilmaisun hallinnan, voi hieman ilkeästi tulkita vaativan opiskelijalta kykyä tehdä tutkimuksen tapaista työtä ja kirjoittaa tieteellisen näköistä tekstiä.

Ei ole siten ihme, että niillä – yleensä – vähillä kursseilla, jotka valmistavat tutkielman tekoon, joudutaan kiinnittämään runsaasti huomiota tieteellisen esityksen muotovaatimuksiin. Painotusta vahvistaa se, että tutkintovaatimuksissa on usein yllättävän vähän kirjan tai artikkelin muotoisia itsenäisiä tutkimuksia, joiden kautta tutkimuksen esitystapa tulisi opiskelijoille tutuksi.

Seminaareissa opiskelija joutuu tiiviissä tahdissa omaksumaan kokonaan uuden esitystavan, ja usein vain annettuina sääntöinä, joiden merkitystä ei ole selvitetty. Sääntöjen mekaanisuus ja niiden tarkoituksen vajaa ymmärrys kiteytyy usein lähdeapparaatin rakentamisen pulmiin ja siihen, että tieteellisen raportin vakiintunut rakenne (johdanto, tausta, tutkimusongelma, aineisto, tutkimusmenetelmät, tulokset, päätelmät ja yhteenveto) täytetään kuin lokerikko pohtimatta lainkaan tutkimusongelman ja esitystavan suhdetta.

Muotovaatimusten oppiminen voi olla mielekkäämpää ja helpompaa, jos miettii niitä tutkimuksen lukijan, erityisesti toisen tutkijan näkökulmasta. Esimerkiksi huolellisesta kansilehtien, johdannon, yhteenvedon, lähdeluettelon ja hakemistojen tekemisestä on suuri apu muille.

Hyödyn havainnollistamiseksi seuraava esimerkki tutkimuksen tiedonhaun ongelmista: Sanokaamme, että tutkija on kiinnostunut Miina Sillanpään, sosialidemokraattisen naisliikkeen pitkäaikaisen keulahahmon, elämästä. Sillanpään poliittisen uran ajalta – vuosisadan vaihteesta 1950-luvun alkuun – on kirjoitettu lukematon määrä tutkimuksia ja muistelmia, joissa Sillanpää ajan tärkeänä vaikuttajana saattaa olla mainittuna. Lähdevuoren äärellä tutkijaa helpottavat seuraavat seikat:

Otsikko. Otsikon ja alaotsikon on kerrottava keskeinen lähteen sisältö ja niiden on myös vastattava sisältöä. Tällä perusteella tutkija voi jo identifoida ne lähteet, joissa todennäköisimmin puhutaan Sillanpäästä: politiikka, sosialidemokratia, naisliike, ensikodit jne. Tutkija ei etsi käsiinsä kaikkia lähteitä, vaan hakee niitä bibliografioista ja toisten tutkimusten lähdeviitteistä. Siksi on tärkeätä, että viitetiedoissa on mainittu myös tarkentavat alaotsikot. Otsikko *Naisen kutsumus* kertoo oleellisesti vähemmän kuin täydellinen otsake *Naisen kutsumus. Miina Sillanpää ja sukupuolten maailmojen erkaantuminen* (Sulkunen 1989).

Sisällysluettelo. Etsittyään otsikon perusteella lupaavimmat lähteet tutkija hankkii niitä tai etsiytyy arkistoihin ja kirjastoihin, joissa niihin voi perehtyä. Jäsennykseltään selkeä sisällysluettelo kertoo hänelle pian, pitääkö otsikon lupaus paikkansa, ja jos kirjassa on kiintoisaa ainesta, missä.

Johdanto ja yhteenveto. Tutkija ei voi kuitenkaan irrottaa summitteisesti lähteistään itseään kiinnostavia palasia. Hänen on tiedettävä, millaisin tavoittein ja keinoin lähde on tietonsa kerännyt ja millaiseen kokonaisuuteen yksittäiset tiedot liittyvät. Sen selvittämisessä säästävät aikaa johdanto ja yhteenveto, joissa keskeiset lähtökohdat ja tulokset on selvitetty.

Niillä on toki muutakin merkitystä. Johdanto kertoo tutkijalle usein, kannattaako koko lähde käydä läpi – työ joka otsikon ja vielä sisällysluettelonkin jälkeen näyttää tärkeältä, saattaa osoittautua johdannossa silkoksi. Yhteenvedosta taas tutkija saa nopeasti selvän siitä, miten läh-

de suhteutuu alan aiempaan tutkimukseen, ja hän saattaa käyttää sitä referoidessaan lähdettä.

Henkilö- ja asiahakemistot. Kun etsii lähteistään tiettyjä asioita, sanokaamme juuri Miina Sillanpäättä koskevia mainintoja, lähde- ja asiahakemistot ovat suuri apu. Opinnäytetöissä niitä harvoin harrastetaan, valitettavan harvoin myös mm. yhteiskuntatieteellisessä kirjallisuudessa. Syynä on ennen muuta laatimisen työläys.

Edelläkuvattujen tutkimuksen muotoon liittyvien seikkojen huolellinen toteuttaminen kertoo siten tutkimusprosessin ymmärtämisestä ja yhteistyöhaluisesta asenteesta tutkijayhteisön muita jäseniä kohtaan. Samasta on kyse myös lähdeviitteiden merkitsemisessä.

Ajatelkaamme seuraavaa lähdettä:

”Aura, Merja. Varustelukulttuurin ilmeneminen kolmessa suomalaisessa sanomalehdessä. Tampere 1987.”

Muodollisesti kaikki on oikein, tekijä, nimi, paikkakunta ja aika. Mutta jotta lähdeviite olisi muuta kuin koriste, se voisi kuulua esim. seuraavasti:

”Aura, Merja. Varustelukulttuurin ilmeneminen kolmessa suomalaisessa sanomalehdessä. Tiedotusopin proseminaariesitelmä. Tampereen yliopisto 1987.”

Edellinen lähdeviite on merkitty ajatellen tavanomaisia vaatimuksia, jälkimmäinen ajatellen työn lukijaa ja mahdollisesti toisen työn tekijää, joka haluaisi löytää käytetyn lähteen. Lähdeviitteiden merkitsemisessä ei ole ongelmia, jos lähtökohta on jälkimmäinen: Miten toinen tutkija löytää lähteen ja tarkan tekstikohdan niin helposti kuin mahdollista ja saa tiedon lähteen ”statuksesta” (väitöskirja maksaa todennäköisemmin vaivan hankkia kuin proseminaariesitelmä). Samaa asiaa palvelee esim. sen sarjan merkitseminen, johon käytetty lähde kuuluu – usein sarjajulkaisut ovat kirjastoissa omana ryhmänään, eivät tekijän nimen mukaan.

Puuha saattaa vaatia kärsivällisyyttä. Eteen voi tulla mm. seuraavanlaisen viitteen rakentaminen:

”Kleinwächter, Wolfgang. *New Communication Technologies and the Perspectives of Confidence-building Measures in the Field of International Information*. Teoksessa: Kleinwächter, Wolfgang & Nordenstreng, Kaarle. *International Communication and Confidencebuilding in Europe*. Report of the First Leipzig-Tampere Seminar on Confidence-building in the Non-military Field, Leipzig 14–15 May 1986. Tampereen yliopisto, Tiedotusopin laitos. Julkaisuja sarja B. 20/1986. ss. 25–38.”

Viite saattaa vaikuttaa vitsiltä, mutta lopulta siinä ei ole juurikaan pois jätettävää.

Ensinnäkin: Jos on kyse kokoomateoksen artikkelista, on välttämätöntä merkitä myös itse teoksen tiedot. Toiseksi: Kaikki otsikot on syytä kirjata täydellisinä, koska se auttaa lukijaa arvioimaan lähteen käyttökelpoisuutta. Kolmanneksi: Mitä täydellisemmin lähde on merkitty, sen todennäköisempää on sen löytäminen. Esimerkissä on kolme mahdollista pääsanaa: Kleinwächter, International ja Tampereen. Todennäköisintä on, että sarjan nimi tärppää, mutta toisinkin voi käydä. Ja jos mikään muu ei auta, voi yrittää soittaa Nordenstrengille kun tietää hänet toiseksi toimittajaksi.

Lähdeviitteiden merkitsemisestä ja muista tieteellisen kirjoittamisen muotoseikoista on eri oppialoilla ja laitoksilla vaihtelevia ohjeistoja. Poikkeavia käytäntöjä yleensä suvaitaan, jos ne ovat selviä ja johdonmukaisia. (Yksityiskohtaisia ohjeita löytää esim. teoksista Eco 1989, Fogelberg ym. 1989, Laaksovirta 1988, Tuisku-Reinilä 1981, Tutkimus... 1986, Tutkimusviestinnän... 1985 ja Viljanen 1986.)

Tieteellisen tekstin muotovaatimukset ja esityskonventiot, erityisesti viitejärjestelmä, edustavat monille tiedettä pahimmillaan: pikkutarkkuutta, vaikeatajuisuutta, muutokeskeisyyttä.

Muotovaatimukset ovat osa tiedeyhteisön sosiaalista järjestelmää ja erottautumisstrategiaa; ne pyrkivät pitämään selkeänä eron ”ammattilaisten” ja maallikkojen tai kentälle pyrkivien aloittelijoiden välillä. Viitteet toimivat kiitollisuuden, palkitsemisen tai ryhmäkuntaisuuden osoituksina. Niillä on kuitenkin myös käytännöllinen ja hyödyllinen

merkityksensä, sillä ne ovat kehittyneet palvelemaan tutkijoiden keskinäistä viestintää ja toisaalta tutkijat ovat oppineet lukemaan niiden mukaisesti.

Muotovaatimuksilla voi ajatella myös olevan yhteytensä kunkin alan tiedeluonteeseen ja erityisesti siihen, miten tutkimuskohteen ja sitä koskevan esityksen suhde ymmärretään.

Yhteiskuntatieteissä esitys rakennetaan usein moniääniseksi eri lähteiden vuoropuheluksi, jota kirjoittajan oma pyrkimys orkestroi. Oman äänen ei tarvitse rajoittua vain toisten puheen ohjailuun: tulkitsevat, syntetisoivat ja tulevaan orientoivat kirjoittajan omaääniset osuudet ovat paitsi sallittuja, myös tyylillisesti suositeltavia.

Yhteiskuntatieteiden moniäänisen, paljolti lainauksille rakentuvan esitystavan voi tulkita heijastavan tutkimuskohteen luonnetta; yhteiskunta uusinnetaan jatkuvassa merkityksenannossa, jota rakenteistavat tietyt kommunikatiiviset sopimukset. Esitystä ohjaa tietty kerrontatyyppi, jossa keskeisellä sijalla on ”äänien” yhdistely, vastakkainasettelu, vuorottelu jne. Siksi lainaaminen ja viittaaminen ovat keskeisiä taitoja.

Yhteiskuntatieteellisissä opinnäytteissä tehdään usein kuten tässä kirjassa, tekstiin sijoitetaan sulkuihin viitattavasta lähteestä pääsana, vuosiluku ja sivu/sivut: (Batman 1990, 2). Jos pääsana esiintyy muuten, sen voi jättää pois itse viitteestä: ”Batman väittää (1990, 2), että...” Lähdeluettelon merkinnässä käytetään usein seuraavaa järjestystä: tekijä, työn nimi, kustantaja, kustantajan kotipaikka, vuosiluku. Jos sama viite toistuu peräkkäin, voi käyttää esim. lyhennyksiä *emt.* = edellä mainittu teos ja *ema.* = edellä mainittu artikkeli.

Lähdeviitteet kuvaavat osaltaan sitä polkua, jota myöten työn tekijä on päätenyt tuloksiinsa. Viite merkitään, jos ajatuksia tai tietoja on omaksuttu muilta. Poikkeuksen tekevät ”yleisesti tunnetut” tiedot (”Durkheim kuoli 1917”). Viite voi tarkoittaa myös muuta kuin ajatuksen tai tiedon isyyden/äitiyden ilmoitusta; vaikkapa lyhentein ”vrt.” tai ”ks. myös” viitataan lähteisiin, joissa on jotain aiheen kannalta kiintoisaa. Kannattaa kuitenkin rajoittua vain keskeisiin lähteisiin; tavoitteena ei ole lähdeluettelon kasvattaminen.

On hyvä tarkistaa, ettei lähteen nimiin mene omia tulkintoja ja ajatuksia – viitteet on sijoitettava tekstiin siten, että lukija ymmärtää niiden kattaman alueen. Pisteiden paikallakin on merkityksensä: Jos viitetieto merkitään kappaleen lopussa pisteen jälkeen, sen katsotaan viittaavan koko kappaleeseen. Jos lähde on ennen pistettä, se kohdistuu vain kyseiseen virkkeeseen.

Ns. sekundaariviittauksella tarkoitetaan seuraavaa:

”Malinowskin mukaan etnografille on toisinaan hyväksi, että hän panee kameransa, muistionsa ja kynänsä sivuun ja liittyy mukaan siihen, mitä on tekeillä” (Malinowski 1961, 21–22, lainattu Alasuutarin, 1989, 68, mukaan).

Tapa on mahdollinen, joskin alkuperäislähteiden käyttöä on suositeltava. Kumpikin lähde on hyvä mainita ja liittää myös lähdeluetteloon.

Jos suorassa lainauksessa poistetaan välistä jotakin (epäoleellisena pidetty asia tms.), poisto on merkittävä esim. kolmen pisteen avulla: ”Kumpikin lähde on hyvä ... liittää myös lähdeluetteloon”. Tällöin lukija tietää, että tekstiä on muutettu, mahdollisesti manipuloitu. Poistoja ei pidä tehdä tavalla, joka muuttaa kirjoittajan ajattelua.

Jos lainaukseen lisätään jotain (esim. täsmennys), seikka tehdään lukijalle selväksi useimmiten lisääjän nimikirjaimilla. Esimerkki: ”Se (viitetietojen tarkkuus – HL) on ensiarvoista”, sanoo myös Mr. Walker (Walker 1960, 19)”.

Epäsuorissa lainauksissa (”Alasuutarin mukaan” tms.) on aina enemmän kirjoittajan omaa tulkintaa kuin suorissa sitaateissa. Muokkaaminen on sallittua, mutta luonnollisesti on pyrittävä huolellisuuteen.

Kirjoittamisen pelkoja taito

Tieteellisen tekstin muotosäännöistä on runsaasti lähteitä, mutta tieteellisen kirjoittamisen taidosta laajempaan, esim. kirjoittamisen pelkoja, tyylejä ja tekniikkoja käsittelevänä kysymyksenä, on ainakin suomalaista kirjallisuutta niukasti. (Ks. kuitenkin Palonen 1988, 181–198)

Opiskelijan kannalta yksi ongelma on se, että onnistumisen paineet ovat suuria. Erityisiä jännitteitä ja pelkoja liittyy pro gradu -tutkielmaan.

Tilannetta voisi parantaa, jos teksteihin ei suhtauduttaisi henkilökohtaisen suoriutumisen esineellistymänä, jotka tuodaan nähtäville vasta valmiina. Erityisesti Yhdysvalloissa on kehitetty työmalleja, joissa opiskelijat kirjoittavat jatkuvasti kehittyviä versioita, kommentoivat ja jopa uudelleenkirjoittavat toistensa tekstejä ja keskustelevat kirjoittamisen henkilökohtaisista ongelmista. Apuna ovat kokeneemmat tutkijat, jotka kertovat kokemuksiaan ja joiden töitä analysoidaan. (Becker 1986)

Tieteellistä tekstiä kirjoittaessa on hyvä väliin tarkistaa, että on tullut sanoneeksi sen, mitä tarkoittaa ja että on ylipäättään tullut sanoneeksi jotain. Edellisellä tarkoitamme sitä, että esim. tekstiin tieteellisen ulkonäön vuoksi sirotellut puolittuntemattomat käsitteet saattavat ”puhua” ohi kirjoittajan tarkoitusten. Jälkimmäisellä viittaamme tyyliin, jossa mahtipontisen ja vaikeaselkoisen sanonnan takaa ei löydy edes yksinkertaista ajatusta.

Erkki Viljasen mukaan tutkijan ”... moraali, luonteenpiirteet, huumorintaju ja kirjoitustaito käyvät ilmi alkusanoista” ja että niissä kirjoittaja ”... haluaa kertoa lukijoille jotain sellaista, mitä hän ei muualla tutkimusraportissa voi kertoa” ja että lukijat etsivät ”... vihjeitä, jotka saattavat ohjata heitä raportin lukemisessa” (Viljanen 1986, 41–42).

Totta, ehkäpä, mutta mitä Viljasen kuvaus kertoo tutkimusraportin tottumuksista? Sen, että muualla raportissa eivät saisi näkyä ”moraali, luonteenpiirteet, huumorintaju ja kirjoitustaito” tai että on asioita, joita ei voi kertoa lukijoille kuin epävirallisesti ja jotka näiden on oivallettava vihjeiden kautta.

Tällaisten tottumusten mukaisessa raportissa tieteellisyys ymmärrettään omituisesti pyrkimykseksi häivyttää tutkimuksen luonne ihmisten tekemänä työnä. On vaikea nähdä perustetta, miksi sellaista tulosta pitäisi tieteellisessä kirjoittamisessa tavoitella.

Lopuksi: Tutkimuksen rajat ja mahdollisuudet

Koko tutkimusprosessille on hyödyksi, jos selventää tutkimuksen rajoja ja mahdollisuuksia. Selventäminen edellyttää yhtäältä oman tieteenalan kohtalaista tuntemusta, toisaalta pohdintaa sen suhteesta muihin tieteenaloihin ja esim. taiteeseen, politiikkaan, filosofiaan, uskontoon ja journalismiin. Kyse on myös opiskelijan omasta maailmankuvasta ja arvoista.

Jos opiskelijan ja tieteenalan tarjoamat näkemykset tärkeistä kysymyksistä ja niiden lähestymistavoista eivät lainkaan kohtaa, on ehkä järkevää jättää työ sikseen. Ennen hylkäämistä olisi kuitenkin hyvä varmistua, ettei käsitys tieteenalan rajoituksista perustu ennakkoluuloihin tai tietämättömyyteen.

Melko yleinen on ajatus tieteen ja taiteen vastakkaisuudesta. Sen mukaan taiteessa pyritään kokemaan todellisuus ”suoraan” ja yksilöllisesti. Tieteessä taas haltuunotto on kollektiivista, monella tapaa välitynyttä ja kontrolloitua; sitä ohjaavat teorit, käsitteet ja menetelmät. Ajatellaan, että ”rationalisointi”, asioiden järkipäristäminen, kuihduttaa taiteelle välttämättömän alkuperäisen kosketuspinnan todellisuuteen. Väitteelle on lukuisia muotoiluja: järki tuhoaa tunteen, analyytisyys tappaa kyvyn synteeseihin.

Väitteet voi kiistää. Miksi ihmisen psyykkiset taidot kehittyisivät nollasummapelinä, jossa yhden paraneminen olisi toisesta pois? Voiko ihminen kokea todellisuutta muuten kuin käsitteellisesti välittyneenä? Eikö saman ajan tieteellä ja taiteella ole – osana samaa kulttuurimuodostelmaa – paljon yhteistä, ehkä jopa enemmän kuin omiin historiallisiin edeltäjiinsä? Liittykö puhe tieteen ja taiteen vastakkaisuudesta enemmänkin niiden sosiaalisiin erottautumisstrategioihin?

Perusteltu käsitys tutkimuksen rajoista ja mahdollisuuksista ei mielestämme pohjaa ajatukseen tieteen ylihistoriallisesta olemuksesta. Tutkimuksessa on kyse historiallisesta ja sosiaalisesta toiminnan muodosta, jota ihmiset itse uusintavat ja myös muuttavat. Sellaisena se voi olla paljon avarampi älyllisen työn ympäristö kuin millaisena se opiskelussa – tai tässä kirjassa – opiskelijalle esitetään.

Suomalainen yhteiskuntatiede on tätä kirjoitettaessa (1991) monesta syystä entistä epävarmempi siitä, mikä on sen erityislaatu yhtäältä suhteessa kielen ja kulttuurin tutkimukseen ja toisaalta journalismiin ja kirjallisuuteen. Teoreettiseen ja menetelmälliseen epävarmuuteen yhdistyy myös huoli tieteen asemasta ylipäätään. Tätä huolta ovat ruokineet keskustelut tieteen ja teknologian ekologisista vaikutuksista, perinteisten tiedon ja edistyksen käsitysten kritiikki ja tiedepolitiikka, joka vaatii nopeita suoritteita ja taloudellisesti tuottavia sovellutuksia.

Ei ole mielekästä vaatia eikä antaa vastausta siihen, mitä on ”oikea” yhteiskuntatiede ja miten sitä tulee harjoittaa. Tieteellisessä opetuksessa opiskelijan tulisi saada omakohtainen kokemus siitä, millaisia mahdollisuuksia yhteiskuntatiede nykyisellään instituutiona, menetelminä, tiedon traditiona, sosiaalisena toimintana jne. tarjoaa. Sillä ei ole monopolia tietoon, mutta oletettavasti jotain omaperäisiä lähestymisiä inhimillisen tiedon ongelmiin, erityisesti tiedon sosiaaliin ehtoihin.

Enempää ei yliopiston tieteelliseltä opetukselta voi edellyttää, mutta vähempäänkään ei pidä tyytyä.

Kirjallisuus

- Ahmavaara, Yrjö. Tiede elämäntapana ja kutsumuksena. Aamulehti 15.4 1987.
- Alasuutari, Pertti. Erinomaista, rakas Watson. Johdatus yhteiskuntatutkimukseen. Hanki ja Jää, Helsinki 1989.
- Becker, Howard S. Writing for Social Scientists. How to Start and Finish Your Thesis, Book, or Article. The University of Chicago Press 1986.
- Bourdieu, Pierre. Sosiologian kysymyksiä. Vastapaino, Tampere 1985.
- Eco, Umberto. Oppineisuuden osoittaminen eli miten tutkielma tehdään. Vastapaino, Tampere 1989.
- Ehrnrooth, Jari. Vastaanottotutkimuksen analyysimetodi: reseptiosta luentaan, eläyty-
misestä tulkintaan. Teoksessa Kvalitatiivisen aineiston analyysi ja tulkinta, (toim.)
Klaus Mäkelä. Gaudeamus, Helsinki 1990.
- Eskola, Antti. Sosiologian tutkimusmenetelmät I. WSOY, Helsinki 1975. Eskola 1975a.
- Eskola, Antti. Sosiologian tutkimusmenetelmät II. WSOY, Helsinki 1975. Eskola 1975b.
- Fogelberg, Paul, Herranen, Marja & Sinikara, Kaisa. Tutkielman tekijän opas. Yliopis-
topaino, Helsinki 1989.
- Grönfors, Martti. Kvalitatiiviset kenttätömenetelmät. WSOY, Helsinki 1982.
- Heinonen, Jari, Mäntysaari, Mikko & Sippola, Marjut. Yleisen suuntautumisvaihtoeh-
don syventävät opinnot – tavoitteet ja suoritusohjeet. Moniste. Tampereen yliopisto,
Sosiaalipolitiikan laitos 1.9.1989.

- Kokko, Simo. Taudista sairauteen. Hanki ja Jää, Helsinki 1990. Kvalitatiivisen... Kvalitatiivisen aineiston analyysi ja tulkinta, (toim.) Klaus Mäkelä. Gaudeamus, Helsinki 1990. Laaksovirta, Tuula H. Tutkimuksen lukeminen ja tekeminen. Kirjastopalvelu Oy, Helsinki 1988.
- Mills, C. Wright. Sosiologinen mielikuvitus. Gaudeamus, Helsinki 1982.
- Opinto-opas 1990–1991, 1991–1992. Tampereen yliopisto, yhteiskuntatieteellinen tiedekunta, 1990.
- Palonen, Kari. Tekstistä politiikkaan. Johdatusta tulkintataitoon. Vastapaino, Tampere 1988.
- Remmele, Karl, Ritsert, Jürgen & Voegelin, Ludwig. Yhteiskuntatieteelliset oppisisällöt ja tieteellisen tiedon yhteiskunnallinen välittyminen – näkökohtia yhteiskuntatieteellisen seminaarityöskentelyn kommunikaatio-ongelmista. (Julkaisematon moniste, kääntänyt Pekka Kämäräinen teoksesta Sozialwissenschaften: Studiensituation, Vermittlungsprobleme, Praxisbezug. Campus Verlag, Frankfurt am Main & New York, 1976.
- Sulkunen, Irma. Naisen kutsumus. Miina Sillanpää ja sukupuolten maailmojen erkaantuminen. Hanki ja Jää, Helsinki 1989.
- Tuisku-Reinilä, Leena. Alustus, seminaariraportti, referaatti. Kirjayhtymä, Helsinki 1981.
- Tutkimus... Tutkimus ja sen raportointi. Kirjayhtymä, Helsinki 1986.
- Tutkimusviestinnän... Tutkimusviestinnän opas. Tutkimusten ja selvitysten laatiminen ja julkaiseminen. Toim. Paul Fogelberg. Valtion painatuskeskus, Helsinki 1985.
- Venkula, Jaana. Tietämisen taidot. Tieteelliseen toimintaan harjaantuminen yliopistopinnoissa. Gaudeamus, Helsinki 1988.
- Valkonen, Tapani. Haastattelu- ja kyselytutkimuksen analyysi sosiaalitutkimuksessa. Gaudeamus, Helsinki 1981.
- Viljanen, Erkki. Tutkielman tekeminen. Otava, Helsinki 1986.

LIITE 1. TENTTIMINEN

Tenttimisliite: Jos tämä on pakko olla mukana, on hyvä että se on liitteenä. Itse olen edelleen sitä mieltä, että tenttiminen on vihoviimeinen tapa oppia yhtään mitään. Siksi karsastan näitä tenttimisniksejäkin. Jos joku keksii niksit siihen, kuinka palauttaa tenttimänsä asiat mieleen kaksi viikkoa tai kaksi vuotta tenttimistilaisuuden jälkeen, liittäkää ne liitteeseen. (Kommentti käsikirjoitukseen Tekstinsyöjät)

Tenttikäytäntö ja usein muukin opiskelu jättää opiskelijan yksin seuraavien oppimiseen liittyvien ongelmien kanssa: Mistä oppiaines saa alkunsa, mistä se tulee? Mistä saadaan oppimismotivaatio? Mitä opittavalla aineksella tehdään? Mihin sitä voi käyttää? Mistä tiedetään, onko oppiaines pätevää ja todenmukaista? Miten oppiainesta voidaan arvioida ja kehittää? (Laurila 1988, 140)

Tentissä on kyse yksilöllisestä suorituksesta, jossa kontrolloidaan kykyä omaksua valmista, kurssialueiksi pirstottua oppiainesta. Työelämä puolestaan vaatii usein yhteistyötä, omaaloitteisuutta sekä kykyä niin eri tietoinesten kuin myös tietojen ja käytännön tehtävien yhdistelyyn.

Tentti johtaa monet tilanteeseen, jota Erkki Laurilan mukaan voi kutsua ”koulunkäyntitoiminnaksi”, koska oppimisen kohteen muodostaa tenttikirjan teksti, ei tekstin esittämä tieto ihmisen elämäntoiminnan kehittyvänä välineenä. (Laurila 1990, 110) Laurila viittaa Engeströmiin (1987), joka puhuu kohteen ja välineen omituisesta paikanvaihdoksesta: kun yhteiskunnallisessa käytännössä teksti on työväline, tulee siitä koulunkäyntitoiminnassa kohde.

Norjalainen Steinar Kvale on huomauttanut tenttien etymologisesta yhteydestä sensuuriin sekä skandinaavisissa kielissä että saksassa (eksamenscensur, ulkopuolinen tentaattori censor). Jonkinlaista ”semi-oottista keventymistä” on tapahtunut, sillä ankaranoiset sanat kuten examination, grading ja censoring on korvattu käsitteellä evaluation. (Kvale 1987, 224)

Opiskelijat ovat Kvalen mukaan vuotuisia uhrilampaita, jotka uhraataan sille, että oppiaineen kulloinkin legitiimi tieto säilyisi. Korkeat arvosanat ovat opiskelijoille palkkio siitä, että he esittävät toden ja validin kuvan oppiaineen kasautuneesta tiedosta. Tentin valtasuhteessa tentaattori määrittelee sen, mikä on oikea tapa tulkita tieteenalan keskeisiä kysymyksiä.

Onko kovinkaan pitkä aika siitä, kun lukemista ja kirjoittamista käytettiin koulujen tavallisena rangaistuksena? Kurittomien oli opeltava ulkoa virrensäkeitä, kasvien latinankielisiä nimiä, kirjan kapaleita – monenlaisia asioita, joista kaikki tiesivät, ettei tarkoituksena ollut asioiden oppiminen, vaan opettajan auktoriteetin ehdottomuuden korostaminen. Oppilaat saivat kirjoittaa vihkoihinsa ja liitutaululle kuriin kehottavia lauseita tai erikoisen tärkeinä pidettyjä muistettavia asioita. Koe oli tilaisuus, jossa ei vain testattu opetetun oppimista, vaan myös tarkastettiin, ettei asioita tulkittu millään muulla, ei-legitiimillä tavalla.

Kvalen vihjaama tentin sensuurimerkitys, on mitä ilmeisin tunnustuksellisessa, esim. uskonnollisesti sitoutuneessa opetuksessa.

Suuri osa koululaishuumorista on kapinaa sitä vastaan, että koulu pyrkii rajaamaan lasten tulkintahorisontit. Tätä kuvaa tarina uskonnonopettajasta, joka tiedustelee oppilailta, mikä mahtoi olla se ruskea, karvainen veitikka, jonka opettaja näki kouluun tullessaan puun oksalla. Oppilas vastaa: ”Oravalta se kovin kuulostaa, mutta kun opettaja kysyy, täytyy sen olla Jeesus.”

Tentin muoto ei ole vain tekninen seikka. Monivalintatehtävät sopivat parhaiten absoluuttisen tietokäsityksen alaan: kaikkeen on olemassa oikea, yksiselitteinen vastaus. Suullinen kuulustelu on parhaimmillaan keskustelua ja vuorovaikutusta, jossa korostuu opiskelun tulos argumentatiivisena pätevyytensä, toimintakykynä oppialan ammatillisissa ja tieteellisissä puhetavoissa. Tavanomainen kirjallinen tenttivastaus jää puolimaihini. Siinä edellytetään jonkinlaista aineksen valinnan ja muokkaa misen taitoa, mutta perustaltaan kyse on muistitietojen massamuotoisesta kontrollista.

Tentit ovat opiskelijatarinoitten suosittu aihe. Yksi teema on suoriutuminen jostain erityisen hankalasta kirjasta tai tentaattorista, joka naureskellen siirretään tulevien polvien murheeksi. Toinen teema heijastaa tarkastuskäytäntöjen mielivaltaisuutta ja sattumanvaraisuutta. Näissä tarinoissa tenttipaperit arvostellaan heittämällä portailta tai vastauksen pituuden mukaan, kaikille annetaan arvosana 2+ jne. Kolmas tyyppi korostaa opiskelijan selviytymiskykyä ja oveluutta byrokraattisen kontrollin ja muodollisten akateemisten vaatimusten alla. Niissä tenttiin valmistaudutaan vain pullolla aperitaa, mutta hyvin menee. Niissä luntataan tai sävelletään tietojenkäsittelyopin essee Singer-ompelukoneen ohjekirjasta.

Kaikkien tarinoitten perusvire on opiskelijoitten ”elävän” maailman ja yliopistokontrollin ”kuolleen” kuoren vastakkaisuus. Kontrolli on kuin sotafilmiä voimakas, mutta typerä natsi. Voimakkuus on tarpeen opiskelijan/filmisankarin suorituksen arvon korostamiseksi, typeryyttä taas tuomaan esiin älyn ja nokkeluuden ylivertaisuuden.

Tenttimiseen käytettävän ajan hyödyllisyyttä kannattaa pohtia, sillä kyse on varsin mittavasta työpanoksesta. Kokonaisajan arvioiminen ei ole helppoa, mutta tässä yritys: Vuonna 1989 Suomen korkeakouluissa oli 109.061 varsinaista perus- ja jatkotutkintoja suorittavaa opiskelijaa. Esimerkkiyliopistossa, Tampereen yliopistossa, suorittivat varsinaiset opiskelijat vuonna 1989 keskimäärin 13,7 opintoviikkoa (Silmäys Tampereen... 1990). Kun joidenkin arvioiden mukaan (Hälinen 1985, Vehkamäki 1981) kuulustelut ja niihin valmistautuminen vievät puolet tai vajaat puolet koko opiskeluajasta, saadaan seuraava, epävarma, laskelma: Korkeakouluissa käytetään tenttilukuun vuosittain aikaa 700 000–750 000 opintoviikkoa eli 18 000–19 000 ihmisen vuoden työ (40 opintoviikkoa/vuosi). Mukaan voi laskea vielä ne arviolta 100 000–150 000 opintoviikkoa, jotka vuosittain kulutetaan korkeakoulujen pääsykokeisiin luettaessa (Linna 1988).

Sitä seikkaa, paljonko korkeakoulujen lähes 8 000 opettajaa tenttien laatimiseen ja korjaamiseen käyttävät aikaa, ei ole mahdollista arvioida.

Tenttikäytännön arvostelu ei merkitse sitä, että kirjojen lukeminen olisi huono tai vanhentunut opiskelutapa. Reijo Wilenius on todennut eräässä haastattelussa seuraavasti:

”... olen omasta elämästäni huomannut että ihminen sivistyy minkä sivistyy lukemalla huolellisesti ja ajatellen muutaman kirjan elämässään.”
(Taivalsaari 1990)

Rauhallinen, keskittynyt lukeminen on hyvän opiskelun keskeistä sisältöä. Eri asia on, edistääkö nykyinen tenttimuoto sellaista lukemista.

Heikkouksistaan huolimatta perinteinen tentti säilynee korkeakoulujen tärkeänä kontrollivälineenä, sillä se on ylivoimaisen halpa.

Kirjallisuuden valinta

Opiskelijat tuntuvat tietävän tenttien arvosteluperusteista varsin vähän ja käyttävät harvoin heille varattuja mahdollisuuksia vaikuttaa tenttävään kirjallisuuteen tai saada selvitys vastauksensa arvostelusta.

Opiskelijoilla on useita vaikutuskanavia. Koska he harvoin seuraavat alan uusinta kirjallisuutta, kyse on tavallisesti tutkintovaatimuksissa olevien teosten kritiikistä tai erilaisten aiheiden tärkeyden arvioinnista:

Edustajien valinta niihin korkeakoulun ja laitoksen elimiin, jotka päättävät tutkintovaatimuksista. Esitysten tekeminen omille edustajille tai suoraan po. elimille.

Kannanottojen esittäminen tai painostaminen opiskelijoiden omien järjestöjen kuten aineyhdistysten ja ylioppilaskuntien kautta.

Tenttivastausten perään kirjoitetut kritiikit tai tentaattorille merkin-tää haettaessa esitettävät kommentit.

Kritiikki- ja palautetilaisuudet, laitospöytäkokoukset ja muut tapaamiset laitoksen opettajien kanssa.

Mahdollista on myös, että yksittäinen opiskelija tai opiskelijaryhmä sopii tentaattorin kanssa kirjallisuudesta ja suoritustavasta. Korvaavuuksiin suostuminen riippuu tentaattorin ajasta ja tahdosta; yleensä siihen ollaan valmiita pitemmälle ehtineitten opiskelijoiden kohdalla, jotta nämä voisivat lukea mahdollisimman hyvin tutkielmaansa tuke-

vaa kirjallisuutta. Sen sijaan ei ole tavallista, että aineopintojen alkuvaiheessa olevat opiskelijat poikkeaisivat tutkintovaatimuksiin painetusta. Tentaattorit eivät ymmärrettävästi pidä tilanteesta, jossa he joutuisivat tekemään yksilöllisesti kysymykset useille kymmenille opiskelijoille ja lukemaan näiden ehdottamat kirjat.

Yleensä opiskelijat suhtautuvat luettavaksi tarjottuun kirjallisuuteen liian kohtalonuskoisesti: tentit ovat kuin pyrstötähdet ja tulivuoret, kiusallisia mutta väistämättömiä.

Yksittäisiä teoksia tärkeämpää on luonnollisesti vaikuttaminen siihen, miten erilaisia tieteellisiä lähestymistapoja tai tutkimusaloja tutkintovaatimuksissa painotetaan. Viimevuosina ovat opiskelijoiden vaatimukset joissain määrin edesauttaneet sitä, että kehitystutkimuksen, naistutkimuksen ja ympäristötutkimuksen lähestymistavat ovat saaneet aiempaa enemmän painoa.

Opettajien ja tutkijoiden suhtautuminen opiskelijoiden vaikutusyrityksiin on kaksijakoista. Demokratian ja palautteen nimissä on luonnollisesti hyvä, että opiskelijoiden sana kuuluu. Mutta jos on vaara, että opettajien mieliala syrjäytyvät, tilanne muuttuu: opettajien mielestä opiskelijat eivät ymmärrä oppiaineen systematiikkaa ja tieteellistä luonnetta, vaan säntäilevät muotiaiheiden perässä.

Opiskelijoiden edustamien ”muotien” ja henkilökunnan edustaman oppihistoriallisen jatkuvuuden välillä on tosin mutkikkaampi suhde, jota jo sivuttiin luvussa VI.1: Miten opiskelijoiden intresseihin ja arkikokemukseen ylipäätään suhtaudutaan? Markku Salo (1988, 41) on kuvannut yhteenottoa seuraavasti:

”Opiskelemisen lähtökohtana on tutustua tieteenalan perusteisiin siten kuin vallitseva tiedeyhteisö, siis opettaja-tutkijat sen ymmärtävät ... Mitä annettavaa opiskelemaan tulevalle voisi muka olla? Tieteentekijöitä ei näytä kiinnostavan ’mitä kansalaisyhteiskuntaan tänään kuuluu?’... Sosiologisesti ajateltuna uusien opiskelijoiden ja tiedeyhteisön kohtaamisessa tapahtuu kulttuurista törmäystä ... yliopistokulttuurin ja erilaisten muiden kulttuurien, kuten työväenkulttuurin, eri nuorisokulttuurien ja koulukulttuurien välillä”.

Tutkija-opettajien asenne opiskelijoiden intressejä kohtaan – jotka Salo ymmärtää ikäänkuin yliopiston ovesta tulvivaksi kansalaisyhteiskunnaksi – kuvastaa laajemminkin sitä, miten he ymmärtävät tieteen ja yhteiskunnan suhteen. Oppihistorian korostaminen voi olla osoitus kyvyttömyydestä käsitellä uusia ongelmia, mutta myös pyrkimystä pitää esillä yhteiskuntakehityksen laajat historialliset kontekstit.

Paljon riippuu siitä, miten opetushenkilökunta – eritoten professorit – mieltää hallinnollisen ja tieteellisen auktoriteettinsa suhteen. Toisessa ääripäässä ovat professorit, jotka katsovat, että demokraattinen laitosyhteisö on myös tieteellisesti hedelmällisin. Heidän ihanteenaan on tasa-arvoinen ”yliopistokansalaisten” yhteisö (Järvelä 1987). Toisen laidan mukaan taas yliopiston tieteellisen tehokkuuden takaa vain se, että valta on jaettu tieteellisen kompetenssin mukaan. Siksi opiskelijoilla ei tule olla juuri lainkaan valtaa ja professoreilla paljon.

Tenttikirjojen käytännöllinen valintaprosessi vaihtelee laitoksittain. Yleensä kyse on jonkinlaisesta eri opettajien tieteellisten intressien kompromissista, poikkeuksellisen itsevaltaisilla laitoksilla professori(e)n määräyksistä. Erilaisten lehmänkauppojen tulos on usein tutkintovaatimusten paisuminen: anabolista hypsismiä ja steroidista kuljalismia selvittävien tutkijoiden kiista on helpointa ratkaista siten, että opiskelijat joutuvat lukemaan kumpaakin aihetta käsittelevää kirjallisuutta.

Virallinen valintaprosessi kulkee useilla laitoksilla seuraavasti: Laitoksella on erityinen valmisteleva työryhmä (nimeltään esim. koulutusohjelmatyöryhmä), joka tekee esityksen tutkintovaatimuksista. Tässä vaiheessa – kuten usein on valmistelutyön laita – tehdään tärkeimmät ratkaisut. Seuraavaksi asian käsittelee laitoksen korkein elin, laitosneuvosto. Sen päätökset menevät puolestaan tiedekuntaneuvoston käsittelyyn, missä lopullisesti vahvistetaan koulutusohjelmien sisältö.

Suoritustavan valinta

Toinen seikka, johon opiskelijat voivat ainakin jossain mitassa vaikuttaa, on teosten suoritustapa. Varsinkin opintojen alkuvaiheessa kannattaa kokeilla useampia tapoja, jos siihen vain on mahdollisuus.

Perinteisessä tentissä opiskelija lukee kirjat yksin ja suorittaa ne yksin kuulustelussa. Kysymykset ovat usein suoraan tenttävistä teoksista, eivätkä kirjat saa olla vastatessa esillä.

Joskus – varsinkin jos kirjallisuutta on runsaasti – on sallittua ottaa teokset ja muuta materiaalia mukaan tenttitilaisuuteen. Silloin on kysymykset tavallisesti laadittu joko niin, että vastausten löytäminen edellyttää aiempaa perehtyneisyyttä kirjoihin tai niin, että kysymykset eivät ole suoraan kirjoista, vaan niiden aihepiiristä: teoksia käytetään vain apuvälineinä.

Esseevastaukset voi tavallisesti tehdä kotona. Periaatteessa esseen tulisi olla tavallista tenttivastausta persoonallisempi, pohditumpi ja muodoltaan ehyempi. Pelkän referoinnin sijasta sen olisi kehiteltävä jotain teemaa luetun kirjallisuuden aihepiiristä. Käytännössä usein kuitenkin esseeksi hyväksytään tavanomainen luetun referointi.

Suullinen kuulustelu on yliopistojen perinteinen, mutta opiskelijamäärän kasvaessa harvinaiseksi käynyt tenttimuoto. Siinä tentaattori ottaa vastaan joko yhden tai ryhmän opiskelijoita ja kyselyn tai keskustelun avulla yrittää selvittää perehtyneisyyden teoksiin ja niiden aihepiiriin. Monet opiskelijat ujostelevat suullista kuulustelua; persoonaton kirjallinen vaihtoehto valitaan silloinkin, kun se on opiskelijalle itselleen vaivalloisempi.

Ryhmässä suoritettavista tenteistä on monia vaihtoehtoja.

Ryhmätyössä on riskinsä; kokoontumisaikojen sovittelu tulee ongelmaksi, joku dominoi liikaa, joku laiskottelee. Mutta onnistuessaan se on sisällöllisesti antoisampaa kuin yksinäiset illat lukusalissa.

Jo tavalliseen tenttiin valmistauduttaessa on mahdollista tehdä ryhmätyötä. Melko tavallinen on menettely, jossa kukin ottaa vastuulleen yhden teoksen ja kirjaa käsittelevässä tapaamisessa referoi sen keskeisin osin sekä vastaa muiden kysymyksiin. Tavoitteen mukaan kaikki lukevat kirjat ja niistä keskustellaan kokoontumisissa.

Seuraavassa yksi esimerkki ryhmätentin suorittamisesta (Ohjeita...):

Työn pohjana on tietty peruskirjallisuus. Työskentely jaetaan kolmeen vaiheeseen: 1) työsuunnitelman laatiminen, 2) ryhmän kokoukset sekä 3) tenttikeskustelu.

Suunnittelevan kokouksen jälkeen pidetään noin kahden viikon tauko, jolloin kaikki lukevat käsiteltävän kirjallisuuden. Toisessa kokouksessa laaditaan työsuunnitelma, josta käyvät ilmi keskustelujen aiottu aiheet, ajat, paikat, puheenjohtajat jne. Opettaja tarkastaa suunnitelman. Kussakin kokoontumisessa (joissa opettaja ei ole läsnä) esitetään noin 10 liuskan pituinen alustus, joka tehdään sovitusta aiheesta lähdekirjallisuuden perusteella. Alustus ei saa olla pelkkä referaatti kirjallisuudesta eikä toisaalta pelkkä omien mielipiteiden luettelo. Sen sijaan ”... on pyrittävä erittelemään erilaisia aiheeseen liittyviä teoreettisia näkemyksiä, tutkimustuloksia ja niiden tulkintoja sekä vertailemaan erilaisia näkemyksiä ja tulkintoja kriittisesti ja perustellusti”

Alustuksessa olisi myös arvioitava, missä määrin käsillä olevat ongelmat on kyetty selvittämään sekä esitettävä ehdotuksia keskustelun aiheiksi. Lähteet on merkittävä huolella. Ryhmän kokouksessa alustaja pitää 15–30 minuutin alkupuheenvuoron, jolloin ei ole tarkoitus lukea alustusta läpi, vaan esitellä sitä ja tehdä täsmentäviä huomautuksia. Keskustelua on käytävä – puheenjohtajan vastuulla! – vähintään kaksi tuntia ja aihepiiriin on pysyttävä oppiaineen alalla. Kokouksesta pidetään pöytäkirjaa, johon kirjataan erityisesti ne asiat, ”joista ei ole sanottu viimeistä sanaa”.

Kaikki alustukset ja pöytäkirjat toimitetaan aikanaan kurssin pitäjälle, joka järjestää tenttikeskustelun. Siinä käsitellään kirjojen, alustusten ja keskustelujen tärkeimpiä kysymyksiä.

Erilaisia opiskelumuotoja voi yhdistellä tavalla, jota rajoittaa vain mielikuvitus ja niin opettajien kuin opiskelijoiden ajankäytön tarkoituksenmukaisuus. Byrokraattiset opetuksen raamitukset tuottavat esteitä, mutta harvoin voittamattomia. Kyse on molemminpuolisesta aktiivisuudesta ja kokeilunhalusta.

Kaikki edellä kuvatut suoritusmuodot ovat enemmän tai vähemmän kirjallisuuskeskeisiä: lähtökohtana on tietty kirjallisuus, jonka aines pyritään omaksumaan vaihtelevin tavoin. Vaihtoehtona on ongelma-keskeinen lähestyminen, jossa opiskelija tai ryhmä alkaa selvittää teollista ongelmaa ja perehtyy sen myötä kirjallisuuteen.

Lukutavan valinta

Kolmas seikka, johon opiskelija voi jossain määrin itse vaikuttaa, on lukutapa. Lukutavalla ymmärretään tässä seuraavia asioita:

- Kuinka tarkasti ja täydellisesti pyrkii muistamaan tentittävän materiaalin. Millaisina kokonaisuuksina yrittää painaa sen mieleensä.
- Missä määrin pyrkii yhdistelemään esim. eri teoksissa olevia saman aihepiirin tietoja tai uutta ja aiemmin luettua.
- Millaista lukutekniikkaa käyttää (esim. lukupaikka ja aika, muistiinpanot, alleviivaukset jne.)

Ensimmäistä seikkaa voisi nimittää ”lukuhaarukaksi”. Ääripäissään se on joko talikko, opiskelija lukee vain ylimalkaisesti kirjan pääkohdat, tai lukukampa, opiskelija käy läpi ja opettelee tunnollisesti alaviitteetkin. Korkeakouluopintojaan aloitteleva oppii varsin pian, ainakin yhteiskuntatieteellisellä ja valtiotieteellisellä alalla, ettei lukiossa ja pääsykokeissa käytetty lukuhaarukka ole enää mahdollinen. Ensimmäisissä tenteissä on usein 3–7 kirjaa, urakka, johon koulussa saatettiin käyttää vuosi, mutta josta nyt olisi selvittävä esim. kuukaudessa.

Tavallisesti lukuhaarukan oppii nopeasti vanhemmilta opiskelijoilta, katselemalla vanhoja tenttikysymyksiä ja kokeilemalla. Ensimmäisten tenttien ongelma on usein se, miten jäsentää hyvinkin laajoja ja ristiriitaisia tulkintoja sisältäviä kokonaisuuksia johdonmukaisiksi vastauksiksi.

Suuria kirjapaketteja ja laajoja kysymyksiä opintojen alkuvaiheessa tarjoilevan tentaattorin/laitoksen ajatus on seuraava: opiskelija pakotetaan siirtymään lukutapaan, jossa hänen on entistä itsenäisemmin tehtävä valintoja. Oman ratkaisuvallan kasvun uskotaan myös vähentävän auktoriteetti-uskoista suhtautumista tekstiin; opiskelijan on itse ”tuotettava” lukemaansa tekstiä, päätettävä, mikä siinä on tärkeitä ja muistamisen arvoista.

Joutuminen monien, usein asioita ristiriitaisella tavalla esittelevien, teosten eteen muuttaa – niin oletetaan – tietokäsitystä absoluuttisesta suhteellisempaan.

Parhaimmillaan tenttikäytäntö työstää opiskelijoita, jotka oppivat erottamaan kirjoista oleellisen ja hallitsemaan laajoja asiakokonai-

suuksia. Pahimmillaan se ohjaa pinnallisuuteen ja sellaiseen lukutyyliin, jossa opiskelija ei yritäkään perehtyä lukemaansa, vaan ainoastaan selvittää tentistä muutamien avainsanojen, tärppien tai sisältörunkojen avulla. Joissain oppiaineissa on kehittynyt erityinen tiivistelmien, prujujen varanto, jolla voidaan käydä kauppaakin.

Suunnan tulisi olla – yliopistokielen juhlasanoin – koulun sirpalemaisesta tiedosta ”kohti yhä suurempia kokonaisuuksia ja tottumusta prosessoida tietoa itsenäisesti ja luovasti uusia yhdistelmiä muokaten; tieteellinen sivistys ei ole vain muistettuja tiedon yksikköjä, vaan tapa hankkia, muokata, käyttää, arvioida ja luoda tietoa.”

Yhdistely- ja prosessointitaitojen kehittyminen tai kehittymättömyys tulee selvimmän näkyviin omaa tutkielmaa tehtäessä – sirpaleista on vaikea rakentaa yhtenäistä teemaa ja kokonaisuutta. Valinta siitä, kuinka paljon opiskelija lukevatavassaan uhraa aikaansa yhdistelyn, arvioinnin ja muokkauksen yrityksille, ei siten usein tuota sen paremmin välitöntä hyötyä kuin haittaakaan. Sen näkee lopussa – tai siinä, ettei loppua tule.

Lukutekniikasta ja erityisesti lukunopeuden parantamisesta on olemassa oma, suurelta osin hyödytön, kirjallisuutensa. Tärkeät lukemiseen myönteisesti vaikuttavat seikat – motivaatio, keskittyminen ja ymmärtäminen – eivät ole yksinkertaisten temppujen takana. Lisäksi lukeminen on hyvin yksilöllistä, joten yleisten ohjeiden antaminen on kyseenalaista.

Tavallisesti korkeakouluopiskelijoille suositellaan erilaisia muunnoksia englantilaisesta SQ3R-menetelmästä (Survey-Question-Read-Recite-Review) (ks. esim. Faber & Geiss 1983 ja Wagner 1977). Hieman sovellettuna se näyttää seuraavalta:

- 1) Silmäile teosta ennen lukemisen aloitusta saadaksesi selville pääpiirteittäin sen keskeiset teemat (otsikko huolellisesti, sisällysluettelo, tiivistelmä, kirjallisuusluettelo).
- 2) Selvitä itsellesi, mihin kysymyksiin kirja yrittää vastata ja mihin kysymyksiin itse haet sen lukemisella vastausta.
- 3) Lue jäsentäen, alleviivaten ja muistiinpanoja tehden. Kirjoita lukemisen kuluessa muistiin vastaukset alussa tehtyihin kysymyksiin.

- 4) Rekonstruoi omin sanoin kirjan keskeiset teesit ja argumentit – omin sanoin siksi, että muuntaisit luetun välittömästi käyttöösi.
- 5) Tee lopuksi kriittinen yleiskatsaus/yhteenveto kirjasta.

Ohjeiden järkevyyks on ilmeistä, mutta niin myös niiden rajallisuus: Erkki Laurilan tämän luvun alussa esittämiin kysymyksiin niidenkään noudattaminen ei tuo vastausta.

Alleviivaukset, marginaalihuomautukset ja muistiinpanot auttavat muistamista – sen tietää jokainen. Ehkä vieraampi on ajatus siitä, ettei niiden tarvitse välttämättä olla suoraan tekstiä käsitteleviä:

”Suomen sanomalehdistö on laajasti pyrkinyt 1980-luvulle tultaessa siihen, että kansalaiset saisivat yhä monipuolisemmiksi kehittyneistä lehdistään harkitun mielipiteen ja oikeita sekä merkittäviä tietoja. Niiden perusteella lukijat ovat tottuneet itsenäisesti muodostamaan käsityksensä ympäripyöreästä yhteiskunnasta.”

Muistiinpano 1: S-lehdet: hark. m-pid. + oik. tied. → luk. its. käsitys yk:sta.
Muistiinpano 2: Propagandaa! Kirjoittaja varmaankin kustantajien syöttiläs. Tarkista!

Jälkimmäinen saattaa olla parempi, sillä se on helpompi muistaa – ja kun muistaa muistiinpanon, palautuu yleensä myös sen kohde mieleen. Muistiinpanot ja marginaalimerkinnät voivat siten olla kommentteja, ajatuksia, vastaväitteitä tai ideoita. Parhaat niistä kannattaa kerätä talteen esim. kopioimalla sivu, sillä ideoita voi ehkä käyttää jossain tulevassa esitelmässään tai muussa kirjallisessa työssä.

Tenteissä kysytään usein melko laajoja kokonaisuuksia, esimerkiksi yhden kirjan luvun koko sisältöä. Tenttitilanteessa käy joskus niin, ettei kykene palauttamaan mieleensä luvun – tai muun kokonaisuuden – osia. Sanokaamme, että Durkheimin klassikkoteoksesta *Itsemurha* tehdään seuraava kysymys: ”Itsemurhan suhde muihin sosiaalisiin ilmiöihin”. Ensimmäinen olisi muistettava, *minkä sosiaalisten ilmiöiden suhdetta* itsemurhaan Durkheim teoksessaan käsittelee ja sen jälkeen, *mitä hän kustakin suhteesta* sanoo. Opiskelijaa auttaa, jos hän on tehnyt eräänlaisen laajennetun sisällysluettelon kirjasta ja painanut sen kutakuinkin täydellisesti mieleensä. Siinä olevien jäsennysten ja avainsanojen

avulla hän tietää, millaisista osista kukin luku tai muu kokonaisuus rakentuu. Sen jälkeen on sisältö jo helpompaa palauttaa mieleen.

Arvosteluperusteet

On järkevää selvittää itselleen, mitkä ovat arvosteluperusteet ja millaisia vastausten oletetaan olevan. Erään kyselyn mukaan kaksi kolmesta opiskelijasta katsoo saavansa liian vähän tai ei lainkaan tietoa tentin arviointikriteereistä. (Vehkamäki 1981, 39)

Syy on selvä: laitoksilla keskustellaan asiasta harvoin, ja saman tentin arvostelu – kuten myös kysymysten laatu – saattaa muuttua tyystin, kun tentaattori vaihtuu; sitä mitä ei tiedetä, ei voida kertoa opiskelijoille. Säännösten mukaan opiskelijalla kuitenkin ”...on oikeus saada tieto arvosteluperusteiden soveltamisesta häneen. Hänelle on varattava tilaisuus tutustua arvosteltuun kirjalliseen tai muuten tallennettuun opintosuoritukseen”. Arvosteluun tyytymätön opiskelija voi pyytää opettajalta oikaisua, ja jos opettajan päätös ei tyydytä, valittaa voi vielä eteenkinpäin. Oikaisupyynnön tekee harva – lähinnä vanhemmat ja kokeneemmat opiskelijat – mutta sitä useampi on tyytymätön arvosteluunsa. Syynä on usein arkuus tai se, ettei tiedä oikaisupyynnön mahdollisuudesta. (Vehkamäki 1981, 42–46)

Varsinkin opintojen alkuvaiheessa kannattaa käväistä tentaattorin luona tiedustelemassa kysymysten muodosta, arviointiperusteista ja esim. siitä, miten vastaukset tarkistetaan. Melkoisen opettavaista – myös opettajille – olisi se, jos nykyistä useampi opiskelija pyytäisi nähdä paperinsa ja selittämään, mikä on vialla ja mikä kunnossa.

Tentin tarkastamisen käytännöt ovat hyvin kirjavia: Jotkut opettajat tarkastavat ”opiskelijan kerrallaan”, toiset taas kultakin ensin kysymyksen 1, sitten kysymyksen 2 jne. Edellisessä tavassa saa paremman kuvan opiskelijan osaamisen kokonaisuudesta, jälkimmäinen takaa tasaisemman arvostelun ja sen, ettei ns. pärstäkerroin pääse vaikuttamaan. Kahteen kertaan vastaukset lukevat opettajat saattavat yhdistää nämä kaksi tekniikkaa. Toiset opettajat laativat mallivastauksen taikka tekevät listan niistä asioista, joiden mukanaolo riittää kuhunkin arvosanaan, toiset luottavat ”yleistuntumaan”.

Jotkut tentaattorit sakottavat virheistä enemmän, jotkut vähemmän. Toiset vaativat, että vastaus on laadittava juuri kirjan tekstin perusteella, toisille kelpaa mistä tahansa saatu tieto, kunhan se vastaa kelvollisesti kysymykseen. Suhtautuminen hylättyihin kirjoihin vaihtelee sekin: jotkut laskevat vain kokonaispistemäärän tentistä, toiset katsovat, että hylätty teos on aina uusittava, oli tentti kokonaisuudessaan mennyt miten hyvin tahansa.

Opiskelijan hyvää käsiälää siunaa ja huonoa kiroaa jokainen tentaattori, mutta arvosanaan sillä tuskin on vaikutusta. Sen sijaan taito esittää asiansa jäsennellysti ja asiassa pysyen on jo plussaa – vastakohtana jaarittelu, jossa uskotaan arvosanan ratkeavan käytetyn konseptitilan perusteella tai harhailu, jossa asiat saa kaivaa kuokalla toisarvoisen sanailun alta – asiaan kuulumattomasta tarinoinnista sakotetaan vaihtelevasti. Omat mielipiteet ja pohdinnat ovat monen mielestä ansio, toiset karsastavat niitä.

Lukemisen valmiudet

Tieteellisen tekstin lukemiseen syntyvä suhde riippuu paljolti siitä, millaiset lukemisen perusvalmiudet opiskelija hankkii parin ensimmäisen vuoden aikana. Tärkeimpiä niistä on kielitaito, nykyisin englannin hallinta. Monissa aineissa perusopintojen kirjallisuus on suomen- tai ruotsinkielistä, mutta siitä eteenpäin pääsääntöisesti englanniksi. Pelkän lukioenglannin varassa ei siirtymä uuteen kirjallisuuteen ole helppo. Se, että Englanti on tieteen valtakielinen ja että sille käännetään runsaasti tärkeintä tieteellistä kirjallisuutta, ei luonnollisesti tee muita kieliä tarpeettomiksi. Mm. saksa ja ranska ovat perinteisesti vahvoja tiedekieliä.

Ensimmäiset englanninkieliset tenttikirjat lienee järkevää lukea niin, että pyrkii samalla oppimaan keskeisen terminologian. Kielikuuri vie aikaa, mutta hyödyttää jatkossa.

Joskus vajavainen kielitaito yritetään korvata prujuilla, jonkun opiskelijan tekemällä äidinkielisellä referaatilla ulkomaankielisestä kirjasta. Alalla on taitureitakin, mutta yleensä prujut sisältävät käänkösvirheitä ja yksinkertaistuksia.

Vieraskielisen tekstin lukemisessa on joitain erikoisongelmia. Usein käy niin, että lukija saa vain summittaisen käsityksen esillä olevasta asiasta, jolloin kaikki varaukset ja vivahteet putoavat pois. Asia, joka on ”kanske”, ”perhaps”, ”vielleicht” muuttuu varmaksi ja yksiselitteiseksi. Ongelmia on myös hiemankin mutkikkaampien intertekstuaalisten rakenteiden ymmärtämisessä; tekstit, joihin kirjoittaja viittaa opponoiden, neutraalisti referoiden tai yhtyen, luetaan kaikki yhtenä ja samana kirjoittajan mielipiteenä.

Pelkistymisen pulma ei ole ainoastaan tekninen. Juha Varto on huomauttanut oivaltavasti, että vierasta kieltä käyttäessään lukija irrottaa tekstistä yleensä vain yhden ja tärkeimmän merkityksen. Äidinkieltään käyttävä ymmärtää sen lisäksi vielä monia muita mahdollisia merkityksiä. Lukijan älyn liike merkityshierarkioissa, merkitysten suhteiden oivaltaminen ja pohtiminen, on uutta luova prosessi. (Varto 1990) Voi kuitenkin kysyä, eikö myös eri kielten välisten merkityserojen kautta voi syntyä yhtä kehittävä tilanne?

Toinen tärkeä perusvalmius on oman tieteenalan käsitteistön hallinta. Samaan tapaan kuin vieraitten kielten suhteen, kannattaa opintojen alkuvaiheessa uhrata vaivaa käsitevarastonsa kartuttamiseen.

Vieraaseen sanaan törmätessään on useita keinoja päästä siitä perille. Tavallinen – ja epävarma – menetelmä on arvata merkitys käyttöyhteydestä. Jos sana toistuu kyllin usein, tempu voi onnistua. Tavallisesta sivistyssanakirjastakin voi katsoa, mutta luottaa ei kannata: eri oppiaineissa (ja arkikielessä) saattaa olla samalle termille aivan erilaisia merkityksiä. Esimerkiksi käy vaikkapa *myytin* käsite. Arkikielessä sillä tavallisesti ymmärretään jotakin perätöntä uskomusta (”se on vain pelkkä myytti”) tai vaikkapa ihmisen ”tarunhoitoisuutta” (”myyttinen James Dean”). Kansanperinteen ja kulttuuriantropologian tutkimuksessa myytillä ymmärretään kuitenkin usein jumaltarua, sosiologi saattaa puolestaan puhua vaikkapa suomalaisen miehen ”myyttisestä humalasta” tarkoittaen sillä humalan kulttuurisia piilomerkityksiä.

Parasta on siis ottaa selvää juuri oman alan teoksista, kuinka kyseistä käsitettä käytetään niissä tai kysellä varttuneemmilta opiskelijoilta ja opettajilta. Joitakin tieteenaloilta on julkaistu mm. saksaksi ja englan-

niksi erityisiä sanakirjoja. Kelpoinen menetelmä on se, että etsii muutamista alan perusteoksista hakemiston avulla määritelmiä ja käyttöyhteyksiä kyseiselle käsitteelle ja pyrkii siten luomaan yleiskuvan tavoista käyttää sitä – mitään yhtä ja vakiintunutta määritelmää ei useinkaan löydy, vaan kirjoittajasta riippuvia muunnoksia.

Menetelmä ei ole uusi: Platonin Faidros-dialogissa esitetään yhdistämisen ja erottamisen menetelmä (synagoge kai dihairesis), jossa pyritään luomaan selkeyttä epätarkkaan ja moniselitteiseen käsitemaailmaan kokoamalla ensin yhteen tutkittavan käsitteen eri käytöt ja sitten erottelemaan sen eri alakäsitteet. (Sihvola 1989, 338)

Kolmantena perusvalmiutena voi pitää oppialan perusteiden hallitsemista. Opintojen alkuvaiheeseen sisällytetään yleensä runsaasti kirjoja, jotka pyrkivät ”yleiskuvaan” oppihistoriasta, omasta tutkimuskohteesta, lähestymistavoista, tutkimusmenetelmistä jne.

Teosten yleisyys on niiden vahvuus ja heikkous; ”yleiskuva” voi olla myös kaunoilmaus pinnallisuudelle, suuri määrä latteuksia laajentaa vain latteuksien tuntemusta. Erityisesti tämä koskee teoriahistoriallisia ”ukkologioita”, joissa esitellään ripeään tahtiin tieteenalan eri klasisikoitten ajattelua. Pinnallisuuden ja väärinymmärrysten ohella vaarana voi olla se, että esittelyn kirjoittaja sympatisoi oman tieteellisen kiinnostuksensa ja sivistyksensä vuoksi toisia klassikoita ja suhtautuu toisiin nurjamielillä. Myöhemmin, kun tutustuu klassikoihin alkutekstien turvin, saattaa havaita, että tulkintateoksille on aina viisainta antaa vain tulkintateoksen arvo.

Oman oppiaineen ajatteluhistorian tuntemisen periaatteellista merkitystä ei yleensä kiisteta. Kyse on historiallisen perspektiivin syventämisestä ja kyvystä ymmärtää, mistä oppiaineessa oikeastaan on kyse. Eri asia sitten on, valikoituuko opetukseen ajatteluperinteen paras aines, missä määrin autoritatiivisesti tai analyttisesti se opetetaan ja tyydyttääkö se opiskelijan omia älyllisiä intressejä.

Selvää lienee, että oppihistoria kehittää tietokäsitystä. Koulutieto ei usein tunne muutosta: tieteellisen työn tulokset ovat valmiita, lopullisia, usein riidattomia. Nyt eteen tulee kehityksen dynamiikkaa, muutoksen liikelakeja tai säännöttömyyttä, jatkuvuutta ja kumuloituvaa

tietoa yhtä hyvin kuin hajoavaa ja yksinäiseksi jäävää, erilaisia tiedon lajeja, käsityksiä tiedon luonteesta ja sen saavuttamisen mahdollisuudesta. Asiat eivät enää ole niin tai näin, vaan paremminkin ”Chomskyn mukaan” tai ”Skinnerin mielestä” jne.

Alkuvaiheen tenttikirjallisuuden ongelma on sellaisten yksittäisten tutkimusten puute, joista olisi helppo hahmottaa tutkimusprosessin käytännöllinen kulku.

Uudet muodot?

Talvella 1988–89 joukko (länsi)berliiniläisen Freie Universitätin opiskelijoita valtasi yliopistonsa tiloja vastalauseeksi suunnitelmille lakauttaa kriittisinä pidettyjä laitoksia. He majoittuivat yliopistoon ja alkoivat pitää omia ’autonomisia’ seminaarejaan haluten itse päättää opiskelunsa sisällöstä.

Opiskelijat kuitenkin huomasivat, että tärkeää ei ole vain se, mitä opetetaan ja opiskellaan, vaan miten. He alkoivat pohtia tieteellisen kirjoittamisen, puhumisen ja keskustelun tapoja eli akateemisen diskurssin ehtoja ja käytäntöjä. Opiskelijat kritisoivat tieteen kieltä, joka ei osoittautunutkaan pelkäksi neutraaliksi välineeksi, jolla opettajat siirtävät tietojaan opiskelijoille tai toisille tutkijoille.

Myös Suomessa on viime vuosina yritetty kehittää uusia muotoja perinteisten luentojen, seminaarien ja tenttien rinnalle ja kehittää korkeakouluopetuksen didaktiikkaa. (ks. esim. Korkeakouluopetuksen... 1983). Opiskelijat ja opettajat ovat perustaneet omia epävirallisia keskusteluryhmiä tai seminaareja, joista osa on myös virallistettu opinto-ohjelmiin. Lisäksi esimerkiksi Helsingin ja Jyväskylän yliopistoissa on uudistettu opiskelutapoja laajemman opetuskokeilun avulla. Tieteellisen tekstin kirjoittamista on harjoiteltu prosessikirjoittamisen avulla.

Uudet kokeilut ovat onnistuneet purkamaan joitakin autoritaarisia rakenteita ja pahimpia ennakkoluuloja. Tuloksia ei silti kannata odottaa kovin nopeasti. Entiset autoritaariset rakenteet (opettaja puhuu, opiskelija kuuntelee) korvautuvat helposti uusilla kun parhaiten tieteellisen kielenkäytön ja puhumisen tavan sisäistäneet opiskelijat ryhtyvät hallitsemaan seminaarikeskusteluja. Jotkut opettajat kokevat uu-

det opetusmuodot liian työläiksi ja jättävät opiskelijat puuhastelemaan keskenään. Opiskelijat kyllästyvät huonosti organisoituihin seminaareihin ja keskusteluihin.

Yliopistokäytäntöjen kritiikkiä on viime vuosikymmeninä tehty mm. poliittisessa opiskelijaliikkeessä, ns. sivistysyliopistoliikkeessä (Salo 1988) ja naistutkimuksen piirissä. Toisaalta on koulutusaloja, joilla on arvostettu ja arvostetaan nykyisin ehkä entistä enemmän ”lujaa johtoa”, selkeää ja käytännöllistä opiskelua (Rastas 1989). Mitään yhtenäistä ”opiskelijamielipidettä” ei ole olemassa.

Autoritaaristen rakenteiden korvaaminen joillain toisenlaisilla, ehkäpä antiautoritaarisilla, ei käy helposti samoissa institutionaalisissa puitteissa toimittaessa. Se edellyttää ymmärrystä siitä, millä tavoin yliopiston instituutio- ja valtarakenteet ovat suhteessa yliopiston yhteiskuntasuhteeseen ja millä tavoin ne ovat sisällä opiskelun kohteena olevissa teksteissä.

Ja siitähän tämä kirja oli olevinaan.

LIITE 2. YLE UKKOUTUU

Aamulehti. Lauantai 15. lokakuuta 1988 (s. 28–29).

Kuvatekstit:

”Televisio – urbaanin aikakauden kotieläin.”

”Yleisradion henkilökuntalehti Linkki kertoo uusimmassa numerossaan, mikä on tulevaisuuden suunta: väki vähenee. Uudet tehtävät täytetään yhtiön sisältä. Näin ei pääse tapahtumaan kiusallista vaihtoa tai tuule-
tusta. Yhtiön ulkopuoleltahan saattaisi tulla jopa uusia ajatuksia!”

Yle ukkoutuu mutta katsojat uusiutuvat

- Televisio on enemmän kuin pelkkä ohjelmalaatikko. Se on myös keskustelukumppani, jonka kanssa voi puhua eri tilanteissa eri tavoin. Se on pohjimmaltaan sosiaalinen väline.
- Julkinen yleisradioyhtiömme ja sen kaupallinen apuri eivät ole ryhtyneet ruhjovaan kilpailuun, koska niillä on yhdessä vaalittavanaan valtakunnallisen television ja ennen muuta tv-mainonnan monopoli.
- Tv-kanavat ja kaapelit eivät ole lainkaan sellainen uhka kuin on kuviteltu. Joskus ne ovat – tosin tahattomasti – toimineet jopa itseään vastaan. Näin tapahtui esim. silloin, kun Suomeen syntyi Tv-3.

Suomalaiset radiopoliittiset skribentit kuuluvat kahteen päälajiin, huutelijoihin ja maltillisiin.

Huutelijoita ovat mm. Kalevi Haikara ja Erno Paasilinna. He näkevät television kansallisena tyhmentämislaitoksena, jossa lobotomia on korvannut journalismin.

Maltillisia ovat mm. Pertti Hemánus, Dan Steinbock, Ilkka Heiskanen ja Heikki Hellman. Mielipiteiden lisäksi heillä on tarkkaa tietoa.

Heikki Hallmanin vast’ikään kirjoittama ja Hanki ja Jää-kustantamon pikavauhtia kustantama *Uustelevisio aika* (196 s.) on erinomai-

nen esimerkki maltillisuudesta: se ei ota kantaa Ylen pääjohtajakysymykseen, se ei pyri asettamaan paremmuusjärjestykseen Napakymppiä ja Lukulamppua, eikä se etsi televisiolle sellaista roolia, joka sille ei edes kuulu.

Silti Heikki Hallmanin kirja on hyvin ajankohtainen. Sen tuoreimmat maininnat ovat viime syyskuulta. Ottakaa oppia, suurkustantajat! Tuoreet kirjat eivät saa härskiintyä latomoissa.

Heikki Hallmanin kirjan suurin ansio on, että se keskitetysti ja järkevästi kokoaa yksiin kansiin tämänhetkisen tv-tilanteen Suomessa sekä vertailee meidän asemaamme muiden läntisten maiden tilanteeseen.

Näkyvimpänä vertailukohteena on tietenkin BBC, ja Hallmanin tutkimuksellista asennetta kuvastaa, ettei hän tämän kirjan yhteydessä katso lainkaan aiheelliseksi viitata esim. Neuvostoliiton tai muiden itä-Euroopan tilanteeseen. Ne elävät aivan erilaisessa tv-todellisuudessa kuin me ja muut lännen maat. Niihin eivät sovi Hellmanin kirjassa esiintyvät, amerikkalaisperäiset termit *broadcasting* ja *narrowcasting*. Moderni, monien lonkeroiden ja mitä merkillisimpien pirunmetkujen *uustelevisio* on italialaisen Umberto Econ tekemä ero *paleotelevisioon*. Se on vanhanaikainen, ”oikea” televisio, jossa kaikki oli vielä selkeätä, turvallista ja jossa eetterin rauhan takuu miehinä olivat hallituksen ja kansalliset yleisradioyhtiöt.

Käärmeet ja varpuset

Sitten paratiisiin luikertelivat viestintäkäärmeet, taivaalta alkoivat kokkareitaan lasketella paskavarpuset.

Paradoksi syntyi, kun Yleisradion ja MTV:n kaksoishegemonia ei murtunutkaan. Kaapeli- ja taivaskanavien näkyvin vaikutus onkin ollut, että eri puolille maailmaa on pystytetty uusia, julkisin varoin rakennettuja maanpäällisiä kanavia, sellaisia kuin meillä esim. Tv-3.

Heikki Hellman toteaa, että käytännön toimet ovat monesti olleet nopeampia kuin niistä käyty keskustelu. Lainsäädäntö juoksee sekin nopealiikkeisten tv-liikemiesten perässä. Vaikka esim. meillä sisältyi Tv-3:n perustamiseen myös kulttuuripoliittisia tavoitteita (ohjelmien kotimaisuusaste), niin käytännössä olemme saaneet yhden uuden viih-

dekanavan, joka vähin erin liittoutuu yhä kiinteämmäksi osaksi Ylen ja MTV:n kaksoishegemoniaa.

Heikki Hellman vertailee myös Ylen, MTV:n ja Tv-3:n tehokkuuksia ja päätyy – hieman yllättäen – toteamaan, että jähmeydestä syytetty Yle on sittenkin joustavampi kuin suuruustautia poteva MTV. ”Yhtiö on varustautunut täysimittaiseksi valtamerilaivaksi, mutta todellisuudessa sillä on vain vuokravene, joka seilaa Korkeasaareen ja takaisin”, ilkeilee Hellman parhaimmillaan ja saa aikaiseksi virkkeen, jota MTV:n ei liene helppo sulattaa.

Kriitikko tutkijana

Arvostettuna kulttuuritoimittajana sekä eri viestintävälineiden tuntijana Heikki Hellman on tehnyt *Uustelevisio*n ajasta enemmän tietokirjan kuin pamfletin. Värikästä kieltä hän ei silti ole kaihtanut. Varsinkin väliotsikoinnissa on reipasta journalistista otetta.

Meillä käytävään tv-keskusteluun Heikki Hellman tuo tervetulleita aineksia: hän jaksaa ja pystyy selvittämään tv-taloutta (joka muilta sanasepoilta yleensä jaa sivuasiaksi), hän kykenee erittelemään rakenteelliset erot oman maamme ja muiden maiden tv-yhtiöiden välillä sekä pystyy vetämään johtopäätelmiä, jotka antavat luotettavaa pohjaa vastedes käytävälle tv-keskustelulle:

Yksi näitä johtopäätelmiä on, että vuosi vuodelta Yleisradiosta tulee ukkoontuva, raihmainen laitos – mutta sen asiakkaat uusiutuvat sukupolvi suku polvelta.

Tämä on jo ollut pitkään tiedossa, mutta mitä pitemmälle vuodet kuluvat, sitä, näköalattomampi ja konservatiivisempi on myös Yleisradion välittämä maailmankuva.

ERKKA LEHTOLA

